T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİ

Döndü ÇAVDAR

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Muhittin TUŞ

Konya 2015

ÖZET

Büyük bir devlet olan Osmanlı Devleti, gücünün bir göstergesi olarak, patronaj kaygısıyla, devletin en tepesinde bulunan padişahın yaşam ve yönetim konutu olan sarayının tefriş edilmesi ile ilgili bizzat kendine özgü sistemler geliştirmiştir. Klasik Osmanlı döneminde, temel olarak, Ehl-i Hıref-i Hassa (saray sanatkârları) ve Hayyatin-i Hassa (saray terzileri) teşkilatlarına verilen görevler üzerinden Topkapı Sarayının tefrişi sağlanıyordu. Tefriş işlerinin mali kaynağı ise Enderun ve Birun Hazineleriydi. 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde saray sanatkârları ve saray terzileri teşkilatları işlevsiz kalarak kaldırılmış, hazineler de bir değişim evresine girmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı saraylarının gerek tefrişinde gerekse tefrişatının mali kaynaklarında önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Söz konusu dönemde sarayın tefrişatını ve bunda kullanılacak ödeneği Darphane Nezareti içerisindeki Ceyb-i Hümayun sağlıyordu. Ancak, Osmanlı sarayının, 18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen sürede kurumsal bir zeminden yoksun kalan mefruşat sistemi, bu çalışmanın esas zeminini teşkil etmemiştir. Bununla birlikte bu dönem, sarayın mefruşat sistemi üzerine eskisi gibi bir kurumsallaşmaya gidilmesi gerektiğini gösteren olaylarla doludur. Örneğin yeni sarayların çok geniş bir alana yayılarak inşa edilmeleri, Avrupai tarzda ve eskisinden daha büyük masraflarla tefrişi, hanedan mensuplarının bağımsız kasır ve köşklerde yaşamaya başlaması, israfa kaçacak derecede kontrolsüz, bütçe harici masraflar yapmaları…

Bütün bu gelişmeler saray mefruşatı için de bir sistemin oluşturulması gerektiği gerçeğini güçlendirmiştir. Önce Ceyb-i Hümayun tekâmül ederek Hazine-i Hassaya dönüşmüş, 1860'lardan itibaren de bir Mefruşat-ı Hümayun Müdürü Hazine-i Hassa içerisinde yer almaya başlamıştır. Zamanla müdürün çevresinde ona işlerinde yardımcı olacak elemanlar çoğalmıştır. 1879'da kurumun Avrupa tarzı kanunlaştırma hareketlerinden nasiplendiğini gösteren ve o zamana kadarki uygulamasını tarif eden bir layiha yayımlanmıştır. Ancak Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin hukuki olarak tezahürü 1880'de olmuştur. Artık Mefruşat İdaresi tam olarak tesis edilmiş ve II. Abdülhamid'in tahtta kaldığı süre boyunca da sistemli bir şekilde sarayları tefriş etmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı ve II. Abdülhamid'in tahttan

indirilmesiyle, Mefruşat İdaresi küçülmüştür. Bu dönemde mefruşat müdürü 1887'de atanan ve 1917'de, ölümüne kadar da bu görevi sürdüren Hacı Mehmed Akif Bey'dir. Mefruşat İdaresinin her ne kadar görev yaptığı mekânlar daraltılmış ise de, teknolojik gelişmelere ve verilen ekstra görevlere paralel olarak görev alanı giderek genişlemiştir. Bu bağlamda bazı saray personeli için elbise, ayakkabı tedarikine, elektrik ve telefon işlerine bakmaya başlamıştır. Yönetim merkezi İstanbul'dan Ankara'ya geçince, önce saltanat kaldırılmış; böylece Mefruşat İdaresi, halifenin mefruşat işlerine bakar olmuş; halifeliğin kaldırılmasıyla da ilga edilerek personeli ya emekli edilmiş ya da başka birimlerde görevlendirilmiştir. Bugün sarayların bir kısmı TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığının, diğer kısmı ise Kültür ve Turizm Bakanlığının bünyesinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Yönetim Tarihi, Osmanlı Saray Teşkilatı, Osmanlı Kurumları / Müesseseleri, Osmanlı Modernleşmesi, Mefruşat-ı Hümayun İdaresi, Osmanlı Saray Mefruşatı / Eşyası, Hazine-i Hassa.

ABSTRACT

MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİ (ADMINISTRATION OF OTTOMAN ROYAL FURNISHINGS) FROM THE TANZIMAT TO THE REPUBLICAN ERA

The Ottoman State was a great state. As an indication of its power, it developed its own unique systems to furnish the palace, which was the living and administrative residence of the sultan, who was at the head of the state. During the Classical Ottoman Period, the furnishing of the Topkapi Palace was implemented through assignments given to Ehl-i Hıref-i Hassa (royal artists) and Hayyâtîn-i Hassa (royal tailors). The financial expenses of these furnishing businesses were paid by Enderun Treasury and Birun Treasury. By the end of the 18th century, the aforementioned organizations had been removed as they had become dysfunctional and Treasuries had entered a period of transformation. The first half of the 19th century was period when significant changes occurred in both the furnishing of the Ottoman palaces and in the financial sources of furnishing. In the said period, the furnishing of the palace and obtainment of the fund to be used to this end was provided by Ceyb-i Hümayun (Social Help Expenses of the Ottoman Empire) within the Ministry of Royal Mint. However, the furnishing system of the Ottoman palace, which was left without an institutional bases from the late 18th century to the early 19th century, did not constitute the essential ground for this study. Yet, this period was full of events such as construction of new palaces on very large grounds, their being furnished in European style and larger expenses than in the past, members of the dynasty beginning to live in independent summer palaces and mansions, and their making extortionate expenses outside the budget, all of which indicated that an organizations like the one in the past needed to be implemented regarding the furnishing of the palace.

All these developments reinforced the fact that a system had to be constituted for furnishing the palace. First, Ceyb-i Hümayun evolved into Hazine-i Hassaya (Ministry of Finance) and from the 1860s on, a Director of Mefruşat-ı Hümayun

began to work within the scope of Hazine-i Hassa. In time, the number of staff members around the director who would aid him in his affairs increased. In 1879, a report was published indicating that the institution in question had its own share of European style legalization and describing its practices until then. However, the legal emergence of Mefruşat-ı Hümayun İdaresi (Administration for Royal Furnishings) took place in 1880. In that year, The Furnishing Administration was fully established and furnished palaces systematically during the time when Abdulhamid II was in power. With proclamation of 2nd Constitutional Era and the Dethronement of Abdulhamid II, the Furnishings Administration shrank in size. The director of furnishings in this period was Hacı Mehmed Akif Bey, who was appointed in 1887 and remained in this post until his death in 1917. Although the locations where the Administration of Furnishings operated were narrowed in size and its area of work was expanded on. In this context, we see that it dealt with affairs such as clothing, electricity and telephone. When the center of administration was moved from Istanbul to Ankara, first the sultanate was abolished and thus Administration of Furnishings began to take care of the furnishings of caliphate, and once again when the caliphate was removed, it was totally abolished, its personnel being either forced to retire or transferred to other units. Today, some of the palaces are included within the Directorate of National Palaces of the TGNA (Turkish Grand National Assembly) while others are affiliated to the Ministry of Culture and Tourism.

Key Words: Administrative History of the Ottoman Empire, Ottoman Court Organization, Ottoman Institutions, Ottoman Modernization, Administration of Ottoman Royal Furnishings, Ottoman palatial furnishings / possessions, Private Treasury of the Ottoman Sultans.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **ii**

ABSTRACT ..... **iv**

ÖN SÖZ ..... **ix**

KISALTMALAR ..... **xii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNDEN ÖNCE OSMANLI SARAYININ MEFRUŞAT SİSTEMİ

I. SARAY MEFRUŞATININ MALİ KAYNAĞI: İÇ HAZİNE **9**

A. TANZİMAT'IN İLANINDAN ÖNCE İÇ HAZİNE *9*

B. TANZİMAT'IN İLANINDAN HAZİNE-İ HASSA NEZARETİ KURULANA KADAR İÇ HAZİNE (1840-1850) *12*

II. KLASİK DÖNEMDE SARAY MEFRUŞATININ TEMİNİ **15**

A. EHL-İ HİREF-İ HASSA / SARAY SANATKÂRLARI *17*

B. HAYYATİN-İ HASSA / SARAY TERZİLERİ *21*

III. MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNİN KURULMA NEDENLERİ: MODERNLEŞME ETKİSİ **25**

A. OSMANLI SARAYINDA BATILI DEĞERLER *25*

1. Tanzimat'a Kadar Osmanlı Sarayında Değişim 25
2. Tanzimat Döneminde Osmanlı Sarayında Değişim 32
   a. Saray İnşası ve Tefrişinde Değişim 32
   b. Saray Mensuplarının Davranışlarında Değişim 38
   c. Osmanlı Sarayının Mali Giderlerinde Değişim 41

B. SANAYİDEKİ VE TİCARETTEKİ GELİŞMELERİN OSMANLI SARAYINA ETKİSİ *45*

İKİNCİ BÖLÜM

MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNİN TARİHÎ SEYRİ

I. KURULUŞ: MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞ SÜRECİ (1850-1879) **54**

A. MEFRUŞAT İDARESİNİN HUKUKİ YAPISI *55*

B. MEFRUŞAT İDARESİNİN MÜDÜRLERİ VE BUNLARIN FAALİYETLERİ *63*

II. OLGUNLUK: II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİ (1879-1908) **70**

A. HAZİNE-İ HASSANIN HUKUKİ YAPILANMASI *70*

B. MEFRUŞAT İDARESİNİN HUKUKİ YAPILANMASI *78*

1. Mefruşat İdaresine Ait Talimatnameler....80
2. Mefruşat İdaresinde Tasarruf Tedbirleri....86

III. ÇÖZÜLÜŞ: II. MEŞRUTİYET'İN İLANINDAN SALTANATIN KALDIRILMASINA KADAR MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİ (1908-1922)....93

A. HAZİNE-İ HASSANIN YENİDEN DÜZENLENMESİ....93

B. YENİ DÜZENDE MEFRUŞAT İDARESİ....97

IV. KALDIRILIŞ: MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNİN TARİH SAHNESİNDEN ÇEKİLME SÜRECİ (1922-1924)....102

A. HALİFELİK DÖNEMİNDE HAZİNE-İ HASSA....102

B. HALİFELİK DÖNEMİNDE MEFRUŞAT İDARESİ....106

V. MEKÂN OLARAK MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİ....109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNİN PERSONELİ

I. İDARÎ PERSONEL VE MEMURLAR....114

A. Müdür....115

B. Kâtipler....128

C. Sandık Memuru....133

D. Mubayaa Memuru....133

E. Keşif Memuru....134

F. Ambarcılar/Depo Memurları, Ambar Bekçileri....135

G. Hademeler....138

H. İşbaşı, Amele/Hamal....140

I. Müteferrika Masraflar Memuru....144

J. Daireci/Odacı....146

II. ZANAATKÂRLAR VE SANATKÂRLAR....146

A. Terzi, Yorgancı, Hallaç, Çadırcı....148

B. Tapuçar (Tapiser)....154

C. Marangoz....159

D. Sobacı....161

E. Dekoratör/Döşemeci....166

F. Diğer Sanatkârlar/Zanaatkârlar....172

III. MEFRUŞAT İDARESİ PERSONELİNİN SORUNLARI....176

A. Mefruşat İdaresindeki Personelin Sayısı....176

B. Ücret Problemleri....178

C. Personelin Çalışma Düzeni....182

D. Mefruşat ve Debboy İdaresi Personelinin I. Dünya Savaşında Askere Alınmaması *185*

E. Sağlık Hizmetleri *186*

IV. MEFRUŞAT İDARESİNİN KALDIRILMASINDAN SONRA PERSONELİN AKIBETİ 186

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNİN GÖREVLERİ

I. PADİŞAH SARAYININ TEFRİŞATI **189**

A. Padişah Mekânlarının Tefrişatı *193*

B. Padişahın Ailesine Ait Mekânların Tefrişatı *196*

C. Saray Personeline Ait Mekânların Tefrişatı *202*

II. TALİ MEKÂNLARIN TEFRİŞATI **209**

A. Hanedan Mensuplarına Ait Binaların (Saraylar, Kasırlar ve Köşkler) Tefrişatı *210*

B. Saraya Misafir Olanlar İçin Belirlenen Mekânların Tefrişatı *216*

C. Bazı Saray Personelinin Yaşadığı Konakların Tefrişatı *221*

D. Dinî Yerlerin Tefrişatı *225*

E. Bina Harici Tefrişat: Araba ve Vapur *230*

F. Diğer Tefrişat *232*

III. MEFRUŞAT İDARESİNDE İŞLERİN YOĞUN OLDUĞU DÖNEMLER **236**

A. Mevsim Dönümleri *236*

1. Kışa Hazırlık ve Kış Mefruşatı 236
   a. Soba Kurulması 238
   b. Mangal İsteği 242
   c. Soğuğun Girişini Engelleyen Kumaş ve Halı ile İlgili Tefriş Talepleri 243
2. Yaza Hazırlık 244

B. Belirli Dinî Günlerde Yapılanlar *245*

IV. MEFRUŞAT İDARESİNİN BELİRLİ ŞAHISLARA GÖREVİ NEDENİYLE VERDİĞİ MUTAT EŞYALAR **251**

V. İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN SONRA MEFRUŞAT İDARESİNE TEFRİŞ DIŞINDA VERİLEN İŞLER **255**

A. Mefruşat İdaresinden Elbise ve Ayakkabı İstenmesi *255*

B. Diğer Vazifeler *258*

SONUÇ **262**

BİBLİYOGRAFYA **268**

EKLER **284**

ÖN SÖZ

Tarih araştırmalarında çoğu kişinin hemfikir olduğu bir nokta vardır: Değişim. Tarihî süreklilikte iyi ya da kötü bir değişim söz konusudur. Bu değişim çağa ayak uydurmak veya çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkmak çabası olarak adlandırılmakla birlikte "Ya bu deveyi gütmeli ya bu diyardan gitmeli" atasözüyle de yakından alakalıdır. Değişim istemeseydik ve değişen şartlara göre kendimizi yenilemeseydik, herhâlde medeniyet meşâlesi -en azından belirli bölgelerde- günümüzdeki seviyesine ulaşamazdı.

Osmanlı Devleti de altı asır boyunca gerek çağdaş uygarlıklık seviyesinin üzerine çıkarak gerekse çağa ayak uydurmaya çalışarak varlığını korumuştur. Bu husus, hemen hemen devletin bütün problemleri için geçerli olmuştur. Bu noktada biz bu gerçeği sarayın mefruşat sisteminde tespit etmeye çalıştık. Bu çalışmada saray mefruşatına kültürel bir unsur olmaktan ziyade idareye, organizeye gereksinim duyan bir meta olarak ele aldık. Klasik dönemde özelllikle ehl-i hiref-i hassa/ saray sanatkârları, hayyatin-i hassa/ saray terzileri vb. ile Osmanlı sarayının mefruşat üretimi ve temini gerçekleştirilirken; bu sistemlerin 18. yüzyılın sonunda işlevini yitirmesinden dolayı, saray eşyalarının temin edilme şekilleri değişmiştir. Şimdiye kadar eski sistemin yerine nasıl bir sistemin getirildiğine değinilmemiştir. Bu çalışma, söz konusu alandaki boşlukları doldurmaya yönelik olarak yapılmıştır. Ancak 19. yüzyılın ilk yarısında henüz kurumsal bir zemine oturmamış olan mefruşat sistemi değil, Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin kurulmasıyla kurumsal bir yapıya kavuşmuş olan sarayın mefruşat sistemi ele alınmıştır. Böylece saray bağlamında çeşitli iş kollarından biri olan tefrişat sisteminin (mefruşat sisteminin, saray eşyaları üzerine kurulu sistem) modern zamanlara nasıl uyarlandığı, bu konuda nasıl bir teşkilatlanmaya gidildiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bir başka deyişle, tarihin muğlak sayfalarında yer alan Osmanlı sarayına mahsus Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin teşkilat yapısı araştırılarak, Osmanlı Müesseseleri / Kurumları Tarihinde bu kurumun mümkün olduğu kadar şeffaf bir şekilde yerini alması amaçlanmıştır.

Tezde öncelikle üzerinde ayrıntılı olarak incelenmeyen Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin sistematiği ve teşkilat yapısı ele alınmaya çalışıldı. Mamafih bütçesine,

esnaf ve tüccarlarla olan ilişkisine, mefruşat ticaretine, mefruşat adlarına, mefruşat ambarlarına müstakil olarak yer verilmemiş, sadece anlatılan konu ile alakalı olduğu kadar değinilmiştir. Bu hususlar, hem çalışmayı hacim olarak gereğinden fazla arttıracağı hem de üslup yönünden kurum tarihi araştırmalarının formatından uzaklaşılacağı için ele alınmamıştır. Özetle öncelikle Kurumun anlaşılmasına önem verilmiştir.

Bilindiği gibi bir araştırmanın yapılması ve yazılması esnasında, diğer bir ifade ile bir araştırmanın her aşamasında bilgisinden, değerlendirmelerinden, yorumlarından faydalanılan kişiler olur. Benim de bu konularda yardım ve destek aldığım kişiler oldu. Bu kişilerin başında tez danışmanım Prof. Dr. Muhittin Tuş gelmektedir. Kendilerine bu eserin vücuda gelmesinde ve nihayete erişmesinde her zaman istifade ettiğim çok kıymetli değerlendirme ve yorumları ile yaptığı katkılardan, ettiği yardım ve fedakârlıklardan ötürü sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Kendilerinin katkıları olmasa idi bu eser son hâline bu şekilde kavuşamayacaktı. Ayrıca, Tez İzleme Komitesinde yer alan Prof. Dr. Remzi Duran ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yılmaz'a, bazı eserleri bana ulaştıran Dr. Mustafa Kurul'a, özellikle de tez savunma jürisinde yer alarak yaptığı katkı ve düzeltmelerle tezin olgunlaşmasını sağlayan Prof. Dr. Arzu Terzi'ye ve Prof. Dr. Galip Eken'e şükranlarımı sunarım. Bunların yanı sıra her çalışmanın, her zaman zikredilmeyen, hatta yardımları anonimleşen, başka aktörleri de vardır. Burada isimlerini tek tek zikredemediğim, ama çalışmam esnasında emeklerini yadsıyamadığım akademisyenlere, araştırmacılara da minnet borçluyum. Onlardan gördüğüm yardım duyarlılığının aynısını gelecek nesillerin bana her başvuruşunda göstermek minnet borcumdur. Özellikle arşiv belgelerinde okuyamadığım yerlerin çözümünde, her başvurduğumda yardımlarını esirgemeyen Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümünün değerli öğretim elemanlarına da minnet borçluyum, onlara da çok teşekkür ediyorum. Bu konuda sıkça kendilerine başvurduğum Prof. Dr. İzzet Sak ve Prof. Dr. Feridun Ata hocalarıma özellikle teşekkür ederim. Bütün bunların yanında tezin yazım sürecine geçtiğim esnada hem evlenmek hem de çocuk sahibi olmak bu sürecin biraz askıya alınmasına neden olmuş olsa da, oğlum Hidayet Alperen varlığıyla evimize neşe ve sevinç katarak bu sürece dolaylı katkı da yapmıştır. Bu zorlu yazım süreci

esnasında yardımını esirgemeyip tezin bazı bölümlerini dil yönünden tashih eden eşim Yıldıray Çavdar'a ayrıca teşekkür ederim.

Bu tez Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından Prof. Dr. Muhittin Tuş'un yürütücüsü olduğu 10103008 adlı araştırma projesi ile desteklenmiştir.

Döndü ÇAVDAR

Konya 2015

KISALTMALAR

Age	: Adı geçen eser
Agm	: Adı geçen makale
Agt	: Age geçen tez
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Dan.	: Danışman
Ed.	: Editör
FBE	: Fen Bilimleri Enstitüsü
Ke	: Kanun-ı Evvel
Ks	: Kanun-ı Sani
Nr.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Te	: Teşrin-i Evvel
Ts	: Teşrin-i Sani
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık
Yay.Haz.	: Yayına Hazırlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları/Yayıncılık
YLT	: Yüksek Lisans Tezi

NOT: Arşiv Kaynaklarındaki kısaltmalar için bu tezin “Bibliyografya” bölümüne bakınız.

GİRİŞ

Bir binaya sarf olunan akçenin
nısfı miktarı mefruşatına gider
Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türki*

Milletlerin kendilerini korumak ve yükseltmek gibi amaçlarla kurdukları sosyal bir yapı olan devlet mefhumu, ilk örneklerinden günümüze kadar sürekli bir değişim ve kurumsallaşmanın zaruret arz ettiği, siyasi otoritenin temsil kudretinin yegâne göstergesi olagelmiştir. Zamanla değişim ve kurumsallaşmanın boyutunun artması, devletin basitten karmaşığa doğru bir gelişme seyri ortaya koymasına neden olmuştur. Devlet başlangıçta, muhtemelen "at üstündeki bir adam" ile, başka bir ifadeyle hükümdar ile teşkil ve temsil ediliyordu. Bunun çok karmaşık bir yapısı yoktu. Hatta at üstündeki hükümdar, kendisi nereye gidiyorsa veya gidebiliyorlarsa devlet de oraya gidiyordu. Cengiz Han gibi… Zamanla devlet kavramı genişledi, kurumlarının oluşması ve bu kurumların fiziksel olarak sabit mekânları kullanmaya başlamasıyla, devleti taşımak zorlaştı. Kurumları değiştirmek de bellirli şartlara bağlandı. Önce bir başkent seçildi. Sonra hükümdara bir saray yapıldı. Bu sarayın bir düzeni oluşturuldu, personeli istihdam edildi. Bu esnada saray eşyası ile ilgili işleri de koordineli olarak yapan kişiler, kurumlar ortaya çıktı. Teorik olarak kurgulanan bu gelişmeler Osmanlı Devleti için de uyarlanabilir. Osmanlı sarayının eşya talepleri önceleri muhtemelen az miktarda olduğundan bir kurumlaşmaya gidilmemişti. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren saray terzileri, saray sanatkârları gibi kurumlar sarayın tefriş işlerini, yani bir çeşit dekorasyonunu yapmaya başlamışlardı. Ancak Osmanlı Devletinin klasik yapısı 18. yüzyılın ikinci yarısında köklü değişiklikler geçirmiş, bu süreçte, çoğu eski kurum işlevsiz hâle gelmiş; değişen şartlara göre ve yeni ihtiyaçlar çerçevesinde yenisinin ikame edilmesi için belli bir zamanın geçmesi

gerekmişti. Osmanlı, bu zaman boyutunu hem kendi iç dinamikleriyle hem de dış dinamiklerle 19. yüzyılda yakalamıştır. Bu açıdan bakıldığında 19. yüzyıl, Osmanlı tarihinin en hızlı, en hareketli ve en değişken olduğu bir dönemdir. Üzerinde çokça araştırılmalar yapılmasına rağmen bu dönem, hem araştırılan konuların daha iyi anlaşılması için bir kez daha ele alınması gereken hem de hâlâ üzerinde yeterince araştırmanın bile yapılmadığı bir zaman dilimidir. Hâl böyle olunca, 19. yüzyılı daha çok irdelemek gerekecektir.

Böyle bir tablodan hareketle arşivde çalışmaya gittiğimizde, taradığımız kataloglarda ve belge kategorileri arasında Mefruşat-ı Hümayun İdaresi adlı bir kuruma çokça rastladık. Sonrasında Mefruşat İdaresinin faaliyetleri sonucu ortaya çıkan çoğu belgenin 61 dosyada tasnif edildiğini gördük[1]. Üstelik bu dosyalarda yer alan gömleklere dair herhangi bir özet de çıkarılmamıştı. Diğer taraftan literatürü taradığımızda *Mefruşat-ı Hümayun İdaresi* ile ilgili neredeyse hiçbir bilgiye rastlamadık. Sadece; Arzu Terzi'nin Hazine-i Hassa üzerine yaptığı bir araştırmada, Kurumun Hazine-i Hassaya bağlı bir birim olduğu ve görevleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ayrıca Arzu Terzi, Mefruşat-ı Hümayun İdaresi ve diğer Hazine-i Hassaya bağlı birimler hakkında yapılacak müstakil çalışmaların saray teşkilatının anlaşılması için önemli yapıtaşları olduğunu vurgulamaktaydı[2].

Ansiklopedilerde hakkında bir bilginin bulunmadığı, belki adındaki 'mefruşat-ı hümayun' (padişaha ait ev eşyaları yani saray eşyaları)[3] teriminden ve Arzu Terzi'nin eserinden Osmanlı saraylarını tefriş etmekle vazifelendirildiği anlaşılan bu kurumun, Osmanlı tarihindeki yeri ve Osmanlı idarî yapısındaki rolü neydi? Klasik Osmanlı teşkilatını ele alan eserlerde yer almayan bu kurum, ne zaman ortaya çıkmıştı? Neden böyle bir kurumu tesis etme ihtiyacı hissedilmişti? gibi sorularının cevapları, Osmanlı Devletinin tarihine önemli katkılar sağlayacaktır.

Ele aldığımız kurumun tam adı 'Mefruşat-ı Hümayun İdare-i Behiyyesi/ Saray Eşyasının Güzel İdaresi'dir. Burada şunu ifade etmekte fayda vardır ki

---

[1] *Hazine-i Hassa Nezareti Evrakı Kataloğu*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Numara 1323'de bulunmaktadır.

[2] Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2002, s.66, 74-75.

[3] Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317, s.1384, 1510; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yay.Haz.: Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitapevi, 22. Baskı, Ankara 2005, s.390,601.

çalışmada söz konusu kurumun adı; Mefruşat-ı Hümayun İdaresi, Mefruşat İdaresi, Mefruşat, İdare gibi farklı şekillerde kullanılmıştır. Bir ara bazı belgelerde kurumun isminde yer alan 'İdare' kelimesi yerine, 'Müdüriyyet (Müdürlük)' kelimesinin kullanıldığını da görüyoruz. Dolayısıyla çalışmamızda, ilgili zaman diliminde; Kuruma, Müdüriyyet denildiği de olmuştur.

Osmanlı tarihinde, devlet yönetiminde, sarayın önemli bir yeri olduğunu biliyoruz. Devletin, siyasi sınırları ve gücü arttıkça sarayı da gelişti. Aynı zamanda gelişen sarayın önemi, devletin gücüyle ters orantılı olarak giderek arttı. Zamanla devlet idaresinin bir parçası olan sadrazama ait bazı işler saray dışına (daha sonraları Bab-ı Âli diye tanımlanacak olan) sadrazam[4] konağına çıkarılsa da sarayın önemi azalmadı. Hatta 19. yüzyılda Osmanlı Devletinin yıkılma sürecini, saray kültürüne temas etmeden açıklamanın da mümkün olmadığını biliyoruz[5]. Sonuçta, Osmanlıda saray demek, neredeyse devlet demekti. Dolayısıyla, sarayı tefriş etmekle yükümlü olduğunu söyleyebileceğimiz Mefruşat İdaresinin, devlet idaresinin merkezindeki bir kurum olması gerektiği kendiliğinden anlaşılacaktır. 17. yüzyıldaki kadınlar ve ağalar saltanatının[6] cereyan ettiği mekânın da saray olduğu düşünülünce, idareyle doğrudan alakası olmasa da, yönetimde üstlenmiş olabileceği rolün önemi daha da iyi anlaşılabilir. Dahası, Osmanlı Devletinin yıkılışında saraya bağlı açıklamaları da temellendireceği gayet açıktır. Bunun için, Mefruşat-ı Hümayun İdaresi araştırmanın merkezini teşkil edecektir.

Böylesine önemli açıklamalara fırsat verecek olan Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin tam ne zaman kurulduğu bilinmediği için, konunun hangi zaman dilimini kapsadığı da açık değildir. Ancak, İdarenin 19. yüzyıldan önce var olmadığını bildiğimiz için her hâlükârda konunun başlangıcının 19. yüzyıl içinde olacağı da açıktır. Her ne kadar konunun başlangıcı müphem olsa da sonu gayet kesindir. Ankara Hükümetinin kurulmasının ardından, 1922'de saltanatın kaldırılıp ardından 1924'te de hilafetin lağvedilmesiyle Osmanlı sarayı işlevini kaybetmiş, dolayısıyla Mefruşat İdaresi de kaldırılmıştır. Böylece konumuz, Osmanlının son dönemlerinden

---

[4] Mehmet İpşirli, "Bâbıâli", *TDVİA*, C.4, İstanbul 1991, s.378-379.

[5] Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *TDVİA*, C.1, İstanbul 1988, s.218.

[6] Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, Ankara 2005; Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Çeviri: Ayşe Berktay, 5. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

Türkiye Cumhuriyetinin başlangıcına değin süren zaman diliminde sarayda tefriş işiyle görevlendirilmiş olan bir kurumun yapısı, işleyişi, rolü vb. hususlarını kapsayacaktır. Mefruşat İdaresinin görev alanına giren, üstlendiği, yaptığı veya varsa yapamadığı her ne varsa, belgelerin ışık tuttuğu ölçüde ele almaya ve açıklamaya çalışacağız. İdarenin hem saraydaki hem de saray dışındaki faaliyetlerini takip edeceğiz. Mefruşat İdaresinin bağlı bulunduğu bir üst kurum olan Hazine-i Hassa İdaresine, Arzu Terzi tarafından daha önce çalışıldığı için, konumuzla alakalı olduğu kadarıyla yer yer temas edeceğiz. Kısacası, yapabildiğimiz kadarıyla, Mefruşat İdaresini kuruluş aşamasından ortadan kaldırılışa kadar geçen süreyi ele alarak bir bütün hâlinde incelemeye çalışacağız.

Bu çerçevede ele alınan konunun araştırılmasında, çoğunlukla Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler esas alınmış, bunların verdiği bilgiler değerlendirilerek konu açıklanmaya çalışılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, Mefruşat İdaresine ait bilgiler çoğunlukla Hazine-i Hassa Mefruşat (HH.MFŞ) başlıklı tasnif grubunda mevcuttur. 1950-1924 tarihleri arasındaki belgeleri içeren söz konusu tasnifte, 61 dosya yer almaktadır. Bu esas belge grubunun dışında yararlandığımız kaynaklar, taradığımız belgeler arasında: Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d), Hazine-i Hassa Nezareti Tahrirat Kalemi Evrakı (HH.THR), Hazine-i Hassa Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi Defterleri (HH.SAİD.d), Yıldız Sarayı Perakande Evrakı Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH) gibi tasnifler ve kataloglar da yer almaktadır.

Osmanlı Devletine ait vesikaların toplandığı diğer bir arşiv de Topkapı Sarayı Müzesi Arşividir. Araştırma dönemimizle alakalı olarak Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki belgeler, dijital tarama işleminden dolayı kullanıcılara açılmamıştı. Daha önceden dijital tarama işlemi tamamlanmış olan defterleri ise [Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defterlerini (TS.MA.d)] görme ve tarama imkânı elde ettik. Burada Mefruşat İdaresinin görevlerinden bahseden ve bazı icmallerini gösteren önemli bir defter tespit edildi[7]. Aynı zamanda, çok sayıda eşya defteri de bulduk. Yine bu arşivde, bu konulara çok fazla temas etmediysek de, örnekli kumaş defterleri de gördük.

[7] TS.MA.d, nr.1138/6 ve bütün ekleri.

Mefruşat İdaresiyle ilgili arşiv kaynaklarının yer aldığı diğer bir yer Atatürk Kitaplığı Pertevniyal Valide Sultan[8] Evrakı tasnifidir. Burada, Mefruşat Müdürü Halil Efendi ile ilgili bazı bilgilerin yer aldığı az sayıda belge bulunmaktadır.

Yine Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde de Mefruşat İdaresinin kaldırılmasıyla alakalı bazı veriler tesbit edilmiştir.

Saray mefruşatının idaresi hakkında arşiv kaynaklarının bize anlattıkları, belli bir alt yapıya sahip olmadan, izah edilemez. Örneğin eşya defterleri, keşif defterleri gibi kaynaklar, araştırmacıya hem az hem de çok şey anlatabilir. Bunlardan çıkarımlar yapabilmek için araştırılan dönemin sosyal, siyasi, idari, ekonomik, hukuki vb. yönlerinin çok iyi bilinmesi gerekir. Özellikle, devrin şahsiyetlerinin yakından takip edilmesi gerekmektedir. Bunun için yukarıda bahsedilen arşiv kaynaklarının yanında genelde saray idaresi, özelde de Mefruşat İdaresi hakkında bize önemli bilgiler veren döneme ait bazı hatıratları da kullandık. Sultan V. Mehmed Reşad döneminde mabeyin başkâtipliği yapan Halid Ziya Uşaklıgil'in *Saray ve Ötesi* adlı eseri çokça başvurduğumuz kaynaklardan oldu[9]. Yine Ayşe Osmanoğlu'nun *Babam Sultan Abdülhamid*[10], Şadiye Osmanoğlu'nun *Babam Abdülhamid: Saray ve Sürgün Yılları*[11], Melek Hanım'ın *Haremden Mahrem Hatıralar*[12], Şair Leyla Saz Hanım'ın *Anılar 19. Yüzyıl Saray Haremi*[13], Lütfi Simavi'nin S*ultan Mehmed Reşad Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)*[14] ve Safiye Ünüvar'ın *Saray Hatıralarım*[15] adlı hatıratları faydalandığımız kaynaklardandır.

Hatıratın dışında, belirtilmesi gereken önemli bir belge de Milli Saraylar Dairesi Başkanlığının hazırlattığı "Dolmabahçe Mefruşat Dairesi" adlı bir rapordur. Her ne kadar rapor, Milli Saraylar Dairesi bünyesinde çalışanlara hazırlatılmış ise de

---

[8] Sultan Abdülaziz'in annesidir.

[9] Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Yay.Haz. Nur Özmel Akın, Özgür Yay., İstanbul 2003.

[10] Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selis Kitaplar, 2. Baskı, İstanbul 2008.

[11] Şadiye Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid: Saray ve Sürgün Yılları*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

[12] Melek Hanım, *Haremden Mahrem Hatıralar*, Fransızca'dan Çeviren: İsmail Yerguz, Oğlak yay., 4. Baskı, İstanbul 2003.

[13] Leyla Saz Hanım, *Anılar 19. Yüzyıl Saray Haremi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000.

[14] Lütfi Simavî, *Sultan Mehmed Reşad Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)*, Hazırlayan: Sevda Şakar, Şehir Yay., İstanbul 2007

[15] Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, Timaş Yay., 4. Baskı, İstanbul 2013.

Mefruşat İdaresi hakkında, alenen bir inceleme ama zımnen bir arşiv belgesi sayılabilir[16].

Mefruşat İdaresi hakkında, yukarıda da zikrettiğimiz üzere, inceleme eserlerde, neredeyse hiç bilgi bulunmamaktadır. Konuyla ilgili ilk bilgileri 1998 yılında hazırladığı doktora tezinde Arzu Terzi vermiştir. Arzu Terzi, Hazine-i Hassayı çalışırken, bağlı birimler başlığı altında Mefruşat İdaresi hakkında iki sayfa bir bilgi verdikten sonra bu konunun daha detaylı araştırılmasıyla idare tarihi bağlamında önemli verilere ulaşılabileceğine işaret etmiştir. 2001 yılında Millî Saraylar Dairesi Başkanlığının, bünyesindeki uzmanlara hazırlattığı raporda, her ne kadar üç sayfalık metin kısmında Mefruşat İdaresinden bahsetse de, içerdiği bilgiler itibarıyla daha çok Mefruşat Dairesinin fizikî durumuna ve zaman içinde kimler tarafından, nasıl kullanıldığına değinilmiştir. Bu bağlamda çalıştığımız konu, literatürde neredeyse yoktur.

Osmanlı sarayı ve mefruşatı hakkında, genellikle sanat tarihçilerinin ve mimarlık tarihçilerinin[17] yaptığı çok sayıda çalışmadan da söz etmemiz gerekebilir. Bu çalışmalar, genellikle sarayın, saray eşyasının mimarî ve fizikî özelliklerinden bahsettiği için bizim ele aldığımız hususlarla pek fazla ilgisi bulunmamaktadır. Diğer bir ifade ile bu çalışmalar, ele aldığımız kurumsal yapıyla alakası olmayan eserlerdir.

---

[16] Rapor, ekleri ile birlikte 13 sayfadır. Bkz. Milli Saraylar Komisyonu, *Dolmabahçe Mefruşat Dairesi Rapor XI*, Saray ve Köşkler Grup Başkanlığına Sunulmuştur, Kayıt 8 Haziran 2001. Bu rapor, Dolmabahçe Sarayı Mefruşat Dairesi İhtisas Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

[17] Bu konuda hazırlanan bir literatür çalışması için bkz. Nicole Kançal-Ferrari, "Türk-Osmanlı Saray Literatürü (12.-20. Yüzyıl)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.7, S.13, 2009, s.205-240. Ayrıca Feryal İrez, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1989; F. Yaşar Yılmaz, *Batı Tarzı Saray Mobilyasında Osmanlı Kimliği*, TBMM Milli Saraylar Yay., İstanbul 2005. 15-17. yüzyıllar hakında bkz. Nurhan Atasoy, Walter B. Denny, Louise W. Mackie, Hülya Tezcan, *İpek: Osmanlı Dokuma Sanatı*, Çev.: R. Alp-A. Kardiçalı, TEB İletişim ve Yayıncılık, İstanbul ve Londra 2001; Hülya Tezcan-Sumiyo Okumura (Ed.), *Topkapı Sarayı Müzesi Döşemelikler*, Fotoğrafçı: Hadiye Cangökçe, Tasarımcı: Ersu Pekin, Vehbi Koç Vakfı Yay., İstanbul 1997; aynı yazar, *Atlaslar Atlası: Pamuklu, Yün ve İpek Kumaş Koleksiyonu/ Cotton, Woolen and Silk: Fabrics Collection*, YKY, İstanbul 1993; Mehmet Kenan Kaya-Yaşar Yılmaz-Sara Boynak-Vahide Gezgör, *Milli Saraylar Koleksiyonu'nda Hereke Dokumaları ve Halıları*, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1999; Önder Küçükerman, *Sanayi ve Tasarım Yarışında Bir İmparatorluk İki Saray: "Topkapı" ve "Dolmabahçe"*, Fotoğrafçı: Ali Konyalı, YKY, 2. Baskı İstanbul 2010; Arzu Eceoğlu, *Dolmabahçe Sarayında Dört Büyük Salonda İç Mimaride Kullanılan Renkleri*, Basılmamış YLT, İstanbul Ü. FBE İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı, Dan.: Yard.Doç.Dr. Levent Arşıray, İstanbul 2007; Özgür Algan, *19. yy Batılılaşma Etkisiyle Osmanlı Sarayına Giren Mobilyanın Gelişimi: Dolmabahçe Sarayı Örneği*, Basılmamış YLT, Kocaeli Ü. SBE İç Mimarlık, Dan.: Deniz Demirarslan, Kocaeli 2006.

Bu bilgiler ve düşünceler çerçevesinde, öncelikle Mefruşat İdaresi ne zaman ve nasıl kurulduğu konusu izah edilmeye çalışılmıştır. Doğal olarak böyle bir kurum ortaya çıkmadan önce, gerek klasik dönemde gerekse bu kurumun ortaya çıktığı zaman dilimine kadar sistemin nasıl işlediği veya işlemediği de gözler önüne serilmiştir. İdarenin kuruluşu aşamasında hangi saiklerin etkili olduğu ve nasıl bir süreç geçirdiği hususu da irdelenmiştir. 19. yüzyılda, Osmanlı sarayının Topkapı'nın dışına çıkıp hem nitelik hem de nicelik olarak genişlemiş olmasının, Mefruşat İdaresinde nasıl sonuçlar doğurduğu, Batılılaşmanın bu kurumun şekillenmesinde ne gibi rolü olduğu gibi meselelere de cevap aranmıştır. Ayrıca II. Abdülhamid döneminde, devlet idaresinde Yıldız Sarayı'nın dolayısıyla padişahın ağırlık kazanması saray sisteminde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bu durumun Mefruşat İdaresinde nasıl sonuçlar doğurduğu; II. Meşrutiyet'ten sonra Mefruşat İdaresinde ne gibi değişliklerin yapıldığı; sonrasında gerek saltanatın gerekse halifeliğin kaldırılmasıyla, Ankara yönetiminin idarenin şekillenmesinde nasıl bir rolü olduğu açıklanması gereken hususlardır. Teşkilatın böylece tarihi gelişimi ortaya konulduktan sonra Kurum çalışanlarının kimler olduğu, görevleri, maaşları, özlük işleri gibi hususlarla personel üzerinden Kurum açıklanmaya çalışılacaktır. Son olarak da, Mefruşat İdaresinin boy gösterdiği tefriş işi görevinin verildiği yerlerin nereleri olduğu, tefriş taleplerinin mahiyeti, tefriş dışında verilen vazifelerle Kurumun görevleri açısından ele alınmasıyla konunun sınırları ortaya konulmuş olacaktır.

İşe, ilk olarak, Mefruşat İdaresinin ortaya çıkmadan önce klasik dönemde Osmanlı'da saray tefriş sisteminin nasıl işlediğini açıklayarak başlamak daha doğru olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNDEN ÖNCE OSMANLI SARAYININ MEFRUŞAT SİSTEMİ

Devletin en belirgin vasıflarından biri de teşkilatlanma veya zamanla kurumların ortaya çıkmasıdır. Özellikle mutlak monarşi ile yönetilen devletlerde, hükümdarın saltanat alametlerini gösteren, olmazsa olmazlar vardır. Bunlardan biri devletin idare merkezi olan başkent ve burada yer alan saraylardır. Saray, hükümdarın hem günlük hayatını sürdürdüğü hem de yönetim işini ifa ettiği bir mekândır. Dolayısıyla, devlet teşkilatı sarayda başlar. Saray teşkilatı doğrudan doğruya hükümdara bağlı olup, hükümdarın rahat ve huzur içinde yaşamasını sağlayacak düzenin kurulması ve korunması amacıyla bir müessese/kurum olarak karşımıza çıkar. Burada hükümdarın egemenliğinin izleri, stili ve patronajı etkindir. Hükümdarın karakteri, bunların yapısını ve işleyişini belirler. Bu noktada Halil İnalcık, saray patronajına özel önem atfeder[18]. Kısacası saray teşkilatının, devlet teşkilatının tam merkezinde olduğu söylenmese de onun ötesinde belki de tam üstünde olduğu söylenebilir. Bu yönüyle saray teşkilatı devlet teşkilatının birinci basamağı gibidir[19].

---

[18] Halil İnalcık, "Comments on 'Sultanism': Max Weber's Typification of the Ottoman Polity", *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, Number 1, 1992, s.49-72; adı geçen makalenin Türkçe'ye çevirisi için bkz. Aynı yazar, "Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi*, Çev.: Kemal Aydın Akagündüz, S.7, 1994, s.5-26. Halil İnalcık ayrıca bugün Batıda sanat tarihi araştırmalarında patronaj incelemelerinin, açıklamanın en önemli yönü olarak ele alındığından bahseder (Bkz. İnalcık, " 'Şair ve Patron' Hakkında", *Zaman*, 12 Haziran 2003, s.16). Saray patronajı bakış açısıyla hazırlanan çalışmalardan bazı örnekler için bkz. Halil İnalcık, *Şâir ve Patron*, Doğubatı Yay., 2. Baskı, Ankara 2005; aynı yazar, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008, s.41; Süleyman Kırımtayıf, *15. ve 19. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof.Dr. Semra Ögel, İstanbul 1996. Hilâl Kazan ise eserinde sadece padişah sarayları değil şehzade saraylarının ve devlet ricalinin konaklarının hakim gücü temsil ettiğinden sanatın ve sanatçının hamiliğini, onların da üstlendiğini vurgular (Hilâl Kazan, *XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma (İSAR) Vakfı Yayınları, İstanbul 2010).

[19] Ahmet Hamdi Tanpınar bu hususu değişik bir tasvirle dile getirir. Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yay. Haz.: Abdullah Uçman, YKY yay., 11. Baskı, İstanbul 2006, s.23.

Osmanlı saray teşkilatındaki sistemin pek çok boyutu, göstergesi vardır. Saray teşkilatının anlatıldığı eserlerde bu durum net bir biçimde görülür[20]. Ancak bunlar başka çalışmaların konusu olduğu için burada ele alınmayacaktır. Biz, saray teşkilatının bütününü değil, Osmanlı Devletinde sarayın temel unsurları arasında yer alan tefrişatın nasıl çözüldüğü, kimlerin bununla ilgilendiği, mali kaynağının nereden nasıl temin edildiği, hangi gelişmelerin uzun zaman sürecinde devam eden uygulamalardan vazgeçilmesine neden olduğu, eski düzende yer alan kurumsal yapının bozulmasından sonra yeni düzene uyarlanacak kurumsal yapının tesisine neden olan gelişmelerin, zorlamaların vb.lerin neler olduğu, tarihî süreç içerisinde bir değişikliğin meydana gelip gelmediği hususlarını mercek altına aldık. Nitekim bunun sonucunda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı sarayının mefruşat işlerinin kurumsal bir yapıya kavuşturulduğunu tespit ettik. Zaten bu çalışmanın temel konusu da bu kurumsal yapıyı ortaya koymaktır. Ancak ilk olarak Mefruşat İdaresinin kurulmasından önce sistemin nasıl işlediği hususunun açıklanması gerekmektedir.

I. SARAY MEFRUŞATININ MALİ KAYNAĞI: İÇ HAZİNE

A. TANZİMAT'IN İLANINDAN ÖNCE İÇ HAZİNE

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarına ait ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bu noktada aslında, Osmanlı sarayı konusunda bile yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak muhakkak ki o dönemde, Osmanlı sarayının çeşitli ihtiyaçlarını temin eden bir hazine, burada görev yapan bazı memurlar ve bunların içinde yer aldığı sistemler bulunuyordu. Bunların görev yükünün, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geniş bir teşkilata kavuşan Hazine-i Hassa Nezaretininki kadar fazla olmadığı tahmin edilebilir. Muhtemelen ilk dönemlerde bu kurumların hem personeli hem de işleyişi çok sade idi.

---

[20] Bu konuda birkaç eser için bkz. Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi: Târîh-i Enderûn*, I-V, Hazırlayan: Mehmet Arslan, Kitabevi Yay., İstanbul 2010; Hafız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat: Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yay., İstanbul 2011; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 3. Baskı, TTK, Ankara 1988; Aydın Taneri, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümranlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı- Teşkilâtı*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1978; Saray halkı için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.II, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Yay., s.444-450.

Osmanlı sisteminde, temelde, 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Enderun ve Birun adlarıyla iki hazine vardı. Enderun, iç hazine olup 'Hazine-i Hassa' da denirdi. Müstakil gelirlere sahip olan iç hazine, padişahın doğrudan kontrolünde ve 'Hazinedarbaşı'nın yönetimindeydi. Hazinedarbaşının yardımcısı 'Hazine Kethüdası' idi. 17. yüzyılın sonlarında iç hazinenin gelir kaynaklarının erimesinden dolayı zamanla Enderun Hazinesi, hazinedarbaşı yerine 'Hazine Kethüdası' ile yönetilmeye başlandı; yardımcısı da 'Hazine Başkâtibi' oldu[21]. Birun Hazinesi ise 'devlet hazinesi' olup; Dış Hazine, Maliye Hazinesi, Hazine-i Amire, Divan-ı Hümayun Hazinesi adlarıyla da anılıyordu. Enderun Hazinesi, bugünkü anlamıyla padişahlık makamına tahsis edilen maaş gibiydi. Harcaması tamamen padişahın insiyatifindeydi. Birun Hazinesi de padişahın kontrolündeydi ama, yukarıda belirtildiği gibi, devlet hazinesiydi. Bu nedenle, padişahın vekili sıfatıyla söz konusu hazineyi padişah adına sadrazamlar kullanır; muhasebesini de başdefterdar tutardı. Yani bu hazine "defterdarın mesuliyeti ve sadrazamın nezareti altında" bulunurdu[22]. Hazinelerin bu şekilde, ne zaman ayrıldığı kesin olarak bilinmemektedir[23]. Topkapı Sarayında bulunan Enderun Hazinesinde altın ve gümüş nakit paradan (sikkeler) başka kıymetli mücevherat, ziynet eşyaları, değerli kumaşlar, halılar, eşyalar, kıyafetler vs. bulunurdu. Enderun Hazinesinin çeşitli gerekçelerle zamanla: Bodrum Hazinesi, İfraz Hazinesi, Çilhane Hazinesi, Has Oda Hazinesi, Has Ahur Hazinesi (Raht [at takımı] hazinesi), Hilat Hazinesi (Enderun dış hazinesi), Ceyb-i Hümayun (Harem-i Hümayun) Hazinesi olarak alt bölümlere ayrıldığını görüyoruz[24].

Ceyb-i Hümayun Hazinesi ya da Harem-i Hümayun Hazinesi denilen hazine, padişahın cep harçlığını ifade etmek için kullanılırdı. Nazırı 'sır kâtibi' idi[25]. Ceyb-i Hümayun Hazinesi padişaha ait gelirleri toplar ve bunlardan yapılan harcamaların

---

[21] Cengiz Orhonlu, "Hazine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C.17, İstanbul 1998, s.130; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, XLII/165, TTK Yay., Ankara 1978, s.75.

[22] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK yay., 3. Baskı, Ankara 1988, s.365.

[23] Orhonlu, agm, s.130; Uzunçarşılı, "İç Hazine", s.73,84-93.

[24] Hazinelerin içeriğinin ayrıntısı için bkz. Uzunçarşılı, "İç Hazine", s.73-82; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Devletinin İç Hazinesi", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, I, Haz.Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2006, s.51-52; Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK yay., Ankara 2000, s.2.

[25] Uzunçarşılı, "İç Hazine", s.79; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s.363-364; Halil Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümâyun", *TDVİA*, C.7, İstanbul 1993, s.467.

hesabını tutardı. "Her ay divan-ı hümayundan padişahın cep harçlığı olarak bir kese kâmil çil elli bin akçe alınması kanundu"[26]. Belki de bu para, padişahın anında nakit ihtiyacını karşılamak üzere ayrılır ve kendisine verilirdi.

Enderun Hazinesi hakkında en önemli defterler 'Harc-ı Hassa-i Hümayun Defterleri' ve 'Ceyb-i Hümayun Defterleri'dir. Bu defterlerde aylık gelirler ve giderler (varidat ve sarfiyat) gösterilir[27]. Buradaki verilerden anlaşılıyor ki, padişahın harcamaları şahsî olabildiği gibi kamuya yönelik de olabilirdi. Padişahın şahsi masrafları şunlardı: saray mutfağı harcamaları, sarayda şehzade, valide sultan, kadın efendiler, sultanlar (padişah kızları) gibi hanedana mensup olanların ve çalışanların aylıkları, saraya bağlı özel imalathanelerin masrafları, saraya mefruşat alınması vb. Ancak bu masraflar hem Enderun hem de Birun hazinelerinden ödenirdi[28].

Hazinelerle ilgili bu bilgiler ve uygulamalar zaman içinde çok fazla değişikliğe uğramış ve farklı uygulamalar ortaya çıkarılmıştır. Mesela Enderun Hazinesi gerektiğinde ihtiyat hazinesi olarak kullanılıp Hazine-i Amire'ye borç para verirdi. Ancak çoğu zaman bu borçlar, hazine gelirlerinin yetersizliğinden dolayı ödenemez, daha sonra, hibe edilerek silinirdi. Yine, XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devletinin kaybettiği savaşlar nedeniyle bozulan dengeler, hazinelerin yeniden ele alınmasını gerektirdi. Bu esnada Darphane de bir dizi değişim ve dönüşüme uğradı. Ceyb-i Hümayun Hazinesinin bazı gelirleri Darphaneye verilirken bazı gelirleri de buradan idare edilmeye başlandı. Dahası, Darphane, Enderun Hazinesi gibi devlet hazinesine kredi veren bir hazine olmaya başladı. Diğer Enderun hazineleri ise eskisi gibi ayrı olarak varlığını devam ettiriyordu. Kısacası Ceyb-i Hümayun ile Darphane-i Amire arasında 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok boyutlu ve karmaşık bir ilişki yumağı oluştu[29]. II. Mahmud'un kurduğu Mansure Ordusunun masraflarını karşılamak için Darphanenin pek çok ve Ceyb-i Hümayunun bir kısım geliri Mansure Hazinesine aktarıldı. Böylelikle gelirlerinin çoğu ve bunların harcama kalemleri farklı yerlere kaydırıldı. Bütün bunların sonucunda

---

[26] Uzunçarşılı, "İç Hazine", s.79-80.

[27] Aynı yer; Ömer Lütfü Barkan, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *Belgeler*, C.IX, S.13, TTK Yay., Ankara 1979, s.1-380.

[28] Sahillioğlu, agm, s.465-466.

[29] Ömerül Faruk Bölükbaşı, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darphâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2013, s.152-154; Arzu (Tozduman) Terzi, "Hazine-i Hassa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C.17, İstanbul 1998, s.137; Orhonlu, agm, s.132.

klasik dönemde Enderun Hazinesinin alt bir birimi olan Ceyb-i Hümayunun yönetimi 18. yüzyılın sonlarında Darphaneye bağlandı. Darphane elinde kalan gelirleri Tanzimat'a kadar yönetti[30].

Bazı araştırmacılar, 18. yüzyılın sonlarına kadar tek devlet hazinesinin Birun -Enderun Hazinesi hariç- olması nedeniyle bu döneme "tek hazineli dönem" demişlerdir. Osmanlı maliyesinde 18. yüzyılın sonundan Tanzimat'ın ilanına kadar devam eden sürece ise "çok hazineli dönem" denilmiştir. Bu dönemde, öncelikle Darphane, düzenli ve sağlam gelir kaynaklarıyla Maliye Hazinesine kredi veren ikinci bir hazine olmuştu. 18. yüzyılın son çeyreği ile Tanzimat'ın ilanına kadar kurulan diğer hazineler şunlardı: İrad-ı Cedid Hazinesi, Zahire Hazinesi, Tersane Hazinesi, Mukataat/Mansure Hazinesi, Redif Hazinesi[31]. Tanzimat'ın arifesinde müstakil olarak kurulan hazineler sürekli yeniden düzenlenmiştir. Maliyede ilk esaslı düzenlemeler ise II. Mahmud'un saltanatının son zamanlarında gerçekleşmiştir. Öncelikle, 28 Şubat 1838 tarihinde defterdarlık kaldırılarak Umur-ı Maliye Nezareti kurulmuş. Bütün hazineler Maliye Nezaretinin emri ve gözetimi altına alınarak Maliye Hazinesi adı altında birleştirilmiş. Sadece Ceyb-i Hümayun Hazinesi bağımsızlığını Darphane bünyesinde korumuştur. Ancak 1838 tarihindeki bu uygulamalar uzun ömürlü olmamış, Tanzimat'tan birkaç ay önce 2 Eylül 1839'da Maliye Nezareti ikiye ayrılarak tekrar Defterdarlığa dönülmüştür[32].

B. TANZİMAT'IN İLANINDAN HAZİNE-İ HASSA NEZARETİ KURULANA KADAR İÇ HAZİNE (1840-1850)

Tanzimat'la birlikte, bütün hazineler yeniden birleştirildi ve yeniden Maliye Nezareti kuruldu (25 Mayıs 1840). Tanzimat'tan önce hem ayanların elinde olan yetkiler hem de mültezimlere havale edilmiş olan vergi toplama işi suistimallere ve şikâyetlere neden oluyordu. Bu şikâyetleri bertaraf etmek için bunların kullandıkları bütün yetkiler Maliye Nezaretine devredildi. Bu bağlamda 25 Mayıs 1840'ta iltizam

[30] Terzi, age, s.15-17.

[31] Aynı eser, s.6-11; Arzu Tozduman Terzi, "Osmanlı Hazineleri", *Türkler*, C.10, Ed.Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.894-897.

[32] Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yay., İstanbul 1993, s.97.

sistemi kaldırılarak[33] gelirlerin doğrudan maliye hazinesine tahsil edilmesi için muhassıllıklar kuruldu. Böylece devletin bütün gelirlerinin ve giderlerinin kontrolü Maliye Hazinesine devredilmiş oldu. Tek hazine, tek bütçe uygulaması yeniden güçlendirildi[34]. Bu gelişmeler esnasında padişah ve hanedan mensupları tarafından yönetilen mülklerin ve diğer gelir kaynaklarının hemen hemen tamamı da devlet hazinesine devredildi. Böylece padişaha ait gelirlerin ve masrafların yürütülmesinden sorumlu olan iç hazineye, devlet hazinesinden her ay "tahsisat-ı seniyye" adıyla belirli bir pay aktarılmaya başlandı[35]. Bu arada her türlü mücevher ve değerli eşyanın bulunduğu ve çeşitli isimlerle tanımlanan iç hazineler ise hâlâ varlığını sürdürüyordu[36].

Bu dönemde padişaha, başta 12.500 kese akçe (bir kese 500 kuruş hesabıyla 6.250.000 kuruş) tahsis edilmiş, sonraları bu tahsisat arttırılmıştır. Padişahın söz konusu geliri Darphane kanalı ile Ceyb-i Hümayuna aktarılıyordu. Böylece Ceyb-i Hümayun, müstakil bir hazine olmaktan çıkıyor, Maliye Nezaretinin hazinesinden, başka bir ifadeyle genel bütçeden pay alan ve neredeyse ona bağlı bir kalem hâline geliyor. Bunun yanında Ceyb-i Hümayun Hazinesi, 1840'lardan itibaren sadece padişahın cep harçlığını karşılayan bir kurum olmaktan çıkarak padişahın ve sarayın bütün masraflarını idare eden bir hazineye dönüşmüştür. Böylelikle Ceyb-i Hümayun üzerinde tanımlanmış şu görevler ortaya çıkmıştır: Darphane-i Amire ve Enderun-ı Hümayun da dahil edilerek sarayda yaşayan ve çalışan bütün kişilerin maaşlarını ödemek; saray mutfakları, ahırları, mefruşatı, bina yapımı ve tamiri, sur-ı hümayun, vilâdet-i hümayun, atıyye gibi konularda yapılan işleri idare etmek ve çıkan masrafları ödemek[37]. Söz konusu görevlerinden dolayı, galat-ı meşhur olarak Ceyb-i Hümayun Hazinesi için zaman zaman Hazine-i Hassa adı da kullanılmıştır. İki ismin

---

[33] Malî bürokrasinin taşrada tam olarak kurulumaması, üretim-ulaşım-pazarlama ağının sağlanamaması gibi nedenlerden ötürü muhasıllık tam olarak başarılı olamadı. 1843 tarihinden itibaren de tekrar iltizam sistemine dönüldü. Bkz. Mehmet Genç, "İltizam", *TDVİA*, C.22, İstanbul 2000, s.157-158; A. Mesud Küçükkalay- Ali Çelikkaya, "Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam", *Türkler*, C.10, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.887.

[34] Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yydan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, 1986, s.290-291.

[35] Terzi, age, s.13, 18-19, 64; Aynı yazar, agm, s.137; Tabakoğlu, agm, s.54-55; Orhonlu, "Hazine", s.132.

[36] Terzi, age, s.19.

[37] Aynı yer; Terzi, agm, s.137.

birlikte, birbirlerinin muadili olarak kullanılması, hâliyle zaman zaman çeşitli karışıklıklara da sebep oluyordu. Bu karışıklıklar ileri boyutlara varınca 15 Haziran 1847 tarihinde Ceyb-i Hümayun ismi kesin olarak değiştirilip yerine sadece Hazine-i Hassa (padişaha ait hazine) şeklinde kullanımı kabul edildi[38]. Değişiklikler bunlarla da sınırlı kalmadı, meskûkat işleri[39] Maliye Nezaretine devredildi, Darphanenin görevi padişahın ve sarayın ihtiyaçları için ayrılan paranın karşılığı olarak saray ihtiyaçlarını temin edip, masraflarını tutmak ve ödemekle sınırlandırıldı. Böylece, kurumun başındaki kişi, her ne kadar Darphane Nazırı unvanıyla kalmış ise de yaptığı işe uygun olarak Hazine-i Hassa Nazırı unvanıyla da anılmaya başlanmıştır. Fakat her iki unvanın kullanılmasından ötürü yine bir karışıklık meydana geldi; bunu engellemek için, Darphane Nazırı Tahir Paşa'nın vefatından sonra, 1 Şubat 1850 tarihinde Darphane Nezaretinin adı Hazine-i Hassa Nezareti olarak değiştirildi. Ardından Mabeyin Başkâtibi ve Evkaf Nazırı Şefik Bey, Hazine-i Hassa Nazırı olarak atandı[40].

Kısacası Osmanlı Devletinde, neredeyse başlangıçtan beri, biri padişahın emrinde iç hazine, diğeri padişahın yetkisiyle sadrazamın emrinde dış hazine olmak üzere iki hazine vardır. Sebepleri çok açık olmayan gerekçelerle devlet hazinesi bazen bölünerek, bazen de adları değiştirilerek; 19. yüzyılın başlarından itibaren ise yeni kurumlar ihdas edildiğinden bunlara bağlı yeni hazineler de kurulmak suretiyle çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Saraydaki mefruşatın masraflarından sorumlu mali birim klasik dönemde hem iç hazine (Enderun Hazinesi) hem de dış hazinedeyken (Hazine-i Amire), 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren meydana gelen değişimlerle birlikte hem mali hem de idari mesuliyet Darphane bünyesindeki Ceyb-i Hümayun Hazinesine geçmiştir. Tanzimat'tan sonraki düzenlemelerde de Ceyb-i Hümayun ihtiyaçlarının ve masraflarının Darphane tarafından yönetilmesi bazı karışıklıklar yarattığından burasının adı 1850 yılında Hazine-i Hassa Nezareti olarak tanımlanarak sıkıntı giderilmeye çalışılmıştır. Sözün özü, Mefruşat İdaresi kurulmadan önce,

---

[38] Abdülmecid'in bu konudaki iradesinin latin harfli metni için bkz. Terzi, age, s.20.

[39] Sikke darbı ile ilgili işler Maliye hazinesine bağlansa da, kısa bir zaman sonra maliye hazinesinin işlerinin yoğunluğundan ötürü tekrar Hazine-i Hassa'ya bağlanmıştır. Ancak Hazine-i Hassa bu vazifeyi ek bir iş olarak yapmış, padişahın şahsi hazinesinin idaresi ise asıl işi olmuştur. Meskukat İdaresi hakkında ayrıntı için bkz. Terzi, age, s.22.

[40] Terzi, age, s.21, 24; *Hazine-i Hassa Defterleri Kataloğu*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi No: 1625-1629'de, İstanbul 2007.

klasik dönemden itibaren 19. yüzyılın ortalarına kadar sarayın mefruşat finansmanı ve idaresi bu şekilde karşılanırken Hazine-i Hassanın kurulmasıyla beraber onun bir alt birimi olarak Mefruşat-ı Hümayun İdaresi burada olgunlaşmaya başlayacaktır.

II. KLASİK DÖNEMDE SARAY MEFRUŞATININ TEMİNİ

Devletlerin kuvvetini ve kudretini sadece askerî güçleri belirlemez. Devlet mekanizması içerisindeki birçok sembolik unsur devletin gücünün göstergesi olarak kabul edilir[41]. Bu sembolik unsurların neler olduğuna değinmeyeceğiz; ancak öncelikle hükümdarların ikametgâhı olarak kullandıkları ve aynı zamanda idari büro olarak da birçok kişinin çalıştığı yer olan saraylar, hükümdarların hem kendi halkına gücünü ve otoritesini teyit ve tekit eden hem de yabancı güçlere bunu ispatlayan yapılardır. Sarayların fiziksel büyüklüğünün, mimarisinin, bezemelerinin, estetiğinin ve zenginliğinin yanında iç dekorasyonun özellikleri de önemlidir. Her ne kadar Osmanlı literatüründe devletin gücünün göstergeleri arasında bu saydıklarımız yer almıyorsa da bu unsurlar geçmişte devletler için geçerli olduğu kadar günümüzde de devletler ve bireyler için geçerliliğini koruyan bir düşüncenin mahsülleridir. Dolayısıyla Osmanlı saray tefrişatına, salt bir barınmanın, mekândaki eşyaları örtmenin veya dekore etmenin ameliyesi olarak bakmak doğru değildir. İlgili birimler veya ilgili literatür bunu itiraf veya işaret etmese de bu düşüncenin çok uzağında da sayılmaz. H. İnalcık da, benzer düşünceleri dile getirmektedir: İnalcık saray patronajından dolayı Doğu saraylarında hükümdarın prestij eşyalarının sıradan sanatkârlar tarafından değil saray atölyelerinde seçilmiş ustaların elinde imal ettirildiğini ifade eder[42]. Öyleyse saray mefruşatı hem önemli bir olgudur hem de sarayın idaresinde büyük yeri olan bir meşgaledir. Zaten araştırma konusu olarak seçilmesinin nedeni de budur.

Osmanlı Devletinde sarayların ihtiyaçlarını temin için saray teşkilatı bağlamında bir takım birimler kurulmuştur[43]. Bunlar arasında Ehl-i Hiref-i Hassa

---

[41] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997, s.248-258; Salim Koca, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilât", *Türkler*, C.V, s.152-153 (147-160); Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK Yay., Ankara 2007; Ahmet Çaycı, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008.

[42] İnalcık, *Tekstil Tarihi*, s.41, 44, 47, 48.

[43] Osmanlılardan önce bazı Türk-İslam devletlerindeki saraylarda mefruşat işlerinden sorumlu olanlar muhakkak vardır. Bu bağlamda Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu sarayında ferraşları,

(saray sanatkârları), Hayyatin-i Hassa (saray terzileri); sarayın ince yastık, yorgan ve örtü işlemeleri ihtiyacını temin eden sanatkâr ve zanaatkâr saray kadınları, yer almaktadır. Bunlarla birlikte özellikle 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk yarısında padişahların ve maiyetlerinin 'göç-i hümayun'[44], 'nakl-i hümayun'[45], 'biniş-i hümayun' olarak adlandırılan, mesire yerlerine, avcılık yapılan yerlere, yazlık olarak kullandığı mekânlara giderken veya gittiğinde kullandığı ve bazı araştırmacıların 'gezer saray' olarak adlandırdığı çadırların, mefruşatı dahil her türlü işi ile ilgilenen 'Mehterhane-i Hayme/Çadır Mehterleri' teşkilatı da vardı. Ayrıca ihtiyaç duyulan bazı saray mefruşatının temini için de gerek İstanbul piyasasından gerekse ülke genelindeki belli bir alanda uzmanlığı bulunan yerlerden veya yurtdışından da eşyalar getirtilir ya da sipariş verilirdi.

Saray Sanatkârları (Ehl-i Hiref-i Hassa) ile Saray Terzileri (Hayyatin-i Hassa) hakkında muhtelif bilgiler bulunmakla beraber; sarayın ince yastık, yorgan ve örtü işlemeleri ihtiyacını temin eden sanatkâr ve zanaatkâr olan usta, zanaatkâr veya sanatkâr niteliği bulunan saray kadınları hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Bundan sadece İ. H. Uzunçarşılı bahsetmiş; diğer kaynaklar da Uzunçarşılı'ya atıflar yapmışlardır[46]. Bizim yaptığımız araştırma süresince başka bir yerde benzer bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bundan dolayı bu konuda ihtiyatlı hareket edilmeli veya yeni bilgilerin, bulguların ortaya çıkması beklenmelidir. Mehterhane-i Hayme'de başta çadırlar olmak üzere saraylar, kasırlar için de şilte, yastık, nihali, perde, minder vs. yapılır, tamir edilirdi. Ayrıca Mehterhane'de padişahlık makamına ait sarayların, kasırların ve çadırların fazla ve yedek mefruşatı, evanisi, şamdanları vs. de

---

Karahanlılarda döşekçileri, Memlûklerin Kal'atu'l-Cebel denilen sarayında ise mihtar-ı firaşhânâh maiyetindeki firaşîleri (ferraş) görüyoruz. Bkz. Salim Koca, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilât", *Türkler*, C.V, s.156; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK yay., Ankara 2002, s.140, 153; Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı", *Türkler*, C.V, s.310; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alp Arslan ve Zamanı*, C.III, TTK Yay., 5. Baskı Ankara 2011, s.98-99.

[44] Pakalın, *Sözlük*, I, s.674.

[45] C.SM, nr.1617,16 Muharrem 1218/8 Mayıs 1803; C.SM, nr.1810 ve Lefleri, 9 Şevval 1211.

[46] Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s.147; Kırımtayıf, agt, 41-42; Selma Delibaş, "Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki İşleme Koleksiyonu: Bohça, Seccade, Yastık ve Levhalar", *Topkapı Sarayı Döşemelikler*, Ed.Hülya Tezcan-Sumiyo Okumura, İstanbul 2007, s.114.

depolanırdı[47]. Bu teşkilatın saray mefruşatıyla bağlantısı konusunda daha çok ve ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır. Bundan dolayı müstakil bir başlık altında burada konuya girilmeyecektir. Son olarak da gerek yurt içine gerekse yurt dışına verilen siparişler de kurumsal bir zeminden yoksun olduğundan ele alınmamıştır. Dolayısıyla burada saray sanatkârları ve saray terzileri ele alınacaktır.

A. EHL-İ HİREF-İ HASSA / SARAY SANATKÂRLARI

Modern devletler çağına yani 19. yüzyıla gelmeden önce, Avrupa'da ve diğer İslam devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devletinde de sarayın ihtiyaçlarını, saraylara yakışır bir şekilde temin etmek için özel atölyeler kurulur[48]. Bu bağlamda Osmanlı sarayında 15. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyılın sonuna kadar görülen Ehl-i Hiref-i Hassa teşkilatı tesis edilir[49]. Hirfet sanat demek olup, çoğulu olan hiref ile kavramlaşan ehl-i hiref terimi, "sanat ehli olanlar, sanat sahibi, sanatkârlar, zanaatkârlar, esnaf sınıfı" demektir[50]. Osmanlı sarayının çeşitli ihtiyaçlarını estetik kaygılarla gideren sanatkârların yanısıra estetikle çok fazla bağlantısı olmayan cerrahlık, kehhallik (göz doktorluğu), güreşçilik gibi meslek ve uğraşı alanlarını da içine alan teşkilata Ehl-i Hiref-i Hassa denirdi[51]. Buna karşın İ. H. Uzunçarşılı, ehl-i

---

[47] Uşaklıgil, *Saray Teşkilatı*, s.453-454; Pakalın, *Sözlük*, II, s.445-446, 449-450; Nurhan Atasoy, *Otağ-ı Hümayun*, Aygaz Yay., İstanbul 2000, s.23, 36; Taciser Onuk, *Osmanlı Çadır Sanatı (XVII-XIX. Yüzyıl)*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2. Baskı, Ankara 2005, s.36-38

[48] Özellikle XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başında yüksek saray kültürü oluşturabilmek için Yavuz Sultan Selim döneminde (1470-1520) Otlukbeli Savaşı (1473) ve Çaldıran Muhaberesinden (1514) sonra Azerbaycan ve İran'dan bazı ilim ve sanat erbabı Osmanlı Devletinin merkezine gerek zorla sürgün edilmiş gerekse sanatkâra gösterilen himaye sebebiyle gönüllü olarak gelmişlerdir. Özellikle Şah İsmail'in Çaldıran'daki yenilgisinden sonra onun Tebriz'deki sarayında gerek özel olarak çalışan, gerekse serbest olarak (özel sektörde) dışarıda çalışan bazı sanatkâr ve zanaatkârlar (nakkaş, ressam, hattat, müzehhib, musikişinas, çinici, okçu, aba dokuyucu vb.) padişahla birlikte İstanbul'a getirilerek uzmanlık alanına giren bölüklere yerleştirilmişti (Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s.23-24).

[49] Normal anlamıyla ehl-i hiref belli bir işi el maharetiyle yerine getiren, üreten kişiler için kullanılır; yaygın anlamıyla da bunlara esnaf denilmektedir. Ancak, işin içine saray girince kelimenin anlamında, içeriğinde küçük bir değişme meydana geliyor; bunlara alelade esnaf demek yerine, saraya yakışır iş üreten, üst düzey estetik kaygıları olan kişiler anlamında içeriğinde zanaatkâr değil sanatkâr anlamı yükleniyor. Bu düşünceyi B. Yaman da dile getirerek saray ehl-i hirefine sanatkâr olarak bakarken, yeniçeri ehl-i hirefi ile serbest sanat meslek teşkilatlarında çalışanlara yoğun talebi karşılamaya yönelik iş yaptıkları için zanaatkâr gözüyle bakmaktadır (Yaman, age, 5-6).

[50] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, MEB yay., İstanbul 2004, s.509; Ahmet Kal'a, "Esnaf", *TDVİA*, C.11, İstanbul 1995, s.423-424.

[51] Filiz Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, Yay.Haz. Zeki Sönmez, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1988, s.73 (73-77);Ahmet Kal'a, agm, s.423.

hiref mensuplarının "el sanatları ile uğraşan" kişiler olduğu düşüncesindedir[52]. Ehl-i hiref üzerine son zamanlarda hem bu teşkilatın bütününü[53] hem de bir kısmını içine alan bir hayli çalışma yapılmıştır. Bir kısmını ele alarak yapılan çalışmalar: Hassa mimarları[54], nakkaşlar[55], kâtipler[56], halıcılar[57] ve kumaşçılar[58] gibi meslek grupları üzerinedir. Mefruşat üreten ve saraya bu konuda dolaylı yardımcı olduğu düşünülen bölükler/cemaatler de vardır. Bunlardan saray eşyasının yapımı ve tezyini ile alakalı olanlar şunlardır:

---

[52] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayı'nda Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri", *Belgeler*, C.XI, S.15, TTK Yay., Ankara 1986, s.23.

[53] Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref Defterleri", 23-77; Filiz Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, Yay.Haz. Zeki Sönmez, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1988, s.73-77; Aynı Yazar, "Kanuni Dönemi Osmanlı Saray Sanatçıları Örgütü: Ehl-i Hiref", *Türkiyemiz*, Yıl: 18, Sayı: 54, Şubat 1988, s.11-17; Bahattin Yaman, "1545 Yılı Osmanlı Saray Sanatkârları", *Belleten*, C.LXXII, S.264, TTK Yay., Ankara 2008, s.501-534; Aynı Yazar-M.Sadık Erdemir, "1796 Tarihli Ehl-i Hiref Defterine Göre Osmanlı Saray Sanatkârları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergis*i, Yıl: 2004/2, Sayı: 13, Isparta 2005, s.85-110; Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları: 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008; Aynı Yazar, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Saray Ehl-i Hıref (Sanatkarlar) Teşkilatı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Rektör Prof.Dr. Hasan Gürbüz'e Armağan*, S.3, Isparta 1997, s.273-292; Ali Haydar Bayat, "Osmanlı El Sanatlarının Gelişmesinde Ehl-i Hiref'in Rolü ve Kimliği", *Türk Kültürü*, S.403, Yıl: XXXIV, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1996, s.665-674; Süleyman Kırımtayıf, *15. ve 19. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof.Dr. Semra Ögel, İstanbul 1996.

[54] Aslında hassa mimarları ehl-i hiref-i hassa teşkilatı içinde yer almaz. Ancak Tanzimat'tan sonra belli bir dönem saray mimarlarının Hazine-i Hassaya bağlı bir alt birim olarak Ebniye-i Seniyye İdaresinde yer almasından dolayı bu bölümün içine hassa mimarları da eklenilmiştir. Bu konuda hazırlanan çalışmalardan belli başlıcaları ise şunlardır: Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.1, 1963, s.159-202; Erhan Afyoncu, "XVI. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı", *Prof.Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s.207-216; Fatma Afyoncu, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001; Zeki Sönmez, "Osmanlı Mimarisinin Gelişiminde Hassa Mimarlar Ocağı'nın Yeri, Örgütlenme Biçimi ve Faaliyetleri", *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı IV (Kültür ve Sanat),* Yıl: 6, Sayı: 34, Temmuz-Ağustos 2000, s.404-409.

[55] Filiz Çağman, "Saray Nakkaşhânesinin Yeri Üzerine Düşünceler", *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya: Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri*, Sandoz Kültür Yay., 1989, s.35-46.

[56] Hilal Kazan, *Ehl-i Hıref Defterlerinde Kâtipler (Cemâat-i Katibân-ı Kütüp)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999; Hilâl Kazan, "Topkapı Sarayı'nda Kâtipler Cemiyetinin (Cemâ'at-i Kâtibân-ı Kütüb) Eğitimleri ve Görevleri", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, 2004, s.213-241.

[57] Halil İnalcık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008, s.46-52; Bige Çetintürk, "İstanbul'da XVI. Asır Sonuna Kadar Hâssa Halı San'atkârları", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri 1*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi Enstitüsü Yay., Berksoy Matbaası, İstanbul 1963, s.715-731.

[58] Tahsin Öz, *Türk Kumaş ve Kadifeleri I ve II*, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Yay., İstanbul 1946.

Nakkaşlar	: Saraya ait eşyaların desen çizimleri (kompozisyon, motif ve renk) hazırlarlar.
Sırmakeşler/Simkeşan	: Altın ve gümüşü saray simkeşhanesinde dokuyarak işlemede kullanılacak şekle getirirler.
Zerduzlar	: Altın ve tel iplikle işleme yaparlar.
Kazzazlar	: İpek işleyen terziler.
Ababafan	: Aba dokuyanlar.
Kemhabafan	: Kemha dokuyanlar.
Kadifebafan	: Kadife dokuyanlar.
Nakışbendler	: Nakkaşların çizimlerine kumaşlara uyarlayanlar.
Keçeciler	
Debbağan	: Dericiler.
Kaşigeran	: Çini ve porselen eşya yapanlar.
Neccarlar/ Dülgerler	: Marangoz.
Hırratlar/Çıkrıkçılar	: Marangoz.
Kündekârlar	: Marangoz.
Çırakçıyan/Çerağlar	: Kandilciler.
Saatçiler	
Kaliçebafan/Kalcılar	: Halı ve Kaliçe yapanlar.
Setirduzan	: Örtü yapanlar.
Haymedüzan	: Çadırcılar.
Foyager	: Aynacılar.

Bütün bu bilinenlerin üzerine S. Kırımtayıf saray ehl-i hirefindeki birçok bölüğün üretimi temel alırken; çini, seramik (porselen), kumaş ve cam alanında üretimden ziyade organizasyon işini üstlendiğinden bahseder. Bu alanların bazısının üretimi saray atölyelerinde yapılsa da yoğun talebin karşılanmasında yetersiz kalınmış, saray dışındaki kaynaklara (malzeme, ürün ve sanatçı bakımından) müracaat edilmiştir. Saray patronajı kaygısının güdüldüğü böyle bir uygulama, saray sanatı üslubunun gelişmesini sağlayan nakkaşların hazırladığı desenlerin gerek ülke içine gerekse yurt dışındaki imalathanelere gönderilmesi ile saray beğenisi ve tarzı, ülkenin diğer yerlerine ve yurt dışına da yayılmaya başlamıştır. Bununla birlikte organizatör bölükler, 19. yüzyılda sarayın artan mefruşat talebine bağlı olarak kurulan Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin bir ön izlemesi gibidir.

Ehl-i Hiref-i Hassa teşkilatının Edirne Sarayı'ndan itibaren organize olduğu düşünülmektedir[59]. Ancak teşkilatın varlığına dair somut bilgilere II. Bayezid'den (1481-1512) itibaren rastlanmaktadır. Arşivlerde tespit edilen en eski ehl-i hiref defteri ise Ocak 1526 tarihlidir[60]. Diğer defterlerin tarihi bunu takip etmektedir. Bu defterler 17. yüzyılda gayet muntazam tutulmuştur. Her ne kadar 18. yüzyılda

[59] Çağman, "Mimar Sinan Dönemi", s.74.
[60] Bu defter İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından incelenmiştir. Bkz. "Ehl-i Hiref Defterleri".

defterlerin tutulmasındaki itina zayıflasa da, yüzyılın sonuna kadar, defterler tutulmaya devam edilmiştir. Bilinen en son tarihli ehl-i hiref defteri 1796 tarihlidir[61]. Çoğunlukla siyakat ile tutulan bu defterlerde sanatkâr ya da zanaatkârın lakabı, baba adı, nereli olduğu, adı, sınıfı, sayıları ve yevmiyeleri gibi bilgiler bulunmaktadır[62].

16. yüzyılda Ehl-i Hiref teşkilatında 40-50 arasında bölük vardır[63]. Gerektiği zaman yeni bölükler oluşturularak Teşkilata eklenir[64] veya bölükler birleştirilir[65] ya da kaldırılabilirdi. Bölüklerin dışında 'müteferrika' adı altında, bölük oluşturmayan sanat veya zanaat dallarına mensup kişiler de bulunmakla beraber, bazen kadrosuzluk nedeniyle bölüğü olup da müteferrikada bulunanlar da olurdu. Kadro geldiği zaman bu kişiler bölüklerine geçerdi[66].

Ehl-i Hirefe mensup kişiler saray teşkilatının birun (kapıkulu) halkındandılar. Teşkilat, daha önce de söylendiği üzere, Enderun'a bağlı hazinedarbaşının yönetimindeydi; teşkilattakiler görevlerini, malzemelerini ve maaşlarını onun vasıtasıyla alırdı[67]. Bölükler, ahilikteki esnaf teşkilatına benzer şekilde bir idari yapıya sahiptiler. Hemen hemen her bölük usta ve şakirtlerden (çıraklardan) oluşurdu ve her bölüğün bir de başı vardı. Bununla birlikte zamana ve bölüğe göre teşkilatlanmalarında bazı değişiklikler de görülebilmektedir[68].

Ehl-i Hiref teşkilatında, geleneksel usule uygun olarak, usta-çırak düzeninde eğitim yapılırdı. Bölüklerdeki şakirtler devşirmeden, pençik oğlanlarından veya ustaların çocuklarından olabilmekteydi. 17. yüzyılın sonundan itibaren çoğu bölüğe şakirt alınmamaya başlanmıştır. Bölüktekilerin sayısı yaptığı işe ve döneme göre değişiklik gösterebilirdi. 17. yüzyılda sayıları 2.000'i bulan Ehl-i Hiref çalışanları,

---

[61] Bu defter bu gruptaki ender rika yazı ile yazılan defterlerdendir. Bahattin Yaman ve M. Sadık Akdemir tarafından incelenmiştir. Bkz. "1796 Tarihli Ehl-i Hiref Defterine Göre Osmanlı Saray Sanatkarları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergis*i, Yıl: 2004/2, Sayı: 13, Isparta 2005, s.85-110.

[62] Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref Defterleri", s.23; Çağman, "Mimar Sinan Dönemi", s.74-75; Yaman, age, 13.

[63] Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.462-463; Çağman, "Kanuni Dönemi", s.11-12; aynı yazar, "Mimar Sinan Dönemi", s.73, 76.

[64] Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref Defterleri", s.25.

[65] Mesela; III. Murad döneminde, nakkaşlar ve zergerler (kuyumcu) tek bölük haline getirilmişti (Çağman, "Kanuni Dönemi", s.14).

[66] Çağman, "Kanuni Dönemi", s.11-12.

[67] Mehmet İpşirli, "Enderun", *TDVİA*, C.11, İstanbul 1995, s.186; Kırımtayıf, agt, 10.

[68] Nakkaşların idari yapısı için bkz. Kırımtayıf, agt,18.

yevmiye üzerinden hesaplanan maaşlarını aylık ya da üç aylık olarak alırlardı. Yevmiyeler/gündelikler çalışanın kıdemine, yeteneğine ve pozisyonuna göre belirlenirdi[69].

Öz olarak Osmanlı padişahları, gücün ve kudretin nişanelerini, estetik unsurlara ehemmiyet vererek, mefruşat alanında da göstermişlerdir. Sarayda bu estetik kaygıyı, kuvvetli bir teşkilat yapısına sahip olan Ehl-i Hiref-i Hassanın eserleri ortaya koymuştur. Teşkilatın görevleri içerisinde sarayın tefrişine dair ihtiyaçları belirleme ve bunların tedariki ya da üretilmesi de bulunmaktadır.

B. HAYYATİN-İ HASSA / SARAY TERZİLERİ

Osmanlı Devletinin, hanedan mensuplarının ve saray halkının temel ihtiyaçlarından biri olan giyinme ve barınma ihtiyaçlarını gidermek için, kendine özgü sistemler geliştirdiğinden yukarıda bahsedilmişti. Osmanlılar, temel gereksinim olmasının yanısıra yüksek bir saray kültürü oluşturmak adına da terzileri sarayda teşkilatlı bir şekilde istihdam etmiştir. Böylece, hem hanedanın erkek üyelerinin hem de sarayda çalışanların sivil kıyafetlerini ve üniformalarını, sarayın döşeme/tefriş işlerini saray terzileri düzenlemişler ve yapmışlardır[70].

Saray terzileri hakkında ilk bilgileri veren İ. H. Uzunçarşılı'dır[71]. Ardından M. Kurul 17. yüzyıl saray terzilerini ayrıntılı olarak incelemiştir[72]. Bahattin Yaman'ın yürütücülüğünde de *XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Saray Erkânı Kıyafetlerini Üreten Birimler* başlıklı bir proje yapılmıştır[73].

Bu bağlamda 18. yüzyılın sonuna kadar saray terzileri 'Hayyatin-i Hilat' (hilat terzileri) ve 'Hayyatin-i Hassa'(saray terzileri) olarak ikiye ayrılmışlardı. Her

---

[69] Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref Defterleri", s.23; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, TTK Yay., 3. Baskı, Ankara 1988, s.462-463; Kırımtayıf, agt, 14; Kal'a, "Esnaf", 424; Çağman, "Kanuni Dönemi", s.12, 14; Yaman, age, s.31-33, 138-249.

[70] Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi: Târîh-i Enderûn*, I, Hazırlayan: Mehmet Arslan, Kitabevi Yay., İstanbul 2010, s.413; Kurul, agt, s.36; Yaman, *Saray Erkanı Kıyafetleri*, s.9-10.

[71] Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s.461-462.

[72] Mustafa Kurul, *17. Yüzyıl Osmanlı Hâssa Terzileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Dan.: Doç.Dr. Bahattin Yaman, Isparta 2012. Hilat terzileri bu eserde ele alınmamıştır.

[73] Bu çalışmada, 15-18. yüzyıllarda faaliyet gösteren hem saray terzileri ve hilat terzileri teşkilatı hem de ehl-i hiref teşkilatındaki bütün kumaş üreten ve diken birimler ele alınmaktadır. Bkz. Bahattin Yaman, *16-18. Yüzyıllarda Osmanlı Saray Erkânı Kıyafetlerini Üreten Birimler*, TÜBİTAK SOBAG Proje 108K559, Isparta 2011, s.1-76.

iki grup önceleri Enderun Hazinedarbaşısına bağlıyken sonraları Hazine Kethüdasına bağlanmışlardır[74]. Hilat terzileri padişaha ve rütbe sahiplerine statülerine uygun hilat yani kaftan dikerlerdi. Hilat terzileri, ser-hayyatin-i hilat ve kethüda olmak üzere iki idareci tarafından yönetilmekte olup her birinde 15-25 kişi arasında değişen üç bölük halinde teşkilatlanmışlardı. Nihayetinde, sayıları zaman zaman artmakta veya azalmakta olmasına karşın toplam 50-60 kişilik bir terzi çalışanına ulaşılıyordu. Ayrıca 'müteferrika' adı altında terzilere yardımcı olan, yaklaşık 13 kişilik bir birim vardı. Bunların çalıştıkları yerde 5 tezgâh olup, talebi karşılayamadıkları durumlarda İstanbul piyasasından da (hazır giyim veya sipariş usulü) hilat satın alırlardı[75].

Diğer taraftan, çeşitli kıyafetleri dikebilmekle beraber, bunun yanında asıl iş olarak sarayın her türlü döşemelerini dikenlere, hazırlayanlara 'Hayyatin-i Hassa' yani saray terzileri denir. Aslında adındaki hayyat/terzi ifadesinden, günümüzde birçok araştırmacının bunların döşeme görevlerindeki rollerini göz ardı ettiklerini düşünüyoruz. Veya, başka bir ifadeyle, aynı araştırmacıların yine adındaki anlama takılarak terzi özelliğinin ötesine geçemedikleri kanaatini taşımaktayız. Burada, altını bir kez daha çizerek söylemek gerekirse, tamam bunlar terzidir, dikiş dikerler; ama bunlar, aynı zamanda bunun da ötesine geçmiş, tarihçi birisinin bu görevini yaparken eski paraların üzerindeki yazıları okuya okuya aynı zamanda numizmatik uzmanı olması gibi, ev dekorasyonu işinde de uzmanlaşmışlardır. O dönemin dekorasyon işinin büyük bir kısmı da yatak, yastık, yorgan, şilte, perde, örtü dikmek gibi dikiş ameliyesinden oluşuyordu. Dikilerek hazırlanan bu ürünlerin evin neresinde ve hangi biçimde kullanılacağına da terziler karar veriyorlardı. Dolayısıyla bu işler terziliğin hem bir parçası hem de ötesinde bir görevdi.

Hayyatin-i Hassa, konumunu 15. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna kadar sürdürmüştür. Saray terzilerine ait defterlerde terzilerin isimleri, maaşları, sayıları tek tek gösterilmiştir. Hayyatin-i Hassada idari işlerden sorumlu, serhayyatin-i hassa ve kethüda, ibadet işlerinde görevli imam ve müezzin de çalışmaktaydı. Bir araştırmada, bu imamın ve müezzinin terzilik işiyle ilgili olmadığını düşünülerek idareci kategorisine dahil edilmiştir. Gerideki terziler de beş bölük (grup) halinde teşkilatlandırılmıştı. Bu bölüklerdekilerin 17. yüzyıldaki durumlarını, isimlerini,

[74] Tayyâr-zâde Atâ, age, s.413.
[75] Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s.461-462; Kurul, agt, 35.

yevmiyelerini, maaşlarını, sayılarını Mustafa Kurul ortaya koymuştur. Dolayısıyla, ara bir kesit de olsa, bunların teşkilat yapılarıyla ilgili elimizde zengin bir kaynak vardır[76]. Beş bölük olarak teşkilatlanan terzilerin her bölüğünün bir serbölüğü yani bölükbaşısı olurdu. Bölüklerde yetenek ve becerileri doğrultusunda oluşan bir statü farkı vardı. Ancak her bölükteki terziler sadece kendi bölükbaşısına karşı sorumluydular. Atamalarda 5. bölükbaşı, önce 4. bölükbaşılığa sonra 3., 2., 1. bölükbaşılığa ardından en üst idareci olan kethüda ve serhayyatin-i hassalığa geçerdi. Terzi bölüklerinin her birinde sadece kendi bölüklerine karşı sorumlu olan 'şakirdan' da bulunmaktadır. Geleneksel eğitimden yani usta-çırak eğitiminden geçen şakirtler, boşalan usta kadrolarına, uygun terzi yoksa yeteneklerine ve kıdemlerine göre yerleştirilirdi. Baş mülazim diye adlandırılan şakirt ise en kıymetli usta adayı idi[77].

Bu gruptaki terzilere de yardımcı olan farklı birimler vardı. Bunlar: 'gazzâzân', 'hallâcân', 'edikyân', 'basmaciyân' ve 'müteferrika' idi. Kazzazlar ipek iplik çeker, kıyafetler üzerindeki çapraz düğmeleri, ilmekleri, her türlü süslemeleri, aksesuarları yapardı. Hallaçlar, yatak, yorgan, yastık içine konulacak pamuğu havalandırır, dider ve bunlardan yatak, yorgan, yastık, minder yapardı. Edikler, edik yani bir nevi kısa çizme dikerdi. Basmacılar kumaşların üzerine desen/motif basarlardı. Müteferrikada ise değişik işleri üstlenen kişiler yer almaktaydı[78].

Hilat terzilerinin her bölüğünde 15-25 kişinin bulunduğu üç bölükten, dekorasyon işini yürüten saray terzilerinin ise beş bölükten oluştuğuna daha önce değinmiştik. Saray terzilerinin her bölüğünde yaklaşık 25-35 kişi, terziler dışındaki birimlerinde de yaklaşık 30-35 kişi bulunmaktaydı. 17. yüzyılın sonuna doğru çalışanlar azalmaya başlamıştır. Terzilerin en az oldukları dönemdeki sayıları 66'yı, en fazla olduğu dönemdeki sayıları ise 350-400'ü bulmuştur. 17. yüzyılın sonunda ise terzilere yardımcı birimlerden sadece hallaçlar ve müteferrika kalmıştır. Bu noktada, çeşitli araştırmacılar saray terzilerinin azalmasının nedenini, yapılan ıslahat hareketleri dolayısıyla, Osmanlı kıyafeti üzerindeki beğeni anlayışının değişmeye

[76] Hatta M.Kurul'un tezinde, 17. yüzyılda saray terzilerinin ürettiği kıyafetleri gerek minyatürlerde gerek resimli yazmalarda gerekse padişahın ölümü üzerine kıyafetlerinin saklandığı ve yaklaşık 2500 kıyafetin mevcut olduğu Topkapı Sarayı Silahtar Hazinesinde tespit ettiği kumaşların desenlerini çizmiştir (Bkz. Kurul, agt).

[77] Aynı tez, s.37-38, 43-44.

[78] Aynı tez, s.35, 42-43, 45.

başlamasıyla açıklar[79]. Belki de bunun tabii bir sonucu olarak 18. yüzyılın sonunda Hayyatin-i Hassa ve Hayyatin-i Hilat teşkilatları kaldırılmıştır.

Teşkilatın çalışanlarının ücretleri yevmiye (gündelik) şeklinde hesaplanarak üçer aylık olarak ödenmektedir[80]. Şakirtlerden Serhayyatin-i Hassa'ya kadar bir yelpazede yer alan kişilere günlüğü 2 akçeden 75 akçeye kadar değişen miktarlarda ücret ödenirdi[81].

Sonuç olarak, Osmanlı'nın klasik döneminde sarayın tüm kılık-kıyafetlerinin hazırlanmasını hilat terzileri ve saray terzileri yaparken, döşemeliklerin üretimi ile de saray terzileri ilgilenmekteydi diyebiliriz.

19. yüzyılın başına kadar sistem, genel olarak, yukarıda izah edilen, klasik düzen üzerinden işlemekteydi. 19. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli nedenlerle hem bu sistem işlerliğini yitirdi hem de Ehl-i Hiref-i Hassa, Hayyatin-i Hassa, Hayyatin-i Hilat teşkilatları tamamen işlevsiz hâle geldi ve kaldırıldı. Ancak, saray mensuplarının özgün bir kıyafet giymekten, sarayları dekore etmekten veya eşya döşemekten uzaklaştıkları da düşünülemeyeceği için bu talepleri, bir şekilde, yerine getirilmiştir. Ancak söz konusu işlerin sistematik yapısını, şu andaki bilgilerimizle aydınlatamıyoruz. Karanlıkta kalan bu hususların açıklanması bu alanda yapılacak çalışmalarla ortaya konulacaktır. Saray mefruşatı üzerine, klasik dönemden gelen sistemin 18. yüzyılın son çeyreğinde kaldırılmasından, yerine yenisinin (Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin) kurulmasına kadar yaklaşık 50-60 yıl yani neredeyse bir nesil geçmiştir. Bu geçiş dönemi, 'saray mefruşatında klasikten modern sisteme geçiş dönemi' olarak da adlandırılabilir. Bu bölümde yukarıda bahsedilen süreçte Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin kurulmasına sebep olan gelişmeler yaşandığı için sarayın tefrişat sistemini incelemek yerine gelişen olayları irdelemek gerekecektir.

---

[79] Aynı tez, s.46, 242.

[80] Aynı tez, s.33,48. Bu üç aylık dönemler şu şekilde kısaltılarak kullanılırdı: Masar (Muharrem Safer, Rebiülevvel), Recec (Rebiülahir, Cemaziyelevvel, Cemaziyelahir), Reşen (Recep, Şaban, Ramazan), Lezez (Şevval, Zilkade, Zilhicce).

[81] Bu ücretler Mustafa Kurul'un tezinden takip edilebilir. Bkz. Aynı tez, s.49 vd.

III. MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNİN KURULMA NEDENLERİ: MODERNLEŞME ETKİSİ

Hazine-i Hassa Nezareti ve ona bağlı bir birim olan Mefruşat-ı Hümayun İdaresi doğal olarak, bir anda meydana gelmemişti. Bazı zorlamalar bu müessesenin kurulmasını hazırladı, hatta hızlandırdı. Bu gelişmeler nelerdi? Biz bu bölümde 19. yüzyılın ilk yarısında sarayın tefrişat işinin nasıl ve kimler tarafından yapıldığı konusuna değinmedik. Çünkü döneme ait arşiv kaynaklarının taranması ve değerlendirilmesi ayrı bir çalışmanın konusudur. Bunun yerine, öncelikle, bir taraftan 19. yüzyılda yeni bir dünya görüşü, algısı, ideolojisi içine giren Osmanlı sarayının değişimi ele alınırken bunun saray inşasına ve tefrişine etkileri nasıl olmuştur? Diğer taraftan, bu olaylar Osmanlı maliyesini nasıl etkilemiştir? Öteki taraftan ise dünyadaki endüstri/sanayi alanındaki gelişmelerin Osmanlı ticaretine, esnafına, sanatkârına ve zanaatkârına nasıl yansımıştır? Soruları cevaplandırılmıştır. Böylece Mefruşat İdaresinin kurulmasına giden süreç ve bu süreçte onun kurulmasına neden olan zorlamalar gözler önüne serilmiş olacaktır.

A. OSMANLI SARAYINDA BATILI DEĞERLER

1. Tanzimat'a Kadar Osmanlı Sarayında Değişim

Osmanlı Devleti 15-16. yüzyıllarda en ihtişamlı zamanını yaşıyordu. Klasik Osmanlı düşüncesine göre, daha doğrusu siyasetname geleneğine göre hükümdarlar yaşadığı dünyadan ziyade ahiretini mamur edecek işlerle uğraşmalı, ahiret yanında dünyayı kazanmak için de çalışmalı idi. Bunun için kuvvetli bir orduya gerek duyuyorlar, kuvvetli ordu için vergi gerektiğini, fazla vergi verecek çok sayıda tebaaya da ihtiyaç olduğunu biliyorlardı. Bunu da 'daire-i adalet' kavramı ile formüle etmişlerdi[82]. Osmanlı padişahları yaptıkları birçok şeyin yanında, devletin otoritesini ortaya koyan, onun gücünü sembolize eden saray hayatını da ihmal etmemişler; her ne kadar ahiret için saraydaki ihtişamın, gösterişin gereği yok inancına veya siyasetnamelerde aksi yönde görüşler olmasına rağmen bu yönde çeşitli davranışlar sergilemişlerdir. Osmanlı saray kültüründe birçok şeyin gerekliliği tartışılıyor olsa

[82] Koçi Bey, *Koçi Bey Risaleleri*, Yay. Haz. Seda Çakmakçıoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008, s.66; Halil İnalcık, "The Orijin and Definition of the Circle of Justice (Dâire-i Adâlet)", *Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim, Kültür ve Sanat Prof.Dr. Mikâil Bayram'a Armağan*, Kömen Yay., Konya 2009, s.23-26; Coşkun Yılmaz, "Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma", *Osmanlı*, C.4, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.69-80.

bile Osmanlı şehzadelerinin sünnet düğünleri, padişah kızlarının düğünleri bu gösterişi ortaya koyacak en güzel örneklerdir[83]. Bütün bunlardan hareketle Osmanlı sarayında da bir sistem ortaya çıkmış ve bunun işleyişini düzene koyacak bir mekanizma söz konusu olmuş, sarayın her işi için organize olma davranışları sergilenmiştir. Bu bağlamda sarayın mefruşat işi her zaman önemini korumuştur.

Osmanlı'daki örneğin yanında merkeziyetçi devletlerin sayısı ve oranı arttıkça Avrupa'da da benzer hatta daha ötesi davranışlar sergilendiğini görüyoruz. 14. yüzyılda, daha merkezi otoritenin teşekkül bile etmediği dönemlerde; Floransa'da Medici ailesi, elde ettiği zenginliği kültür ve sanata harcayarak çevresine karşı bir üstünlük kurmaya başlamıştı. Hatta bu davranış biçimi, İtalya'daki diğer şehir devletlerinin yöneticileri tarafından da kabul görerek hemen hemen bütün İtalya'da yaygınlaşmaya başlamıştır. İtalya'da zaten bu davranışların sonucu olarak Rönesans da başlamıştır[84]. Avrupa'nın her tarafında yaygınlaşmaya başlayan Rönesans anlayışıyla beraber diğer alanlarda da değişikler meydana gelmiş; feodal yapı yıkılmış, merkezî devletler kurulmaya başlamış; bütün bunlar Avrupa'yı bambaşka bir alana sürüklemiştir. Öyle ki, 17. yüzyılda Fransa Kralı XIV. Louis, "Devlet benim" diyecek konuma gelmiştir. XIV. Louis, Fransa'da inşa ettirdiği Versay (Versailles) Sarayı ile yarattığı görkem, ihtişam, gösteriş, süsleme sayesinde görenleri hayran bırakma; bu ihtişamın, gösterişin, zenginliğin karşısında boyun eğme, itaat etme, kabul etme ve bağlanma duygularını yerleştirmeye çalışmıştır. Böylece, otoritesini hem ülke sınırları içerisinde hem de ülke dışarısında yaygınlaştırmayı ve kuvvetlendirmeyi hedeflemiştir. Bunun yarattığı etkiyi gören diğer Avrupa devletlerinin de benzer sonuçlar elde etmek için benzer saraylar inşa ettirmeye başlamaları[85], 16. yüzyıla kadar Avrupa'nın süper gücü konumunda olan Osmanlı'nın durumunu değiştirmiş, Avrupa'da Osmanlı'dan başka güçlü devletlerin

---

[83] Hâfız Mehmed Efendi, *Şehzadelerin Sünnet Düğünü, 1720*, Yay.Haz.Seyit Ali Kahraman, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008; İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2008, s.15.

[84] H.G. Koenigsberger, *Medieval Europe 400-1500*, Longman yay., 1987, s.350-356; R.R. Palmer-Joel Colton, *A History of the Modern World*, 8. Baskı, 1995, s.53-62, 95-105; William H.McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev.: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, 10. Baskı, Ankara 1989, s.490.

[85] Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık: Gündelik Hayatın Yapıları*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s.279-280; Palmer-Colton, *age*, s.160-185, 326; "Louis XIV of France", *http://en.wikipedia.org/wiki/Louis_XIV_of_France*; "XIV. Louis", *http://tr.wikipedia.org/wiki/XIV._Louis.*

de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı devleti, bunu, belki 1699 (Karlofça Anlaşması)'da hissetmiş olsa da kabullenip benimsemesi 19. yüzyıla kadar gitmiştir. 19. yüzyılda kesin olarak biliyoruz ki, Osmanlı devlet adamları, Batılı devletler karşısındaki sorunlarının sadece askerî nitelikli olmadığını; sosyal, kültürel vb. birçok alana sirayet ettiğini kabul etmişlerdir. Dolayısıyla yüzyıl boyunca birçok yeniliği başka bir ifadeyle Batılı değerleri içinde barındıran pekçok uygulamayı hayata geçirmeye çalışmışlardır.

Osmanlı-Avrupa ilişkilerine yeniden dönecek olursak; Osmanlı, 18. yüzyıla kadar Avrupayla ilişkilerinde ona hep tepeden bakmış, 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Avrupa'nın üstünlüğünü zoraki kabul etmiş, kimi davranış biçimleri de değişmiştir. Mesela daha önce hemen hemen bütün anlaşmalarını ya savaş medanlarında ya da İstanbul'a gelen diğer devletlerin temsilcileriyle yaparken artık bundan sonra anlaşma yapmak üzere diğer devletlerin başkentlerine elçiler göndermeye başlamıştır. Dahası gönderdiği bu elçilere, o zamana kadar yabancı devletlere giden veya gitmiş olanlara hiç yapmadığı, sormadığı bir biçimde, gittikleri yerlerde gördüklerini sormuş; Batı'yı üstün kılan unsurları tespit etmeye çalışmalarını istemiştir. Bu çerçevede Lale Devri'nde (1718-1730) Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Paris'e (1720-1721)[86], İbrahim Paşa Viyana'ya (1719), Nişli Mehmet Ağa Moskova'ya (1722-1723)[87], Mustafa Hattî Efendi Viyana'ya (1730)[88], Mehmed Efendi Lehistan'a (1730) gönderilmiştir. Elçiler döndüklerinde gördükleri

---

[86] Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Sefâretnâmesi ile ilgili, bir hayli çalışma yapılmıştır. Bunlardan sadece sefaretname ile ilgili birkaçı için bkz. Beynun Akyavaş, *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Seyahatnamesi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1993; Şevket Rado, *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Sefaretnamesi*, Türkiye İş Bankası Yay., 3. Baskı 2010; Gilles Veinstein, *İlk Osmanlı Sefiri 28 Mehmed Çelebi'nin Fransa Anıları "Kâfirlerin Cenneti",* Çev.Murat Aykaç Erginöz, Özgü Yay., İstanbul 2002; *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Seferetnamesi*, Haz. Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul tarihsiz; Türkan Polatçı, "Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin Önemi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), Çankırı 2011, s.249-264;

[87] Aydın Mertayak, *Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi (1722-1723)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2005; Aynı yazar, "Nişli Mehmed Ağa", *https://ottomanhistorians.uchicago.edu/sites/ottomanhistorians.uchicago.edu/files/nislimehmed.pdf,* Ağustos 2008, s.1-4.

[88] Ali İbrahim Savaş, *Mustafa Hatti Efendi'nin Viyana Sefaretnamesi*, TTK Yay., Ankara 1999.

yerleri, tespitlerini ve edindikleri intibaları içeren sefaretnameler yazmışlardır[89]. Bunlardan en çok Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in sefaretnamesi dikkati çekmiştir. Bu sefaretnameyle Fransız salon kültürü Osmanlı sarayını etkilemiştir. Zaten Lale Devri, Batı kaynaklı yenilikleri kabule ve ıslahata da hazırdı. Bu yenilikler, kuvvetle sarayda başlamış ve saray çevresine doğru yaygınlaşmış, sarayın en önemli aktörü olan padişahlar genelde yenilikleri desteklemeye çalışmış, üst düzey bürokratlar da kimi zaman gönüllü kimi zaman da zoraki desteklemek durumunda kalmıştır. Sonuçta yenilikler giderek toplumun bütününe yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır[90]. Bu sürecin günümüzde hâlâ bitmediğini söyleyebiliriz.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Paris'teyken Versay Sarayı'nı, Paris civarındaki diğer sarayları ve bahçeleri, Paris civarındaki bütün kale ve istihkâmları, kiliseleri, 'Hotel des İnvalides'i[91], Paris Tıbbiyyesini, Kraliyet Kütüphanesini, Bilimler Akademisini, hayvanat ve botanik bahçelerini, Goblin Halı İmalathanesini, şeker ve ayna fabrikasını, rasathaneyi, operayı ve matbaayı görmüş, gezmiş, incelemiştir. Ayrıca Fransız kadınlarının özgürlüğü, erkeklerin onlara gösterdiği nezaket ve kadınların istediği yere gidebilmesi; geçtiği yerlerdeki kanallar, köprüler, viyadükler Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in dikkatini çeker ve dönüşünde şehir planlarının olduğu haritaları da getirir. Balo, tiyatro, opera gibi kültürel unsurlar da ilgi alanı içerisindedir. Versay Sarayı'na hayran kalır. Kısacası Yirmisekiz Çelebi Mehmed Avrupa'nın gerek kültürel yönden gerekse teknik/mühendislik yönünden bambaşka bir dünya olduğunu görür. Böylece Avrupai tarzda yeniliklerin Osmanlı'da da olması gerektiği anlayışı (Avrupa medeniyeti, kültürü), Osmanlı sarayının kabul ettiği yeni bir ideoloji/anlayış olacaktır. Bu döneme kadar Osmanlı sarayında hâkim olan, sadelik içinde zenginlik, basitlikler karşısında ihtişam anlayışı terkedilerek, Avrupalı devletler gibi debdebeye, gösterişe, davranış şekillerine önem verilmeye başlanacaktır. Osmanlı bununla, belki de kaybolmakta olan otoritesini, Batılılar gibi yeniden kazanabileceğini ümit etmekteydi. Diğer bir deyişle Osmanlı padişahının,

---

[89] Hasan Korkut, "Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, S.2, 2003, s.491-511; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Tamamlayıp Yayımlayan: Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yay., 4. Baskı, Ankara 2008.

[90] Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s.10.

[91] Emekli askerlerin evi, bir hastane, sonraları Napolyon Bonapart'ın (Napoleon Bonaparte) mezarı ve türbesi ile oluşan büyük barok kompleks.

Batılılaşmayla beraber, mutlak hâkimiyetini ve otoritesini kuvvetlendirmek için Avrupa anlayışında lüks ve gösterişli olan ürünlere olan ilgisi giderek artmaya başlamıştır[92].

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Sefaretnamesi'nin kısa vadede etkileri görülür. Dinî mimari yerine sivil mimarinin ön plana çıkarak Boğaz'da, Kâğıthane'de ve İstanbul'un sayfiye yerlerinde Sâdâbâd[93], Neşetâbâd, Asafâbâd, Hüsrevâbâd gibi adlar altında; saraylar, kasırlar, yalılar, köşkler inşa edilir. Ünlü Tuileries ve Versay Sarayı'nın bahçelerini örnek alan Sadabad Bahçeleri oluşturulur ve bahçecilik alanına ilgi artar. Osmanlı süsleme sanatlarında, hatta mimarisinde Avrupai motifler ilk kez görülmeye başlanır. 1727'de matbaa kurularak Vankulu Lügatı basılır[94]. Yirmisekiz Çelebi Mehmed seyahatinden dönüşünde yanında mefruşat açısından değerli bir halı, asma saatler, aynalar, balmumundan yapılmış bir heykel, kumaşlar getirir. Bunları gören Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, padişaha hediye gelen bu eşyalardan sonra Fransız tercüman Le Nori'ye mefruşat açısından hemen şu eşyaların siparişini vermiştir: Kula renkli aynalar, büyük bir halı, on tane çalar saat ile şatoların, kentlerin ve bahçelerin baskı veya levha halindeki plan veya krokileri[95]. Bu tür yenilikler, her ne kadar zaman zaman inkıtaya uğrasa da, 19. yüzyıldan itibaren giderek artan bir şekilde devam eder. Osmanlı sarayında Avrupai usule göre lüks ve gösteriş su yüzüne çıkmaya başlar: Artık saraylarda minderli-yastıklı sedirde oturma düzeninin yerine yavaş yavaş masa, sandalye, koltuk ve kanepeden oluşan oturma düzeni tercih edilmeye başlanır[96]. Türk tarzı mobilya ve döşemenin, başka bir ifadeyle mefruşatın son örneklerinin III. Selim döneminde üretildiği belirtilmektedir. Bu tarihten sonra, artık, Osmanlı saraylarında Avrupa usulü mobilyalar hâkim olur[97].

---

[92] Unat, age, s.55-56; Asuman Akay Ahmed-Emre Çay, "XVIII. Yüzyılda Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'ya Bakışında Kültürlerarası Değerlendirme", *Turkish Studies*, 8/10, Ankara 2013, s.1-16, İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yay., Ankara 2006, s.162-163, 166-169.

[93] İsmail Hakkı Konyalı, "Sad'abad Kasrı", *Tarih Hazinesi*, S.15, 1952, s.767-772.

[94] Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika", *TDVİA*, C.21, İstanbul 2000, s.326 (324-327); Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, Çev.: Hür Güldü, Kapı Yay., İstanbul 2008, s.243,248; Şirin, *age*, s.171-172; John Freely, *Osmanlı Sarayı: Bir Hanedanlığın Öyküsü*, Çev.: Ayşegül Çetin, Remzi Kitapevi, İstanbul 1999, s.213.

[95] Şirin, age, s.169-171.

[96] Mustafa Cezar, "XIX. Yüzyılda Neden Batı Tarzı Bir Saray?", *Milli Saraylar Dergisi*, S.I, 1993, s.11-12, 14, 18.

[97] Canan Cimilli, "III. Selim Döneminde Topkapı Sarayı Hareminde Mobilya", *Antikdekor*, Sayı: 112, Nisan-Mayıs 2009, s. 87,91.

III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan, sarayının bazı odalarını Avrupai tarzda döşemek için Melling'den[98] yardım almıştı. Ayrıca Melling, Hatice Sultan için Defterdarburnu'nda bir köşkü inşa ve dekore etmiştir. III. Selim Melling'in eserlerinden memnun kaldığından yazlık olarak kullandığı Beşiktaş Sarayı'nın büyütülmesi için onu görevlendirmiştir. Sarayın iç dekorunda geç rokoko[99] dönemini yansıtan objeler kullanmıştır. Hatta III. Selim Sarayburnu'nda Avrupa sarayları gibi görkemli bir sarayın inşa etmesi için ona sermimar unvanını verdi. Melling bu işte Fraçois Kauffer ile birlikte çalışmak istediyse de Napolyon Bonaparte'ın Mısır'ı işgali üzerine Batılılara, özellikle de Fransızlara, böyle bir proje verilmesinden vazgeçildi[100]. Melling'in Hatice Sultan'ın himayesindeyken yaptığı işlerin ayrıntısına da girelim: Bayram törenlerinde kullanılan dekoru, III. Selim'in Hatice Sultan'ı ziyareti esnasında kullanacağı eşyaları hazırlardı. Mesele cibinlikler, incili-elmaslı yağlıklar, kahve takımı örtüleri, tarak, bıçak gibi şeyler… Hatta Hatice Sultan'ın sarayını gezmek isteyen elçilere olumlu yanıt verilmesini de sağlar. Padişahın kullanması için gümüş bir çekmece ve bir iskemle örneği çizer. Ama Hatice Sultan, Melling ile aynı fikirde değildir. İskemlenin kendi tarif ettiği gibi üretilmesini ister: "*Bu iskemleyi istemiyorum. Hoşuma gitmedi. Ben yaldızlı iskemleler istiyorum*"[101].

II. Mahmud, III. Selim'den daha ileri giderek Avrupa tarzı yenilikleri benimsemede ve uygulamada hiç tereddüt etmez. Saraya Avrupalı danışman ve mürebbiyeler alır. Kabaniçe (padişahlara özgü kürk) ve sorguçlu sarığını çıkararak Avrupa tarzında setre (İstanbulin de denen siyah frak ceket) ve pantolon giyer, fes takar. 1829'da din adamları dışında bütün devlet memurlarının modern kıyafetler

---

[98] Ünlü Alman asıllı mimar, peyzaj mimarı ve ressam olan Antoine Ignace Melling (1763-1831), Almanya'da Karlsruhe şehrinde doğdu. 1784 yılında İstanbul'a gelerek bu tarihten 1802 yılına kadar Hatice Sultan'ın hizmetine girdi. İstanbul'da geçirdiği 18 yıl ile ilgili hazırlağı eserini *Voyage Pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore* [İstanbul'da ve Boğaziçi Kıyılarında Resimlerle Bir Gezi] adıyla Paris'te 1819'da yayımladı. Bu eserin 1969 yılında Yapı Kredi Yayınları tarafından yarı yarıya küçültülmüş bir tıpkıbasımı yapılmıştır. 2012'de eserin Türkçe'ye çevirisi yapılmıştır. Bkz. Antoine Ignace Melling, *İstanbul ve Boğaz Kıyılarına Pitoresk Seyahat*, Çev.: İrvin Cemil Schick, Denizler Kitabevi Yay., İstanbul 2012.

[99] 18. yüzyılda Fransa'da ortaya çıkan gösterişli ve süslemeci bezeme üslubuna verilen isim. Daha çok dekorasyona yöneliktir.

[100] Bkz. Jacques Perot, Frèdèric Hitzel, Robert Anhegger, *Hatice Sultan ile Melling Kalfa: Mektuplar*, Çeviri: Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001, s.12-17; Beşir Ayvazoğlu, "Melling", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, İz Yay., İstanbul 1996, s.212-213; A. M. E., "Hatice Sultan Sarayı ve Melling", *Resimli Tarih Mecmuası*, C.3, S.35, Kasım 1952, 1837-1840; A. Boppe, "Hadice Sultan ve Melling", Çev.: Orhan Yüksel, *Hayat Tarih Mecmuası*, S.3, Nisan 1968, s.4-11.

[101] Perot vd, age, s.15-16, 27, 33, 38-54.

giymesi hakkında ferman yayımlar, devlet dairelerine kendi resimlerini astırır. Topkapı Sarayı'nı terk ederek Avrupai tarzdaki yeni saraylara taşınma, yeni saraylarda Avrupai hayat onun zamanında başlar[102]. Nitekim Sultan II. Mahmud, Topkapı Sarayı'ndan ayrılarak yeniden inşa ettirdiği Eski Beşiktaş Sarayı'na taşınmış[103]; Eski Çırağan Sarayı'nı da Avrupa hükümdarlarının saraylarına benzer şekilde mimar Abdülhalim Bey'e inşa ettirmiş, hatta bu sarayın dış cephesini bizzat kendisi yönlendirerek Ampir[104] cephe estetiğiyle yaptırmıştır[105]. Bu yeni saraylar, ahşap malzeme ile yapılmış, bazı geleneksel mefruşat da kullanılmakla beraber daha çok Avrupa'dan ithal edilen mobilyalarla döşenmiştir[106]. Sultan Abdülmecid ise, bir nevi geleneksel Osmanlı sarayında Batılı uygulamalar çelişki yaratır, anlayışıyla eski sarayda yenilik yapma yerine II. Mahmud'un yaptırdığı Beşiktaş Sarayı'nın yanına Batı tarzında yeni ve kargir bir saray inşa ettirerek Batılı uygulamaları orada hayata geçirmek ister. Bunun için Dolmabahçe Sarayı'nı inşa ettirdiği bile söylenebilir. Saraylardaki bu uygulamalara Tanzimat ile beraber üst düzey bürokratlar da hızla katılmaya başladılar. Osmanlı bürokratlarının kendi saray, kasır, köşk, konak ve evlerinde Avrupai tarzda mefruşatı uygulamaya başlamalarında Tanzimat'tan itibaren hatta II. Mahmud'un saltanatının sonlarında kaldırılmış olan müsaderenin[107] büyük etkisi olmuştur[108]. Müsadere usulünün uygulanması dolayısıyla sık sık mallarına el konan bürokratlar, gerek konaklarının mefruşatlarına gerekse başka yatırımlara teşebbüs edemiyorlardı. Tanzimat Fermanı'nda da müsadere usulü kaldırılınca, bürokratlar da tıpkı saray gibi Batı tarzında konak inşasına ve bunların

---

[102] Ahmed Lûtfî Efendi, *Lûtfi Tarihi*, C.2-3, YKY Yay., s.425; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s.157-158; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yay., 8. Baskı, Ankara 2000, s.102-103; Necdet Sakaoğlu, "Yeni Saraylarda Hayat", *Milli Saraylar*, S.1, İstanbul 1999, s.33.

[103] Freely, age, s.258.

[104] Empire yani imparatorluk kelimesinin Türkiye'de ampir olarak söylenmesiyle bu adı alan bir tasarım tarzıdır. 1804-1814 tarihleri arasında Fransa'da gelişir. Mimaride, mobilyada, diğer dekoratif ve görsel sanatlarda uygulanan tasarımda düz ve yuvarlak hatlar, ağır ve anıtsal eşyalar dikkati çeker.

[105] M. Cezar, agm, s.13.

[106] Deniz Esemenli, "Tanzimat'ın Sarayı Dolmabahçe", *Milli Saraylar*, S.1, İstanbul 1999, s.52.

[107] Tuncay Öğün, "Müsâdere", *TDVİA*, C.32, İstanbul 2000, s.67-68.

[108] Doğuda zenginliğin, müsadereye uğrama ihtimalinden dolayı, tehlikeli olduğunu ve zenginliğin saklanması gerektiği bazı hatıralara bile yansımıştır. Bkz. Lady Montagu, *Doğu Mektupları,* Türkçesi: Murat Aykaç Erginöz, Yalçın yay., İstanbul 1996, s.78, 142; Melek Hanım, *age*, s.9, 38, 47. Ayrıca bir Havza ve Köprü kazaları âyanı Kör İsmailoğlu Hüseyin'in müsadere olayı için bkz. Yavuz Cezar, "Bir Âyanın Muhallefatı", *Belleten*, C.XLI, S.161, Ankara 1977, s.41-78.

tefrişine başladılar. Böylece Osmanlı sarayında 19. yüzyıldan itibaren geleneksel modelden Batı tarzı tefriş ve uygulamalara geçildiğini, bunun Tanzimatla beraber de saray dışında bürokratlar arasında büyük oranda revaç bulmaya başladığını söyleyebiliriz.

2. Tanzimat Döneminde Osmanlı Sarayında Değişim

3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Osmanlı Devleti hemen hemen her yönden değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. 1876 yılına kadar devam eden ve Tanzimat Dönemi adıyla anılan bu süreçte Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) saltanat sürmüşlerdir.

a. Saray İnşası ve Tefrişinde Değişim

II. Mahmud döneminde belirgin bir şekilde başlayan saray inşasında ve tefrişindeki değişim, Tanzimat'ın ilanından sonra hızlı bir şekilde mesafe kat etmeye başlamıştır. Hatta Kırım Savaşı (1853-1855), Islahat Fermanı (18 Şubat 1856)[109] ve Paris Anlaşması (30 Mart 1856) sarayla birlikte özellikle İstanbul'da yaşayan halkın gündelik hayatını ve dünyaya bakış açısını değiştirmiştir. Öyle ki, İstanbul'da, özellikle saray ve çevresinde yer alan bireyler neredeyse Batılı değerlerin halesine girmek için yarışır hâle gelmiş; bu da yetmezmiş gibi geleneksel değerler dairesinde kalanlar hor görülmeye, ayıplanmaya başlanmıştı[110]. Kırım Savaşı esnasında İstanbul'u karargâh tutan müttefik Avrupa devletlerinin askerleri ve bürokratları sayesinde, Batının beğenisi, modası, alışkanlıkları ve hayat tarzı İstanbul halkı tarafından yakından görülür. Büyük çoğunluk eski tarzından tamamen kopmamakla beraber, gözünün önünde nispeten uzun süre boyunca cereyan eden hayat tarzını yavaş yavaş benimsemeye de başlar. Daha sonraları imzalanan gümrük anlaşmaları ile de Batılı mallar oldukça ucuz ve kümülatif bir şekilde Osmanlı topraklarında hızla yayılır. İstanbul'un Müslüman seçkin ailelerinin, devlet erkânının ve saraylı halkın, Batılı yaşam tarzında evlerini ve ev eşyalarını yenileme hevesi yani alafrangacılık

---

[109] Nora Şeni, "1856 Fermanı ya da Avrupa Söyleminin İcadı", *Osmanlı*, C.7, Ed.Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.315-321.

[110] Karal, *Osmanlı Tarihi V*, s.243. Engelhardt ise bu kabulün daha eskiye 13 Temmuz 1841 tarihine kadar gittiğine değinir (Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Türkçesi: Ali Reşad, Kaknüs Yay. , İstanbul 1999, s.439).

hareketi böylece ortaya çıkar[111]. Ailenin temel yapısı değişmeden ev gelenekleri değişmeye başlar. Kırım Harbi esnasında Fransız ve İngiliz askerlerinin İstanbul'da su gibi para harcamasından dolayı evlerin fiyatları hızla arttı. Ahmet Cevdet Paşa bu durumun vehametini şu şekilde dile getirir: "*Büyükdere'de dört odalı bir kira evi bulmak sadarete nail olmak gibi bir muzafferiyet sayılıyor idi"*. Yine aynı dönemde İstanbul'un yerleşim planı da değişti. Bu zamana kadar kışlık yerler İstanbul (suriçi) ve Beyoğlu'na, yazlık yerler Boğaziçi'ne münhasır iken; Kadıköy, Adalar, Kızıltoprak da yerleşime açıldı[112]. Kırım Savaşı'nda Osmanlı tarafı galip gelmiş olmasına rağmen devletin burası için yaptığı ekstra masraflar hem devletin hem de toplumun belini büktü. İlk önce devletin mali sıkıntıntısından dolayı memurların maaşları zamanında yatırılamadı. Memurların alışverişe çıkamaması üzerine İstanbul esnafı sıkıntıya düştü. Ev fiyatlarındaki ani artıştan sonra, savaşın etkisi geçince bu sefer de ani düşüşler yaşandı[113]. Böylelikle, hem sarayın hem de İstanbul halkının Batılı değerlere, Batılı mefruşat ürünlerine eğilimi artarken mali sıkıntılar bütün talepleri karşılanamaz hâle getirdi. Bu durumun büyük bir tatminsizliğin oluşmasına ve kargaşanın yaşanmasına sebep olduğu söylenebilir. Söz konusu gelişmelerin sonucunda, sarayda, mefruşatın idaresi ve düzeni ile ilgili kurumsal bir yapının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

Daha önce de söylendiği gibi bu dönemde, Avrupai sosyokültürel değerlerin benimsenmesi, saray inşasını ve tefrişini de etkilemişti. Artık yeni saraylar daha görkemli, gösterişlidir ve Avrupai tarzda inşa edilmektedir[114]. 1846 yılında Sultan

---

[111] Frenk kaliçesi, Avrupakârî gaytan yeni dönemde kullanılan eşyalardan bazılarının adlarıdır (HH.MFŞ, nr.9/1). Bu dönemde alafrangacılığın eleştiren romanlar da yazılmıştır: Ahmet Mithat Efendi, *Felâtun Beyle Rakım Efendi* romanında iki karşıt tipi biri Batılılaşmayı, alafrangacılığı yüzeysel olarak benimsemiş Eflatun Bey ile Avrupa kültürünü özümsemiş Rakım Efendi'yi karşılaştırır. Biri şık giyinmeye, lüks eğlencelere, terzilere sürekli gitmeye düşkün, bir devlet dairesinde çalışmakla birlikte işe gitmeyen, tembel, miras yedi bir tip; diğeri çalışkan ekmeğini alnının teri ile kazanan ve çalışarak sınıf atlayan bir kişiyi canlandırır. Recaizade Mahmud Ekrem'e ait *Araba Sevdası* adlı romanda Fransız kültürüne hayran olan Bihruz Bey'i, onun gülünç davranışlarını ve Periveş Hanıma olan aşkını anlatır. Aslında bu romanla yazar üst tabaka ailelerin çocuklarındaki Batı hayranlığı bağlamında yaşantılarını eleştirmiştir. Hüseyin Rahmi Gürpınar'da *Şıpsevdi* romanında alafrangacılığı Meftun Bey karakteri ile eleştirmiştir. Ayrıca bkz. Selami Çakmakçı, "Gösterişçi Tüketim Bağlamında İki 'Alafranga Züppe' Tipi: Bihruz Bey ve Felatun Bey", *Turkish Studies*, 9/9, Ankara 2014, s.335-350.

[112] Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.8; Sakaoğlu, agm, s.34.

[113] Ahmet Cevdet Paşa, age, s.10.

[114] Cezar, agm, s.8.

Abdülmecid, Beşiktaş'ta bulunan eski sarayın yanına yenisini (Dolmabahçe Sarayı'nı) yaptırmaya başladı. İnşası ve tefrişi on yıl kadar süren yeni saray, 1856 yılında tamamlandı. Versay Sarayı'nın şaşaalı ve debdebeli görünüşü bu sarayda taklit edilmeye çalışıldı. Hatta Sarayının tefrişinde Fransalı dekoratörlerden faydalanıldı[115]. Abdülmecid bunlardan başka yazlık saray olarak Boğaz'ın Avrupa yakasında Ihlamur Kasrı'nı, Anadolu yakasında ise Küçüksu Kasrı'nı inşa ettirdi. Topkapı Sarayı'nın müştemilatı içerisine Mecidiye Köşkü'nü yaptırdı. Bu dönemde yetişkin hanedan üyelerinin, hemen hemen 18. yüzyıldan itibaren başlayan, saray dışındaki ikametgâhlarda yaşaması hızlanarak arttı. Artık yetişkin şehzadeler ve evli sultanlar bağımsız sahilsaray, kasır ve köşklerde yaşamaya başladılar[116]. Abdülmecid, kızları için de padişah sarayının (saray-ı hümayunun) bütün teşkilatıyla minyatür bir modeli olan[117] kasırlar ve yalılar yaptırdı[118]. Böylece İstanbul'un çeşitli semtlerinde önceki döneme nazaran hanedan üyelerinin yaşadığı onlarca büyüklü küçüklü yapı ortaya çıktı. Padişah sarayının yanı sıra hanedan üyelerine ait konutların tefrişi de önemli, külfetli ve maliyetli bir iş hâline geldi. Bu konutların tefrişinde klasik dönemde kullanılan sedir-minder gibi sade oturma düzeni kullanılmıyor, aksine artık Avrupa modasına uygun ve bizzat Avrupa'dan getirtilen kanepe, koltuk, masa, sandalye gibi malzemeler kullanılıyordu[119]. Eski tefrişi Çağatay Uluçağ bir eserinde şöyle tarif eder:

> *Kasırların tabanını, mevsimine göre, Mısır hasırları, nihali, İran halı ve seccadeleri öterdi. Her odanın tavanında billûr fenerler veya kandiller asılıydı. Odalarda sedirler, üzerinde kadife veya diğer kıymetli kumaşlardan kaplanmış minder ve yastıklar vardı. Pencereler ve kapılar, renk renk kadife perdelerle örtülüydü. Odalarda dünyanın dört bucağından getirilmiş billûr, altın ve gümüş kaplar bulunurdu*[120].

Eski usul tefrişe ve yeni usul tefrişe bir örnek için Resim 1'e bakınız.

---

[115] Feryal İrez, "Dolmabahçe Sarayı ve Mösyö Séchan", *Tarih ve Toplum*, S.28, 1986, s.40.

[116] HH.MFŞ, nr.1/2, H.1269/1853; Sakaoğlu, agm, s.34.

[117] Yılmaz Öztuna, "Padişah Zevceleri ve Çocukları", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.12, Aralık 1975, s. 6.

[118] Sakaoğlu, agm, s.34-36; Freely, age, s.270.

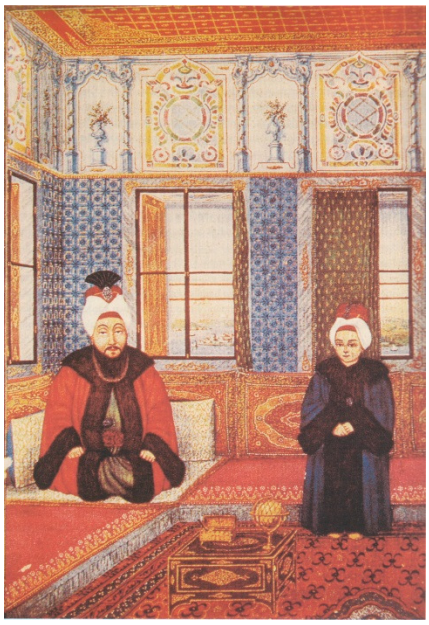
[119] Karal, *Osmanlı Tarihi,* VII, s.285; Feryal İrez, "Saray Yaşamında Batı'nın Doğu'su", *Tarih ve Toplum,* XI/65, İstanbul Mayıs 1989, s.32.

[120] M. Çağatay Uluçay, *Haremden Mektuplar*, Ötüken Yay., İstanbul 2011, s.10.

Resim 1: Eski (Klasik) ve Yeni (Modern) Usul Tefrişe Örnekler

III. Mustafa ile Şehzade Selim'e Ait Bir Resim[121]

Klasik Tefriş

Dolmabahçe Sarayı Mavi Salon[122]

Modern Tefriş

Yeniliğin simgesi olan Dolmabahçe Sarayı, hem Avrupai tarzda yapıldı hem de Fransa ve İtalya'dan getirtilen lüks eşyalarla Avrupai tarzda döşendi. Bu saray 45.000 metrekarelik kullanılır döşeme alanına, 285 odaya, 46 salona, 6 hamama, 68 tuvalete ve 4454 metrekare serili halıya sahiptir. Sultan Abdülmecid, Dolmabahçe Sarayı'nın neredeyse her odasını ayrı renk ve güzellikte eşyalar ile donattı[123]. Dekorasyonunda, yukarıda da değinildiği üzere, Fransa'da III. Napolyon Dönemi'nin (1852-1870) dekoratörlerinden Séchan (Paris operasının ünlü dekoratörü), Garde ve Lahali etkin bir rol oynadı. Sultan Abdülmecid Séchan'e, Lahali'ye ve Garde'ye 4. rütbeden birer mecidiye nişanı verdi[124]. Abdülmecid, kızlarının kasır ve köşklerini de

---

[121] Candan Sezgin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Veraset Usulü ve Veliahdlık Kavramı", *Milli Saraylar*, S.2, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2004, s.18.

[122] Sakaoğlu*, agm,* s.35; Esemenli*, agm*, s.64.

[123] Sakaoğlu, agm, s.35-36.

[124] İrez, "Dolmabahçe Sarayı ve Mösyö Séchan", s.41; Metin Sözen, "Dolmabahçe Sarayı", *TDVİA*, C.9, İstanbul 1994, s.505; Frédéric Hitzel, "Charles Séchan (1803-1874): Sultan Abdülmecit'in Hizmetinde Bir Dekoratör", *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Dolmabahçe Sarayı Bildiriler*, C.I, Ed. Kemal Kahraman, Fransızca'dan Çeviren: Renan Akman, İstanbul 2007, TBMM Milli Saraylar Yay., s.79-85.

aynı güzellikte eşyalarla donattı[125]. Melek Hanım hatıratında, bu dönemde padişahın kadınlarının dairelerindeki eşyaların dört kez tamamıyla yenilendiğini[126]; hatta, Sultan Abdülaziz'in tahta çıkmasıyla birlikte saray eşyasının da baştan aşağı tekrar yenilendiğini dile getirilir. Bu konuda Melek Hanım şu tespitlerde bulunmuştur:

> *Tahta çıkıldığında âdet olduğu üzere Abdülaziz, saraylarının eşyalarını yeniledi. Bu düzeyde eşya yenileme işi önemli bir girişimdir. Ve milyonlar harcamak gerekir; bu işten kârlı çıkanlar da bu siparişleri vermekle yükümlü olan kimseler ve mobilyacılardır. Bu olay Avrupalıların, elçilerinin ve konsoloslarının himayesi sayesinde Şark'ta nasıl bir çırpıda servete kavuşma olanağı bulduklarını anlamamız için bir fırsat oluşturdu*[127].

Bir araştırmaya göre Beylerbeyi Sarayı'nın yalnız içinin döşenmesine 45.000 lira (lira 100 kuruş hesabıyla 4.500.000 kuruş) harcanmıştır[128]. Hatta bu dönemden itibaren mefruşatın saray odalarına nasıl yerleştirileceğini gösteren plan/krokiler de hazırlanmaya başlanmıştır (Bkz. Belge 1)[129]. Bu çerçevede Refia Sultan'ın, terekesinden çıkan eşyalardan, ne denli Avrupai bir yaşam tarzının içinde olduğu da ortaya konulmuştur[130].

Araştırmamızın temel konusu, sadece, saraylara Batılı tarzda malzemenin konulmasını açıklamak değildir. Buraya kadar verilen bilgiler, Batılı tarzda döşemelerin tercih edilmesiyle mefruşat işinin, daha yoğun ve Avrupa'dan getirtiliyor olmasıyla da daha meşakkatli ve maliyetli bir iş hâline geldiğini; dolayısıyla da sıradan bir işin ötesine geçtiğini ortaya koymaktır. Ayrıca bu durum, ilk defa 19. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmaya başladığı için öneminin bir süre sonra anlaşıldığının ve kurumsal bir yapılaşma zaruretinin ortaya çıkışının altını çizmek içindir. Saraylarda gerek geleneksel mefruşat gerekse geleneksel malzeme kullanımından tamamıyla vazgeçilmediğini de belirtmek gerekir. Bu bağlamda, 19. yüzyılın ikinci yarısında tesis edilen Mefruşat İdaresinin öncesinde ne gibi davranış biçimlerinin ve anlayışların mevcut olduğu sorusuna cevap aramak gerekmektedir.

---

[125] Sakaoğlu, agm, s.35-36; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, s.113-114, 279; Freely, *age*, s.283-284.

[126] Melek Hanım, age, s.30-32.

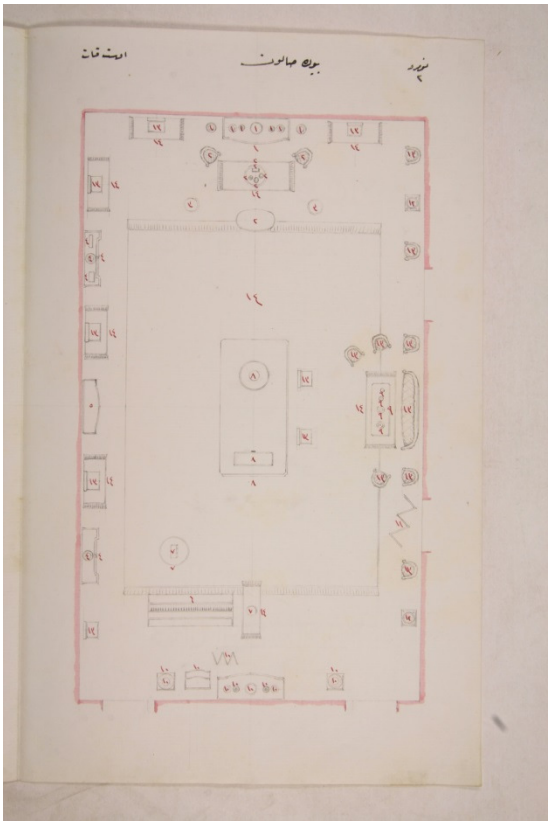
[127] Aynı eser s.150.

[128] Yakup Özdemir, "İmpararotoriçe Ojeni ve Sultan Aziz", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 5, Mayıs 1950, s.173. Sarayın mefruşat hariç inşası için ise 23.488.738 kuruş yani 380.000 lira harcanmıştı (Tuncay Cengiz Göncü, *Beylerbeyi Sarayı'nın İnşa Süreci, Teşkilâtı ve Kullanımı*, İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış YLT, Dan.: Yard. Doç. Dr. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul 2006, s.19).

[129] Y.PRK.SGE, nr.7/58.

[130] Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.110.

Belge 1: *Bir Osmanlı Sarayındaki Bir Salonun Tefrişini Gösteren Kroki*

Y.PRK.SGE, nr.7/58, s.66.

Yeni saraylar, her ne kadar masa-sandalye düzenine göre tefriş edilse de, bazı bölümleri geleneksel Türk döşeme biçimini korumaya devam eder[131]. Bu da, aynı zamanda Tanzimat'ın ortaya çıkardığı düalizmin yani ikiliğin mefruşata yansımış şeklidir. Bu düalizm, o dönemin terminolojisinde *alaturka* ve *alafranga* olarak yer bulmuştur. Başka bir ifadeyle, mefruşat işlerinde hem alaturka hem de alafranga dizayn kullanılmaktadır. Bazı belgelerde alafranga tarzının "Avrupai usul" veya "parisî tefriş"[132]; alaturkanın "şark usulü" olarak tanımlandığı da görülür.

Kandil veya dinî bayramlarda yapılan düzenlemelerde, kabullerde; mekânının özellikle "alaturka tarz"da dizayn edilmesine özen gösteriliyordu[133]. Halit Ziya Uşaklıgil'in *Saray ve Ötesi* adlı eserinde konuyla ilgili birinci ağızdan önemli tespitler vardır. Örneğin Sultan Mehmed Reşad Ramazan ayında "küçük yazı odasının bir tarafında şark usulünde sedire diz çökmüş yahut bağdaş kurmuş *Kur'an*

[131] İrez, "Dolmabahçe Sarayı ve Mösyö Séchan", s.40.

[132] Merhum Derviş Paşa'nın dairesinde toplanmakta olan komisyonun yine adı geçen dairenin diğer bir odaya nakliyle ikamet ettikleri odanın da alafranga tarzda ve bir iki gün içinde mükemmel olarak tefrişi istenmişti (HH.MFŞ, nr.21/42, 18 Eylül 1312/ 30Eylül 1896). 1866-67 senelerinde Beşiktaş Sahilsarayında bulunan padişah dairesindeki yatak takımı "*parisî tefriş-i şahane*"ye göre düzenlenmişti (HH.MFŞ, nr.2/6).

[133] Nurhan Atasoy, "Dolmabahçe Sarayında Geleneksel Özellikler", *Milli Saraylar Dergisi*, S.I, İstanbul 1987/1, s.23-33; İrez, "Batı'nın Doğu'su", s.33-34.

okurdu"[134]. Uşaklıgil, Sultan Reşad döneminde saraydaki geleneksel oturma biçimi hakkında da çok güzel betimlemelerde bulunur:

> *Alçak bir sedirin kenarına oturdum. Bu sedir sarayın bağdaş kurarak oturmaya alışık adamlarına mahsustu, ben bittabi pantolonumun çizgilerini koruyarak onları taklit edemezdim*[135].

> Dolmabahçe Sarayı Zülvecheyn dairesinde Ramazan ayının ilk on gününde düzenlenen bir Huzur Dersinde[136]: *Hünkâr deniz tarafında kanepenin üzerine yerleştirilmiş bir mindercikte, sabırla otururdu. Sağ tarafında, yerde dizi dizi hanedandan hazır bulunacak olanlarla, sol tarafta da gene öyle dizi ile mabeyin erkân ve memurlarıyla bendegâna mahsus ipek minderler sıralanmış olurdu. Bunların üzerinde bacaklar kıvrılarak, hele şişmancalar için tahammül olunmayacak sızılara sebep olan vaziyette, belli bir saat mustarip olmak icap ederdi. Her celse bittikten sonra ayağa kalkmakta; ayağa kalktıktan sonra da durmakta, yürümekte kolay galebe çalınamayan zorluklar çekerdim*[137].

Sultan Mehmed Reşad döneminde şehzade ve sultanların hocası olarak saraya alınan Safiye Ünüvar hatıratında sarayda çok sık kullanılan minderlerden şu şekilde bahseder[138]:

> *Kadınefendilerin huzurunda müsaade edilmedikçe sandalyeye oturmak ayıptı. Müsaade edilinceye kadar ayakta durmak zaruri idi. Vaktiyle çırağ edilmiş, şehre çıkmış bey ve paşa haremleri eyyam-ı resmiyede saraya gelirler, onlar kendilerine gösterilen minderlerde otururlardı. Bu minderler de aşağı yukarı bir iskemle yüksekliğinde vardı. Ekseriya kadifeden veya atlastan yapılırlardı. Daha sonraları keten örtülü minderler de yapılmaya başlamıştı*[139].

> *Hazinedar usta müsaade etmediği takdirde yanında iskemleye oturulmazdı. Esasen salonda herkesin rütbesine göre mükemmel minderler vardı. Oturmak lüzumu hissedilince maiyetindeki kalfalardan biri derhal minder getirirdi*[140].

Kısacası Tanzimat'la birlikte Osmanlı saraylarının tefrişinde her ne kadar Avrupai usule yönelinse de eski tefriş sisteminden de tamamıyla vazgeçilememiştir.

b. Saray Mensuplarının Davranışlarında Değişim

19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlıların saray anlayışındaki bazı değişiklikler daha önce açıklanmaya çalışıldı. Burada da her ne kadar zaman zaman yeri geldiğinde kısaca temas edilmiş olmakla beraber, özelde saray kullanımında davranış değişikliğine gidilerek hanedana mensup hemen hemen herkesin ayrı birer

---

[134] Uşaklıgil, *age*, s.419, 425-426.

[135] Aynı eser, s.34.

[136] II. Abdülhamid dönemine ait bir huzur dersi ortamının tarifi için bkz. Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, Yay.Haz.: Kudret Emiroğlu, İmge Kitapevi, Ankara 2008, s.254-255.

[137] Uşaklıgil, age, s.431.

[138] Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, Timaş Yay., 4. Baskı, İstanbul 2013.

[139] Aynı eser, s.76.

[140] Aynı eser, s.83.

konut alanına sahip olduğu bir zaman diliminde, bu mekânlardaki bireylerin nasıl bir davranış biçimine sahip oldukları, derli toplu olarak ele alınacaktır.

Tanzimat Fermanı'nda müsaderenin yasaklanmasıyla, hem elit hem de önemli bir zenginliğe sahip kesim anlamında, bürokratlar rahat bir nefes almışlardır. Artık devlet, tabiri caizse her aklına geldiğinde zenginlerin mallarına el koyamayacaktı. İnsanlar bundan böyle, devletin mallarına el koyabileceği endişesiyle zenginliğini nakde çevirip gizleme ihtiyacı da duymayacaklar, sahip oldukları zenginliği sonuna kadar yaşayacaklar, her türlü harcamayı rahatlıkla, korkusuzca yapabileceklerdi. Böylece, bürokratlara, zenginliklerini hangi yönde kullanacağını başlangıçta, toplumun en zengini, en fazla para harcayanı konumunda bulunan hanedan mensupları önderlik ederken, zamanla bürokrat kesim saray efradının ötesine geçerek sarayın kendilerine bakarak hareketlerini belirlediği bir konuma yükselmiştir. Bu konuda yalnız da değillerdi. Kendilerine eşlik eden, hatta eşlik demekten öte örneklik eden Pera (Beyoğlu, Galata) halkı vardı[141]. Bunlar zaten bir ayağı her zaman için Avrupa'da olan kesimdi. Avrupa halklarıyla birçok yönden ortak paydaları zaten vardı. Buna, bizim konumuzla alakalı olarak mefruşatı da eklemek hiç de yanlış olmaz. Yüzyılın başından itibaren Avrupa mallarının giderek artan miktarlarda Osmanlı pazarlarında görülmesinde de, zaten bunlar rol oynuyorlardı. Sattıkları mallardan bir kısmını kendilerinin kullanmalarından daha doğal ne olabilir ki! Burada bulunan mobilya mağazaları ve Avrupai terziler vs. ile Avrupa modası takip ediliyordu[142]. Bu kesimin Osmanlı saray toplumu ile olan en önemli ortak paydası, aynı zamanda Osmanlı tebaası olmalarıydı. Daha başka ortak paydalar da söylenebilir. Ancak, bunları artırarak Pera halkı ile saray efradının davranışlarını bir daireye almak, Pera halkının Osmanlı sarayını etkilediğini söylemek pek mümkün değildir. O halde, buradaki etki, etkilenme veya ortak davranış biçimi nasıl açıklanmalıdır? Bu noktada en önemli unsur veya buna katkı yapan grup, Mısır halkıdır. Öncelikle Mısır, daha II. Mahmud döneminden beri Osmanlı reformlarına

---

[141] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri,* Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.135-140.

[142] İlber Ortaylı, "19.yyda Osmanlı Saraylarında Değişim", *Milli Saraylar*, s.25; Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi*, s.17-18; Önder Göçkün, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Siyasi, Sosyal, İdari, Ekonomik, Fikri, Edebi, Arayışlar, Yenileşme Gayretleri", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C.7, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s.6.

gizli-açık önderlik etmiştir. Mısırlılar, Batılı değerleri benimsemede İstanbul'dan daha önce ve daha hızlı hareket etmiştir. Mısır'daki elit tabaka, zengin kesim, zenginliğini imparatorluğun merkezinde yaşayarak göstermek istiyor, İstanbul'a gelip Batılı değerlerle bezenmiş bir yaşam tarzı sergiliyordu. Buna Pera halkının Avrupa'dan hem ticaret için getirdikleri hem de evlerinde kullandıkları malları onların hizmetine sunmuş olması da büyük kolaylık sağlamaktaydı. Kısacası ortam Batılı değerlerin kabulüne oldukça müsaitti. Bu durumda hem Osmanlı bürokratları için hem de saray efradı için, Pera halkının başka bir ifadeyle Hristiyan bir toplumun davranışlarını benimsemek veya uygulamak yerine Mısır'dan gelmiş Müslüman bir toplumu örnek almak daha tercihe şayandı. Bu nedenle, İstanbul'daki modernleşmede, Batılı değerlerin benimsenmesinde Mısır'dan gelen elitler oldukça önemli bir rol üstlendi[143]. Artık İstanbul'da Batılı hayat tarzını uygulayan veya uygulamaya çalışan, Pera/Levantenler, Mısır elitleri, Osmanlı üst düzey bürokratları vardı. Bunlar bu hareketin öncülüğünü yaparken saray da bunları takip etmeye başladı. Devrin en iyi tarihçilerinden Ahmet Cevdet Paşa bu dönemdeki gözlemlerini şu şekilde dile getirir:

> *Sultan Efendiler ise beher-hal* [her halde, mutlaka] *ve bi-hakkın* [hakkıyla, tamamıyla] *vükela haremlerinden üstün olmak üzere hesapsız masraf etmeğe başlayıp, artık maaşları idare etmez olduğundan düyuna müstağrak* [borca batmış] *oldular. Ez-kadim* [eskiden beri] *harem saray-ı hümayunda mazallanişin-i tesettür ü ihtifa olan kadın efendiler de hükm-i zamane icabından arabalar ile gezmeye başladılar ve bittabi şehrilere tefevvuk* [üstün gelmek, üstünlük] *etmek üzere israf u sefahata daldılar ve anlar da borçlu oldular ve ahz u italarına* [alış-veriş] *vasıta olan kahveci ve baltacılar pek acip su-i istimalata* [kötüye kullanma] *koyuldular. Meselâ bir tacirden 100.000 kuruşluk mal aldılar ise 50.000 kuruş da nakit alıp 250.000'e senet verirlerdi. Bu cihetlerle saray-ı hümayunun üç sene zarfında 3 milyon kese akçe deyni zühur etti. Bu da kafi olmayıp sultanların ve kadın efendilerin murassaatı, Beyoğlu sarraflarının ellerinde merhun* [rehin edilmiş olan] *kaldı. El-hasıl, Mısır döküntüleri İstanbul ahalisinin ahlakını bozmağla devlet ü millete azim* [çok ileri] *zararları dokundu*[144].

Saraylılar, hareket alanları daha sınırlı olduğu için Pera halkı, bürokratlar ve Mısırlı elitleri kadar değişimi hızlı yaşayamamışlardı. Doğal olarak sarayın da Batılı değerleri oldukça ileri boyutlarda benimsediği veya benimsemeye çalıştığı

---

[143] Ahmet Cevdet Paşa, age, s.7; Akyıldız, *Refia Sultan*, s.144.

[144] Ahmet Cevdet Paşa, age, s.7-8.

söylenebilirdi[145]; ama, sarayın değişiminin nispeten yavaşlamasında veya diğerlerinin gerisinde kalmasında iki önemli unsur rol oynuyordu. Bunlardan birincisi, sarayda söz konusu işleri, hâliyle bürokratik hiyerarşinin yerine getirmesiydi. Dolayısıyla bürokrasi, diğerleri gibi hızlı işlemiyordu. İkincisi de, mefruşat alanındaki değişimde paranın önemli bir rolünün olmasıydı. Doğal olarak para da, devletin bütçesiyle, başka bir ifadeyle mali yapısıyla doğrudan alakalıydı. O dönemde, bu yönde harcanacak oldukça fazla para bulunabildiği söylense de, büyük ölçekli Avrupa ticaretinden elde edilenin yanında her halde zayıf kalmış olmalıdır.

c. Osmanlı Sarayının Mali Giderlerinde Değişim

Osmanlı mali yapısı ile ilgili söylenecek çok söz vardır. Özellikle 19. yüzyılda, değişim ve dönüşüm dönemindeki durumu, söylenecek sözleri daha da artırır. Ancak biz burada, mali durumla ilgili olarak, daha çok sarayın tefrişi noktasında ortaya çıkan mali hususların neler olduğu, bunların ne gibi sonuçlar doğurduğu konularının üzerinde duracağız. Böylece hem ortaya çıkan kargaşadan hem de tefrişat işinin kontrolsüzlüğünden dolayı, bu iş zapturapt altına alınmaya çalışılmış, bu çabaların sonucunda Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin kurulması zarureti ortaya çıkmıştır.

Yapılan yenilik, değişim ve dönüşümler beraberinde bazı sıkıntılar da getirmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, Batılı değerlerin sarayda benimsenmesi esnasında meydana gelen bunalım, devrin beraberinde getirdiği bir sorundu[146]. Öncelikle eskiden Hazine-i Hassanın masrafı fazla değil idi. Saraylı halk gelirine göre hayatını idame ettirmeye çalışır, şehzadeler kafes hayatı yaşar, saray kadınları saray dışına çıkmaz, mesire yerlerine gitmezdi. Alafranga hane ve ev eşyası yoktu. Saray ahırlarının masrafı genelde, hayvan yeminden ibaretti ve yabancı misafirlerin nakliyesiyle ilgili işler vezirlerin dairelerindeki atlardan karşılanırdı[147]. Ancak Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Avrupa adab-ı muaşeretine (görgü kuralları) uygun olarak, saray halkında bir değişim-dönüşüm süreci yaşanmaya başladı. Bu değişim

---

[145] Aynı zamanda bu değişiklikler Tanzimat'ın ilânından itibaren yayımlanan gazete, dergi, âdâb-ı muâşeret kitapları ve idare-i beytiyye isimli eserlerden takip edilmekteydi (Meriç, age, s.173-174).

[146] "*Lakin* ***ilcaat-ı zamaniyyeye (zamanın zorlamaları, devrin şartları) karşı durulamamıştır"***(Ahmet Cevdet Paşa, age, s.7).

[147] Aynı eser, s.6,8; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *İstanbul Hayatı*, Haz.: Ali Şükrü Çoruk, s.89; İrez, "Batı'nın Doğu'su", s.32; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, s.279; VII, s.285.

esnasında ise Hazine-i Hassanın masrafları artarken, gelirleri o oranda artmamış hatta azalmıştı[148].

Tanzimat Döneminin ilk padişahı olan Abdülmecid, muhtemelen büyük gelgitler yaşıyordu. Bir taraftan Tanzimat'ı ilan ederek Batılı değerleri hayata geçirmeye çalışıyor, diğer taraftan Avrupa devletlerinin ticari baskılarına boyun eğmemeye çalışıyordu. Çeşitli siyasi entrika ve olaylarla sultanı köşeye sıkıştıran Avrupa devletleri ona mecburi istikat verdiriyorlardı. Yine Sultan Abdülmecid bireysel olarak hem Batılı değerleri benimsiyor, buna uygun davranışlarda bulunuyor, mali külfetlerini yükleniyor; bir taraftan bireysel ekstra harcamalara ve israfa sebep olurken diğer taraftan da devletin (saray efradının) artan ve karşılanamaz masraflarını kısmaya çalışıyordu[149]. Bu yönde çevresindekilere oldukça muteriz davranışlarının ve kararlarının bulunduğunu biliyoruz. Abdülmecid'in halefi Abdülaziz de ondan farklı değildi. Her ne kadar Abdülaziz, Avrupa seyahatine[150] kadar bu yönde bariz bir davranış sergilememiş ise de Avrupa seyahati onun hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Aslında sadece Abdülaziz'de değil hemen hemen bütün Osmanlı padişahları ve şehzadeleri için seyahatler büyük önem taşır. Bu seyahatler, Osmanlı topraklarının Balkan bölümüyle de sınırlı olsa önem teşkil etmiştir. Hatta II. Abdülhamid, seyahata çıkmamış veya çıkamamış

---

[148] Hatta aynı sıkıntı merkez hazinesini de etkilemiştir. Tanzimat ilan edildiğinde, devlet geliri birden bire bir kat artmış ise de ona karşılık olarak giderler de o ölçüde kabarmıştır. Ayrıca, yöntem değişikliğinden dolayı gelirler gecikerek hazinede darlık ve sıkıntı duyulduğundan yüzbin keselik kaime-i nakdiye (altın para yerine kağıt para karşılığı) çıkarıldı (Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat*, C.III-IV, Sadeleştiren, Notlar ve Açıklamalar Ekleyen: Neşet Çağatay, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara 1992, s.304).

[149] Saraylı toplumun davranış şekilleri de mali açığın büyümesine sebep oluyordu. Saraylı kadınlar genelde kıskançlık ve kaprislerinden dolayı sınırsız bir tüketim potansiyelinde israfa kaçıyor, aşırı ve lüks harcamalar yapıyor, bunun yanı sıra piyasayı bilmediklerinden çok para harcıyorlardı. Geleneklere göre değil de zamanın gereklerine göre yetiştirilen Sultan Abdülmecid'in ise doğasında süse, eğlenceye ve giyinmeye düşkünlük olduğundan saray kadınlarına söz geçiremiyordu. Dolmabahçe Sarayının inşasından sonra saray ve hanedanın israfının bir kat daha arttığına değinilir. Özetle saraylarda saraylılara yakışır bir hayat yani şatafatlı, debdebeli, tantanalı, şaşaalı bir hayat sürdürülüyordu. Padişahın hanımları ve kızları saray dışına mesire yerlerine gitmeye başladılar. Padişahın erkek çocukları için müsrifçe sünnet düğünleri; kızları ve kız kardeşleri için muhteşem nişanlar, düğünler yapıldı (Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, s.205-206; Sakaoğlu, agm, s.35-36; Arzu Terzi, *Saray Mücevher İktidar*, Timaş Yay., İstanbul 2009, s.27).

[150] Bediî Şehsuvaroğlu, "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.1, Ekim 1967, s.41-51; Ali Kemali Aksüt, "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", *Resimli Tarih Mecmuası*, S.4, Nisan 1950, s.125-127; Nejdet Gök, "Mütercim Halîmî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Sonuçları (21 Haziran 1867-7 Ağustos 1867)", *Tarihin Peşinde*, Yıl:4, Sayı:7, Konya 2012, s.165-188; Freely, age, s.284-28.

ancak hem ülke içinden hem de ülke dışından topladığı fotoğraflardan oluşturduğu albümlerle bu ihtiyacını karşılamıştır, denilebilir[151]. Konumuz kimin nereye veya nasıl seyahat ettiğiyle değil; bu seyahatlerle hanedan mensuplarında büyük davranış değişikliklerinin ortaya çıkmış olmasıyla alakalıdır. Abdülaziz, Avrupa seyahatinden sonra mefruşat işlerinde, gözle görülür şekilde Avrupai ürünlere yönelmiştir. Böylece başta padişah olmak üzere saray mefruşatında önemli bir harcama alanı ortaya çıkmıştır. Beylerbeyi ve Çırağan Sarayları, Abdülaziz'in Avrupa seyahatinin etkileri sonucunda yapılmasına karar verilmiş; nasıl yapılacağı da buradaki gözlemlerine göre şekillenmişti. Abdülaziz bu inşaatları öyle etkilemiştir ki, mimarlara, bizzat nasıl olması gerektiğine dair talimatlar bile vermişti[152].

Diğer taraftan saray inşaatları, başlı başına ayrı bir sorundur. Bir kere, Abdülmecid döneminde inşa edilen Dolmabahçe Sarayı için, belki Avrupa ölçülerinde çok büyük masraf yapılmamış[153] olabilir ama Osmanlı ölçeğinde, bütçe bunun gereklerini karşılayamaz durumdaydı. Bu saray için 30 Haziran 1855 tarihinde Sultan Abdülmecid *"Beşiktaş Sarayı da pek tekellüflü oldu, daha sadece olabilirdi"* sözünü sarfetmişti[154]. Hatta, birçokları tarafından Kırım Savaşı nedeniyle alınmış dış borçların, sarayların ve saraylıların masrafları için kullanıldığı bilgisi kabul edilir hâle gelmiştir. Bu dönemde padişahlar, devletin mali yönden oldukça zor durumda olmasına ve Dolmabahçe Sarayı'nın zor şartlar altında bitirilmiş olmasına karşın, yine de yeni saraylar, kasırlar inşa etmekten vazgeçmemiş, vazgeçememiştir. Bu saraylarda hem mimari açıdan hem de mefruşat bakımından Batılı tarzın yansımaları insanı, bunun, Batılılaşmanın bir baskısı olarak değerlendirmeye zorluyor. Bu durum, hâliyle, Osmanlı idaresinin mali sıkıntılarını gidermek yerine daha da arttırmıştır.

Mali sıkıntılar, dönüp dolaşıp bürokratların önüne gelir; boynuna dolanır. Hanedan mensupları, devletin içinde bulunduğu mali duruma çok fazla itibar etmemektedir. Belki de, mali tablolarla ilgili bilgilere bile sahip değildirler. Gerek padişah gerekse hanedan üyeleri, yukarıda çizdiğimiz tablo çerçevesinde, İstanbul

---

[151] İlber Ortaylı, "19. Yüzyılda Osmanlı Saraylarının Geçirdiği Değişim", *Milli Saraylar*, S.1, İstanbul 1999, s.22; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s.158; VI, s.102-103; Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", *Türkler*, C.12, Ed.: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.787.

[152] Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s.118-119; Saydam, agm, 787; Freely, *age*, s.288.

[153] Ortaylı, "Değişim", s.15-16, 25.

[154] Ahmet Cevdet Paşa, age, s.7.

toplumunun rüzgârına kapılarak hem yeni ve Avrupai tarzda konut talebinde bulunuyor, muhtemelen bunun ihtiyaç olduğuna da inanıyor, hem de bunların tefrişinde, devletin klasik dönemindeki gibi sedir-minder tarzı sade ve nisbeten daha az masraflı[155], ilave olarak yerli mamüllerle karşılanacak tefrişler yerine, Avrupai tarzda ürünler isteyerek, üstelik doğrudan Avrupa'dan siparişler vererek, devletin mali sıkıntılara girmesine yol açıyorlardı. Bu mali külfetin sonuçlarını da hesaplamadıklarından, bürokratlara, muhtemelen, "bunu yapın" diyorlar; sonucunu bekliyorlardı. Ahmet Cevdet Paşa bu konuda yaşanan olayları şöyle dile getirir:

> *Mukaddemleri odamızda üç yan-minder bulunup, sayfiyeye* [yazlık] *yahud şitaiyeye* [kışlık] *naklolunacağı zaman bunları hararlara* [büyük çuval, sırt küfesi] *vaz ve pazar kayığıyla nakleliverirken, iki yan minder yerine kanepe ve sandalye komağa alıştık ve hin-i nakilde bu kanepe ve sandalyeler kırılıp tamire muhtaç olmakla masarifimiz arttı. Alafranga sofra takımları edindik. Lakin Ramazan iftarlarında eski sofra takımlarını da terk edemedik. Bu gibi şeyler de masarifimizi artırmış oldu*[156].

Muhtemelen bürokratlar da, bir gelen talimata, bir de bununla ilgili mali kaynaklara bakıyorlar; işin içinden çıkamıyorlardı[157]. Bu bağlamda 1857-1858'de mali tabloyu düzeltebilmek için yapılan toplantılarda Kıbrıslı Mehmet Paşa, "*Böyle ufak tefek şeylerle olmaz, bütün ebniye-i hassanın tatili ve Saray-ı Hümayun masarifinin taklili (azaltma) layihaya yazılmalıdır*" demişti[158]. Bu durum zaman zaman padişahlara bile aksettirilmiş, onlar da, kötü gidişat ile ilgili tedbirleri uygulamaya çalışmışlardır. Sultan Abdülmecid, bu tür davranış içinde bulunan hanedan üyelerini dövmekle, evlatlıktan reddetmekle! bile tehdit etmiştir. Hatta saraylıların esnaftan aldığı 20.000 keselik eşyayı geri verdirir[159]. 27 Ağustos 1857 tarihinde piyasaya 60.000 kese borcu olan Refia Sultan'ın kethüdası azledilerek

---

[155] Braudel, age, s.257-258.

[156] Ahmet Cevdet Paşa, age, s.10.

[157] Bu konuda bir bürokratın sözleri şöyleydi: "*Sultanların ve saray kadınlarının alelhusus Serfiraz hanımın böyle arkası alınmayan borçlarının çaresi bulunamaz*", "*Rumeli ordusunun masarif-i fevkaladesi 800.000 kese (40.000.000 kuruş) kadar olup, küçük oğlunun saraylılara yaptırdığı elbise ve verdiği eşyadan dolayı matlubu dahi tam bu miktara baliğ oluyor. Bunun çaresi bulunur mu*?" (Aynı eser, s.20).

[158] Aynı eser, s.12.

[159] Sultanlar dahil saray kadınları alışverişlerini bizzat yerinde, dükkân veya mağazada, yapmazlardı. Onların dışarıyla doğrudan temasa geçmeleri saray kurallarına aykırı idi. Bundan ötürü eşya alacaklarında ya bizzat adamlarını görevlendirirler ya da tüccar istenilen eşyaları bir görevli ile fiyatları da belli olacak şekilde onlara gönderirdi. Burada istenilen eşyalar alıkonur gerisi iade edilirdi. Bu nedenle piyasayı iyi bilmeyen saray kadınları pahalı da olsa istediklerini alırlardı (Ş. Osmanoğlu, age, s.30; Akyıldız, *Refia Sultan*, s.48).

hesabı görülene kadar evinde hapsedilir[160]. Ama bütün bunlar bürokratların sıkıntılarına çare olmamıştır. Hatta o dönemde, mali sıkıntıyı hafifletmek için para basalım fikri, gündeme gelmiş, uygulanmış; ama başarısızlıkla sonuçlanmıştır[161]. Ekim 1859'da yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında, sarayın 1846-1849 yıllarındaki hâline dönmedikçe mali sorunların giderilemeyeceği kanaati vardır[162].

Bürokratlar, özellikle saray mensuplarının yaptıkları veya talep ettikleri hususlar için gereken kaynağın, önünün sonunun olmadığını dile getirmeye başlamışlardır. Bu konuda, şikâyetleri bürokratlar dile getiriyor olmasına rağmen sorun, Osmanlı sarayının masraflarının kontrol edilememesiyle ilgiliydi ve büyük bütçe açıklarına yol açıyordu. Bunun sebebi de, 19. yüzyıla kadar Osmanlı sarayının masraflarını, gelir gider dengesi içinde Enderun Hazinesi ve Birun hazinesinden ödenirken, değişen şartlarla, buranın kaynakları başka birimlere aktarılarak sarayın masraflarının neredeyse ortada bırakılmasından kaynaklanıyordu. Yüzyılın başında, saray, henüz ciddi oranda davranış değişikliklerine girmemişken yarattığı masraflar, padişahın Ceyb-i Hümayun Hazinesinden bir şekilde karşılanıyordu. Yüzyılın ortalarında Avrupalılaşmanın etkisiyle, müsrif harcamalar ve yapılan yeni saraylar yüzünden masraflar karşılanamaz hâle gelmişti. Artık kaçınılmaz olarak, bürokratlar, bunun bir sisteme oturtulması gerektiğini açık açık dillendirmeye başlamışlardı.

B. SANAYİDEKİ VE TİCARETTEKİ GELİŞMELERİN OSMANLI SARAYINA ETKİSİ

Osmanlı mali yapısıyla olduğu gibi sanayi ve ticaret alanındaki gelişmelerle ilgili de, her konu açıklanmamış olsa da oldukça fazla çalışma yapılmış, konuyla bağlantılı birçok mesele ele alınmıştır[163]. Burada temelde bunlara temas edilmeyecektir. Belki bazı konuları açıklamak için mevcut bilgileri tekrar etmek durumunda kalacağız. Nitekim ele alınacak temel husus, klasik dönemde Osmanlı sarayının ihtiyacının nasıl karşılandığını biraz sorgulayarak bunun, 19. yüzyılda

---

[160] Sultanların kethüdaları onların mali işlerini yaparlardı. Nitekim sultanların maaşlarının masraflarına harcanmasına onların kethüdaları bakardı (Akyıldız, *Refia Sultan*, s.137).

[161] Ahmet Cevdet Paşa, age, s.11-15.

[162] Aynı eser, s.16.

[163] Bir literatür değerlendirmesi için bkz. Ahmet Kal'a, "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.I, S.1, 2003, s.245-266.

hangi boyutta tezahür ettiğini ortaya koyabilmek olacaktır. İkinci husus ise, 19. yüzyılda, belki daha önce de olduğu gibi, sarayın mefruşat düzeni ortaya çıkarılırken bundan esnafların nasıl yararlandığı, sarayın tüketici durumunun esnafa nasıl yansıdığı olacaktır.

Büyük bir imparatorluk olan Osmanlı içerisinde temel ticaret felsefesi, 'Her bölgenin ihtiyacı yerinde karşılanmalıdır' şeklinde idi. Bir bölgenin üretimi yerinden karşılanamıyorsa veya üretim fazlası veriliyorsa ancak o zaman devlet buna el atmaktaydı. Fazlalıklar kıtlık çekilen bölgelere sevkedilerek eksiklikleri de ya fazla olan yerlerden ya da gerekli mahallerden azar azar temin edilerek halkın sıkıntı çekmesine engel olunmaya çalışılıyordu. Bu kuralı tek bir yer bozuyordu: İstanbul. İstanbul, imparatorluğun en büyük merkezi olduğu gibi burada hem üretim yapan tebaadan ziyade bürokratlar, askerler veya ticaretle (aracılık eden) uğraşan insanlar bulunuyor hem de hanedan ve saray bulunuyordu. Bu kadar insanın ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu ve bu husus tabii seyrine bırakılamazdı[164]. Belki, Konya gibi çok büyük olmayan şehirlerde halkın sevk-i tabii davranışları, hem üreticileri hem de tüketicileri büyük oranda dengede tutarak müdahale olmaksızın ihtiyaçlarını karşılayabilirdi. Kaldı ki, Konya gibi şehirlerde hem tüketiciler hem de üreticiler bir aradaydılar. Ama İstanbul'da tüketici kitlenin oranı sarayın ve ordunun orada bulunmasından ötürü daha fazlaydı. İstanbul halkının ihtiyaç zincirinde meydana gelebilecek herhangi bir aksaklık, tabii ki, öncelikle İstanbul halkını ilgilendirecekti ama yanı sıra burada bulunan sarayı da etkileyecekti. Aynı zamanda, İstanbul'daki düzen, imparatorluğun düzeni gibiydi. Burası bozulursa, burada bir kargaşa çıkarsa sanki bütün imparatorluk karışmış gibi oluyordu. Bu nedenle, İstanbul'un kuralı bozuyor olması, bir yerde saraya yönelik tehdidin ortaya çıkarılmaması içindi.

İstanbul'daki halkın imparatorluğun en büyük tüketicisi olmasının yanında, buradaki en büyük tüketici kitlesi de saray idi. Özelde saray diye tanımladığımız alıcı kitlenin içine orduyu da dahil ettiğimizde, klasik dönemde belli başlı bir düzen oluşturulmuştu. Burada temel unsur, iki kavramla açıklanabilir. Bunlardan birisi, saray ve ordunun ihtiyacı olan ürünleri imal etmekle görevli, yükümlü "ehl-i hiref-i

---

[164] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., 2. Baskı, İstanbul 2002, s.47; Ahmet Uzun, "Osmanlı Devleti'nde Şehir Ekonomisi ve İaşe", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.6, 2005, s.212.

hassa, hayyatin-i hassa, hilat-ı hassa", "yeniçeri esnafı, orducu esnafı"[165] gibi esnaf teşkilatları, diğeri de "miri tüccar" veya "hassa tüccarı" gibi saraya eşya satın alan gruptur. İlk grupta yer alan esnaflar yukarıdaki bölümlerde izah edildiğinden, yeniçeri ve orducu esnafı ise konumuzla alakalı olmadığından burada bunlara değinilmeyecek, sarayın belirli ihtiyaçlarını piyasadan satın alan saray tüccarlarına değinilecektir. Miri tüccar ve hassa tüccarı hem İstanbul'un genelinin hem de sadece sarayın ihtiyaç duyduğu, İstanbul'da bulunmayan, üretilmeyen malları üretildiği yerlerden satın alıp getirmekle yükümlüydü. Bu yükümlülüğünün sonunda, önceden belirlenmiş şartlarda alım yapılırdı. Bu görevlendirme sadece ülke içiyle de sınırlı tutulmuyor, özellikle sarayın özel ihtiyaçları için ülke dışını da kapsıyordu. Burada temel amaç, hem sarayın hem de İstanbul'un ihtiyaçlarının sıkıntı çekilmeden karşılanması, aksi takdirde bir kargaşa çıkmamasıdır. Bu sistem 19. yüzyıla kadar temelde bu minval üzere devam etmiştir.

19. yüzyılda imparatorluğun esnaf kesiminde büyük değişikler yaşandı. 17. yüzyılın sonunda 'ahi teşkilatı'nın 'lonca teşkilatı'na dönüşmesi özünde çok büyük farklılıklar yaratmamıştı. Ancak lonca teşkilatı, 1826 yılında Yeniçeriliğin kaldırılmasından önemli ölçüde olumsuz etkilendi. Ayrıca Sanayi Devriminden sonra çok miktarda ve ucuz Batılı malın Osmanlı ülkesine girmesiyle, yerli üretim yükünün çoğunluğunu teşkil eden küçük esnaf (loncalar) üretim gücünü kaybederek Osmanlı pazarları yabancı mallara teslim olmaya olmaya başladı. Bu arada İngilizlerle 1838 tarihinde imzalanan Baltalimanı Anlaşması ile de inhisarın (yed-i vahid, tekel) kalması ve yabancı malların perakende satılması esnafı yıkan bir diğer sebepti[166]. Bu gelişmeler yüzünden yüzlerce tezgâh kapandı, üretim dışına çıktı. Kısacası Batı'nın kısa sürede ürettiği çok miktardaki sanayi ürününe çoğu el işçiliği ile çalışan Osmanlı esnafıyla yetişilemedi[167]. Daha önceden üretimi ve esnafı 'gedikler' yoluyla

---

[165] Orducu esnaf, saraydaki efradın önemli bir kısmı askerî sınıf elemanları olduğu için burasının gerek silah, gerek yiyecek-giyecek gerekse mefruşat ihtiyaçları için yükümlü kılınan esnaflardı. Şenol Çelik, "Orducu", *TDVİA*, C.33, İstanbul 2007, s.370-373.

[166] Mübahat S.Kütükoğlu, "Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri", *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı II*, Sayı: 32, 2000, s.222-234; Aynı Yazar, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muâhedesi", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara 1985, s.53-59.

[167] İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek: "Islah-ı Sanayi Komisyonu" Olayı", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Makaleler I, 2. Baskı, Turhan Kitapevi Yay., Ankara 2004, s.463-466; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, s.238-239, 250-252;

kontrol eden sistemin, artık esnafı kontrol edecek durumu kalmıyordu. Bir tarafta çeşitli ayrıcalıklı haklar elde eden 'Avrupa tüccarı' ve malları yer alıp, devletin bunlara müdahale hakkı bulunmazken diğer tarafta para kazanamayan ama devletin de sıkı kontrol ettiği Osmanlı esnafı vardı. Devlet, III. Selim ve II. Mahmud zamanında, "Avrupa tüccarı", hatta Osmanlı tebaasından gayrimüslüm unsurlarının Avrupalıların himayesine girmemeleri için özel imtiyazlar verilen "Beratlı tüccara" karşı, Müslüman Osmanlı esnafını 'hayriye tüccarı' belgesi vererek korumaya çalıştıysa da bu tedbirler fayda vermedi. Buna ek olarak Tanzimat Döneminde esnaflar, şirketler hâlinde birleştirilmeye çalışılmış bunda genel olarak başarısız olunmuştur[168]. Esnafın eğitiminde, yetişmesinde ise geleneksel usta-çırak düzeni de bozulduğundan yerine sanayi mektepleri[169], ıslahhaneler[170] yani meslek okulları açılmaya başlanmıştır.

Söz konusu gelişmeler Osmanlı sarayına nasıl yansımıştır? Sarayı tefriş eden personel ya da görevli, sarayın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere tanımladığı bir ürünü hâliyle pazardan temin edecektir. Bu geleneksel modelde bir ürün ise belki başlangıçta 'emir böyle' mantığıyla birkaç kez zorlayarak tedarik edilmiş, pazardan

---

Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, s.224; Rıfat Önsoy, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.II/S.2, 1984, s.7; Donald Quataert, "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", Çev. Fatma Acun, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed.Halil İnalcık-Mehmet Setitdanlıoğlu, Ankara 2006, s.449; Rıfat Önsoy, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.II/S.2, 1984, s.5 (5-12); Aynı yazar, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1988, s.4; M. Tayyib Gökbilgin, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri", *Belleten*, XXXI/121-124, TTK Yay., Ankara 1967, s.95 (93-111); Karal, *Osmanlı Tarihi,* V, s.8, 71-72; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, s.215-216, 238; Yusuf Ziya Bildirici, "Osmanlılar'da Değişim (1839-1876)", *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı* I, Yıl: 6, Sayı: 31, Ocak-Şubat 2000, s.556; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *İ. Ercüment Kuran'a Saygı*: *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 14 Mayıs 2005*, Ankara 2006, ss. 263-278.

[168] Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler -Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarları, Beratlı Tüccarlar, Hayriye Tüccarları (1750-1839)-*, Turhan Kitapevi, 2. Baskı, Ank. 1998; Ortaylı, "Islah-ı Sanayi Komisyonu",s.463-466; Adnan Giz, "Islah-ı Sanayi Komisyonu", *Belgelerle Sanayi Dergisi*, S.33, Kasım 1868, s. 16-19; Adnan Giz, "1868'de İstanbul Sanayicilerinin Şirketler Halinde Birleştirilmesi Teşebbüsü", *Belgelerle Sanayi Tarihi*, S.34, Aralık 1968, s.16-19; Önsoy, agm, s. 9-10; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, s.256-257.

[169] Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Sanayi Mektepleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ed.: Osman Akyar-Halil İnalcık, Ankara 1980, s.288; Önsoy, agm, s.9; Mehmet Ali Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, Ankara Ü. SBE Yakınçağ Tarihi Basılmamış Doktora Tezi, Dan.: Prof.Dr. Musa Çadırcı, Ankara 2010, s.146-151, 168-246.

[170] Cemil Öztürk, "Islahhâne", *DİA*, C.19, İstanbul 1999, s.190-191; Bekir Koç, *Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz ve Suçlu Çocukların Karunması Amacıyla Açılan Islahhanelere İlişkin Bir Araştırma*, TÜBİTAK Proje No: 106K142, Ankara 2008.

talep edilen ürünler giderek zorla temin edilmeye başlanınca da talep edilme ihtiyacı giderek azalmıştır. Bunun yerine talepler, artık, pazarda bol ve üstelik daha da ucuza bulunan Avrupa ürünlerini kapsar hâle gelecektir. Böylece saray da, mefruşat alanında metazori Avrupa mamulu kullanmaya başlayacaktır.

Avrupa kökenli ürünler kullanılmak istenmediğinde veya bu ürünlerin etkisi ve zararları azaltılmak istediğinde ne yapılacaktır? O zaman, Avrupalı gibi davranılması, onun yönteminin benimsenmesi en akıllıca olanıdır. Başka bir ifadeyle, Osmanlı devlet adamları da, 19. yüzyıldan itibaren bu yönde çeşitli tedbirler almışlardır. Dolayısıyla şunları zikredebiliriz: Sarayın kumaş ihtiyacını temin için, tıpkı Fransa'nın Goblen fabrikası gibi, (önce)Kumaş/(sonra)Hereke Fabrikası ve Dolmabahçe Sarayı müştemilatı içerisinde Hereke Dokuma Atölyesi (Hereke Dokumahanesi) kuruluyor. Fabrika 1891 yılında kumaşlarla birlikte halı da imal etmeye başlıyor[171]. 1850'de, devlet, pamuklu dokuma üretmek için İstanbul Bakırköy'de Bez Fabrikasını da kurdurur. Balmumcu ve yağmumcu tüccarı ve esnafı birleştirilerek, saray ve askerî dairelerin ihtiyacı için de mal üretmesi talep ediliyor[172]. Yine sarayın porselen eşya ihtiyacını temin için II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı müştemilatı içerisinde 1892 tarihinde Çini/Porselen Fabrikasını inşa ettiriyor[173]. Beykoz'da cam fabrikası kuruluyor. Hatta II. Abdülhamid, sarayda

---

[171] Hereke Fabrika-i Hümayunu 1843 yılında kurulmuş 1845 yılında saraya bağlanmış ve Osmanlı Devletinin sonuna kadar saray için hem döşemelik hem de giyimlik kumaş üretmiştir (Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, s.258; Ayça Özer Demirli, "Hereke Kumaş Motifleri ve Desen Araştırmaları", *Milli Saraylar*, S.2, 2004, s.73; Abdülkadir Buluş, *Osmanlı Tekstil Sanayii: Hereke Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Ahmet Kal'a, İstanbul 2000, s.149-151; Emre Dölen, *Tekstil Tarihi*, Marmara Ü. Teknik Eğitim Fak. Yay., İstanbul 2002, s.416; Önder Küçükerman, *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası-Saray'dan Herekeye Giden Yol*, Sümerbank Yay., İstanbul 1987, s.67-68; Hülya Tezcan, "Saray Nakkaşhanesinin Erken Resim Programına Göre Hazırlanmış Türk Kumaş ve İşlemeleri", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, C.3, Ank 1995, s.322; Fatma Yaşar Yılmaz, *Hereke Jakarlı Dokumaları ve Milli Saraylar Mobilyasında Kullanımı*, Marmara Ü. SBE Basılmamış YLT, İst. 1998, s.15-16.

[172] İ.MMS, nr.36/1489, 1 C 1285, s.2a.

[173] Ancak Abdülhamid'in hal'inden sonra fabrika kapatılmış, Meşrutiyet döneminde pekçok evrak trafiğinden Maarif Nezaretine bağlı Müze-i Hümayun İdaresi tarafından işlettirilmesi uygun görülmüştü. Fabrika, Temmuz 1911'de yeniden faaliyete geçti. I. Dünya Savaşı esnasında üretimi yeniden durduruldu. Ancak savaşta gerekecek bazı ürünlerin üretimi için çok kısa bir süre Ticaret ve Ziraat Nezaretine bağlanarak üretim yapmış, 1920'de Hazine-i Hassa Müdürlüğüne bağlanmış, Ancak sonrasında üretimi durdurulmuştur. Bkz. Sinem Serin, *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, İstanbul Ü. SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Arzu Terzi, İstanbul 2009, s.90-98. Çini ve Porselen Fabrikası ürünlerinden örnekler için bkz. *Milli Saraylar Yıldız Çini ve Porselen İşletmesi*, TBMM Milli Saraylar Yay., İstanbul 2007.

Yıldız Tamirhanesi adlı bir marangozhane bile kuruyor[174]. Bu bağlamda sadece İstanbul ve civarında değil, ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan Avrupai tarzda üretime geçmiş işletmelerden, ihtiyaçlar çerçevesinde taleplerde bulunulmuştur. Bunlar arasında Bursa, Uşak, İzmir, Aydın gibi yerlere[175] halı, kumaş; kız sanayi mektebine[176] ise çeşitli dokuma ürünleri sipariş edilmiştir.

O dönemde sarayda yaşayıp, mefruşatı ve mefruşat işini yakından gözlemlemiş ve hatıralarını da kaleme almış olan Melek Hanım, Abdülmecid döneminde bununla ilgili olarak ne gibi sıkıntılar çekildiğini açık açık anlatmaktadır. Melek Hanım hatıratında saraydakilerin yaptıklarıyla nasıl bir savurganlığa düşüldüğünü, bunu farkeden saraya mal temin edenlerin onları bu yönde nasıl etkileyip, teşvik ettiklerini dile getirmektedir. Öyle ki, Abdülaziz zamanında bunun boyutları artınca saray efradının doğrudan müteahhitlerle temas kurmasının önü kesilerek, bürokratlarla muhatap olunması istenmiş; böylece saraydakilerin kontrolsüz, ölçüsüz, sınırsız veya piyasa şartlarından uzak, habersiz alışveriş ya da

---

[174] II. Abdülhamid Yıldız Sarayında marangozluk hobisini devam ettirmek, sarayın bazı mefruşatını temin ve tamir ettirmek için bir Tamirhane-i Hümayun kurmuştur. Tamirhane Yıldız Marangozhane-i Hümayunu olarak da bilinir. Abdülhamid'in burada kullandığı aletler bugün Topkapı Sarayı Koleksiyonu'nda sergilenmektedir (Feryal İrez, "Tamirhane-i Hümayun ya da Abdülhamid'in Marangozluğu", *Tarih ve Toplum*, S.34, İstanbul 1986, s.201; Tahsin Paşa, age, s.51; Canan Cimilli, "III. Selim Döneminde Topkapı Sarayı Hareminde Mobilya", *Antikdekor*, Sayı: 112, Nisan-Mayıs 2009, ss.82-91; HH.MFŞ, nr.20/2, 7 Ts 1311). Burada imal olunan eşyalardan bazıları şunlardır: Piyano sandalyesi (bu iş için Mefruşat idaresinden kumaş, kordon, pamuk, kanaviçe gibi eşyalar istenirdi), ayna çerçevesi, yazıhane, dolap, resim dolabı, ahşap kapı önü camekanı, ahşap panjur, ahşap sehpa, ahşap kuşluk, ahşap ördek yuvalığı, kanarya kafesi, hamam kereveti, sandık, merdiven vb. (HH.MFŞ, nr.26/8; HH.MFŞ, nr.28/12; Y.PRK.EŞA, nr.35/10 ve Ekleri).

[175] Yıldız kasrının tefrişi için mabeyince Hüdavendigar Vilayeti Rüsumat Nazırı İbrahim Bey vasıtası ve marifetiyle Bursa'da dokutulan kumaşlar kullanılmıştı (HH.MFŞ, nr.3/7, 6 Mart 92). Beşiktaş Sahilsarayı (Dolmabahçe Sarayı) tefrişi için Aydın vilayetinden gönderilen Gördes kaliçeleri kullanılmıştı (HH.MFŞ, nr.3/4, Şubat 1291).

[176] Mefruşat Müdürü Hasan Efendinin idaresi zamanında (31 Aralık 1876-6 Aralık 1877) Mefrûşât İdaresine gereken eşyalardan bir kısmı Mekteb-i İnas'a sipariş olunurdu. Oradan gelen eşyanın imalatça olan nefâset (nefislik, kıymetlilik) ve işine göre mekteb-i mezkûr tarafından konulan fiyata göre fabrikalar ambarına teslim olunurdu. Gereken senet ise memurlarından alınarak hesaplanır, ortaya çıkan tutarın hazinece verilen karar mucibince %5 kuruş indirimi yapılırdı. Sarfiyatı ise hazineye takdim edilen icmallere, diğer eşyanın mubayaası gibi yapılarak kayıtlara geçirilirdi (HH.MFŞ, nr.5/36, 4. Belge, 22 Temmuz 95 / 3 Ağustos 1879).

Kız sanayi mektebinden alınan eşyalardan bazılarının adları şunlardır: Tırtırlı kalın kordon, tırtırlı orta kordon, ipekli tırtırlı kordon, nakışlı dokuma, tırtırlı püskül, gül [el yapımı olmalı], kordonlu saçak, ipekli ince kordon, nakışlı şerit, enli şerit, ipekli dokuma, yastık takımı, ipekli yün saçak, çiçekli ibrişimli şerit, çiçekli ibrişimli saçak, çiçekli tüllü püskül gibi. Bu tarz eşyalar ince işçilik istemekte olup ana unsurlara eklenerek kullanılırdı. Mesela dört ayaklı büyük kıta bir sedir için gerekebilirdi. Yine bu cümleden olarak kanepe için kordonlu saçak, sandalye için şerit, karyola için ipekli püskül, duvarın etrafı için ipekli kalın kordon, beyaz korniş saçağı, tırtırlı sandalye saçağı gibi eşyalar nerede kullanılacağı ile de tanımlanabiliyordu (Y.PRK.HH, nr.18/67, Belge ve Ekleri).

talepte bulunma girişimlerinin önü alınmaya çalışılmıştır[177]. Zaten bu tür davranışlar, sarayda bu işlerin uygun ve gerekli biçimde yapılabilmesi için idari bir yapının ortaya çıkarılmasını zorunlu kılmamış mıdır? Mefruşat İdaresi kurulduktan sonra yapılan ilk işlerden birisi, sarayın ihtiyacı olan ürünlerin hem en güzelini hem de en ucuzunu hem de en kalitelisini satın almak için komisyonlar kurularak, orada bu satın alma işlerinin kararlaştırılması olmuştur[178].

Sonuç itibarıyla Osmanlı saraylarının mefruşat işleri, sarayların büyümesi oranında genişlemiştir. Mefruşat İdaresinden önce, finans kaynağı olarak başlangıçta İç Hazine/Enderun Hazinesi ve Dış Hazine/Hazine-i Amire kullanırken, idarî işler Enderun Hazinesi bünyesinde cereyan etmekteydi. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı mali sisteminin değişmesi sonucunda birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Gelgitlerin yaşandığı 19. yüzyılın ilk yarısında mefruşat işleri padişaha tahsis edilen Ceyb-i Hümayun Hazinesinin idaresine geçmiştir. Ceyb-i Hümayunun idaresi ise Darphane-i Amire Nezaretine verilmiştir. Daha sonra Darphane asıl işine uygun olarak Hazine-i Hassa Nezareti denilerek adlandırılmıştır. Yine, bu dönemde Osmanlı'ya Avrupa'dan bol miktarda mal da gelmektedir. Batılılaşma ve Batıya bağımlı hâle getirilmenin etkisiyle hem resmî bağlamda hem de -İstanbul ile sınırlı da olsa- sivil alanda büyük bir dönümden söz edilebilir. Ayrıca bu dönemde sarayın mefruşat ihtiyacı hem çeşit olarak hem de mekân olarak artar. Klasik dönemde Osmanlı hanedan mensupları, hayatını neredeyse tamamen Topkapı Sarayı'nda devam ettirirken, 18. yüzyılla birlikte Topkapı Sarayının dışında kısa sürelerle ikamet yaygınlaşmaya başlar, bu dönemde yapılan taşınma işlemi 'göç-i hümayun' olarak adlandırılır ve çadır mehterleri bu işi organize eder. Ancak Tanzimat'la birlikte hanedan için yeni kargir saraylar, kasırlar, köşkler yapılmış; hem eski hem de Avrupa tarzı mefruşat talepleri artmıştır. Ortaya çıkan bu ivedi talepler, ortada sadece mefruşat için resmî kurumsal veya idari bir organizasyonun bulunmadığı bir ortamda cereyan ettiği için, gerek mali gerek idari birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Mevcut sorunları çözebilmek için sistem veya 'devlet aklı' geçmişi hatırlamış, saray idaresi için kurumsal bir yapının bulunması gerektiğini gündeme getirmiş; dönemin

[177] Melek Hanım, age, s.150; Terzi, *Saray Mücevher İktidar*, s.27.
[178] HH.MFŞ, nr.2/77, 29 Z 1292/ 27 Aralık 1875.

anlayışına da uygun olarak, Batı tarzı, modern tarzda saray eşyalarını idare edecek Mefruşat-ı Hümayun İdaresi adlı bir kurumu tesis etme ihtiyacını ortaya koymuştur. Bunu da yine daha önceden olduğu gibi, bir hazine idaresinin çerçevesinde, onun alt birimi olarak organize etmiştir. Böylece Hazine-i Hassa Nezaretinin, ona bağlı olarak da Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin kurulması yoluna gidilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNİN TARİHÎ SEYRİ

Bilindiği üzere, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı idaresinde çok büyük ve önemli değişikler süreci başlamış; bu bağlamda 1 Şubat 1850 tarihinde Darphane-i Amire Nezaretinin ismi Hazine-i Hassa Nezareti olarak değiştirilmiştir. Böylece 19. yüzyılın başlarında sarayın hemen her mali sistemini tanımlamak için kullanılan bir terim haline gelen, dolayısıyla çok geniş bir alana yayılmış olan Hazine-i Hassa, adı ve işlevi daraltılarak klasik dönemdeki şekline benzetmek adına yeniden kurulmuştur. Hazine-i Hassanın görev alanının daraltılması kendi alanında uzmanlaşması için atılmış ciddi bir adımdı. Daralan görev alanında Hazine-i Hassaya, başta padişah olmak üzere hanedan üyeleri ile sarayda çalışan memurların ve hizmetlilerin temel ihtiyaçlarının temin edilmesi görevi verilmişti. Sarayda gerek var olan gerekse sonradan ortaya çıkan bazı işler zamanla Hazine-i Hassa Nezareti bünyesine verilmiştir. Böylece, Hazine-i Hassa Nezareti, bir yandan görev alanı daraltılırken bir yandan da 1850'den sonra çoğalan bir iş yükü ve yeni bağlanan birimlerle tekrar genişlemeye, büyük ve önemli bir kurumsal yapıya dönüşmeye başlamıştır. Böylece Hazine-i Hassa Nezareti, sarayın ihtiyaçlarını temin eden, kendisine idari ve mali yönden bağlı çok geniş alt birimlerle diğer bir ifade ile şubeleriyle büyük kurumsal bir yapıya dönüşmüştür[179]. Bu alt birimlerin kendi içlerinde de bir organizasyonları vardır. Bu çerçevede Hazine-i Hassa Nezaretine bağlı olarak oluşturulmuş olan Mefruşat-ı Hümayun İdaresi, saray-ı hümayunlar ve kasr-ı alilerdeki mefruşatın her türlü işi ile ilgilenen bir kurum olarak görevlendirilmiştir.

Öncelikle, bu kurumun ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde rol alan hukuki normların neler olduğu, hangi gerekçelerle ve kararlarla kurulduğu hususlarının anlaşılması gerekmektedir.

---

[179] Terzi, "Hazine-i Hassa", s.137-138.

I. KURULUŞ: MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞ SÜRECİ (1850-1879)

19. yüzyıl, Osmanlı tarihi için kimi tarihçilere göre mecazlı bir ifadeyle imparatorluğun en uzun yüzyılıdır[180]. Bu dönemde yaşananlar o kadar çoktur ki veya bizim Osmanlı Devletini takip etmede yaşadığımız heyecan, hız vs. gibi unsurlar o kadar fazladır ki, 19. yüzyılın sorunlarını, olaylarını ve diğer hususlarını takip etmeye yüzyıl değil yüzlerce yıl bile yetmeyebilir. Bu nedenle 19. yüzyıl imparatorluğun sadece en uzun değil, aynı zamanda bitmeyen yüzyılıdır, denilebilir.

Mefruşat İdaresi açısından da durum çok farklı değildir. Yüzyılın başında değişen çeşitli dinamikler dolayısıyla ortada saray mefruşatının idaresine dair bir sistem bile kalmamıştır. Hızlı ve köklü Batılılaşma, Batılı malların Osmanlı pazarlarını kaplaması gibi nedenlerle Osmanlı sarayında birçok değişim meydana geldi. Padişahın konumunda bazı değişiklikler yapıldı; buna paralel olarak Osmanlı hükümetinin idari yapısında da köklü değişiklikler gerçekleşti. Daha önce hükümet sarayın bir parçası iken önce Paşa Kapısı'na sonra da Babıâli binasına taşınarak saraydan bağımsız bir kurum hâline geldi[181]. Bu bağlamda kurum içinde görev yapan birçok kişinin hem mekânı hem de görev alanı değişti. Ancak sarayın ihtiyaçları değişmedi. Aksine, saray ve benzeri birimlerin sayısında önemli artışlar yaşandı. Bu da sarayın ihtiyaçlarının artması anlamına geliyordu. Batılılaşmanın etkisiyle ve yeni fikirlere uygun olarak sarayın mefruşat ihtiyaçlarını temin ve organize edecek bir yapılanmaya ihtiyaç duyuldu. Bu düşüncelerle kurulan Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin öncelikle nasıl teşekkül ettiğini, daha sonra da nasıl bir organizasyonu ortaya çıkardığını ve nasıl işlediğini açıklamak gerekecektir.

Üzerinde durulması gereken en önemli nokta, böyle bir kurumsal yapının veya mekanizmanın Osmanlı tarihi çerçevesinde neredeyse hiç kimsenin dikkatini çekmemiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle, bu kurumun adı bilinse bile, sistemin parçası olan bir kurum olarak çoğu araştırmacı tarafından bilinmediğinden nasıl işlediği, sistem içinde nasıl bir rolü olduğu da bilinemez. Dışardan bakıldığında

---

[180] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yay., İstanbul 1995.

[181] Mehmet İpşirli, "Bâbıâli", *TDVİA*, C.4, İstanbul 1991, s.378-386; Ali Akyıldız, "Mâbeyn-i Hümâyun", *TDVİA*, C.27, İstanbul 2003, s.283-286.

küçük, dikkate değmezmiş gibi görünen bu kurumun, karanlık noktaları aydınlatıldığında bugüne kadar pek dikkatleri celbetmemiş, ama Osmanlı Devletinin teşkilatlanmasında ne kadar önemli bir role sahip olduğu anlaşılacaktır.

Bu tespitlerden sonra Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin kuruluşunun izahına geçebiliriz.

A. MEFRUŞAT İDARESİNİN HUKUKİ YAPISI

Osmanlı Devletinin klasik döneminde sarayın mefruşat işleri, sarayın bünyesindeki saray terzileri ve saray sanatkârları gibi birimler tarafından yerine getirilirken, 18. yüzyılın sonunda bu teşkilatların kaldırıldığını daha önce belirtmiştik. 19. yüzyılın ilk yarısında ise, sarayın benzer ihtiyaçları bir şekilde temin ediliyor, görevlendirilen bazı kişiler, toptan ve perakende surette piyasadan eşya satın alarak ya da özel eşya imal ettirerek bu işleri yürütüyordu. Ancak, bütün bu faaliyetlerle ilgili kurumsal bir yapının bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Muhtemelen o dönemde böyle bir yapılanma bulunmuyordu, çeşitli geçici yöntemlerle söz konusu işler hâllediliyordu[182]. Zaten yüzyılın ortalarında ele aldığımız kurumsal yapının ortaya çıkmasının ardındaki/arkasındaki temel düşünce, yakın dönemi kapsayacak biçimde de olsa daha önce böyle bir yapının olmayışındandır. Bu yapı ancak 1850'lerden itibaren Hazine-i Hassa Nezaretine bağlı bir kalem/idare yani kurum olarak belirmiş, deyim yerindeyse tarih sahnesine çıkmıştır.

Hazine-i Hassa, gerek yeni bir kurum olması hasebiyle gerekse lüzum görüldüğünde eksikleri giderilerek ve yanlışlarından da vazgeçilerek kazanılan tecrübelerle 1850'den itibaren sürekli olarak yeniden düzenlenmekteydi. Bu yıllarda, birçok yeni fikir ve davranış biçimi benimsenmekte olduğundan, ihtiyaç duyulduğunda gerekli değişiklikler fazla zorlukla karşılaşılmadan yapılabilmektedir. İşte 1850'lerden itibaren Hazine-i Hassaya bağlı veya onun bünyesinde, saray mefruşatını temin ve tefriş edecek, Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin omurgasını

[182] 19. yüzyılın ilk yarısında saray mefruşatı teminine ve teftişine, ayrı bir çalışmanın konusu olarak görüldüğünden bu çalışmada ele alınmamıştır.

oluşturacak bir kurumun ortaya çıktığını görüyoruz[183]. Kurum içinde köklü ve kalıcı yeniliklere/düzenlemelere gidiş tarihi ise 1870'lerden itibarendir[184]. Ancak asıl köklü düzenlemelerin yapılması II. Abdülhamid'in tahta geçişiyle başlamıştır. Özellikle Hazine-i Hassada kanunlaştırma hareketlerinin II. Abdülhamid'in tahta geçtiği zamana denk gelmesinin de altını çizmek gerekir. Bu gelişmeler ışığında, 1850'den 1879'a kadar geçen dönemi, hem Hazine-i Hassa[185] hem de Mefruşat İdaresi için kuruluş dönemi olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

1850'lerden itibaren her ne kadar, kuruluş sürecinin başladığını veya söz konusu kuruma dair çeşitli belgelerin bulunduğunu görsek de; doğrusu, ne Mefruşat İdaresinin kuruluşuna dair bir karara ne de bunu ima eder benzer bir hükme rastlayamıyoruz. Ancak bu durum, böyle bir belgenin olmadığı anlamına gelmemelidir. Belki ilerideki araştırmalarda arşivdeki belgeler arasından çıkacaktır. Bekleyip göreceğiz. Diğer taraftan, kurumsal süreç işlerken bunun nasıl olması gerektiğine dair kararı, güncel tabirle Mefruşat İdaresinin yönetmeliği, 1879 senesinin sonlarında hazırlanmıştır. Bu yönetmelik, başlangıçta "layiha" olarak yayınlanmış, daha sonra üç kez güncellenerek başlığı da "talimatname" olarak değiştirilmiştir. Bunu nasıl açıklamak gerekir?

Muhtemelen, ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda acele ve çok fazla düşünülmeden, hatta plansız hareket edilmiştir. Ortaya çıkan ihtiyaçlar öncelikle işin tamamlanmasını gerektirmiş olmalıdır. Kaldı ki, söz konusu olan iş de sarayların tefrişidir. Bunu da padişah isteyeceği için, padişahın talebi üzerine hızlı hareket edilmiş olmalıdır. Hakeza "Göç (kervan) yolda düzülür" şeklindeki özlü sözümüz meseleye adeta ışık tutmaktadır. Bu hareket biçimi, böyle bir hayat felsefesine de uygundur. İşe böyle başlandıktan sonra ihtiyaç duyuldukça yönetmelikler yayımlamaya karar veriliyor. Öyle ki, her ne kadar biz buna bugün yönetmelik desek de, o dönemdekiler bundan o kadar emin değillerdi. Bundan dolayıdır ki, muhtemelen, ilk yayınlanan yönetmeliğe "layiha" demiş, daha sonrakilere

[183] Mefruşat-ı Hümayun İdaresine ait ilk kayıtlar 1850 tarihinde başlamaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki 61 dosyalık Hazine-i Hassa Mefruşat serisine ait evrak ve defterlerden de bu gelişim takip edilebilir. Bkz. HH.MFŞ, nr.1/1, H.1267-1268/ 1851-1852; HH.MFŞ, nr.1/2, H.1269/ 1853.

[184] Hazine-i Hassada bir meclisin kurulması ve talimatnamelerin veya nizamnamelerin yayınlanmaya başlaması bu tarihlere tekabül eder.

[185] Terzi, age, s.24-30.

"talimatname" tabirini ancak kullanabilmişlerdir. Bunda, belki, Batılı hukuk sistemine entegre olma düşüncesinin de rolü bulunabilir.

1850-1879 arasındaki dönemde Mefruşat İdaresine ait müstakil bir hukuki düzenleme bulunmadığından İdare Hazine-i Hassaya ait düzenlemelere tabi olmuştur. Bu düzenlemeler de, Hazine-i Hassanın gün yüzüne çıkmaya başladığı 1850'lere kadar gitmiyor, ona ait olanlar bile 1875'ten itibaren nizamnamelerle belirlenmeye başlanmıştır. Özetle temelde mefruşat işlerinin masrafların nasıl yapılacağı? İşlemlerin nasıl yürütüleceği? Aylık hesap özetlerinin (icmallerin) nasıl hazırlanacağı? Ayrıca bu birimde çalışanların nasıl denetlenip, teftiş edileceği; işlerinde suistimalin nasıl önleneceği? gibi konular Mefruşat İdaresine göre değil onun da bağlı olduğu Hazine-i Hassanın hükümlerine göre düzenlenmekte ve açıklanmaktadır. Bu dönemde Hazine-i Hassa Nezaretinin idaresinde yapılan değişiklikler[186] doğal olarak Mefruşat İdaresini de etkilemiştir. Ancak bu değişikliklerin arşiv vesikalarından takibi zordur. Bununla birlikte hukuki alanda Hazine-i Hassa Meclisi için hazırlanan nizamnamelerin Hazine-i Hassaya bağlı idareler için de ilk mevzuatlar olduğu düşünüldüğünden öncelikle bu mevzuatların ele alınması gerekir.

Tanzimat'tan sonra, hatta II. Mahmud döneminden itibaren hemen her alanda, özellikle de Batılı değerlere göre düzenlenecek olan kurumlardaki değişiklikleri kararlaştırmak üzere kalıcı meclisler kurulması gelenekselleşmişti. Bu uygulama giderek her alanda yaygınlaştı. Bu meclisler, öncelikle görevli olduğu alanın idari yapısının teşkil edilmesiyle uğraşıyor; gereken kanun ise kanun, yönetmelik ise yönetmelik, talimatname ise talimatnameler hazırlıyordu. Bir nevi ilgili kurumun tam

[186] Hazine-i Hassa bünyesinde değişiklikler yapılmaya 1863 tarihinden itibaren başlanır. Öncelikle Ekim-Kasım 1863'te Mabeyin-i Hümayuna ait işler Hazine-i Hassa Nezaretine eklenmiş ve Hazine-i Hassa Nazırı Hakkı Bey'e Mabeyin-i Hümayun-ı Şahane Nazırı unvanı verilmiştir. Kısa bir süre sonra da Hakkı Bey'e müşirlik rütbesi verilerek nezaret müşirliğe dönüştürülmüş ve Hakkı Paşa'ya Mabeyin-i Hümayun Müşiri ve Hazine-i Hassa Nazırı denilmiştir. Sonradan Hazine-i Hassa Nazırlığı ismi kaldırılarak sadece Mabeyin-i Hümayun Müşirliği ismi kullanılmıştır. Ancak 1868'de nezaret, Hazine-i Hassa Nazırlığı ismiyle Maliye Nezaretine devredilmiştir. Bu uygulamada kısa sürmüş ve 10 Eylül 1871'de Mabeyin ile Hazine-i Hassa birleştirilmiş ve her iki isim kullanılarak işler yürütülmüştür. 1874-1875 yıllarında Hazine-i Hassa Nazırlığı bünyesinde Osmanlının bütün kurumlarında olduğu gibi tensikat yapılmış ve fazla memurlar görevinden alınmış, emekli edilmiş ya da başka kalemlere nakledilmiştir. 1875'te kısa süreli olsa da hazinenin nazırlıkla yönetilmesine son verilmiş ve işleri Mabeyin Başkitabetine devredilmiştir. 1879 tarihinde nezaret müdürlüğe; 18 Nisan 1880 tarihinde ise müdüriyet nezarete dönüştürülmüştür (Terzi, age, s.24-30; Akyıldız, "Mabeyin", s.285).

yetkili danışma meclisi gibi çalışıyordu. Hazine-i Hassa da bu gelenekten yararlanmıştır. Elimizdeki bilgiler göre buradaki meclisin kurulması 1872/1873 tarihleri arasına rastlamaktadır. Başka bir ifadeyle, bu tarihten itibaren Hazine-i Hassada 'Levazım Meclisi'nin görev yaptığını görüyoruz. Demek ki bu meclis Hazine-i Hassa ile beraber kurulmamıştır. Hazine-i Hassanın Levazım Meclisi ve Şura-yı Devletin Tanzimat Dairesinin çalışmaları sonucunda, ancak 1875'lerden itibaren (Hazine-i Hassa için de olsa) nizamnameler hazırlamaya başlamıştır. Hazine-i Hassa Meclisinin görevini daha da ilerletmesi, başka bir ifadeyle işin daha da detaylandırılmasıyla, konuyla ilgili daha özel komisyonlar kurulmaya başlanmıştır. Bu minval üzere, II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla "Heyet-i İdare ve Islahat Komisyonu" kurulur. Hatta bu uygulamalar, daha sonra ayrıntılı olarak değineceğimiz, "*Fabrika-i Hümayunlar Anbarında Mevcut Eski ve Yeni Eşyanın, Mefruşat İdaresi Kayıtlarının ve Muamelatının Tahkik ve Teftişiyle Muhasebesinin Görülmesine Vazifeli Komisyon*" gibi daha da özel alanlı komisyonlara kadar varır. Söz konusu komisyonlar ve meclisler, hem Hazine-i Hassanın hem de Mefruşat İdaresinin hukuki yapılarını belirleyen nizamname, talimatname, kanun gibi kararları ve hükümleri hazırlamış, ilgili süreçlerden geçirerek uygulamasına çalışmıştır.

Hazine-i Hassada, Levazım Meclisinin bir başkanı -ki o da Hazine-i Hassa muhasebecisi idi- vardı; üyeleri arasında mektupçu, muhasebe odası mümeyyiz-i evveli ve mümeyyiz-i sanisi, sergi odası mümeyyiz-i evveli, ebniye ambarı müdürü, ebniye-i seniyye memuru, mefruşat müdürü ve matbah-ı amire müdürü bulunmaktaydı[187]. Buna göre mecliste bir başkan sekiz üye bulunuyordu. Bizim için asıl önemli olanı üyelerden birisinin mefruşat müdürü olmasıdır. 20 Haziran 1875 tarihinde Levazım Meclisinin 'İdare Meclisi' olarak değiştirilerek yenilenmesi düşünüldü. Başkanlığına ise Kastamonu vilayeti defterdarı Hafız Said Efendi'nin getirilmesi tasarlandı[188]. Hazine-i Hassa İdare Meclisi 20 Eylül 1875'de resmen kuruldu[189]. Böylece İdare Meclisinin vazifelerini içeren, önceden hazırlanmış 15 maddelik bir nizamname de yayınlanmıştır (Bkz. Ek 1). Buna göre Hazine-i Hassaya

---

[187] *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Sene 1290, s.46; Terzi, age, s.35.

[188] Bu esnada Istabl-ı Amire İdaresinde bulunan Emlak Komisyonunun da İdare Meclisine verilmesi uygun görüldü. Bkz.DUİT, nr.59/35, 16 Ca 1292/20 Haziran 1875.

[189] DUİT, nr.59/34, 1. Belge, 19 Şaban 1292/20 Eylül 1875.

bağlı dairelerin gelir-gider ve satın alma işlerine İdare Meclisi bakacak; her sene Mart ayının başında, bir önceki yıla ait gelirlerini ve giderlerini gösteren muhasebe defterleri düzenletecekti. Bu defterler incelenerek hazinenin gelir gider dengesi gözetilecekti[190]. Nizamnamenin 15. Maddesi, Mefruşat İdaresinin geleceği açısından oldukça önemlidir. Çünkü burada, "bu kurumun işleyişi ile ilgili her kararı aldık, gerekli düzenlemeleri yaptık" gibi kesin bir ifade kullanılmak yerine; mevcut düzenlemelere rağmen söz konusu birimle ilgili, zamanla kazanılan tecrübelere göre bazı yeni maddeler eklenebileceği, dolayısıyla yenilikler yapılabileceği de nizamnameye dâhil edilmiştir. Böylece durağan bir kurumsal yapıya değil dinamik ve değişken bir yapıya işaret edilmiştir. Böyle bir anlayış, dönemin şartlarına göre oldukça normal bir davranış biçimidir, denilebilir.

1875 tarihli nizamnamenin 15. maddesinde belirtildiği gibi, hem İdare Meclisinin görevlerine hem de kurumun işleyişine, zamanla kazanılan tecrübeler sonucu yeni eklemeler yapılmış, böylece 29 maddeden oluşan daha geniş ve yeni bir yönetmelik yayımlanmıştır. Her ne kadar altında yayımlanması ile ilgili bir tarih ya da irade bulunmuyorsa da bu "*Hazine-i Hassa-i Şahane İdare Meclisiyle Aklâmının Vezâif ve Mu'âmelâtını Mutazammın Nizamname*"[191] olarak tanımlanmıştır (Bkz. Ek 2). Buna göre Hazine-i Hassanın genel idaresi iki kısma ayrılmıştır. İlki merkezi idare kısmıdır. Burası İdare Meclisi Heyetini ve Kalemini, Muhasebe Kalemini, Sergi Kalemini, Mektubi Kalemini ve Vezne İdaresini kapsar. İkinci kısım ise Tahsilat Kalemini, Mefruşat Kalemini, Çiftlikat Kalemini ve Muayene Kalemini kapsamaktadır. Nizamnamenin ilk sekiz maddesi İdare Meclisinin, 9-10. maddeleri Meclis Kaleminin, 11. maddesi Mektubi Kaleminin, 12. maddesi Evrak Şubesinin, 13. maddesi Muhasebe Dairesinin, 14-16. maddeleri Varidat Kısmının, 17-24. maddeleri Masarif Kısmının, 25-27. maddeleri Sergi Kaleminin, 28-29. maddeleri Vezne İdaresinin görevlerini içermektedir. Ancak girişte ikinci kısımda gösterilen Mefruşat Kaleminin görevlerini açıkça belirten herhangi bir bilgi ise bulunmuyor. Başka bir ifade ile nizamnamenin girişinde ikinci kısmın muhtevasında Mefruşat Kaleminin adı zikrediliyor olmasına karşın özel bir bilginin bulunmaması, bizi, bu

[190] DUİT, nr.59/34, 2. Belge, 28 Ağustos 1291/9 Şaban 1292/10 Eylül 1875. Bu nizamname 'Şura-yı Devlet' tarafından hazırlanmıştır. Bu nizamnamenin tüm maddeleri Arzu Terzi'nin eserinde de yer almaktadır (Bkz. DUİT, 37-2/17-2,3,4'den naklen Terzi, age, s.36-39).

[191] HH.d, nr.16597.

durumu, iki şekilde açıklamaya zorluyor. Bunlardan birincisi, Mefruşat İdaresinin henüz müstakil bir birim hâline gelmediğini; dolayısıyla diğer kurallara göre hareket edileceğini, yanı sıra, mefruşatın daha ziyade masraflar kaleminin içinde değerlendirildiğini düşündürmektedir. İkincisi de, kısmen ilkiyle de alakalı olarak, bu kurumun henüz olgunlaşmadığını ve kuruluş, temayüz etme aşamasını henüz ortaya koymadığını göstermektedir.

Her ne kadar, Mefruşat İdaresinin kurumsal olarak ortaya çıkmadığını söylesek de bu süreç içinde mefruşata dair işler ve işlemler, Hazine-i Hassa içinde cereyan ediyordu. Dolayısıyla buraya ait yönetmelikler, bir nevi, bu dönemde Mefruşat İdaresini açıklıyor olacaktır. Adı geçen nizamnameye göre İdare Meclisinin görevleri şunlardı: İdare Meclisi, genel idarenin merkezi olup buradaki görevleri arasına, tüm birimlerin kontrol ve teftişi de girerdi. Nitekim bütün birimlerin (kalemler, daireler, çiftlikler); satın alma, üretim, inşaat, tamirat gibi konularda belirlenmiş düzene göre işleri nasıl yapacağını içeren ekli mazbata ve ilamı, İdare Meclisine göndererek her iş için meclisten onay/izin alması gerekirdi (1. Madde). Meclis, usule aykırı bir durum varsa bunun sebeplerini ilgili biriminden yazı ile resmen isterdi. Böylece usulsüz yapılan işler takip edilirdi (2. Madde). Birimler, satın aldıkları döşemelik eşya ve giysilerin eski fiyatlarını (fiyat-ı sabıka) ve son kullanma tarihlerini (miadı); erzak ve hububat gibi şeylerin miktarını (kemiyyet) ve eski fiyatlarını gösteren evrakı meclise göndermek zorunda idiler. Bu evrak, muhasebenin kontrolünden sonra, gerçek değerlerine göre masrafları ödenerek işlemler yürütülecekti (3. Madde). Satın alınması izne bağlanan erzak, eşya ve elbiselerin her zamanki gibi fiyatı *münakasalı* (eksiltmeli, indirimli) olarak satın alınacaktı. Bunun için gazeteler vasıtasıyla ilanlar verilecekti. Kararlaştırılan fiyat üzerinden ürünün evrakı, ekine indirim pusulaları (notları) da eklenerek İdare Meclisine gönderilirdi. Satın alma izni çıktıktan sonra ise gerekli sözleşmeler düzenlenerek imzalanır ve takdim edilirdi. Bu, çoğu satın almada geçerli bir usuldü. Ancak indirimsiz satın alınacak miktarı az olan ürünler için, "müteferrika" başlığı altında harcama yapılırdı. Bunun için bir ilana veya sözleşmeye gerek duyulmadan sadece onay istenerek ürün

satın alınırdı. İndirimsiz ürünlerin satın alınmasında da Serkurenalık[192] makamının yazı ile bildirmesi esas olacaktı (4. Madde).

İnşaat ve tamirat hususunda alınan kararlardan biri de şu idi: 5.000 kuruşa kadar olan inşaat ve tamirat, İdare Meclisi izniyle, 5.000 kuruştan fazla olanlar da padişahın izniyle yaptırılacaktı (5. Madde).

Hereke Kumaş Fabrikası ve Emlak-ı Hümayuna ait hususlar 6. ve 7. maddelerde açıklanmaktadır. İdare Meclisi, bünyesinde çalışanları gizli veya açık denetleyebilecektir. Meclis, bunun sonucunda ortaya çıkan usule aykırı durumların, suistimalin, israfın engellenmesinde ve istenilen usule göre yeniden tanziminde tam yetkilidir (8. Madde).

Muhasebe Kalemi, hazinenin genel gelirlerini ve giderlerini (varidat-masarifat) tutardı. Varidat ve Masarifat olarak iki birime ayrılmıştı. Varidat kısmı çiftlikler, fabrikalar, akarat ve tahsilat bölümlerinden oluşurdu. Masarifat kısmı içerisinde ise bütün maaşlar, satın almalar, mefruşat vb. masraf kalemleri bulunurdu (13. Madde).

Mefruşat İdaresinde satın alma işi oldukça önemli bir işlem olduğu için ilgili yönetmeliğin getirdiği açıklamalara değinmekte fayda vardır. Satın almada, iki taraf arasında resmen kabul edildiğini gösteren kontrat veya senedat gibi mukaveleler, özel deftere aynen kaydedilirdi. Satın alma tutarının ödenmesi hakkında ulaşan evrakın üzerinde sözleşme tarihi, eşya fiyatı, şartları, taksit planı, ödeme şekli gösterilecekti. Bu evrak meclise havale edilerek onay alınıp sahibine verilecektir (20. Madde).

Mefruşat ve melbusata dair bir talep olduğunda talep edilen şeyin yenisinin fiyatına ve o fonksiyonu görmekte olan eskisinin durumuna (kemmiyyat-ı sabıkası), cinsine, kullanım süresine ait kaydına bakılırdı; usulüne ve emsaline göre ödeme sureti gösterilerek meclise havale edilirdi. Böylece kararı meclis verir, gereği de yapılırdı. Saraya ait satın almalar ve eşyalar "serkurena"ya, diğerleri de ilgili birimin "reislerine" zimmetlenirdi (21. Madde).

---

[192] Serkurena için mukarrebîn, serkarîn ve başmabeyinci, gibi tanımlar da kullanılmıştır. II. Mahmud döneminde tesis edilmiştir. Sarayda çalışan üst rütbeli görevlidir. Padişaha en yakın kişi demektir. Ali Akyıldız, "Mâbeyn-i Hümâyun", *TDVİA*, C.27, İstanbul 2003, s.283-286.

Her dairenin, ayrı ayrı hazırladığı aylık masrafları gösteren "icmalat" kayıtlarında, personelin maaşları ve diğer masraflar da yer alırdı. Ayrıca daha önceden tahmin edilemeyen az miktardaki harcamalar ise "müteferrika" başlığı yani "çeşitli masraflar" başlığı altında gösterilirdi. Sene sonunda, mali yılbaşında başka bir ifade ile Mart ayında tutulan kayıtlar, talepler ve masraflar tek tek kontrol edilirdi. Bu incelemelerde fahiş bir masraf görülürse bunun sebebi, yazılı olarak ilgili birimden sorulurdu. Yıl içinde düzenli olarak, aylık masraf listeleri (icmaller) İdare Meclisine gönderilirdi. Bir önceki ayın masraf listesi sonraki ayın onuncu gününe kadar meclise gelmezse hemen takibata gidilirdi. Çünkü bu defterler aylık denetimden geçmediğinde, yıl sonunda büyük meblağlara ulaşan harcamalar çıkabilir, gelir-gider dengesizliği olabilirdi. Bu, nihayetinde bütçenin oluşmasına da yardım ederdi (22. ve 23. Maddeler). Bu gelişmelerin sonucunda bir sonraki senenin bütçesi de ortaya çıkardı.

Istabl-ı Amiredeki, ambarlardaki ve mutfaklardaki eşyanın her sene Mart ayında demirbaş kaydı yapılır ve kayıtlar gözden geçirilerek, eşyalar da sayılarak kontrol edilir, defterleri tutulurdu. Bu defterler, daire müdürü, mümeyyiz, başkâtip, ambar memuru tarafından mühürlenir, meclisten de tasdik edilir ve muhafaza altına alınırdı. Sarayda bulunan eşyaların kayıtları ve muamelatı serkurenalık makamının idaresi altında cereyan ederdi (24. Madde)[193].

1850-1879 tarihleri arasındaki süreç, Mefruşat İdaresinin filizlenme hatta kuruluş dönemidir denilebilir. Aslında İdare henüz tam olarak olgunlaşmamış, Hazine-i Hassanın içinde tam olarak görülür hâle gelememiştir. Hatta başlangıçta hiçbir hukuki düzenlemesi yoktur. İdarenin üst birimi olarak yer alan Hazine-i Hassanın bile 1875'ten itibaren hukuki çerçevesinin çizilmesine başlanmıştır. Hazine-i Hassa ile ilgili düzenlemeler, Mefruşat İdaresinin hukuki çerçevesini ne kadar belirlemiş ise onunla yetinilmiştir. Yönetim işleri de, Hazine-i Hassanın idaresinden sorumlu olan meclislere ait nizamnamelere göre düzenlenmiştir.

[193] HH.d, nr.16597.

B. MEFRUŞAT İDARESİNİN MÜDÜRLERİ VE BUNLARIN FAALİYETLERİ

1850-1879 yılları arasındaki kuruluş döneminde Mefruşat İdaresinin hukuki durumunu yukarıda anlatmaya çalıştık. Mevcut belgelerden bununla ilgili gelişmeleri kesin çizgilerle belirlemenin zorluğuna işaret ettik. Yine de sistemin nasıl işlediğiyle ilgili bazı sorulara net açıklamalar getirilemedi. Hukuki yapısına da katkı yapar ümidiyle ama daha ziyade sistemin nasıl işlediğini açıklamak adına Mefruşat İdaresinin müdürlerinin kimler olduğu; bunların nasıl hareket ettikleri; neler yaptıkları gibi hususları anlatarak İdarenin kuruluşundaki sistemin belirsizliğini gidermeye çalışacağız.

Arşiv belgelerinde gördüğümüz ilk mefruşat müdürü, 1861 tarihinde, Ali Efendi'dir[194]. Belgelerde, Ali Efendi'den önce 1859'da mefruşat işlerini gören Ali Rıza Efendi vardır. Ali Rıza Efendi'nin sıfatı veya müdür olup olmadığı açıkça belirtilmemiştir. Ancak saray mefruşatı ile ilgili yaptığı işlemleri gösteren evrakta mührü vardır[195]. Ali Rıza Efendi'den de önce, 1854 tarihindeki kayıtlarda görev unvanı "hazine-i hümayun kethüdası" olarak tanımlanan (belgelerde ismi çok iyi okunamayan) birisi görev yapmaktadır[196].

Tablo 1: 1850-1879 Tarihleri Arasında Mefruşat-ı Hümayun İdaresi Müdürleri

Müdürler	**Görev Tarihleri Başlangıç/Bitiş (Miladi, Rumi, Hicri Tarih)**		
	Miladi	Rumi	Hicri
Ali Rıza?	1859	-	1276
Ali Efendi	1861	1277	-
Nuri Bey	?	?	?
Halil Efendi	1868? - 27 Şubat 1874	1284?-15 Şubat 1289	1290-1291[197]
Hasan Efendi	31 Aralık 1876-6 Aralık 1877	19 Ke 1292-24 Ts 1293	1294[198]
Kadri Efendi	5 Aralık 1877-4 Ocak 1880	23 Ts 1293-23 Ke 1295	1295-1296-1297[199]

[194] 1861-1879 arasında tespit edilen mefruşat müdürlerinin adı ve görev zamanı için bkz Tablo 1.

[195] HH.MFŞ, nr.1/15.

[196] HH.MFŞ, nr.1/3, 17 Ca 1270/16 Şubat 1854.

[197] *Salname* 1290, Def'a: 28, s.46; Salname 1291, Def'a: 29, Dersaadeet, s.47.

[198] *Salname* 1294, Def'a: 32 s.143.

[199] *Salname* 1295, s.135; DS, 1296, s.82; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* 1297, 35. Defa, Matbaa-i Amire, İstanbul, s.151.

Toparlayacak olursak, Ali Efendi'ye kadar müdür sıfatını haiz, bu kurumla doğrudan bağlantılı birisi görev yapmamıştır. Osmanlı arşivindeki bu ilk müdür hakkındaki belge, atanması veya görevlendirilmesiyle değil; yapmakta olduğu bir işlemle ilgilidir. Buna bakarak, müdürün göreve ne zaman başladığı, ne zamana kadar da görev yaptığı belli değildir. Söz konusu tarihten önce atandığı ve bu tarihten sonra da görevini sürdürdüğü tahmin edilebilir. Zaten devlet salnamelerinde de Mefruşat Müdürü makamına ait bilgiler 1872 tarihinden itibaren gösterilmeye başlanmıştır[200]. Yine salnamelerde, Mefruşat Müdürü, müstakil bir kurumun idarecisi olarak değil; Hazine-i Hassa Levazım Meclisinin, muhtemelen, mefruşatla ilgili işlerden sorumlu bir üyesi olarak yer almaktadır. 1877 tarihinde ise Hazine-i Hassaya bağlı birimler başlığı altında Mefruşat Müdürüne ve Mefruşat Kalemi Mümeyyizine yer verilmeye başlanmıştır[201]. Burada, belgelerde zaman zaman rastlanan bir kargaşadan da söz etmek yerinde olacaktır. Mefruşat müdürlerinin bazen mefruşat memuru bazen de mefruşat nazırı[202] olarak ifade edilmiştir. Burada, idari bir kademelenmeden/hiyerarşiden mi söz edilmesi gerektiği, yoksa kuruluş aşamasındaki görevliye çeşitli görev, unvan vb. gibi sıfatlar verilip alındığından mı veya evraklardaki ya da kurumdaki belirsizliklerden mi farklı sıfatlar kullanıldığı anlaşılamamıştır. Bu sorunun, daha sonra yapılacak araştırmalarla aydınlatılacağı muhakkaktır.

İdarede, Ali Efendi'den sonra Nuri Efendi'nin görev yaptığını görüyoruz. Her ne kadar Ali Efendi'ye ait olanı bulunamamış ise de Mefruşat İdaresi müdürleri ile ilgili üç önemli defter kaydı söz konusudur: *1. Devir Defteri*: Bazen *eşya defteri* olarak da adlandırılır. Bir nevi günümüz muhasebecilerinin kasa defteri gibidir. Bu defterde satın alınan eşyaların tefriş işinde kullanılmayıp elde hazır tutulanları gösterilmektedir. Mefruşat müdürleri, bazen mesela perdelik kumaştan 25 metre lazımsa bu kumaştan toplam 100 metre alarak daha ucuza mal edip, 25 metresini kullanıldıktan sonra kalanını başka bir bina veya saray için kullanılmak üzere hazır bulundurabilirdi. Bunlar da, satın alınanlar deftere kaydedilerek, kullanılanlar defterden düşülerek gösterilirdi. Böylece kalanlar yani depodakiler ortaya çıkmış

[200] *Salname 1290*, Def'a: 28, s.46.
[201] *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1295*, s.134-135.
[202] Mefruşat Nazırı Halil Efendi için bkz. HH.MFŞ, nr.2/18, Ekleri.

oluyordu. Dolayısıyla bu bir kasa defteri gibiydi. 2. *Düyûn Defteri*: Mefruşat İdaresi müdürlerinin yaptığı alışverişler veya verdiği siparişler sonucunda ilgili yerlere ödenecek bedellerin, masrafların hatta yevmiye ve maaşların, muhtemelen ödeme kararı çıkıncaya kadar kime ne ödeneceğinin kaydının tutulduğu defterlerdir. Buradan, Mefruşat İdaresinin alışverişlerini takip etmek mümkün görünmektedir. 3. *Zimmet Defteri:* Satın alınan eşyanın veya ürünün kime tahsis edildiği ya da kimin için kullanıldığının yazıldığı defterlerdir. Bunlar bir nevi, Mefruşat İdaresinin kimler için iş yaptığını göstermektedirler[203]. Aslında yukarıda zikredilen üç defter görevden ayrılan her müdürün kendi zamanındaki muhasebesinin toptan görülmesi sonucu ortaya çıkardı. Yukarıdakilerin dışında, müdürlere bağlı olmaksızın, Hazine-i Hassa yönetiminin isteği üzerine Mefruşat İdaresinin aylık hesap özetlerini içeren bir de *icmal defterleri* vardı[204]. Bu defterler, düzenli olarak tutulmakla beraber, yine tahminen, sonraki dönemlerde bazıları ya kaybolmuş ya da incelemediğimiz tasniflerin veya arşiv deposunun derinlerinde kalmış olabilir. Söz konusu defterler, Mefruşat İdaresinin Osmanlı arşivlerinde yer alan temel kaynak gruplarını teşkil ettikleri için oldukça önemlidirler.

Ali Efendi'den sonra müdürlük yapan Nuri Bey'in atanmasıyla ve dönemindeki uygulamalarıyla ilgili ciddi belgelere ulaşılamamıştır. Konuyla ilgili malumatımız kendisinden sonraki dönemde karşılaşılan problemleri[205] çözmek adına, eski müdür olarak başvurulduğu zaman verdiği bilgilerin yer aldığı belgelerle sınırlıdır. Çünkü o sırada görevli olan şahıslar, onun zamanındaki işlemlerle ilgili belge bulamayınca kendisine müracaat etmek zorunda kalmışlardır. Bu müracaatla büyük bir düzensizlik söz konusu gibi görünse de Nuri Efendi buna itiraz etmektedir:

---

[203] *Zimmet* defterlerden yola çıkarak, belli kimselerin üzerinde, kullanımında bulunan mamüllerin, eşyanın bir arada gösteren kayıtlar ya da belgeler söz konusu olduğunda buna *zimmet pusulası* da denirdi.

[204] HH.MFŞ, nr.5/17; 5/12. 1295 senesinde Mart'tan Şubat ayına kadar olan özet (icmal) için bkz. HH.MFŞ, nr.6/12; nr.6/13.

[205] Nuri Bey Mefruşat müdürlüğü zamanında mabeyin tefrişi için tüccar İzmirli Halil Efendi'den kaliçe satın almıştı. Bu satın alınan malın bedeli, elindeki pusulaya göre İzmirli Halil Efendi'ye parça parça hazineden ve Nuri Bey tarafından verilmişti. Ancak İzmirli Halil Bey'in hesabına göre bu alışverişten 9.000 kuruş alacağı kalmıştı. Zamanla mefruşat müdürlüğüne Halil Efendi getirilmiş ve Halil Efendi'den tüccar İzmirli Halil Efendi arzuhal ile kalan alacağını istemişti. Ancak Halil Efendi'ye devreden eşya defterinde kaliçeye dair kayıt bulunamadığından mefruşat eski müdürü Nuri Bey'e durum iletilmişti (24 Mayıs 1873) (HH.MFŞ, nr.2/41).

Bu babda tafsilata hacet olmadığı üzere devair-i hümayuna sarf olunan mefruşat öyle bir suret-i nâ-muntazamada olmayıp her cihetince bir kaide tahtına alınarak muamele eylemekte idi. Bu adamın istediği mefruşat bahasının ise bir yerde kaydı yoktur. Çünkü her nereye bir ferş olunmak icap eder ise yerine göre mahallince ölçtürülüp biçtirilerek arşunu arşununa ya parası verilir veyahut diğer bir muamelesi ifa edilirdi. Bu babda olan ahz ve itanın evvel zaman iktizaları görülmüş ve verilen akçelerle mefruşat senetleri alınıp verilmiş ve iki kıta senet suretleri dahi leffen takdim kılınmış olmağla bu halde tüccar Halil Efendinin taraf-ı aciziden bir şey aramağa hakkı olmayacağı derkâr bulunmuş idüğünün evrak-ı mersulenin iadesiyle beraber beyan-ı hale hacet olduğu her halde emr ve irade hazret-i menlehül emrindir. Fi 7 Rebiülahir 90 [4 Haziran 1873]*Bende-i Nuri*[206]

Buna göre Nuri Efendi: "Bu konuda detaylı bir açıklama yapmaya gerek yok; padişah sarayları için alınan mefruşat öyle düzensizlikler içinde değildir. Her birinin belli kuralları vardır. Bu kurallar içinde işlemler yapılmaktadır. Söz konusu kargaşada benden bilgisi ya da belgesi istenen veya işlemlerden dolayı para talep eden esnafın hiçbir kaydı yoktur. Çünkü her ne gerektiyse ölçüp-biçip ya parası verilir ya da gereği neyse yapılırdı. Buna göre adı geçen esnafla yapılan alışverişin zamanında gereği yapılmış, senetleri alınıp verilmiştir. Bu senetlerin kopyaları ekteki belgelerde gösterilmiştir. Buna göre tüccar Halil Efendinin bu konuda bir şey talep etmeye hakkı yoktur" diyerek iki şeye dikkat çekiyor: Birincisi, biz her ne kadar bu dönemde belge yoktur diyorsak da "bunun kayıtlarda yeri yoksa hakkı da yoktur" diyerek sağlam bir kayıt düzeneğinden bahsetmektedir. İkincisi de, yine bizim savunduğumuz görüşün aksine, bu dönemde bir kurumsal yapılaşma veya düzensizlikten bahsediyorsak da Nuri Efendi hiç de öyle düşünmemektedir. Bu durum, mevcut bilgilerin belki daha sonra yeniden gözden geçirilmesini, bir daha tartılmasını gerekli kılacaktır. İdarede, benzer olaylar sebebiyle devir defteri, düyûn defteri ve zimmet defteri tutulması uygulamasına müracaat etmiş olmalıdır.

İzmirli tüccarın alacağım var diye talepte bulunduğu zamanda görev yapan mefruşat müdürü Halil Efendi'dir. Halil Efendi kayıtlarda bilgi bulamayınca, önceki müdür Nuri Efendiye müracaat ederek, bu tüccarın talebini iletir, bugün için bile oldukça oturaklı bir metin ile cevap/rapor yazarak, tüccarın talebinde haksız olduğunu bildirir. Belgelerden edindiğimiz bilgilere göre, Halil Efendi'nin 1868'lerin

[206] HH.MFŞ, nr.2/41, 7 R 1290.

sonunda görevli olduğunu görüyoruz[207]. Kendisinin atanmasıyla ilgili bilgilere rastlayamadık. Ancak bu dönemde, çeşitli binaların tefrişi ile ilgili veya talepler hakkında çok sayıda belge vardır. Halil Efendi tarafından tasdik edilmesi için gönderilen, yapılan işleri gösteren beş defter bulunmaktadır. 29 Ağustos 1870'te Beşiktaş Sahilsarayı ile bazı kasırlar Halil Efendi döneminde tefriş edilmiştir. Bu sarayların tefrişi ve masraflarına ait iki defter bulunmaktadır. Bunlar kontrol edilmek ve onaylanmak üzere Serkurenalığa gönderilmiştir[208].

Mefruşat Müdürü Halil Efendi 27 Şubat 1874 tarihinde usulsüzlük yaptığı iddiasıyla görevinden alınmıştır[209]. Hatta, muhasebesinde, padişahın iznini almadan yaptığı harcamaların hesabının verilmesinde de sıkıntılar yaşanmıştı[210]. Halil Efendi sadece görevden alındıktan sonra[211] değil öldükten sonra bile bazı usulsüzlükler veya yapılanlar/yapılmayanlar konusunda soruşturmalar geçirmiştir[212]. Belki de, bütün

---

[207] Devlet Salnamelerinde sadece 1290 ve 1291 tarihlerinde mefruşat müdürü olarak gösterilmiştir. Salnameler üzerindeki tarihten bir sene öncesini gösterdiğinden Halil Efendi salnamelerde 1872-1874 tarihleri arasındaki görevi gösterilmiştir (Salname 1290, Def'a: 28, s.46; Salname 1291, Def'a: 29, Dersaadeet, s.47). Ancak arşiv belgelerine göre Halil Efendi daha önce de bu görevdedir. Muhtemelen devlet salnamelerinde Mefruşat müdürlerinin gösterilmesi 1872 tarihinde Hazine-i Hassa Levazım Meclisinin kurulmaya başlaması ile olmuştur. Bilindiği gibi bu meclisin üyelerinden biri de Mefruşat Müdürüdür.

[208] HH.MFŞ, nr.2/18; HH.MFŞ, nr.2/25, 12 Cemaziyelahir 1287; HH.MFŞ, nr.2/27; HH.MFŞ, nr.5/27.

[209] HH.MFŞ, nr.58/4, 21 Te 1290.

[210] Halil Efendi'nin muhasebesini gösteren zimmet pusulasının bir kopyası ve okunuşu için bkz. Ek 3. HH.MFŞ, nr.2/29, (1287).

[211] Halil Efendi'nin Mefruşat İdaresindeki işlerinden ötürü eşya alımı esnasında attığı imzaları Hazine-i Hassa kabul etmeyip kişiye özel olarak addettiğinden Üçüncü Ticaret Mahkemesi tarafından tutuklanmıştı. Bunun nedeni Ziyon Galiçi Kumpanyasından Mefruşat İdaresi için aldığı eşyanın bedeline ait ödemeyi zamanında yapamadığındandır. Yani diğer bir ifade ile Hazine-i Hassanın kabul etmediği bu borcu Halil Efendi ödeyememiştir. Bunun üzerine Eşi Şulever Hanım onun hapisten kurtarılması için Pertevniyal Valide Sultan'a başvurmuştu (Eski Mefruşat Müdürü Halil Efendinin sıkıntılarını dile getirdiği bir arzuhalin kopyası ve okunuşu için bkz. Ek 4) (Atatürk Kitaplığı, Pertevniyal Valide Sultan Evrakı (PVS.Evr.), Nr. 04490). Bunun üzerine Pertevniyal Valide Sultan bu konuda 1 Ağustos 1874 bir tahkikat yaptırmıştı (Bkz. Atatürk Kitaplığı, PVS.Evr., nr.00055).

[212] Buna göre eski müteveffa Mefruşat Müdürü Halil Efendi, kontrat ile Eralizade Ahmed Bey'e kaliçe sipariş etmişti. İstenen kaliçeler yol kaliçesi idi ve nümunesi de yoktu. Öncelikle Eralizade'nin müteahhidi ve teslim memuru Yağcı Hasan Tahsin Efendi eşyaların gümrüğe geldiği haberi üzerine kontratı Mefruşat Dairesine getirirdi. Oradan da ilmühaberi yazılarak Serkurenalığa mühürletip gümrüğe götürülürdü. Gümrükte hem tüccarın adamı Yağcı Hasan Tahsin Efendi hem de Mefruşat İdaresi tarafından bir kişi (genelde mefruşat hademesi Hasan Ağa) eşyaları alarak Mefruşat Dairesine getirirdi. Doğrudan doğruya fabrikalar ambarına giren kumaş haricinde Mefruşat Dairesine getirilen kaliçelerin teslim alınmasında Mefruşat Müdürü Halil Efendi hazır bulunur ve gelen kaliçeler birer birer ölçtürülerek miktarları o zaman Mefruşat İdaresi kâtipleri olan Nuri Efendi, Hasan Efendi veya Kandilci Ali Efendi tarafından deftere geçirirdi. Ancak bu sistem uygulanmadığından kaliçeler döşeneceği yere uygun olmadığı sonradan anlaşılmıştı. Mevcut

bunlar, burada sistemin işleyişi hakkında henüz oturmuş bir modelin ortaya çıkmadığını göstermektedir. Dönemin Mefruşat İdaresi çalışanları usulsüzlük yapmamış bile olsalar sonraki yıllardaki soruşturmalar, burada yapılanların sonrakiler tarafından anlaşılamamış olduğunu göstermektedir. Bu da doğrudan sistemsizliğe işaret eder.

Mart 1874-Aralık 1876 tarihleri arasında, mefruşat müdürü bağlamında, zikredilmesi gereken önemli bir inkıta da söz konusudur[213]. Ancak arşiv vesikalarından idarenin görevlerini yapmaya devam ettiği de anlaşılmaktadır[214]. Muhtemelen bu ara dönemde, devletin içine düştüğü büyük mali kriz nedeniyle[215] hem harcamalardan kısmak hem de personel sayısını azaltmak mecburiyetinde kalınmıştır. Ya da o dönemin yöneticileri böyle hareket etmeye kendilerini mecbur hissetmişlerdir. Bu sebeple belgelerde, 1874-1876 döneminde Mefruşat İdaresinin müdürüne rastlanmamıştır. Muhtemelen de böyle bir vazifeyle herhangi bir atama yapılmamıştır. Henüz hangi personelin tasarruf tedbirlerine takıldığını bilmiyoruz ama bundan hem personel olarak hem de harcama olarak Mefruşat İdaresinin oldukça etkilenmiş olması ihtimali yüksektir. Buna rağmen 1876 senesinin sonunda mefruşat işlerinin öneminden ve çoğalmasından ötürü yeniden mefruşat müdürünün varlığını görüyoruz.

31 Aralık 1876- 6 Aralık 1877 tarihleri arasındaki mefruşat müdürü, mefruşat memuru olarak görevlendirilen Hasan Efendi'dir[216]. Hasan Efendi'nin zamanından kalan beş adet defter, halefi Kadri Efendi'ye devredilmişti. Bunların arasında iki tane *devir defteri*; bir tane *düyun defteri*; iki tane de *zimmet defteri* vardı[217]. Bu dönemde

---

sistemin uygulanmaması ise Hazine-i Hassanın zarara uğramasına neden olmuştu (Bkz. HH.MFŞ, nr.5/27). Bu soruşturmanın sadeleştirilmiş metni için bkz. Ek 5.

[213] 1292 ve 1293 devlet salnamelerinde ne hazine-i hassa meclisi üyesi olarak ne de 'zabitan aklamı'nda mefruşat müdürü gösterilmemiştir (*Salname*, Sene 1292, s.47, 69; *Salname* 1293, s.52, 71).

[214] 1 Mart 1292/13 Mart 1876 tarihli Mefruşat İdaresine ait evrakın (tezakir ve irade) kaydedildiği defter Hazine-i Hassa Defterleri numara 215'te bulunmaktadır. Yine Mart 1289'dan Şubat 1291'e [13 Mart 1873'den 12 Mart 1876'ya] kadar Mefruşat İdaresinin masraflarını içeren özet bir pusula hazırlanmıştı (HH.MFŞ, nr.3/2). 5 Nisan 1875 tarihinde devreden bütün eşya, fabrikalar (Kumaş Fabrikası, Bez Fabrikası, Feshane) ambarından alınan ve Mefruşat İdaresi tarafından satın alınan eşyanın tutarı ve sarf olunan miktarı için bkz. HH.MFŞ, 3/18. Ayrıca bkz. HH.MFŞ, nr.2/55.

[215] Bilindiği gibi Osmanlı Devleti 1875 tarihinde borçlarının anaparasını ve faizini ödeyemeyeceği beyanıyla mali yönden iflasını ilan etmişti.

[216] HH.MFŞ, nr.5/36, 1. Belge; HH.MFŞ, nr.5/37; *Salname 1294*, Def'a: 32 s.143.

[217] HH.MFŞ, nr.5/36, 1. Belge, 1 Temmuz 1295.

de usulsüz yapıldığı düşünülen tefriş işleri sonraları araştırılmıştı. Mesela Hasan Efendi zamanında kurenadan Mehmet Beyin konağı tefriş edilmesine[218] rağmen bu tefriş hakkında padişahın onayını gösteren ne bir emir ne de bir iradeyi içeren evrak bulunamamıştı[219].

5 Aralık 1877-4 Ocak 1880 tarihleri arasındaki mefruşat müdürü Kadri Efendi'dir[220]. 1877-1879 arasında müdür ile birlikte salnamelerde Mefruşat Mümeyyizi de gösterilmeye başlanmıştır. Bu tarihte mümeyyiz Mehmed Efendi'dir ve rütbesi Mütemayiz'dir; 4. Mecidi nişana sahiptir[221]. Kadri Bey'in memuriyetine başlangıcından görevden alınmasına (4 Ocak 1880) kadar olan dönemde satın alınan eşyaların harcanmasından sonra geri kalanı gösteren bir defter hazırlanmıştı[222]. Bu defterde eşyanın cinsi, miktarı, birim fiyatı ve toptan fiyatı, numarası belirtilmiş, hangi para cinsiyle alındığına değinilmişti. Buna göre harcamaların lira 100 kuruştan, mecidiye 20 kuruştan, kaime 130 kuruştan hesaplanarak ödemesi yapılmıştı. Ocak 1879/Ke 1294 tarihinde bütün kasırların eşyasının temizlenmesi için 2.450 kuruş 20 para harcanmıştı[223]. Kadri Efendi'nin döneminde, tüccar ve esnaftan alınan eşyanın tutarının ödenmesi ile ilgili bir borç defteri de hazırlanmıştı[224]. Müdürlüğü boyunca satın aldığı ve harcadığı bütün eşyaların tutarı için de bir hesap defteri hazırlanmıştı[225]. Kasım-Aralık 1879 tarihinde ise yaşanan mali sıkıntılar Mefruşat İdaresini derinden etkiliyordu[226].

Sistem yavaş yavaş kargaşadan, düzensizlikten istikrara ve intizama doğru gitmektedir. Bunun yanı sıra tek kişilik kurumsal yapıdan, bir müdürün bulunduğu

---

[218] 13 Temmuz 1879 tarihli zamimat defterine göre 12.320 kuruş 9 paralık eşya ile kurena Mehmet Bey'in konağı tefriş edilmiştir.

[219] HH.MFŞ, nr.5/36, 2. Belge, 3 Ağustos 1879/ 22 Temmuz 1295.

[220] Kadri Bey aynı zamanda 1877-1878 yıllarında Çiflikat-ı Hümayunun da müdürüdür. Kadri Bey'in Mecidi 2'den bir nişanı olup Mütemayiz rütbesindedir. Bkz. HH.MFŞ, nr.5/37; HH.MFŞ, nr.6/4, 5. Belge, HH.MFŞ, nr.6/5. HH.MFŞ, nr.6/7; *Salname 1295*, s.135; *Salname 1296*, s.82; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1297*, 35. Defa, Matbaa-i Amire, İstanbul, s.151.

[221] *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* 1297, 35. Defa, Matbaa-i Amire, İstanbul, s.151.

[222] HH.MFŞ, nr.6/5. HH.MFŞ, nr.6/7 ile aynı, ama bu defterde kayıtlar daha düzgün.

[223] HH.d, nr.22341.

[224] HH.MFŞ, nr.6/9.

[225] Hesap özeti için bkz. HH.MFŞ, nr.6/4, 5. Belge. Hesap ayrıntısı için bkz. HH.MFŞ, nr.6/6, nr. 6/17.

[226] 1879 tarihinde Mefruşat-ı Hümayun İdaresi müdürü, Hazine-i Hassadan Mefruşat İdaresine para gönderilmediğinden dolayı meydana gelen sıkıntıları dile getirmiş, görevi gereği bu sıkıntılar içinde nasıl hareket edeceğinin bildirilmesini istemişti (HH.MFŞ, nr.6/2). Hatırlanacağı üzere Mefruşat İdaresinin nizamını gösteren ilk layiha da bu zamanlara tekabül eder.

bir idareden, yavaş yavaş birden fazla kişinin görev yaptığı bir birime doğru da genişlemektedir. Buna dair ilk örnek 1868 yılında bu kuruma ilk defa (en azından şimdilik biz böyle biliyoruz) bir kâtip atandığını görüyoruz. Atanma gerekçesinde, devamlı olarak sarayda bulunması ve gereken yazışmaları yapması, evrakı tanzim etmesi için Hazine-i Hassadan birisinin görevlendirilmesi istenir. Bu iş için muhasebe odası kâtiplerinden Hacı Galip Ağa'nın damadı Nuri Efendi uygun görülür[227]. Böylece bundan sonra Mefruşat İdaresinin bir kâtibinin olduğunu görüyoruz. 1879 yılında, 1874 yılının harcamaları için yapılan bir sorgulamadaki ifadelerden yola çıkarak, Mefruşat İdaresinde, Kâtip Nuri Efendi'nin yanı sıra Memur Ali Efendi'nin ve Hademe Hasan Ağa'nın da görev yaptığı da anlaşılıyor[228]. Böylece Mefruşat İdaresi giderek personeli artan ve aynı zamanda genişleyen, dolayısıyla görev alanı ve iş yükü de artan bir kurum hâline gelmeye başlamıştır.

Mefruşat İdaresi, böyle zikzaklarla dolu bir kuruluş süreci atlatarak işlerin daha sistemli yapıldığı bir sürece doğru girmek için ivme kazanıyor. Böyle bir sisteme geçişte ise muhtemelen II. Abdülhamid'in yönetiminin ve kişiliğinin etkileri olmuştur. Bu hususun da göz ardı edilmemesi gerekir.

II. OLGUNLUK: II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİ (1879-1908)

A. HAZİNE-İ HASSANIN HUKUKİ YAPILANMASI

II. Abdülhamid'in, tahta çıktığında oldukça büyük sorunlarla karşı karşıya kaldığı malumdur. Bu sorunlara burada değinmek yerinde bir davranış olmaz. Ancak şu kadarını söylemeden geçmek de mümkün değil: O kadar büyük sorunların yanında II. Abdülhamid saray ile ilgili sorunlarla da ilgilendi. Bunu nasıl açıklamak gerekir? Bu durumda iki şey söylenebilir: Birincisi, saraydaki bu düzenlemelerin, Osmanlı Devletinin o dönemde içinde bulunduğu iç ve dış siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların yanında en az onlar kadar önemli bir konu olduğunu göstermektedir. İkincisi de, devletin içinde bulunduğu o telaş ve kargaşa içinde sarayın problemlerini çözmeye vakit ayıracak kadar da gerekli olduğunu düşündürmektedir. Bu nedenle II. Abdülhamid, tahta çıktıktan hemen sonra Hazine-i Hassanın yeniden düzenlenmesi

[227] HH.MFŞ, nr.2/18, 21 Ca 85/ 27 Ağustos 1284 /08 Eylül 1868.
[228] HH.MFŞ, nr.5/27, adı geçen sorgulamanın sadeleştirilmiş metni için bkz. Ek 5.

ile ilgilenmiştir. Sarayın yeniden düzenli bir yapıya kavuşması için bir Islahat Komisyonu dahi kurulmuştur.

Padişahın istediği düzenlemeleri yapmak veya hayata geçirmek için önündeki en büyük engel 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ydı. Bu savaş, söz konusu düzenlemelerin savaştan sonraya sarkmasına sebep olmuş; geciktirmiştir. Nitekim II. Abdülhamid zamanında saraydaki düzenlemelerin başlaması 1879'a kadar sarkmıştır. Yeni düzenlemelerle Hazine-i Hassanın sağlam bir teşkilat yapısına kavuşturulması, saray masraflarının muhasebesinin Avrupai usule göre yapılması, saraylardaki israfın önüne geçilerek gelirin arttırılması ve Hazine-i Hassa için modern bütçelerin hazırlanması gibi hususlar amaçlanmıştı.

II. Abdülhamid döneminde, bir Saray Islahat Komisyonu kurulduğunu biliyoruz. Ancak bu komisyonun kimlerden oluştuğu, nasıl çalıştığı, neler yaptıkları vb. hususlarda yeterli bilgimiz bulunmamaktadır. Hatta, savaş sırasında ne yaptığı konusunda da bilgi sahibi değiliz[229]. Şundan eminiz ki, savaştan sonra bu komisyonun çalışmaları semeresini verdi; saray idaresi ile ilgili önemli bir kanun hazırlandı. 20 Ocak 1879 tarihinde 23 maddeden oluşan "Hazine-i Hassa-i Şahane ile Devâir-i Merbutasının Usûl-i İdaresi Hakkında Nizamname"[230] yayımlandı. Dört kısma ayrılan nizamnamenin 1-9. maddeleri 'Hazine-i Hassa-i Şahane', 10-12. maddeleri 'Devair-i Merbuta', 13-17. maddeleri 'Heyet-i İdare', 18-23. maddeleri 'Mevadd-ı Şetta' (Çeşitli Maddeler) hakkındadır. 14 Mart 1880 tarihinde bu nizamname güncellenir[231].

Bir önceki bölümde 1850 ile 1879 tarihleri arasında Mefruşat İdaresinde, hatta saray idaresininde genel bir düzensizlik hâlinden düzene geçiş çabasıyla çeşitli faaliyetler yürütülmeye çalışıldığını, Hazine-i Hassanın 1875'ten sonra da müdürlüğe dönüştürüldüğünü ifade etmiştik. 18 Nisan 1880 tarihinde ise padişahın emriyle Hazine-i Hassanın müdüriyet şekli nezarete dönüştürüldü. Bu gelişme bile, saraydaki

---

[229] II. Abdülhamid döneminde kurulan maliye komisyonlarına göre Osmanlı mali idaresinin inceleyen bir eser için bkz. Ö. Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat: II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2005.

[230] Y.PRK.HH, nr.8/26. Bu belgede aynı defterden iki tane vardır. Aynı nizamnamenin önceden hazırlamış bir başka kopyası için bkz. HH.d, nr.25212. Fi 7 Safer 1297 (7 Safer 1297/20.01.1880/8.Ts 1295) ve fi 8 Kanun-ı Sani 1295 (8 Ks 1295/20.03.1879/27 Ra 1296). Aslına mutabıktır. Fi 9 Temmuz 1297

[231] Y.A.HUS, nr.163/9, Lef 5'ten naklen Terzi, age, s.18, 54-55.

işlerin ne kadar önem arz ettiğini anlatmaya yetecektir. 1880'den II. Abdülhamid'in tahttan indirildiği zamana kadar (1909) geçen sürede Hazine-i Hassa, nezaret olarak idare edildi[232].

Hazine-i Hassa Nezaretinin II. Abdülhamid döneminde kemale ulaştığı söylenebilir. Bu bağlamda nezaret hem daha düzenli bir yapıya kavuşmuş hem de faaliyet alanı bir hayli genişlemiş, teşkilat ulaşabileceği en son sınırlarına ulaşmıştır. II. Abdülhamid, sarayı, kendi otoritesinin tezahür ettiği, uygulandığı ve aynı zamanda kendisinin kontrol ettiği bir alan hâline getirmiştir. Öyle ki, saray idaresini, hem bir adım daha ötesine götürerek hem de sarayın 40 yıldır boğuştuğu mali sıkıntılara çözüm üretmek adına II. Abdülhamid döneminde ülke genelindeki sahipsiz topraklar, padişah adına tapulanmıştır. Bu araziler, Hazine-i Hassa Emlak-ı Hümayununa bağlanmış (hanedanlığa ait eski mülkler ise "emlak-ı hakani" olarak adlandırılmıştı) böylece hayli geniş bir alana yayılan II. Abdülhamid'in emlakını yöneten Emlak-ı Hümayun İdaresi, Hazine-i Hassa içinde ama ondan ayrı olarak teşkilatlandırılmıştır. Bu noktada şu hususun altını bir kere daha çizmek gerekecektir: Her ne kadar Emlak-ı Hümayunun idaresi Hazine-i Hassaya bağlı bir birim olarak organize edildi ise de Hazine-i Hassanın idaresi bir nazır tarafından ve nazıra hizmet eden Heyet-i İdare ile gerçekleştirilirken Emlak-ı Hümayunun idaresi bundan ayrı tutulur ve Emlak-ı Hümayun Komisyonu tarafından işleri yürütülürdü. Bu nedenle padişahın isteğine uygun olarak Emlak-ı Hümayunun bütçesi yani gelir ve giderleri, Hazine-i Hassanınkiler ile karıştırılmayarak ayrı olarak hesaplanırdı[233]. Buradan elde edilen gelirlerin bir kısmı padişahın iradesiyle hem saray için kullanıldığı gibi hem de II. Abdülhamid örtülü ödeneği gibi çeşitli özel harcamalarında kullanılmıştır. Bu arada Nezaretin ve Emlak-ı Hümayunun bir taraftan genişlemesi sebebiyle gelirleri artarken diğer taraftan yine aynı sebepten masrafları, harcamaları da çok artmıştır. Gelirler giderleri karşılayamaz olduğunda ise kapatılamayan bütçe açıkları ortaya çıkmıştı. II. Meşrutiyet ilan edilmeden (24 Temmuz 1908) önce nezaretin bünyesinde

[232] Terzi, age, s.27-28.
[233] Terzi, age, s.41, 117.

tasarrufa gidilmiş ve çeşitli tasarruf tedbirlerine müracaat edilmiştir[234]. Yine de, iflas emareleri gösteren hazinenin açıkları bir türlü kapatılamamıştır.

Bu dönemde Mefruşat İdaresinin de bağlı olduğu birim olan Hazine-i Hassanın yöneticisi Hazine-i Hassa Nazırıdır; Agop Paşa, Mikail Portakal Paşa, Sakızlı Ohannes Paşa[235] ve Nuri Bey bu dönemdeki birbiri ardına görev yapan nazırlardır[236]. 1879 tarihli nizamnamede onların görevleri şöyle tanımlanmıştı: Hazine-i Hassa ile ona bağlı dairelerin idaresi padişah tarafından tayin edilen bir müdüre (Kısa süre sonra müdürlük nezarete dönüştürüldüğünden hazine-i hassa yöneticisine nazır denilmiştir) verilirdi. Padişahın tahsisatının ve diğer gelirlerinin (padişahın rızası dışında ve usüle aykırı olarak) harcanmasından, bağlı dairelerin işlemlerinden idare müdürü (sonra nazır denilmiştir) sorumludur (Madde 1)[237]. Hazine-i Hassa yoğun işlerini sürdürebilmek için, kurumsallaşmanın temel dinamiklerinden olan parasal işlerle ve bu konuda hazırlanan evraklarla ilgilenen bir muhasebeciye de sahipti. Hazinenin ve bağlı dairelerin hesap işlerini, kayıtlarını, defterlerini tutmak; borçların ve alacakların senetlerini, kontratların tanzim suretini muhafaza etmek, ödemeleri ve makbuzların muamelatını kötüye kullanmaktan sakınarak yürütmek muhasebecinin esas vazifesiydi. Bu vazifesinin noksan veya yanlış yürütülmesinden muhasebeci mesuldü (Madde 2)[238]. Yine sağlam bir kurumsal yapıya kavuşan Hazine-i Hassanın merkez dairelerindeki evrak işlerini sürdüren dört bürosu yani kalemi mevcuttu. 1. *Genel Muhasebe Kalemi*: Görevi hazinenin, bağlı dairelerin ve şubelerin hesap muamelelerini kaydetmek ve zabtetmekti. 2. *Vezne İdaresi*: Padişahın tahsisatını ve hazinenin diğer gelirlerini veznede toplamakla görevliydi. Muhasebe kaleminden düzenlenen, mühürlenen ve padişah tarafından da onaylanan senetler burada paraya çevrilirdi. Veznenin yevmiye defterleri her akşam muayene edilerek serveznedar, vezne kâtibi ve muhasebeci

---

[234] Terzi, age, 139-140; *Tensikatın İcrasına Dair Kanun*, Takvim-i Vekayi Matbaası, 1325.

[235] Osmanlı saray idaresinde önemli rol oynamış bu üç Ermeni nazır hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arzu Tozduman Terzi, "Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, 24-25 Mayıs 2001, Tertip Komitesi: Selçuk Erez-Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul 2001, s.21-34.

[236] Terzi, age, s.28-29; Osman Nuri Ergin, *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, C.II, İstanbul 1327, s.90-91.

[237] Y.PRK.HH, nr.8/26.

[238] Y.PRK.HH, nr.8/26.

tarafından onaylanarak mühürlenirdi. Bunun gibi onaylı olarak veznenin günlük muamelatını içeren bir hülasa cetvelinin de tanzim edilerek her akşam idareye verilmesi gerekirdi. 3. *Kuyûdât Kalemi*: Hazinede, diğer dairelerde ve şubelerinde görevli personelin ve diğer maaş sahiplerinin isimlerini; emlakı, çiftlikler ile akaratı, arazileri, bütün demirbaş hayvanları ve eşyayı kaydederdi. Yine saray ve kasırlar ile Hazine-i Hümayunda ve diğer padişah binalarında (ebniye-i seniyye) bulunan bütün eşyayı, akdedilen kontratları, davaya dair olan ilamat ve diğer evrakı kaydetmek de onun göreviydi. Bağlı dairelerin işlemlerini, hesaplarını ve diğer ahvalini ara sıra muayene, tahkik ve teftiş ile, vukuatı idare tarafına bildirmek de görevleri arasındaydı. Maaşların dağıtılması için gereken cetvelleri düzenlemek ve her ay başlangıcında idareye takdim etmek Kuyudat Kaleminin bir diğer göreviydi. 4. *Tahrirat Kalemi*: İdarenin genel yazım işlerini yürüterek, merkezî idareye gelen ve oradan yazılacak evrakı kaydetmek, saklamak ve kontrol etmekle yükümlüydü (3. Madde).

Kalemlerin hepsi birer sorumlu memur tarafından idare edilirdi (Madde 4).

Merkezi idare, daireler ve bağlı şubelerin hesap işleri ile defterlerinin düzenlenme usulü; 21 Kasım 1879 (7 Zilhicce 1296/ 9 Ts 1295 Cuma) tarihli padişah iradesine uygun olarak yürütülecek, her günün işlemleri gecikmeksizin günü gününe kaydedilerek saklanacaktı (5. Madde). Merkezi idare tarafından ödenmesi gereken makbuzların, borç senetlerinin ve satın alma kontratlarının, idare müdürü ve muhasebeci tarafından imzalanarak mühürlenmesi gerekirdi (6. Madde). Her mali senenin Şubat ayı başlangıcında, gelecek senenin muvazenesini içeren, hazinenin gelir ve giderini gösteren bütçesi düzenlenerek padişaha takdim edilecekti. Bütçe konusunda son tahlilde padişahın iradesine göre hareket edilecekti (7. Madde).

Ayrıca bütçe ile ilgili olarak ele alınan 8. ve 9. maddeler sonradan Islahat Komisyonu tarafından 23 Ocak 1881 tarihinde hükümsüz kılınmıştır. Kaldırılan bu maddelerde; her senenin sonunda gelirlerin ve giderlerin miktarlarını içeren bütçe, usulüne uygun olarak, merkezi idarenin yıllık muhasebesi düzenlenecekti. Hazırlanan yıllık muhasebe yeni senenin başlangıcında Islahat Komisyonuna verilerek kesinleştirilecekti (8. Madde). Diğer madde de ise, Hazine-i Hassa merkezi idaresinin her ay düzenli olarak yaptığı ödemeleri gösteren bir özet tablo düzenlenecekti. Bu tablo da, Islahat Komisyonunun onayına sunulacaktı (9.

Madde)[239]. Ancak, belki, gerek bununla ilgili iş yükünün fazlalığından gerekse Islahat Komisyonunun görev alanını azaltmak adına bundan vazgeçilmiş; o nedenle de kaldırılmış olabilir. Diğer taraftan, Islahat Komisyonunun görevine de son verilmiş olabilir. Bunu şimdilik bilemiyoruz. Ama bu iki maddenin yürürlükten kaldırıldığını biliyoruz.

Nizamname'nin, ikinci kısmı 'devair-i merbutaya' yani bağlı dairelere aittir[240]. Üç maddeden oluşan bu bölümün ilk maddesi, hazinenin devâir-i merbutasının/bağlı birimlerin dokuz şubeye ayrıldığını (10. Madde) dile getirmektedir (Bu şubeler aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir). Buna göre dairelerden biri 'Mefruşat ve Tamirat' diğeri 'Mefruşat ve Fabrika-i Hümayun Mamulatı ve Eşya-yı Saire Anbarı' idi. Söz konusu bölümlenme de bizim çalışmamızla doğrudan ilgilidir.

Tablo 2: *1879/1880 Tarihinde Hazine-i Hassaya Bağlı Birimler*	
1.	Hazine-i Hümayun Kethüdalığı İdaresi
2.	Emlâk ve Çiftlikat-ı Hümayun İdaresi
3.	Istabl-ı Amire, Kuşluklar ve Hadâik-i Hassa İdaresi
4.	Mefruşat ve Tamirat İdaresi
5.	Fırınlar ve Matbah-ı Amire İdaresi
6.	Hatap ve Kömür ve Tamirata Dair Eşya-yı Mütenevvia Anbarı İdaresi
7.	Saray-ı Hümayun Matbah ve Fırınlarına Müteallik Erzâk-ı Umumiye ile Lehm Vesaire Anbarı İdaresi
8.	Mefruşat ve Fabrika-i Hümayun Mamulatı ve Eşya-yı Saire Anbarı
9.	Kuşluklar ve Istabl-ı Amireye Müteallik Şair ve Saman ile Hububat-ı Saire Anbarı İdaresi

Bütün daireler tayin edilen bir müdür tarafından idare edilirdi. Her müdür, esas olarak, dairesindeki işlemlerden sorumluydu. Müdürler, kendilerine verilen eşyanın veya paranın kötüye kullanılmasından sakınarak dairesini iyi bir şekilde idare etmekle görevliydiler. Bu duruma aykırı hâl ve hareketten de sorumluydular (10. Madde). Her dairenin hesap ve tahrir işlerinin yerine getirilmesi için bir de kalemi vardır. Cüzî ve küllî her çeşit eşya vs. kabul (ahz) ve tesliminin senet ile yapılması gerekirdi (11.Madde). Hazine-i Hassa İdare Merkezi, bağlı daireler ve şubelerin muhatabıdır; onların makamlar ve diğer dairelerle olan ilişkilerinin ve

[239] Y.PRK.HH, nr.8/26.
[240] Y.PRK.HH, nr.8/26.

işlemlerinin yürütme yeri olduğundan her hususu idare merkezine bildirmeye mecburdular (12. Madde)[241].

Hazine-i Hassa Nezaretinin yönetiminde önemli roller üstlenen Hazine-i Hassa İdare Meclisinin yerini yeni düzenleme ile Hazine-i Hassa Heyet-i İdaresi aldı (14 Mart 1880). Adı geçen nizamnamenin 13-17. maddeleri İdare Heyeti ile alakalıdır. Buna göre Hazine-i Hassada, bağlı dairelerin memurlarından oluşan bir heyet vardır. İdare Heyetinin başkanlığını merkezi idare müdürü (sonraları ise nazırı) yapardı. Heyet ise Hazine-i Hümayun Kethüdalığı, Emlak-ı Hümayun Müdürü, Istabl-ı Amire Müdürü, Mefruşat Müdürü, Hatap Anbarı Müdürü ile Merkezi İdare Muhasebecisi, Kuyudat Başkâtibi ve Tahrirat Başkâtibi'nden oluşurdu. Heyet haftada iki defa toplanır, mevcut konuları müzakere ederdi. Konuşulan meseleler Tahrirat Başkâtibi veya Kuyudat Başkâtibi tarafından kaydedilir ve zabıtname hazır bulunan üyeler tarafından imzalanırdı (13. Madde). Bütün maaşların verilmesi; 5.000 kuruştan fazla olan[242] bütün mubayaat, inşaat, tamirat ve tefrişatın yürütülmesi; emlak ve çiftliklerle ilgili bütün işler ve meselelerin araştırılması, yürütülmesi; icar, isticar ve mubayaat kontratlarının onaylanması heyetin onay ve kararına muhtaçtı (14. Madde). Merkezî İdare ve bağlı idarelerin makbuzat ve sarfiyatıyla İdare Merkezi Müdüründen/ Nazırından bu heyete havale olunacak bütün işleri inceler, ortaya çıkan son kararı bildirir, kaydederdi (15. Madde). Üyelerin çoğu hazır olduğunda Heyet-i İdare Meclisi açılırdı. Çoğunlukla müzakerat oyların çokluğu ile kararlaştırılırdı. Oylarda denge olursa heyet reisinin kabul ettiği taraf tercih edilirdi (16. Madde). Nazır heyete başkanlık edemediği zaman, heyete vekâlet eden bir başkan vekili de olurdu[243]. Hazine-i Hassa İdaresine bağlı olan dairelerin idare usulü için gereken talimatlar, Hazine-i Hassa Heyet-i İdaresi tarafından düzenlenip Islahat Komisyonuna onaylatıldıktan sonra yürürlüğe konulacaktı (17. Madde)[244].

Mevâdd-ı Şetta (Çeşitli Maddeler) başlığı altında yer alan konular ise şunlardı: Ceyb-i hümayuna bağlı bütün şube ve gediklerin, meydana gelen masrafları

---

[241] Y.PRK.HH, nr.8/26; Y.A.HUS, nr.163/9, Leff 5, nizamname madde 9 ve 10'dan naklen Terzi, *Hazine-i Hassa*, s.64-66.

[242] Terzi'nin kitabından 10.000 kuruş diyor. Münakasalı (ihaleli) ve münakasız yapılacak satın alımlarda değeri 10.000 kuruşu aşacak olan kısmın görüşülmesi ve ödenmesi ile ilgili işlemler heyet tarafından yapılacaktı (Terzi, age, s.40).

[243] Heyet-i İdare hakkında ayrıca bkz. Terzi, age, s.40.

[244] Y.PRK.HH, nr.8/26.

Hazine-i Hassa idaresinden sahiplerine verilecek, hesapları ise Hazinece kaydedilecektir (18. Madde). Serkurenâlık makamı ve Islahat Komisyonu tarafından ortak tasdik olunan senetlerin paraları da ödenirdi. Padişahın vereceği atiyye-yi seniyye (hediyeler, armağanlar, bahşişler) ve diğer masrafların bedellerinin verilmesi de bu şekilde uygulanacaktı. Yalnız padişahın sadakası ve cüziyat kabilinden olan müteferrika masrafları için bir miktar akçenin/paranın ceyb-i hümayunda bulundurulması gerekirdi (19. Madde). Tahsisat-ı seniyyenin esası ve tertibatına; bütün gelirlerden tahsil olunacak akçelerin cinsi, fiyatı ve muntazamlılığına kesinlikle halel getirilmeyecekti. Hazine-i Hassanın, bağlı dairelerin ve bağlı şubelerin muameleleri ve hesapları bir Osmanlı lirasının 120 kuruş olarak hesaplanması üzerinden hesaplanacaktı. Ancak önceden imzalanan kontrat ve anlaşmalardaki hesaplama aynen uygulanacaktı (20. Madde). Bütün bu kararlara rağmen sonradan Meskûkât Kararnamesi hükmüne göre; vezne muamelatı bir mecidi 19 kuruş, bir lira 100 kuruş hesabıyla yürütülmüştür. Padişah iradesi olmadıkça Hazine-i Hassa ve bağlı dairelerde yeni bir memur çalıştırılamayacağı gibi kimseye de az veya çok maaş tahsis edilmeyecek ve ödenmeyecekti (21. Madde). Hazine-i Hassa ve bağlı dairelerin hâlleri ve geçerli olan muamelatı, vezne ve muhasebe defterlerinin teftişi, muayenesi; Islahat Komisyonu ve padişah tarafından tayin edilen kişiler tarafından yürütülecektir (22. Madde). Hazine-i Hassa ve bağlı dairelerin müdürleri ve memurları hesaplarında ve muamelatlarında, bir gün bile, israf ve suistimal olmadığı araştırılırsa padişahın muvaffakatine ulaşacaklar; aksi durumda cezalandırılacaklardır (23. Madde).

Sonuç olarak II. Abdülhamid'in tahta çıkması ile Hazine-i Hassa Nezareti için, yeni bir düzen ve olgunluğa ulaşmasını sağlayacak yeni bir dönem başlamıştır. Böylece Tanzimat'ın ilanından sonra başlayan Avrupa tarzı kanunlaştırma hareketleri Hazine-i Hassaya da yansıdı, Hazinenin hukuki çerçevesi yönetmeliklerle belirlendi. 1850'den sonra görülen düzensizlikler giderilmeye, kontrolsüz harcamalar da hazırlanan bütçelerle ve denetlenen harcamalarla kontrol altına alınmaya başlanmış oldu. 1879 tarihli nizamnameden itibaren Hazine-i Hassanın teşkilat yapısı düzenli olarak devlet salnamelerinden takip edilebilmektedir.

B. MEFRUŞAT İDARESİNİN HUKUKİ YAPILANMASI

Önceki bölümde II. Abdülhamid döneminde Mefruşat İdaresinin bağlı olduğu Hazine-i Hassa Nezareti konusunda yapılan hukuki düzenlemeleri ele almıştık. Burada ise, yukarıda bahsedilen hukuki düzenlemelerin Mefruşat İdaresinde ne gibi değişikler yaptığı, bunların saray idaresinde nasıl sonuçlar doğurduğu hususları irdelenecektir.

II. Abdülhamid döneminde Mefruşat İdaresinde, öyle düzenlemeler yapılıyor ki, bu dönemi 'Mefruşat İdaresinin müstakil talimatnameli dönemi' olarak nitelendirme ihtiyacı hissediyoruz. Mefruşat İdaresi, 1850'lerden itibaren "iç hazine"nin bir parçası olarak kalmış, öyle görülmüş iken, ortaya çıkan gelişmelerle önemi ön plana çıkmış; giderek artan bir şekilde Hazine İdaresinin içinde sivrilerek nispeten Hazine-i Hassaya bağlı müstakil bir yönetim birimi hâline gelmeye başlamıştır. II. Abdülhamid'den itibaren de doğrudan Mefruşat İdaresini konu alan yönetmelikler ve düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır.

II. Abdülhamid döneminde, padişahın kişiliğinin de etkisiyle Hazine-i Hassa Nezaretinin teşkilat yapısı bir hayli genişlemiş; Babıali yani Osmanlı hükümeti, devlet idaresinde geri planda bırakılmış, bu işleri asıl yürüten ise saray olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde saray teşkilatının işleyişini içeren nizamnamelerin tekrar güncellendiğini görmekteyiz. Bunun için Heyet-i İdarenin görevlerinden biri de bağlı idarelerin talimatnamelerini hazırlamak ve Islahat Komisyonunun onayı ile yürürlüğe koymaktı[245]. Nitekim saray teşkilatının geneline bakılınca çok küçük bir birim gibi duran ancak giderek temayüz eden bir yapıya kavuşan Mefruşat İdaresi de bundan nasiplenmiş, İdareyi konu alan talimatnameler, yönetmelikler hazırlanmaya başlanmıştır. Arşiv vesikaları arasında Mefruşat-ı Hümayun İdaresi ya da saray eşyaları ile ilgili 1879, 1880, 1885, 1886 yıllarında yayımlanan bir layiha ve üç talimatname tespit ettik. Ayrıca Hazine-i Hassanın genelinde meydana gelen mali problemlerden dolayı, mefruşat müdürünün kaleme aldığı -bugünkü tabirlerle- raporlar da söz konusudur. 1900 ile 1904 tarihleri arasında birçok kez hazırlanan; Hazine-i Hassa nazırına, heyet-i idareye ve padişaha sunulan bu arzlarda, idarenin mevcut durumu ortaya konulmuştur. Hazine-i Hassanın içinde bulunduğu mali

[245] Y.PRK.HH, nr.8/26.

sıkıntılar nedeniyle Mefruşat İdaresinde ne gibi tedbirlerin alınabileceğini göstermesinden ötürü bu raporlar önem arz etmektedir.

Altını çizerek belirtmek gerekir ki yukarıda bahsettiğimiz talimatnameler yayımlanmadan veya düzenlemeler yapılmadan önce, Mefruşat İdaresindeki tefriş işlerinin Tanzimat'tan beri devam eden usullere göre yerine getirildiğini görmekteyiz. Bunun da temelde, düzenden çok düzensizlik içerdiğini bir kez daha belirtmek gerekir. Nitekim bu geleneğin bir örneği olarak Haziran 1878 icmalinde, saray haricinde, Gazi Osman Paşa Konağı'nın mefruşatına 8.956,30 kuruş; yaverandan Arif Bey'in, Cebeli civarındaki konağının mefruşatına ise 44.790,13 kuruş sarf edilmişti. Ancak, buraların tefrişine dair padişahın iradesinin herhangi bir kaydı görülmediğinden, Hazine-i Hassa İdare Meclisi bunlar hakkında Mefruşat'tan bilgi istiyor, işlemlerle ilgili Mefruşat İdaresinde padişahın onayına dair bir belgenin bulunup bulunmadığı soruluyor. Eğer herhangi bir onay varsa bile, bu onayın ne şekilde ve kaç kuruşa kadar olduğu da soruluyor. İdare Meclisi, 1850'lerin alışkanlıklarının izlerini taşıyan bu iki tefrişte bir usulsüzlük kokusu almış olmalıdır ki konuyla ilgili kibarca detaylı sorular sorarak hem usulsüzlüğü ortaya çıkarmaya hem de bizim sistemin nasıl işlediğini daha doğrusu birtakım çarpıklıklar nedeniyle nasıl işlemediğini anlamamıza yardım ediyor. Bu belgede: Mefruşat İdaresinin vekilharç odasının arşını 75 kuruşa satın alınan kumaş ile tefriş edildiğinin görüldüğü, padişahın dairesi için bile kullanılmayacak kadar pahalı bir fiyatta ve oldukça kaliteli bir kumaşla vekilharç odasının niçin tefriş edildiği de sorulmuştur. Bu gibi yerlerin daha ucuz cinsten kumaşla tefriş edilmek yerine, böylesine pahalı bir kumaş ile tefrişinin gerekçesinin açıklanması istenmektedir. Mefruşat İdaresi, İdare Meclisinin yönelttiği bu sorulara şöyle cevap veriyor: Serkurena tarafından padişahın emri üzerine Mefruşat İdaresine tebligat yapılmış ve o emre uyularak her iki konak tefriş edilerek masrafları Haziran 1878 ayı icmaline eklenmişti. Temmuz 1878 ayı icmalinde ise Vekilharç İbrahim Efendi odasının damaskosu (kumaşın adı), önceden Tüccar Kaliço'dan alınmıştı. Bu damasko, bir çeşit ipek ile karışık yünlü, bir arşın beş rub'[246] eninde (eni uzun bir kumaş) birkaç parçadan ibaret kumaştır. Tefriş anına kadar ambarda kalmış, bazı yerleri solmuş ve güvelenmişti. Damaskonun her yerinin

[246] Bir arşın sekiz rub'dan oluşmaktadır.

çürüyeceği endişesiyle ambarcılar bu durumu Mefruşata bildirmişti. Bu parçaların zayi olmaması için adı geçen yerde kullanılmıştı[247]. Bu olayda da görüleceği üzere, ilk olarak, Mefruşat İdaresi, padişahın hangi kararına göre böyle bir işlem yaptığının evrakını gösteremiyor. Sözlü talimatı delil gösteriyor. İkincisi de, "özrü kabahatinden büyük" sözündeki gibi bir cevap veriyor. Diyor ki, kumaş depoda çürüyecekti, güveler yiyecekti. Kumaşın çürüme başlayıncaya kadar nasıl gözardı edildiğini, bundan kimin sorumlu olduğunu görmezden geliyor. Kaldı ki, bu açıklamanın da doğru olma ihtimali şüpheli. Sonuç itibarıyla, Mefruşat İdaresinde kimin nasıl hareket edeceği, hangi belge ve bilgi sonucunda neler yapabileceği, hangi birime ne gibi tefrişin uygulanacağı belirsizdir. Bunun için yeni açıklamalar, talimatlar, yönetmelikler hazırlama ihtiyacı duyuluyor.

Bir taraftan Mefruşat İdaresinde tefriş işleri yerine getirilirken diğer taraftan İdarenin işleyişini, düzenini gösterir talimatnameler de yayımlanmaya başlar. Takip eden bölümde bu talimatnameler incelenecektir.

1. Mefruşat İdaresine Ait Talimatnameler

Bu dönemde Mefruşat İdaresine ait ilk talimatnameler, kronolojileri ve kısaca içerikleriyle şöyledir: Öncelikle Mefruşat-ı Hümayun İdaresi üzerine 5 Aralık 1879 tarihinde ilk defa hazırlanan belge '*Mefrûşât-ı Hümâyûn İdaresinin Memûrîn-i Mevcudesiyle Muamelatına Dair Layiha'* adlı bir rapordur[248] (bkz. Ek 6). İdarenin o zamana kadar ki uygulamaları, işleyişi konusunda ve bundan sonra nasıl bir tutum takınılması gerektiği konusunda aydınlatıcı bilgiler tespit edilir ve yazıya geçirilir. Aşağıda da ayrıntılı olarak izah ediğinde görüleceği üzere tam olarak talimatname denmese de talimatnameye yakın bir üslupta ele alınmıştır. Ardından üzerinde tarih bulunmayan, muhtemelen 1879/1880 yılına ait bir defterde ise Mefruşat İdaresinin Eski Hazine-i Hassa Paşa Dairesine taşınmasından dolayı İdarede çalışan memurların adları ve görevleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır (bkz. Ek 7). Bu ise talimatname olmayıp idarede çalışanların vazifelerini göstermesi bakımından önem arz ettiğinden burada dile getirilmiştir. 27 Haziran 1880 tarihinde İdarenin hukuki yapısını anlatan talimatnamesi yayınlanır. Bu talimatnamenin tam adı '*Hazine-i Hümayun*

[247] HH.d, nr.13601, Eki: 1a, 11 Mart 1879/18 Rebiülevvel 1296/ 27 Şubat 1294.
[248] HH.MFŞ, nr.5/40, 5 Aralık 1879/ 21 Z 1296/ 23 Ts 1295.

Kethüdalığı Taht-ı Nezaretinde Olan Mefruşat İdaresi Mu'âmelâtının Suret-i Cereyanını Mübeyyin Talimattır'. Hazine-i Hümayun Kethüdalığına bağlanan Mefruşat İdaresinin muamelatını, çalışanlarını, görevlerini ayrıntılı olarak göstermektedir (bkz. Ek 8)[249]. 1 Ocak 1885 tarihinde '*Mefrûşât-ı Hümâyûn ile Hazine-i Hassa-i Şâhâne Debboy İdaresinin Vezaif ve Muamelâtına Dair Talimattır'*[250] (bkz. Ek 9) yayımlanmıştır. Ardından 29 Eylül 1886 tarihinde '*Bi'l-cümle Saray-ı Hümâyûnlarla Kasr-ı Alilerin Mefruşatı Hakkında Talimat* yayımlanmıştır (Bkz. Ek 10)[251].

Yukarıda belirtilmiş olan dört büyük hukuki düzenlemeyle, Mefruşat İdaresindeki işlerin muntazaman yürütülmesi için ciddi bir mesainin harcandığı anlaşılmaktadır.

1879 tarihli Hazine-i Hassa ile alakalı nizamnamenin 17. Maddesinde, Hazine-i Hassaya bağlı idareler için, Heyet-i İdare ve Islahat Komisyonunun talimatnameler yayınlayacağı dile getiriliyordu[252]. Nitekim bu kanunun üzerinden çok geçmeden '*Fabrika-i Hümayunlar Anbarında Mevcut Eski ve Yeni Eşyanın, Mefruşat İdaresi Kayıtlarının ve Muamelatının Tahkik ve Teftişiyle Muhasebesinin Görülmesine Vazifeli Komisyon*' tarafından Mefruşat İdaresinin bundan nasibini aldığını gösteren bir layiha hazırlandığını görüyoruz. Hazine-i Hassada komisyonun toplantısı sırasında, Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin işlemlerinin nasıl yürütüleceği ile ilgili görüşleri içeren layiha da padişaha sunulmuştu. Islahat Komisyonunun hazırladığı takrire göre, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getirdiği yeni düzenden[253] Mefruşat İdaresi de adı geçen layiha ile nasibini alacaktı[254]. Söz konusu layihanın üst yazısında bu konu şu şekilde dile getirilmektedir:

---

[249] TS.MA.d, nr.1138/6-3, 19 Recep 1297/15 Haziran 1296/27 Haziran 1880.

[250] HH.d, nr.16868, 14 Ra 1302.

[251] Y.PRK.BŞK, nr.12/15, (1304) [1 M 1304/17.VII.1302/29.09.1886].

[252] Y.PRK.HH, nr.8/26.

[253] Tanzimat'la birlikte başlayan kanunlaştırma hareketleri üzerine bir değerlendirme için bkz. Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I* (Yüzüncü Yıldönemi Münasebetiyle), Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.139-209.

[254] Çoğu çalışmada II. Abdülhamid dönemi baskı rejiminin uygulanmasından ötürü İstibdat Devri olarak gösterilir. Ancak son çalışmalarla aslında II. Abdülhamid'in de selefleri Abdülmecid ve Abdülaziz gibi yenilik taraftarı olup Tanzimat'ı devam ettirdiği belirtilmektedir (Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-İbrahim Yılmazçelik, "Yeniden Yapılanma", *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Ed. Tufan

"Saye-i şeref-yâb-vâye-i hazret-i tacidaride her dairenin tensik ve tahkim esası muamelatı zımnında komisyon-ı alilerince ak pak meşhûr dide-i şükraniyyet olan tanzimat ve ıslahatın cümle-i cemile-i celilesinden mefrûşât-ı hümayun idaresinin dahi hisseyâb nizam ve intizam olacağı derkâr bulunduğu cihetle bu babda muntazır olan ıslahat-ı aliyyenin her daireden evvel idare-i kemteranemce ihtikâk-ı semerâtı arzusuyla muhtıra-i mahsusa arz ve takdimine müsaraat kılındı" [255].

Rapor şundan bahseder: Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getirdiği yeni düzene göre her dairenin işlerinin, Avrupa usulünce düzenlenerek kuvvetlendirileceği ilkesi benimsendi. Bundan Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin de nasiplenmesi gerekirdi. Hazine-i Hassada yapılan ıslahat hareketlerinin de öncelikle âcizanelerinin (belki de Kadri Efendi) idaresinde bulunan Mefruşat İdaresinde yapılması arzusuyla, özel bir muhtıra (hatırlatmak veya hatırlamak için yazılan tezkere) hazırlanarak padişaha arz edilmesine teşebbüs edildi.

Layiha, Mefruşat-ı Hümayun İdaresindeki memurlardan ve muamelatın o güne kadar nasıl olduğu, bundan sonra nasıl olması gerektiğinden bahseder. Buna göre Mefruşat İdaresi bir müdür, bir mümeyyiz ve dört muhasipten oluşmaktadır. Her ay sonunda Mefruşat İdaresinin aylık masraflarını gösteren özet bir defter yani icmal hazırlanarak Hazine-i Hassaya gönderilirdi. Hazine-i Hassa, icmallerdeki kayıtları esas alarak Mefruşat İdaresine vereceği paraları *taviz*[256] (karşılık göstererek) suretiyle öderdi. Mefruşat İdaresinde satın alınan eşya tutarı, amele yevmiyesi, eşya nakliyesi gibi işler için yapılan ödemeler ise her zaman aynı türden para ile yapılamamakta; eşyanın cinsine, amelenin sanat ve zanaatına göre altın, gümüş vb. hesabıyla yapılmaktaydı. Saray ve kasırlardan gelen tefriş isteği, genelde Serkurenalık, Darüssaade ve Hazinedar Ağalığı tarafından yazılan takrirle Mefruşat İdaresine bildirilirdi. Bazen doğrudan doğruya padişah, hocalar ve serkurena sözlü olarak da eşya talebinde bulunabiliyordu. Mefruşat İdaresi ise keşif memuru göndererek tefriş talebinin kaç kuruş masrafla yerine getirilebileceğini keşif defteri hazırlayarak belirlerdi. Sonra tefriş talebi üzerine hazırlanan evrak, keşif defteri ile beraber Hazine-i Hassa Heyet-i İdaresine gönderilirdi. Burada bu işin muamelesinin

---

Gündüz, Grafiker Yay., 2. Baskı, s.489). Nitekim biz bu nizamnamede ifade edilen bu cümlede de Tanzimat ve Islahat hareketlerinin II. Abdülhamid döneminde de devam ettiğini görüyoruz.

[255] HH.MFŞ, nr.5/40, R. 23 Ts 1295/M.05.12.1879/H.21 Z 1296.

[256] Karşılık olarak bir şey verme, verilme; tavizen karşılık alınmak suretiyle.

yürütülmesi istenildiğinde, eşya Sepetçiler Köşkündeki fabrikalar ambarındaysa ilmühaberle oradan alınır; orada olmayan yüksek değerdeki eşyalar Heyet-i İdaresi aracılığıyla, az değerdekiler ise Mefruşat İdaresi tarafından satın alınırdı. Mefruşat İdaresinin satın alacağı eşya için, Hazine-i Hassa zimmet kaydederek bir miktar parayı Mefruşat İdaresine vermeliydi. İcmallerdeki meblağın Hazine-i Hassadan geciktirilmeksizin verilerek evrak muamelatının sekteye uğratılmaması da gerekirdi. Münakasa yoluyla toptan eşya satın alındığı gibi İdarede yevmiye ile istihdam edilen zanaatkâr ve sanatkârlara da özel olarak eşya yaptırtılıyordu.

Tefriş edilen daireden alınan kullanıma müsait eski eşyalar, daha düşük rütbelerdekilerin dairelerinde kullanılmak üzere mefruşat ambarına konulurdu. Fabrikalar ambarından alınıp da artan eşya olursa iade edilir, satın alma yoluyla alınan eşyalar ise mefruşat ambarına konulurdu. Kışlık ile yazlık mefruşatın değiştirilirken kullanılmayanları depoya kaldırılırdı. Ancak kışlık mefruşat kaldırılıp depoya konulurken ya da tam tersi durumda depoya kaldırılan eşyaların çoğu Mefruşat İdaresine noksan verilip bunlar yeniden döşenmesi esnasında tamamlanırdı. Ayrıca, bütün eşyanın yenilenmek suretiyle tefrişinde ise eski eşyasının bazen tam olarak alındığı, çoğu zaman noksan alındığı, bazen de hiç alınamadığı da olurdu. Son olarak tefriş işlemi yapıldıktan sonra Mefruşat İdaresi o dairenin baş memuru tarafından eşyanın tam olarak teslim alındığına dair ayrıntılı bir ilmühaber alırdı.

1880 tarihinde yeni bir düzenleme daha yapılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz 27 Haziran 1880 tarihli '*Hazine-i Hümayun Kethüdalığı Taht-ı Nezaretinde Olan Mefruşat İdaresi Mu'âmelâtının Suret-i Cereyanını Mübeyyin Talimattır*' başlıklı talimatnamede, Hazine-i Hassa için de bazı düzenlemeler yapıldığı anlaşılmaktadır[257]. Talimatnamede, hem Mefruşat İdaresinin Hazine-i Hümayun Kethüdalığına bağlandığı hem de çalışanlarının işleri nasıl yürütecekleri ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Bu bağlamda muhasebe kâtibi ile muavininin, anbar kâtibinin, sandık emininin, mubayaa memurunun, masarifat-ı müteferrika memurunun, keşif memurunun, ambarcının, mefruşat ve emanet ambarı bekçiliklerinin görevleri tek tek anlatılmıştır. Buranın değerlendirilmesi Mefruşat

[257] TS.MA.d, nr.1138/6-3, 19 Recep 1297/15 Haziran 1296/27 Haziran 1880.

İdaresi personelinin anlatılacağı bölümde yeniden ele alınacağından şimdilik içeriğe fazla girilmeyecektir.

1 Ocak 1885 tarihli ve '*Mefrûşât-ı Hümâyûn ile Hazine-i Hassa-i Şâhâne Debboy İdaresinin Vezaif ve Muamelâtına Dair Talimattır*'[258] başlıklı kanun ile Mefruşat İdaresi yeniden düzenlenmiştir. Bu talimatname ile Mefruşat İdaresi ve Debboy (Depo) İdaresi nin işlevi birbirine yakın olduğu için ikisinin vazifesini ve muamelatını içine alan yedi maddelik bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre iki idarenin hesapları ayrı ayrı tutulur, icmalleri ayrı ayrı hazırlanırdı. Yeni İdarede bir mefruşat, bir de debboy (depo) başkâtibi, keşif memuru, yeteri kadar kâtipleri vardır. Ayrıca müdürün mesuliyetinde bir kalemi, yeteri kadar da hademesi bulunacaktır. Kalemde debboy ile mefruşatın hesapları ayrı olarak tutulacaktır. Her iki tarafın da aylık icmalleri müdür ve başkâtipler tarafından birlikte düzenlenip mühürlenmiş olarak birbirine karıştırılmaksızın nezarete takdim edilecektir. Mefruşat İdaresi yazı ile gelen taleplerle birlikte, Hazine-i Hassa tarafından verilen sözlü emirler üzerine de tefriş işlemini başlatırdı. Eğer tefriş masrafı 1.500 kuruşu geçerse padişahın bu masraftaki bir tefrişe onay vermesi gerekirdi. Masraf 1.500 kuruştan az ise sadece Hazine-i Hassa Nezaretinden izin alınırdı. İdarenin debboydan(depo) aldığı eşyalar için ayrı, satın alma usulü ile piyasadan aldıkları için ayrı defterler tutulurdu. Eşya fiyatları, verilen ücretler, yevmiye makbuzları Heyet-i İdare tarafından görülür ve icmale ayrı kalemlerde kaydedilirdi. Eşya, İdare Heyeti tarafından münakasalı (eksiltmeli, ihale usulü) ya da pazarlık usulüyle, hazinenin durumuna göre alınırdı. Alınan eşya ve levazım debboy(depo) hesabına kaydedilirdi. Cüzi miktarda alınan eşyalar heyetin izniyle alınacak, ancak acil durumlarda 300 kuruşa kadar olan eşyalar İdare tarafından Heyet bilgilendirilerek alınabilecekti. Mefruşat İdaresinin aldığı her şey icmale "masarifat" hesabına kaydedilecek, Nezaretten gelen bütün paralar da icmalde "varidat" hesabına kaydedilecekti. Artık Mefruşat İdaresinin değerli ve değersiz yani kullanılmış eşyası Debboy(depo) İdaresinde saklanacak, icabına göre oradan alınarak sarfedilecekti. Hereke Fabrikasının Hazine-i Hassa için üretilen kumaşları Hazine-i Hassada bir odaya konulacaktı. Hazine-i Hassa Nezareti, Heyet-i İdare ve Mefruşat İdaresinde olmak üzere kumaşların cinsi, miktarı vb. bilgileri

[258] HH.d, nr.16868, 14 Ra 1302.

ihtiva eden üç defter hazırlanacaktı. Odanın Muhasebecilikte ve Mefruşatta olmak üzere iki anahtarı olacaktı. Odadan Heyet-i İdarenin izni olmadan hiçbir şey alınamayacak, çıkarılmayacaktı.

1886 tarihli '*Bi'l-cümle Saray-ı Hümâyûnlarla Kasr-ı Alilerin Mefruşatı Hakkında Talimat*' başlığıyla yayımlanan 17 maddeden oluşan talimat[259], saray ve kasırların tefrişatının Mefruşat İdaresinin görev alanına girdiğini ifade etmektedir. Buna göre saray ve kasırların mefruşatına nezaret eden bir nazır, bir kâtip, bir eşya muhafızı yeteri kadar tapuçar[260] (döşemeci; Fransızcadan alınmış bir kelime), marangoz ve makasdar bulunacaktı. Eşyanın muhafazası için bir depo olacak, depoya giren ve çıkan eşya özel deftere kaydedilecek, bu defter eşya muhafızı tarafından korunacaktı. Saraylarda ve kasırlarda bir mahallin mefruşatının tamiri gerekirse oranın bekçibaşısı ve bekçiler müdürü bilgilendirilecek, o da mefruşat nazırına durumu iletecekti. Mefruşat nazırı, maiyetindeki tapuçar ve yorgancılarla, onlar yetmediğinde dışardan getireceği yevmiye usulü çalışanlarla gereken tamirleri yapacaktı. Eğer bir yerin eşyasının tamire ihtiyacı olup da bu yapılmazsa, bu durum nereden kaynaklanırsa, oranın bekçibaşı, bekçiler müdürü ya da mefruşat nazırı sorumlu olacaktı. Tamir edilecek eşya levazımı depoda olduğu hâlde, nazır tarafından senet verilerek oradan tapuçarlara ve yorgancılara verilecekti. Depoda olmadığında nazır tarafından piyasadan satın alınıp, kâtiplerce deftere kaydedilecek, sonra senetle ilgili ameleye verilecekti. Eşyayı çalan, kötü kullanan amele ise işten kovulacaktı. Bir yerin eşyası yenilenecekse nazıra, tamirde olduğu gibi, haber verilirdi; oraya kâtip ve nazır giderek keşif defteri hazırlarlardı. Keşif defterinde; depo mevcudunda bulunan eşya, piyasadan satın alınan eşya ve amele yevmiyesi gösterilirdi. Keşif defterinin padişah tarafından onaylanmasından sonra tefrişe başlanırdı. Ancak uygulamada, bazı acil taleplerde tefrişe başlandıktan sonra padişahın onayı ile yapılan masrafın icmale kaydedildiği de vardı. Gerek tamirat gerekse yenilemede ortaya çıkan eski eşya depoya konularak saklanırdı. Depodaki eşyanın kaybolması, telef olması, çürümesi gibi durumlarında da mefruşat nazırı sorumluydu. Ayrıca gelirler ve giderler hakkında her belgede, daima mefruşat nazırı ve kâtibinin onayı gerekirdi. Mefruşat kâtibi her ay bir masraf defteri, altı ayda bir

[259] Y.PRK.BŞK, nr.12/15, (1304) [1 M 1304/17.VII.1302/29.09.1886].
[260] III. Bölüm'de tapuçarlara ayrıntılı olarak değinilecektir.

hülasa defteri, her sene ise bir icmal defteri düzenlerdi ve defterler mefruşat müdürünün onayı ile padişaha sunulurdu. Tamirat ve yenileme sarayda yapılmışsa mefruşat deposunun matbu ilmühaberi, mabeyin müdürü ve bekçiler müdürü tarafından; kasırda yapılmışsa bekçibaşı ve bekçiler müdürü tarafından onaylanırdı. Tamirat ve yenilemenin zamanında ve hesaplanan fiyatla yapıldığı da bir müfettiş görevlendirilerek kontrol edilecekti. Eğer deponun matbu ilmühaberini gerçeğe aykırı olarak imzalayanlar olursa kendileri sorumlu olacaklardı.

Özetle, talimatnamelerden de anlaşıldığı üzere, saray ve kasırlardaki mefruşat önemlidir. Dikkat çeken en önemli husus, çok kısa bir süre Mefruşat İdaresinin nazırlık olarak ifade edilmiş olmasıdır. Bu da, idari yapılanmanın giderek büyüdüğünü göstermektedir. Ancak İdarenin nazırlık olarak adlandırılması sadece talimatnamede yer almış olmalı ki uygulamalarda Mefruşat Nazırına rastlanmamıştır. Yani bu vazifeler nazır yerine müdür olarak adlandırılan kişi tarafından devam ettirilmiştir.

Para işinin olduğu bir yer varsa yolsuzluğa ve suistimale açık bir husus da var demektir. Mefruşat İdaresi, bütünüyle bununla ilgili bir birimdir. Çıkarılan yönetmelikler burada yapılabilecek yolsuzlukların, usulsüzlüklerin engellenmesini hedeflemektedir. Bunun için de talimatnamelerde gerekli tedbirler alınmış ve müfettişler vasıtasıyla denetimler yapılacağı duyurulmuştur. Usule aykırı durumlarda buna neden olan kişinin mesul olduğu ve cezalandırılacağı da dile getirilmiştir. Bir mefruşat eskidiği zaman öncelikle sarayda görevli, kadrolu uzman zanaatkâr temin edilerek tamir edilebilirse tamir ettirilmeli eğer tamir ettirilemezse yenisi satın alınmalı ya da parçaları alınarak yerinde yenisi imal ettirilmelidir. Böylece saray ve kasırların mefruşat sisteminin ve tefrişinin organizasyonunu sağlayan Mefruşat İdaresi, Hazine-i Hassaya bağlı bir birim olmakla beraber bu dönemde yayımlanan layiha ve talimatnamelerle hukuki bir zemine kavuşmuştur.

2. Mefruşat İdaresinde Tasarruf Tedbirleri

Sarayların tefriş edilmesi her zaman ciddi miktarda bir maliyeti getirir. Tefriş edilen mekân saray, bu mekânı kullanan kişi padişah olduğundan; ona göre malzeme alınmalı, ona göre dizayn edilmelidir. Herhalde, bu da ucuza mal edilecek bir iş olmaz. O hâlde sarayların tefrişi her zaman pahalı bir iştir. Şemseddin Sami mefruşat

hususunda kaydettiği "Bir binaya sarf olunan akçenin nısfı miktarı mefruşatına gider" sözü âdeta bir darbımeseldir[261]. Hatta saraylar söz konusu olduğunda bu değerlendirme az bile kalır. Burada tasarruf pek akla gelmez, ancak yine de tasarrufa dikkat edildiği zamanlar olur. Tasarruf, insanın aklına parasının ya olmadığı ya da sınırlı olduğu zamanlarda gelir. 19. yüzyıla kadar Osmanlı literatüründe saraylarda tasarrufa dair bir bilgi bulunmazken; bu tarihten itibaren önce israf kavramı gündeme oturmuş, sonra da tasarruf devreye girmiştir. Bu noktada, ilk dikkati çekmesi gereken husus, 19. yüzyılda israf ve tasarrufun yanında, 'saray' kavramının içine hanedana ait müstakil konutlarla birlikte çeşitli devlet bürokratlarının mekânlarının da girmesidir. Böyle olunca da, 'saray tefrişi' uygulamalarından çok geniş bir kitle de yararlanmaktaydı. Bu geniş kitlenin padişahla eş bir statüsü bulunmamakla beraber, onların gönüllerinde de her halde 'saray gibi yerlerde bulunmak' yatmaktadır. Bunun için de kendilerine tanınan ruhsatları ellerinden geldiğince kullanmaya çalışacakları aşikârdır. Böyle bir ortamda önce israf ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devletinin mali durumunu anlatmaya ise hiç gerek yoktur sanırım. Her şeye hâkim olan hükümdarın 'para sorunu' yaşamayacağı yargısıyla kontrolsüz harcamalar yapanlar, paranın sınırlı olduğunu bilenler tarafından kontrol edilmeye karar verildi. Böylelikle tasarruf edilebileceği düşünülmüş olmalıdır. Bunun hangi kriterlere göre ve nasıl uygulanacağı hususundaki muallaklık Mefruşat İdaresinin hukuki düzenlemeleriyle giderilmeye çalışılacaktır. Nitekim tasarruf konusunda ucu açık alanlar bulunduğunda saraydakilere ve memurlara 'bu şekilde hareket etmeyin' talimatı irade veya yönetmelik gibi hukuki düzenlemelerle iletilmeye başlanmıştır.

Öncelikle tasarruf kararının 1898 yılından sonra gündeme getirildiğini görüyoruz. Diğer hususları açıklamaya geçmeden, bu tarihi irdelemek yerinde olacaktır. 1898'de Mefruşat İdaresinin gelir gider dengesinin oluşturulması istenmiş, buna bağlı olarak da Hazine-i Hassadan Mefruşat İdaresine aylık 75.000 kuruş, yıllık toplam 900.000 kuruş tahsis edilmesine karar verilmiştir. Bu da, tahsisatın dışında harcama yapılmaması, dolayısıyla örtülü bir şekilde idarenin tasarrufa zorlanması demektir. Muhtemelen bunda, birçok etkenin rolü bulunmaktadır. Devletin artan harcamaları, artan personel giderleri ve artan enflasyon gibi genel gelişmelerin

[261] Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türki*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317, s.1384.

dışında ilk akla gelen; Düyun-ı Umumiye'nin hayata geçirilmesiyle devletin gelirlerinde ortaya çıkan önemli azalma olmalıdır. Bu azalmanın etkisinin 1898'de hissedilmeye başlanmış olabileceği söylenebilir. Diğer taraftan, 1894'te İstanbul'da büyük bir deprem meydana gelmiştir. Yapılar[262] çeşitli şekillerde hasar gördüğü gibi, hasar gören yapılardaki tefrişatın önemli bir kısmı da yenilenmek istenmiş de olabilir. Böyle aşırı talep sonucunda söz konusu tarihte, önce İdarenin bütçesini sınırlandırmak yoluyla bir tasarrufa gidilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Ancak tasarruf tedbirlerinin çok fazla işe yaramadığı anlaşılmaktadır. Uzun zamandır Mefruşat İdaresinin Müdürü olarak görev yapan Hacı Mehmet Akif Bey, tasarruf tedbirleriyle de bağlantılı olarak 1900'lerden itibaren çeşitli raporlar sunuyor[263]. Bunlara göre 1898 yılına kadar tahsis edilen bütçeye sadık kalınırken bir sonraki bütçe aşılmış, tahsis edilenin üzerinde bir harcama yapılmıştır. Bütçe fazlası harcama nedeni ilk olarak, bazı dairelerin mefruşatının yenilenmesi ve değiştirilmesi, gerçekten gerekmediği halde tefriş edilmesi olarak açıklanmaktaydı. Bunun önüne geçilmek için, hanedan üyelerinin daireleri hariç olmak üzere bütün devlet dairelerinin ve meskenlerinin mefruşatının yenilenmesinde ve tamirinde tasarruf edilecekti. Tasarrufun sürekli yapılabilmesi için ise bir sistem oluşturulmalıydı ve bu sistem, ne pahasına olursa korunmalıydı. Nitekim getirilen ilk sistemli davranış "saraydaki memurların odalarındaki mefruşat asgari beş senede bir yenilecektir" kuralı ve anlayışıyla kendini gösterdi. Böylelikle bir dairenin amiri, mefruşatının yenilenmesine ihtiyaç olup olmadığına bakacak; gerçekten ihtiyaç yoksa bu yöndeki müracaatları kabul etmeyecekti.

Yine de tasarruf tedbirleri işe yaramamış; artan harcamalara ek ödenek tahsis etmek yerine 1901 yılı ödeneğinin kullanılması, o sene yapılacak tamirat ve tefrişin para yokluğundan yapılamamasına neden oluyordu. Devlet bir noktada bürokratlarını kontrol altına alabiliyordu ama sorun hanedan üyelerinde düğümleniyordu. Hanedan üyelerinin yaptığı tefrişat harcamaları, muhtemelen, büyük miktarlara ulaşıyordu. Bunlara toptan "hayır, olmaz" demek yerine, küçük çaplı taleplerin karşılanmasına karar verilmişti. Şehzadelerin, sultanların ve haremin 3.000 kuruşu geçmeyen tefriş

[262] Yıldız Sarayı, Dolmabahçe Sarayı, Topkapı Sarayı, Beylerbeyi Sarayı ve diğer kasr-ı hümayunlar.
[263] HH.d, nr.25886, s.1-2, 8-9, 20-22; HH.MFŞ, nr.32/81 (Buradaki defterin kopyası için bkz. Ek 11).

taleplerinin doğrudan karşılanması, 3.000 kuruşu aştığında ise durumun padişahın onayına sunulması kararlaştırılmıştı. Söz konusu tedbirler de çözüm olmamış, en azından bütçe açığını gidermemiş olmalı ki Mefruşat İdaresi bazı serzenişlerde bulunmaya devam ediyor: Birincisi bütçe hâlâ açık veriyor. İkincisi ise 3.000 kuruş kısıtlamasının Osmanlı bürokratları tarafından delindiğini görüyor. Kısıtlamadan haberdar olan harem ağaları ve şehzadelerin lalaları, beyleri; 3.000 kuruşu çok çok aşan tefrişatlarını birkaç kısma ayırıp güya küçülterek bunların ayrı ayrı evraklarla yapılmasını, harcamalarının ödenmesini talep etmektedirler. Bir diğer tedbir de, tefriş talebinde bulunulan dairenin eski eşyaları Mefruşat İdaresine teslim edilmeden yenisinin verilmemesi veya yenilenme işine başlanılmaması istenmektedir. Mefruşat İdaresinin Müdürü Hacı Mehmet Akif Bey'in düşüncesine göre bu tedbirler uygulanabilirse Mefruşat İdaresinin yıllık masrafından 200.000 kuruş tasarruf edilebileceği öngörülüyordu. Ancak tasarruf tedbirlerinin çeşitli şekillerde delindiğini; 3.000 kuruş barajının aşıldığını gösteren veriler çoktur.

Diğer bir tasarruf tedbiri de 5 sene kuralıydı. Buna göre tefriş edilen yerdeki eşyaların en az 5 sene boyunca kullanılması, yenisiyle değiştirilmemesi isteniyordu. Hatta değiştirilmesi istenen eşyanın gerçekten değiştirilmesine gerek olup olmadığına bakılır, dönemin ifadesiyle "miadının dolup dolmadığının" tespit edilir, sonra gereken işlemler başlatılırdı. Ama bu tedbirin de delindiğini Şehzade Abdülkadir Efendinin dairesini örnek vererek somutlaştırabiliriz. Şehzadenin dairesi bodrum katındaki dört odanın ve bir sofanın Hereke Fabrikası halısıyla tefrişi istenmektedir. Tefriş için halıların bedelinden başka 500 kuruşa daha ihtiyaç duyulmuştu. Buna göre hazırlanan keşif defteri onaylanması için Heyet-i İdareye sunulmuştu. Heyet-i İdare bu konuda Mefruşat İdaresine şu soruları yöneltmişti:

> *Tefrişin miadı gelmiş midir? Mezkur halıların ferşine lüzum-ı kati var mıdır? Tekrar Mefruşat-ı Hümayun İdare-i Aliyyesinden ilamı lazım gelir.*

Mefruşat İdaresinin cevabı ise şu minval üzeredir:

> *Padişaha mahsus daireler ile şehzadelerin daireleri, sultanların daireleri ve harem daireleri müstesna olmak üzere, döşenmiş bir mahallin beş seneden önce yenilenmemesi Hazine-i Hassa tarafından usul kabul edilmişti. Ancak tefriş edilecek yerin şehzade dairesi olması durumunda miadının dolmasına gerek görülmemektedir. Kabul edilen usule göre padişah daireleri istisna tutulup hanedana mensup olanların daireleri için bile 5 sene kuralı kabul edilmiş olsa dahi bunun uygulanması zor görünüyor. Öncelikle bu gibi daireler, oldukça*

> *büyük olduklarından, bütünüyle bir tefrişat yerine parça parça talepte bulunuluyor. Hatta bir sene içinde birkaç kez mefruşat talebinde bile bulunabiliyorlar. Ki bu da işleri daha da karmaşık bir hâle getiriyor. Büyük daireler genellikle ikişer üçer odalık gruplar hâlinde peyderpey tefriş edildiğinden, yeni tefriş talepleri olduğunda son beş sene içinde bunların hangi odalarıyla ilgili daha önce bir işlem yapıldığı bilinemez. Dolayısıyla 5 sene kuralı işletilemez. Bu durumda, en azından hanedan üyeleri için bile olsa ne yapalım? Nasıl hareket edelim?*[264].

Diyerek Mefruşat Müdürü durumu Hazine-i Hassaya izah etmiş, sorularına cevap verilmesini beklemiştir. Diğer taraftan şehzade daireleri ve sultan daireleri için bir ay zarfında birkaç kez tefriş talebinin olması hem muamelatın çoğalmasına hem de masrafların artmasına neden oluyordu. Mefruşat İdaresi bu hususta da Hazine-i Hassa yönetimini bilgilendirmişti. Hatta 1904/1905 yıllarında Hazine-i Hassa bütçesinden Mefruşat İdaresi için eskiden ayrılan yıllık 900.000 kuruşluk bütçe yerine 500.000 kuruş ayrılacağı önceden sözlü olarak iletilmişti. Ancak daha senenin ilk üç ayında hanedan üyelerinin tefriş masrafı 200.000 kuruşu geçmişti. Geri kalan dokuz ayda 300.000 kuruşla mefruşat işlerini nasıl yürütebilecekti? Mefruşat müdürünün en büyük sıkıntısı buydu ve nasıl davranacakları da Hazine-i Hassaya soruluyordu[265].

Kısacası alınan tasarruf kararlarına çok fazla uyulamamış, bunları ilk olarak hanedan üyeleri bozmuştur. Kullandıkları meskenler büyük ve çok odalı olmalarından dolayı *5 seneden önce tefriş talebinde bulunmama* kuralı yürütülememiştir. Çünkü ilk olarak hanedan üyelerinin konutları büyük olduğunu söyledik; bunların hepsini birden tefrişi hem gereksiz hem de oldukça masraflı

---

[264] HH.MFŞ, nr. 31/5, 8. Belge. Bu talebin gereğinin yapılması 25 Haziran 1319 tarihinde padişah tarafından onaylanmıştır. 21 Mayıs 1319 Akif. Belgenin kopyası için bkz. Ek 12.

[265] "Evvel ve ahir arz ve işar olunduğu vecihle mabeyin cenab-ı mülûkâne ve devair-i aliyyelerce tefrişine lüzum gösterilen mevakiin masarif-i tefrişiyesi zaid (fazlalık; lüzumsuz, gereksiz) olmamak üzere birer ikişer oda olarak müteaddid aksam üzerine talep olunmak şehzadegan ve selâtin-i izam hazeratı başağalarınca usul ittihaz edilmiş ve bir daire namına bir mah zarfında üç beş kıta talepname virûd ettiği ekseriyetle vaki olup bu usul ise hem teksir-i muamelat ve hem de tezyid-i masarifatı mucib olacaktır". Ancak bu daire önceden de izin alınarak birkaç kez tefriş edilmişti. Son birkaç ay içinde bu daire mefruşatı için 53.911,5 kuruş harcandığı kayıtlardan anlaşılmıştı. Mabeyin'de oluşturulan komisyonun düzenlediği bütçede bütün mefruşatın yıllık masrafı için 5.000 lira civarında bir meblağın tahsis edildiği sözlü olarak söylenen tebligat sonucunda anlaşılmıştı. Ancak Mart ve Nisan ayındaki tefrişat masrafları 2.000 lira civarındaydı. Geri kalan 3.000 lira ile senenin dokuz, on ayı boyunca idare-i maslahat zaruri olduğundan" tefrişin yapılıp yapılmaması konusunda Heyet-i İdareden bilgi istenmişti (25 Nisan 1320 Mefruşat Müdürü Akif). Heyet-i İdare'de bu konudaki intibaları da içeren tefriş talebini padişah II. Abdülhamid'e arz etmişti, onun kararına göre hareket edilecekti. Nitekim bu istek padişah tarafından 29 Mayıs 1320 tarihinde onaylanmıştı. Bkz. HH.MFŞ, nr.33/83, 2. ve 4. Belge.

olduğundan sistem böyle talebi de beklemiyor. Ancak, parça parça talep geldiğinde de talep edilen mekânın 5 sene içinde tefriş edilen yer olup olmadığı da bilenemiyor, yapılan kontrollerde de bu anlaşılamıyor. Dolayısıyla 5 sene boyunca tefriş talebi yapılmaması kuralı fiilen işlemez hâle geliyor.

İkinci kural *3.000 kuruşun üstündeki tefriş taleplerinin reddedileceği* şeklinde idi. Bu kural da delindi. Hanedan üyeleri ve bürokratlar, büyük dairelerde tefriş talepleri 3.000 kuruşun üstüne çıktığında, barajı aşmamak için tefriş taleplerini bilinen miktarın altında birkaç parçaya bölerek, bazen yıl yıl, bazen de aynı yılda üst üste ama farklı zamanlarda talep ederek; zimnen 3.000 kuruş barajını aşmamış oluyorlardı. Gerçekte ise mesela bir hanedan üyesinin konutunda bir yıl içinde 3-5 kez olmak üzere yapılan taleplerle, beş yılda değil bir yılda 10.000-15.000 kuruşluk tefriş gerçekleştirilmiş olabiliyordu. Hem Mefruşat Müdürünün hem de Hazine-i Hassa Nazırının itirazına takılan hanedan üyeleri doğrudan padişaha ulaşarak, onu ikna etmek suretiyle bizzat kendisinin getirdiği kuralı yine padişahın kararıyla deldiriyorlardı[266]. Bürokratlar da kendilerine göre bir yol tutturuyorlar, böylece bir şekilde hem 5 sene kuralına uymuyor hem de 3.000 kuruş barajını deliyorlardı. Biz, bu gibi yerlerde çoğunlukla önemli kişileri ve yabancı misafirleri ağırlarız, devletin böyle yerlerde itibarı olmalıdır, bu odalar diğer odalar gibi kabul edilmemelidir gibi gerekçelerle tasarruf tedbirlerini bir şekilde uygula(ya)mıyorlardı[267]. Hâliyle Mefruşat İdaresi kendisine tahsis edilmiş olan bütçenin çok üzerinde para harcayarak genel bütçede açıkların meydana gelmesine sebep olmuştur.

Tasarruf tedbirlerinin işe yaramaması, problemin devamı anlamına geliyordu. Problem devam ediyorsa, bu sürecin bir tarafında yer alan birilerinin de çözüm

---

[266] *Devletlu necabetlu İbrahim Tevfik ve Abdürrahim Efendiler hazretlerinin dairelerin vaki salonun mükemmelen tefrişi ser-kurenalık makam-ı samisinden musaddak işbu varaka ile talep olunuyorsa da masarif-i külliyeyi mucib bu kabil tefrişat-ı mühimmenin icrası hususunun hazinece istizanı gayr-ı kabil olduğundan bademe devletlu necabetlu efendiler ve devletlu necabetlu sultan efendiler hazeratı daireleriyle emsali devair-i fahire tefrişatına lüzum-ı hakiki his olundukça doğrudan doğruya ya zât-ı samileri veyahut lalaları canibinden irade-i seniyye istihsaliyle hazineye tebliği muktezi bulunduğu ve hazinenin ahval-i hazırası ilcaatına [zorlamalar] nazaran bundan böyle bila-irade-i seniyye-i mülukane bu gibi sarfiyat-ı külliyenin hazine vasıtasıyla hakpa-yı şahaneye arzı maslahen mümkün olmayacağı siyakında ser-kurena-yı hazret-i şehriyariye tezkere-i aliyye-i nezaretpenahi tastiri tezekkür kılındı. 27 Ağustos 1321 (9 Eylül 1905). Heyet-i idare.* Ancak bu karar uygulanacağı sırada Mefruşat İdaresine musahip Nadir Ağa'nın verdiği sözlü emir üzerine Şehzade Abdürrahim Efendi dairesinde tefrişi Ramazan'dan evvel istenmiş ve ortaya çıkan 36.580 kuruşluk masraf padişah tarafından da onaylanmıştır (17 Aralık 1905). Bkz. HH.MFŞ, nr.37/30.

[267] HH.MFŞ, nr.31/38, 2. Belge, 13 Haziran 1903/31 Mayıs 1319.

önerilerini düşünmesini beklemek anormal bir durum olmaz. Hatta bazen bu, sistem tarafından birilerine mecburen verilir. Ancak, uzun yıllar, 30 yıl, Mefruşat İdaresinde görev yapan Hacı Mehmet Akif Bey, devletini seven birisi olarak, bu görevi zoraki değil gönüllü olarak yapmaya hazırdı. Hacı Mehmed Akif Bey daha önceden olduğu ve bir kısım raporlarından yukarıda da bahsedildiği üzere, tecrübelerini işlerin düzgünce yürütülmesine çoktan hasretmiştir. Kendisi yazdığı bir diğer raporda Mefruşat İdaresinin gelişmesini özetlemiş, buradaki israfı ve nasıl önleneceğini anlatmış, hem alınan tedbirlerde nasıl açık kapılar bırakıldığını, tedbirlerin delinmeye çalışıldığını dile getirmiş hem de 20. yüzyılın başında Mefruşat İdaresinin önemli bürokratik muamelelerini, kayıt sistemini izah etmiştir. Hacı Akif Bey raporunda[268] daha önce dile getirdiği bazı tespitlerini tekrarlamış, ek olarak yeni bazı öneriler sunmuştur. Bunlar şöyledir: 1.Tasarruf tedbirlerinde en büyük gedik hanedan mensupları tarafından açılmaktadır. Bunu önlemek için, hanedan mensuplarının dairelerine, Mefruşat İdaresinin bütçe havuzundan ihtiyaç duyuldukça para tahsis etmek yerine, bunların tefrişat ve diğer ihtiyaçları için ayrı bir bütçe kalemi oluşturulmalı; bütçe havuzundan çıkarılmalı, söz konusu tahsisatı istediği gibi harcamalı ama onun dışında para verilmemelidir. 2.Tefrişat kararlarında kimlerin nereye kadar sorumlu oldukları daha açık bir şekilde belirlenmeli ve uygulanmalıdır. Aslında bu kural daha önce biliniyordu, ama belki de dikkatlerden kaçmış olacağından Akif Bey bir kez daha dile getirmiş olmalıdır. Masrafları 1.000 kuruşa kadar olan talepler Mefruşat İdaresi Müdürü tarafından, 1.000-3.000 kuruş arasında olan talepler Heyet-i İdare tarafından karar verilerek uygulanacak, 3.000 kuruştan fazla olanlar da padişahın onayıyla uygulanacaktı. Böylelikle raporda kimin hangi yetki ve yükümlülüklerinin olduğu hatırlatılmıştır. Ayrıca tefriş edilen yerlerdeki eski malzemelerin yeniden kullanılabileceğini ama buna özellikle hanedan üyelerinin pek dikkat etmediklerini, satın alma işlemlerinde hanedan üyelerinin toptan alınan malzemeler yerine özel ve yerinde imal edilen ürünler kullandıklarını, tasarruf etmek için en iyi yollardan birisinin ihtiyaç duyulanların gerek münakasa (açık eksiltme usulü) gerekse pazarlık yapılarak toptan satın alınarak depoya konulan eşyalardan sağlandığını, depodaki eşyaların, malların nasıl takip edildiğini tek tek anlatmıştır.

[268] HH.MFŞ, nr.32/81. Belgenin bir kopyası için bkz. Ek 11.

Sonuç itibarıyla, Osmanlı Devletinin mali yapısı gün geçtikçe kötüye gittiği için devletin başındakilerin israftan kaçınması beklenirdi. Aksine, başta padişah ve hanedana mensup kişiler ile bürokratlar, yine kendileri tarafından alınan tasarruf tedbirlerine uy(a)madılar. Hanedana mensup kişiler 'devlet benim', üst düzey bürokratlar da 'devleti temsil eden benim' anlayışıyla tasarruf tedbirlerini deliyorlardı. Bazı bürokratların bütçe açıklarını kapatmak için gösterdiği çabalar ise sonuçsuz kalıyordu.

III. ÇÖZÜLÜŞ: II. MEŞRUTİYET'İN İLANINDAN SALTANATIN KALDIRILMASINA KADAR MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİ (1908-1922)

A. HAZİNE-İ HASSANIN YENİDEN DÜZENLENMESİ

Mefruşat İdaresinin kaderi Hazine-i Hassa Nezaretinin kaderiyle Hazine-i Hassa da Osmanlı'nın mali yapısıyla çok yakından ilişkilidir. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlının mali durumu da hiç de iç açıcı değildi. Bunu anlatmaya bile gerek yok; ama II. Abdülhamid işi bir şekilde 1908'e kadar getirmişti. 24 Temmuz 1908 yılında tahtta hâlâ II. Abdülhamid oturuyor olmasına rağmen yetki ve kontrol onda değildi. II. Meşrutiyet ilan edilmiş, sistemde büyük değişiklikler yapılmış, iktidar daha ziyade Meşrutiyetçilere geçmiştir. Dolayısıyla, geleneksel Mefruşat İdaresinin veya onun bağlı olduğu Hazine-i Hassa Nezaretinin, eski düzenini devam ettirmesi mümkün gözükmemektedir. Bu hem 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşturulmaya çalışılan düzen hem de II. Abdülhamid'in kendine özgü oturtmaya çalıştığı saray düzeni için geçerlidir. Her şeyden evvel II. Abdülhamid'in kullanmakta olduğu Yıldız Sarayı, sembol bir mekân olduğu için, 1909 yılına kadar aktif olarak kullanılmış olsa da, ondan sonraki padişahların Yıldız'ı kullanması demek, II. Abdülhamid geleneğini sürdürmek anlamına geleceğinden Meşrutiyetçiler bunu kabul edemezlerdi. Bu da, sarayda ve saray düzeninde kısmen de olsa bazı değişikliklerin meydana gelmesi demekti. Artık, sistemde meşruti bir anlayış vardı, kurumlar da meşruti anlayışa göre kendilerine yeniden çekidüzen vermeliydiler. Görünmez bir el ya da ilan edilmemiş bir karar, muhtemelen o dönemin yöneticilerini etkilemiş görünmektedir. İşte bu noktada bu

etkilerin, Hazine-i Hassada ve Mefruşat İdaresinde nasıl bir durum ortaya çıkardığını açıklamak gerekecektir.

Önce Hazine-i Hassanın nezaretten müdürlüğe geçişi ve II. Abdülhamid döneminde Hazine-i Hassayla ilgili kimi düzenlemeler hakkında bilgi vermek daha doğru olacaktır. İlk olarak, tıpkı Mefruşat İdaresi gibi Hazine-i Hassa Nezareti bünyesinde yer alan Emlak-i Hümayun İdaresinin, Hazine-i Hassa İdaresinin içinden çıkarılmaksızın bağımsız bir kurum haline getirilmesiyle değişmeler başladı. Bu konuyu bir daha irdeleyecek olursak; Hazine-i Hassa Nezareti, masrafları artıp ödemelerini karşılayamaz hâle gelince, buna çözüm aramaya başladı. Nezarete devlete ait çiftliklerden veya arazilerden, muhtemelen, önemli miktarda gelirler geliyordu. Bu gelirlerin temelde nereye kullanıldığını kesin olarak bilemiyoruz. II. Abdülhamid, bunları serbestçe harcayabildiği bir kaynak olarak kullanıyordu. Bunu, bugünkü örtülü ödeneğe benzetmek ne derece doğrudur, bilemiyoruz. II. Abdülhamid, bu kaynakları daha da geliştirdi. Ülke sınırları içinde mülkiyet kaydı bulunmayan arazileri "Emlak-ı Hümayun" adıyla toplayarak kendisine tapusunu çıkarttı. Esasında böyle bir uygulama ile yabancıların Osmanlı ülkesindeki sömürgeci emellerine de engel olabileceğini düşünmüştü. Böylece buraların idaresini Hazine-i Hassa Nezaretine bağlı Emlak-ı Hümayun İdaresi adı altında bir birime devretti. Yine muhtemelen, II. Abdülhamid, söz konusu kaynakların kendisine yarattığı avantajı daha da arttırmak isteyerek bazı ilavelerde bulundu. Söz konusu idare, her ne kadar Hazine-i Hassanın içinde yer alsa da, gelirinin Hazine-i Hassa harcamalarına dahil edilmemesine dikkat etti, kararlar aldırdı. Zamanla da Emlak-ı Hümayun İdaresi öyle genişledi ki Hazine-i Hassanın içinde yer almasına rağmen hem personel hem de gelirler bakımından ondan daha büyük bir birim hâline geldi[269]. Bu çelişki, ilk olarak Meşrutiyetçilerin dikkatini çekti. Konuyla ilgili bir düzenleme yapılmasına karar verilerek Emlak-i Hümayun İdaresi Maliye Hazinesine devredildi. Meşrutiyetçiler belki bununla bir başka hususu da gerçekleştirmek istediler: Hem Emlak-i Hümayun İdaresini hem de gelirlerini Maliye Hazinesine devrederek II. Abdülhamid'in gücüne önemli katkılar sağlayan para kaynaklarını kurutmayı amaçladılar. Bu düşüncelerini, her ne kadar buna dair bir belge ve bilgi bulamamış

[269] Arzu Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, Timaş Yay., İstanbul 2009, s.21-33, 253-258.

olsak da, II. Abdülhamid'e 1908 yılında kendisini iktidardan indirmeden önce bir şekilde ilettiler. II. Abdülhamid de, gönüllü olarak veya kendi rızasıyla Emlak-ı Hümayun gelirlerinin 2/3'lük kısmını, 1.000.000 lira karşılığında Maliye Hazinesine (Devlet Hazinesine) devretmişti. Ancak bu hibesinin karşılığında istenen paranın çok az bir kısmını alabilmiştir. Ama Meşrutiyetçiler, bununla da yetinmediler ve 1909'dan sonra Emlak-i Hümayun İdaresinin gelirlerinin tamamını Maliye Hazinesine devrettiler[270]. Böyle yapmakla, belki sadece II. Abdülhamid'in serbestçe kullandığı kaynakları elinden almış olmakla kalmayıp ondan sonra gelecek padişahların da aynı yolla büyük bir ekonomik imkâna sahip olmalarını, dolayısıyla da güçlü bir iktidar kurmalarını engellemiş olacaklardı.

Meşrutiyet'le birlikte yaşanan başka bir gelişme de, padişahlara, saray iktidarının sembolü olan Yıldız Sarayı yerine Dolmabahçe Sarayında ikamet ettirilmesidir. Böylece, hem büyük bir kompleksin masrafları azaltılmış hem II. Abdülhamid'in gölgesinin dolaştığı mekânlardan uzaklaşılmış olur. Ayrıca geniş bir mekânı kontrol etmenin zorluğu yerine kontrolü kolay sağlanır bir mekân da tercihe şayandır. Bu gelişmeler de, hâliyle Hazine-i Hassaya müdahaleyi kaçınılmaz kıldı. Böylece Hazine-i Hassa, hem yukarıda bahsi geçen Emlak-ı Hümayunun Maliye Hazinesine devriyle hem de Dolmabahçe Sarayı'na geçişle görev alanı daraltılmış, personeli azaltılmış bir hâle geldi. Böylece küçülen Hazine-i Hassa Nezareti için muhtemelen idari bazı düzenlemelerin de yapılması ihtiyacı hissedilmiş olmalı ki Kurumun nezaretten müdürlüğe indirilmesine karar verilmiştir. Dolayısıyla II. Abdülhamid'in son Hazine-i Hassa Nazırı Nuri Bey görevden alındı, yerine yenisi atanmadı. Bunun yerine bir süre için Hacı Feyzi Efendi nazır muavini olarak getirildi. Hacı Feyzi Efendi 6.000 kuruş maaşla görev yaparken Hazine-i Hassa yeniden düzenlenerek Kurumun idaresi 26 Ekim 1909 tarihinde müdürlüğe çevrilmiş ve Hacı Fevzi Efendi de ilk Hazine-i Hassa Müdürü olarak atanmıştır. Hacı Fevzi Efendi, Mehmed Reşad'ın saltanatı boyunca görevinde kalmıştır. Burada dikkat çekici bir gelişme de Müdürlüğün Muhasebeciliğinin Hazine-i Hümayun Kethüdasına verilmesidir. Bunun ne anlama geldiğini, birçok zihinsel yordamalar yapabilirsek de, elimizdeki bilgiler bunları açıklayacak nitelikte olmadığından

[270] Terzi, *age*, 139-141, 150-151, 159-161; Uşaklıgil, *age,* s.227.

bilemiyoruz. Belki biçim olarak küçük ancak muhtemelen nitelik olarak önemli bir başka gelişme de Hazine-i Hassa İdaresinde görev yapan Heyet-i İdarenin yerini onun küçültülmüş modeli olan 'Encümen-i İdare'nin almasıdır. Yapılan bir araştırmada, bu değişikliğin sayısal olarak küçültülmek suretiyle yapıldığı belirtilmekle beraber aynı zamanda arşivde, tasnif edilenler arasında bu konuda, henüz yeterli belgelerin bulunmadığına işaret edilmektedir. Diğer taraftan Hazine-i Hassaya bağlı birimlerden Matbah-ı Amire, Istabl-ı Amire, Mefruşat-ı Hümayun, Hatap Anbarı, Depo İdaresi gibi birimler görevlerini yapmaya devam etmiştir[271]. Ancak Ebniye-i Seniyye İdaresinin ne şekilde yürütüleceğine karar verilemeyerek, Cumhuriyet Dönemine kadar değişik uygulamalara gidilmiştir[272]. Hazine-i Hassa Müdürlüğü içinde, arazi idaresi ile ilgili iki önemli birim olduğunu yeniden hatırlatalım: 1.Emlak-ı Hakanî, 2.Emlak-ı Hümayundur. Emlak-ı Hümayun, Osmanlı hanedanından sultan II. Abdülhamid'in üzerine tapuladığı arazilerin idaresi ile ilgilenir; Emlak-ı Hakanî ise Osmanlı hanedanın kadim mülklerinin idaresi ile ilgilenir[273].

Bu birimlerin her ikisi de Hazine-i Hassanın yönetimi altındadır. Böyle olmakla beraber, Emlak-ı Hümayunun bütçesi II. Abdülhamid'in özenle altını çizmesi nedeniyle Hazine-i Hassanın bütçesine karıştırılmamıştır. Bu iki birim hem nitelikleri birbirlerine yakın olduğu için hem de görev alanları aynı kurumda olduğu için karıştırılabilir.

Meşrutiyetçiler II. Abdülhamid'in özel mülklerinin idaresine mahsus Emlak-ı Hümayunun idaresini ve gelirlerini, muhtemelen özel bir tavırla Maliye Hazinesine devretmiş olmakla birlikte, Osmanlı hanedanına ait kadim mülklerin yönetimine ait birim olan Emlak-ı Hakanîye müdahale etmemişlerdir. Fakat 11 Nisan 1912 tarihinde müdahale niyetinden ziyade daha iyi idare edilmesine yönelik bir vurgu anlamına gelebilecek bir kanun çıkarmışlardır. Söz konusu düzenleme çağdaş yönetim anlayışının gereklerine göre, eksik olan kararların alınması olarak da bakılabilir.

---

[271] Terzi, age, s.41-42, 139, 165-166.

[272] Ebniye-i Seniyye İdaresinin ne şekilde devam etmesi gerektiğine bir türlü karar verilememiş ve bu konuda bir dizi kanun çıkarılmıştır. Ayrıntısı için bkz. Terzi, age, s.166-167. Arzu Terzi, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.16, İstanbul 1998, s.109-119.

[273] Terzi, Hazine-i Hassa, s.140-161.

Nitekim iki sene sonra Emlak-ı Hakanî Hazine-i Hassa Müdürlüğünün Emlak-ı Hakani Şubesi olarak adlandırılmıştır. 4 Temmuz 1918 tarihinde tahta çıkan Sultan Vahideddin, II. Abdülhamid'in mülklerini idare eden birim olan Emlak-ı Hümayunu, Hazine-i Hassaya iade etmiştir. Böylelikle, hem idaresi hem de gelirleri Maliye Hazinesine devredilmiş olan Emlak-ı Hümayunu eski biçimine döndürmüştür. Vahideddin'in tahta çıkar çıkmaz böyle bir uygulamaya gitmesinin altında birçok neden arayabiliriz. Öncelikle I. Dünya Savaşı'nın, Osmanlı'nın aleyhine geliştiğini belirtmek gerekir. Saltanat (her ne kadar Vahideddin savaş başladığında tahtta değil ise de), savaşa girmenin sorumluluğunun kime ait olduğunun farkındadır. Aslında, Mondros Ateşkes Anlaşmasından hemen önce istifa edip yurt dışına kaçan iktidardaki İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri de bunu bilmekte olduklarını göstermişlerdir. Bu yüzden, padişah, iktidarının son günlerini yaşamakta olan İttihat ve Terakki Partisi liderlerine ince bir mesaj vermek istemiş olabilir. Meşrutiyetçiler, II. Abdülhamid'in mülklerinin idaresini, genel bütçeye dahil ettirerek zımnen de olsa hanedana "iktidarın kimde olduğunu göstermek" istemişti; aynı şekilde Vahideddin de hemen aldığı söz konusu kararla aynı şeyi göstermek istemiş olabilir. Emlak-ı Hümayun üzerinden devam eden iktidar gösterileri bunlarla sınırlı kalmamıştır. 1 Kasım 1920'de Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi, "Hazine-i Hassaya Ait Bulunan Emlak, Arazi ve Muamelat-ı Tasarrufiyeye Dair"[274] başlıklı bir kanun yayımlayarak hem iktidarın kimde olduğunu anlatmak hem de o dönemde acil ihtiyaç duyduğu mali kaynaklara hâkim olmak istemiştir. Böylece II. Abdülhamid döneminde, en azından, içindeki Emlak-ı Hümayun İdaresinden dolayı ve onun üzerinden gerçekleştirilen düzenlemelerle II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet Dönemi'nin başlarına kadar büyük iktidar mücadeleleri yapılmıştır. Dolayısıyla Hazine-i Hassa İdaresinde de büyük değişiklikler meydana gelmiş; ancak bu değişiklikler Emlak-ı Hümayunundakilerin gerisinde ya da gölgesinde kalmıştır.

B. YENİ DÜZENDE MEFRUŞAT İDARESİ

II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) saltanatın kaldırılmasına (1922) kadar geçen süreçte, Mefruşat-ı Hümayun İdaresine önemli görevler verilmeye devam edilmiştir. Ancak bu görevlerin, bazen İdarenin geleneksel fonksiyonunu yansıtırken

[274] Terzi, age, 159-161.

bazen de zamanın yeniliklerini uygulamaya dönük olduğunu; ayrıca Meşrutî yönetim anlayışının da saraylara yansıtılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Mefruşat İdaresi ile Debboy İdaresinin yönetimi aynı kişiye verilmiştir ve 15 Şubat 1910'da Mefruşat Müdürü Hacı Mehmed Akif Bey'i Mefruşat ve Debboy Müdürü olarak anılmaya başlanmıştır[275]. Bu döneme dair çoğu belgeye de ulaşamadığımızı düşünüyoruz. Ancak bu dönemin bir kısmında sarayda görev yapan başkâtip, başmabeyinci ve seryaverin hatıratlarından Mefruşat İdaresi hakkında bir değerlendirme yapacak kadar bir bilgiye sahibiz.

Daha önce de söylendiği gibi, Mefruşat İdaresinin II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan temel görevinin 1909 yılında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle başladığını görüyoruz. Bu başlangıç, Meşrutiyet yönetiminin II. Abdülhamid'in izlerini yok etmek veya yeni bir başlangıç yapmak üzere, padişahın Yıldız Sarayı'nı kullanması yerine Dolmabahçe Sarayı'nı kullanmasını tercih etmesiyle kendini gösterdi. Böylece Mefruşat İdaresine öncelikle büyük bir iş düşüyordu. Çünkü her ne kadar tamamen terkedilmemiş olsa da II. Abdülhamid'in 30 yıldan fazla süren iktidarı boyunca fazla kullanılmayan Dolmabahçe Sarayı'nın içerisindeki mefruşat oldukça bakımsız ve kullanım süreleri çoktan geçmiş eşyalardı. Artık padişah burada ikamet edeceğinden yeniden tefriş edilmeliydi. Nitekim öyle de oldu. Ama bu arada Meşrutiyet İdaresi, hem Mefruşat İdaresinin masraflarını azaltmak hem de gelir gider dengesini tutturmak adına harcamaları kontrol etmek de istiyordu. Nitekim Dolmabahçe Sarayına tamamen yeni eşyalar almak yerine, daha çok Yıldız'dan getirilen eşyalar kullanılarak az masraflı bir yenileme gerçekleştiriliyor. Diğer sarayların ihtiyaçları da gözetiliyor; aynı anlayışla onların ihtiyaçları da karşılanıyor[276]. Burada dikkati çeken husus, daha önceki anlayışların aksine saraylar için kontrolsüz veya sınırsız bir harcamaya izin verilmemiş olmasıdır. Dahası, ister tasarruf tedbirlerinin sonucu ister dönemin anlayışının sonucu, diyelim Meclis-i Mebusan'a Çırağan Sarayı tahsis edilmiş ama bir süre sonra çıkan yangınla saray

[275] HH.SAİD.d, nr. 1, s.69-70

[276] Uşaklıgil, *age*, s. 44, 100, 191-192, 570-571.

tamamen yanmış ama çok masraflı olacak tamiri, tefrişi veya yenilenmesi yoluna gidilmemiştir[277].

Tasarruf tedbirleri bağlamında daha birçok girişimlerde bulunuluyor. Bunlardan biri: Artık, saraylarda kullanılmayacak eşyaların satılarak Mefruşat İdaresine gelir olarak kaydedilmeye çalışılmasıdır[278]. Fakat işlerin hiç de istenildiği gibi veya planlandığı gibi gittiğini söyleyemeyiz. Hem eski saraylardaki kullanılmayan malzemelerin satışında hem de Dolmabahçe veya diğer saray veya kasırlara ihtiyaç duyulan yeni malzemelerin satın alınmasında çok büyük yolsuzlukların yapıldığını görüyoruz. Bu konuda Sultan Mehmed Reşad'ın mabeyin başkâtipliğini yapan Halit Ziya [Uşaklıgil] Bey sarayların bazı değerli eşyalarının, gümüşlerin, tarihî değere sahip halıların çok ucuz fiyata satıldığını, satın alanların da bunları çok yüksek fiyatlarla başkalarına devrettiklerini ifade etmektedir[279]. Bu ise hazineyi zarara uğratmıştı. Diğer taraftan aynı dönemde padişahın Seryaveri Hurşit Paşa ise satın almalarda da yolsuzlukların olduğunu ifade eder[280]. Bütün bunlar, genelde devletin, özelde de Mefruşat İdaresinin tasarruf etmeye çalıştığı dönemlerde yapılmaktadır.

Aynı dönemde özelde Mefruşat İdaresinin genelde de Hazine-i Hassanın yaptığı önemli işlerden birisi; II. Abdülhamid döneminden kalma, başka bir ifadeyle saraylar için kontrolsüz harcamaların yapıldığı dönemden kalma borçların kapatılmasına da karar verilmesidir. Mefruşat İdaresinde alacağı olanların hesabı çıkarılır. Mefruşat İdaresinin 26 Nisan 1909 tarihine kadar aylık icmallere ve defterlere geçmeyen borcu 112.813 kuruş olarak hesaplanmıştır. Ödemelerin bir kısmı Hazine-i Hassadan, diğer bir kısmı da Emlak-ı Hümayundan yapılarak hesaplar kapatılmıştır[281].

---

[277] Selda Ertuğrul, "Çırağan Sahilsarayı", *TDVİA*, C.8, İstanbul 1993, s.304-306; Mustafa Şahin, "Çırağan Sarayı Ne Zaman Yandı?", *Tarih ve Toplum*, S.100, İstanbul 1992, s.194.

[278] Gümüşsuyu kışlasında kumandanlık dairesiyle muallim ve müdür beylere mahsus odaların tefriş masraflarının ödenmesi için gereken para Topkapı Sarayında satılmakta olan eşyanın geliri ile karşılandı (HH.MFŞ, nr.61/50, 2. Belge, 11 Mayıs 1326/24 Mayıs 1910).

[279] Uşaklıgil, *age*, s.87.

[280] Hurşit Paşa, "Saray Eşyalarının Satışındaki Yolsuzluk", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.I, S.4, 1 Mayıs 1965.

[281] HH.MFŞ, nr. 45/67, 10 Mayıs 1325. Mefruşat İdaresinden alacaklı olanların isimleri bu defterde belirtilmiştir.

Mefruşat İdaresinde görev yapan personel sayısı da, azaltılmıştır. Bu bağlamda Hazine-i Hassa genelinden 23 kişinin işine son verildiği bilinmektedir[282]. Bunda mihenk taşı 9 Temmuz 1909 tarihli Tensikat Kanunu'dur[283]. Ayrıca saltanat yönetiminin Yıldız gibi geniş bir mekâna yayılmış bir saraydan, Dolmabahçe gibi yekpare bir saraya taşınması, muhtemelen birçok personelin de ihtiyaç fazlası durumuna düşmesine yol açmış olmalıdır. Tensikat Kanunu da bu gelişmeler esnasında idarecilere hareket kolaylığı sağlamış olmalıdır.

Bu aşamada değişen birçok şey varken değişmeyen hususlar da vardı. Yeni dönemde değişmeyen hususlardan belki de en önemlisi, Hacı Mehmed Akif Bey'in Mefruşat İdaresinin müdürü konumunda bulunmasıdır:

Tablo 3: *1908-1922 Tarihleri Arasında Mefruşat Müdürleri*	
Müdür	**Görev Başlangıç ve Bitiş Tarihleri**
Hacı Mehmet Akif Bey	01 Şubat 1887-05 Ocak 1917
Hacı Hafız Feyzi Efendi	1918
Ali Efendi (müdür muavini) [284]	1918
Ali Rıza Bey[285]	1920-1922

Tablo 3'de de görüleceği üzere, neredeyse II. Abdülhamid'in iktidarıyla saraya giren Mefruşat Müdürü Hacı Mehmed Akif Bey, onun iktidardan indirilmesinden yaklaşık 10 sene sonra da (ölünceye kadar) görevine devam etmiştir. Daha sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacağı üzere Hacı Mehmed Akif Bey, daha 13 yaşında saraya intisap etmiş, II. Abdülhamid'in tahta çıktığında "ziyafet-i seniyye takımı memuru muavinliğine" getirilmiş ve 1887'den itibaren de Mefruşat Müdürü olmuş; 1917'de ölünceye kadar da bu görevini sürdürmüş muhtemelen bu kurumun şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Her şeyin değiştiği, rejimin mutlakıyetten meşrutiyete, padişahlığın II. Abdülhamid'den Sultan Reşad'a geçtiği ve birçok önemli kurum ve görevlinin değiştiği süreçte, Hacı Mehmed Akif Bey'in ne terfi alıp yükseldiğini -yani dikey bir hareketliliği- ne de değiştiğini görüyoruz[286].

---

[282] Terzi, age, s.164.

[283] *Tensikat İcrasına Dair Kanun*, Takvim-i Vekayi Matbaası, 1325.

[284] *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*,1333-1334 Sene-i Maliye, 68. Sene, Dersaadet 1334, s.99.

[285] HH.MFŞ, nr.57/24, 29. Belge.

[286] 1969 tarihinde Laurance J. Peter ile Raymond Hull'un birlikte yayımladığı *The Peter Principle: Why Things Always Go Wrong* adlı kitabı ile literatüre giren bir yönetim kavramıdır. Burada çalışan birinin işinde başarılı olması için yapılan terfilerin bir noktaya kadar, o kişinin yeteneğinin son sınırına kadar yapılması ve böylece daha ileriki terfilerde başarısızlık yaşamaları yerine yeteneğine

Muhtemelen terfi alıp yükselmemesinin sebebi işini çok iyi yapıyor olmasıyla açıklanabilir[287].

Hacı Mehmed Akif Bey'in Mefruşat İdaresindeki tecrübeleri veya buraya yön verme girişimleri, daha önce de söylendiği gibi, 20. yüzyılın başlarında yazdığı raporlarla görülür. Meşrutiyet döneminde, özellikle II. Abdülhamid'in izlerinin yok edilmeye çalışıldığı bir zaman diliminde, Hacı Mehmed Akif Bey'in II. Abdülhamid ile bağlantı kurulmadan görevine devam ettirilmesi, onun karakterini ve işine verdiği önemi daha da belirginleştiriyor. Bu süreç, 1917 yılına kadar devam ediyor. Tablo 3'de de görüleceği üzere, Hacı Mehmed Akif Bey'den sonra Mefruşat Müdürü olarak göreve getirilenler çok kısa süre makamda kalabiliyorlar; dolayısıyla da ne yaptıkları veya yapmadıkları da pek anlaşılmıyor. Belki de bunların görevlerini tam olarak takip edememizde I. Dünya Savaşının da rolü olmuştur. Halbuki dönemin bürokratik anlayışı gereği, 45 sene devlet hizmeti bulunanların zorunlu olarak emekli edilme kuralına rağmen ne idare Hacı Mehmed Akif Bey'i azlediyor ne de kendisi, yaş haddinden dolayı bu görevi terk etmeye yelteniyor[288]. Böylece, kendisi Mefruşat Müdürlüğü çizgisinde hem 'olgunlaşma' dönemini hem de saltanattan cumhuriyete geçişle birlikte Mefruşat İdaresinin kaldırılmasına giden zaman diliminde 'çözülüşü' yaşamış oluyor.

Bu açıklama biçimi, 30 yıl boyunca Mefruşat Müdürü olarak görev yapmış olan Hacı Mehmed Akif Bey'in hayatındaki düz çizgiye bakıldığında çelişkili gibi görünse de bunun açıklaması çok zor olmasa gerektir. Aslında kendisinden hemen önceki süreci Mefruşat İdaresinin 'kuruluş' süreci olarak tanımlarken, bir yerde, kuruluştan sonra 'olgunlaşma' ve 'çözülüş'ün Hacı Mehmed Akif Bey'in yaptıklarına endeksli, ona bağlı gibi yanlış algılanmasına gidiyor olduğunun biz de farkındayız. Ancak bu algının aksine, belki de israfın kontrol edilemediği zamanlarda daha büyük zararların önüne geçilmesinde, II. Abdülhamid'in otoriter, mutlakıyetçi

---

en uygun pozisyonda bırakılması düşüncesidir. Kısacası, bir hiyerarşi içindeki her çalışan yetersizlik gösterdiği noktaya kadar terfi edebileceği eğilimde olan düşüncedir. Bkz. Laurance J. Peter - Raymond Hull, *The Peter Principle: Why Things Always Go Wrong*, New York 1969. "Peter Principle", http://en.wikipedia.org/wiki/Peter_Principle, 28.10.2014.

[287] Sultan Mehmed Reşad zamanında başmabeyncilik yapan Lütfi Simavi ve mabeyn başkatipliği yapan Halit Ziya Uşaklıgil Hacı Mehmed Akif Bey'in işini çok iyi yaptığını dile getirir: Bkz. Lütfi Simavî, *Sultan Mehmed Reşad Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)*, Hazırlayan: Sevda Şakar, Şehir Yay., İstanbul 2007, s.201; Uşaklıgil, age, s.482-483.

[288] HH.SAİD.d, nr. 1, s.69-70.

yönetiminden meşrutiyete geçiş döneminde mefruşat işlerinin de aksamadan devam ettirilmesinde temelde hep Hacı Mehmed Akif Bey'in gayretlerinin olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan, II. Abdülhamid dönemindeki saraylardaki israf, Meşrutiyet İdaresine geçişle ortaya çıkan gelişmeler ve 'çözülüşü' zuhur ettiren Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı gibi olumsuz etmenler Hacı Mehmed Akif Bey'in iradesi dışında meydana gelen gelişmelerdir. O, hem kurumsal olarak başında bulunduğu birimi en iyi şekilde yönetmiş hem de içeriden bozulmanın ortaya çıkmasına izin vermemiştir.

IV. KALDIRILIŞ: MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNİN TARİH SAHNESİNDEN ÇEKİLME SÜRECİ (1922-1924)

A. HALİFELİK DÖNEMİNDE HAZİNE-İ HASSA

Hem Hazine-i Hassa İdaresi hem de Mefruşat İdaresi ile ilgili olarak 1918 ile 1922 arası dönemi gri dönem diye adlandırabiliriz. Çünkü bu döneme ait çoğu belgeye ulaşamadığımızı düşünüyoruz. Bu belgeler ya henüz tasnif edilmedi ya da bakmadığımız tasniflerde veya kargaşa içinde kayboldu, telef edildi. Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte hanedana halifelik statüsünü verildiği Cumhuriyet döneminde Hazine-i Hassada ne gibi düzenlemelerin yapıldığına geçmeden önce dönemin sonlarında meydana gelen siyasi gelişmelere kısaca temas etmekte yarar vardır.

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla Osmanlı Devleti fiilen sona ermiş, 19 Mayıs 1919 tarihinde Türk milletinin bağımsızlık savaşına başlamasıyla 23 Nisan 1920'de Ankara'da, İstanbul dışında, bir millet meclisi toplanmıştır. Millî Mücadelenin kazanılmasıyla 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat ve halifelik birbirinden ayrılarak saltanat kaldırılmış, Osmanlı Devleti resmen sona ermiştir[289]. Halifeliğe ise, Büyük Millet Meclisi tarafından 19 Kasım 1922'de Abdülmecid Efendi tayin edilmiştir. Ardından 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edilmiş ve 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 431 sayılı "*Halifeliğin İlgasına ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun*" ile halifelik de kaldırılmış, Osmanlı hanedanı ülke dışına

[289] Osmanlı mirası konusunda bkz. Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne", *Osmanlı*, C.7, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.547-551.

çıkarılmıştır. Bu kanuna göre padişahın Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki tapulu taşınır ve taşınmaz malları, mülkleri, arazileri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne intikal etmiştir. Bunların içine kaldırılan saltanatın sarayları, kasırları, binaları; oralardaki mefruşat, takımlar, tablolar, güzel sanat eserleri (nadir eserler, asar-ı nefise), vs.; hazine-i hümayun eşyası vb. girmektedir[290].

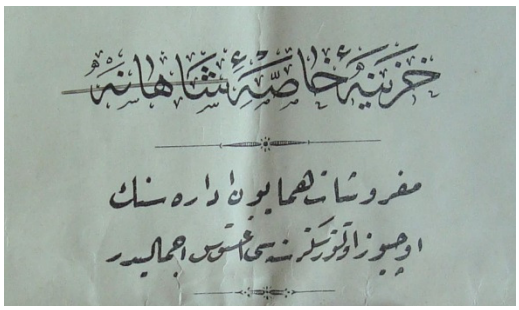
Hanedanlık halifelik statüsüne çevrilince, 1 Kasım 1922'den 3 Mart 1924 (Halifeliğin kaldırılmasına)'e kadar geçen yaklaşık 16 aylık bir süreçte eski gelenekler yeni şartlara adapte edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle padişaha mahsus Hazine-i Hassa, halifeye mahsus bir kurum olarak tanımlanmış bazı uygulamaları da genelde Ankara ile ortaklaşa yürütülmüştür. Böylece, İstanbul'da saray idarelerini ve halifenin gelir-giderlerini düzenlemek için Hazine-i Hassa-i Hazret-i Hilafetpenahi Umum Müdürlüğü kurulmasına gayret edilmiştir[291]. Bu girişimlerin sonuçları tam olarak belli olmamıştır. Belki Gazi Mustafa Kemal'in zihninde halifeliği de kaldırma düşüncesinin olmasından hareketle, iş sürüncemeye bırakılmış, savsaklanmıştır denilebilir. Ancak İstanbul'daki halifelik ve çevresinin eski belgeleri, bazen hiç değiştirmeden bazen de yenilerini basarak cumhuriyet dönemine adapte olmaya çalıştığı gözlenmektedir. Bunun izlerini, Mefruşat İdaresi için basılmış belgelere yapılan müdahalelerde de görebiliyoruz. Belge 2'de de görüleceği gibi, bir belgede önceki dönemden kalan Hazine-i Hassa-i Şahane yazısındaki "Şahane"nin üzeri çizilerek kullanılmaya çalışıldığını, bazen de belgenin yeniden basılıp, önceki dönemlerde kullanılan "Şahane"nin yerine "Hilafetpenahi" ifadesi konularak başlığın "Hazine-i Hassa-i Hazret-i Hilafetpenahi" şeklinde kullanılmaya başlandığını görüyoruz.

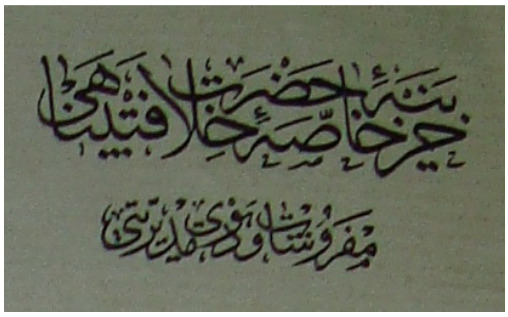
[290] *Düstur*, 3. Tertip, C.5, s.323-324.

[291] Vahide Gezgör-Güller Karahüseyin, "Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi", *Milli Saraylar Arşivi,* İstanbul 1996, s.6-8.

Belge 2: *Hazine-i Hassa-i Hilafetpenâhi Mefruşat ve Debboy Müdüriyyeti/İdaresi İfadelerinden Bazı Kesitler*

HH.MFŞ, nr.57/13, 2. Belge

HH.MFŞ, nr.57/18, 2. Belge

Bir taraftan Ankara'da Cumhuriyet hükümetinin kuruluş sancıları yaşanırken diğer taraftan Hazine-i Hassanın hilafete ve Ankara Hükümetine adaptasyonu için halife gayret gösteriyordu. Bu bağlamda halifenin iradesi gereğince Hazine-i Hassa ile TBMM'nin İstanbul temsilciliği birlikte bir takım kararlar da alıyorlardı. Buna göre Hazine-i Hassa Müdürlüğündeki muavinlik, tahrirat kalemi, evrak kalemi, encümen-i idare, teftiş heyeti, matbah müdürlüğü ve veznedar muavinliği gibi birimler kaldırılıyor. Kaldırılan birimlerdeki defter ve belgelerin korunması, kaybolmaması ve istenildiğinde ulaşılabilmesi için de yeni biri görevlendiriliyor. Muhasebeye ise gelirler ile ödemeleri kaydetmek, maaş bordrolarını düzenlemek için dört kâtip atanıyor. Sicil kaleminde üç odacı, idare merkezinde geceleri nöbetleşe iş yapmak için beş odacı, tezkirelerle yazışmaları sevk ve takip eden üç kavas, bir kapıcı ve bir papuççu bulunuyor[292].

İş bununla da kalmıyor: Evrakların nasıl düzenleneceği, nasıl imzalanacağı, idari birimler arasında nasıl bir düzen kurulacağı gibi kurumun işleyişine dair detaylı tanımlamalar da yapılıyor.

Ayrıca Hazine-i Hassa (aslında halife) için satın alınacak eşyaların işlemlerinde görülen usulsüzlükleri denetlemek üzere 'Heyet-i Tedkika ve Teftişiye' kurulmasına karar veriliyor. Ama Heyet kuruluncaya kadar da, aynı görevi yerine getirmek üzere, birim müdürlerinden oluşan bir 'Heyet-i İdare'nin kurulması kararlaştırılıyor. Heyet-i İdarenin sorumlu olduğu konuları içeren bir talimatnamenin hazırlanması için de Mefruşat ve Debboy İdaresi Müdürü Cemil Beyefendi'nin başkanlığında, İaşe Anbarlar Müdürü (diğer bir) Cemil Bey ve Muhasebe-i

[292] Terzi, age, s.167-168.

Mümeyyiz-i Evveli İhsan Bey'den oluşan bir komisyona 1 Ocak 1923 tarihinde görev veriliyor[293]. Bu komisyonun hazırladığı raporda, Hazine-i Hassa-yı Hilafetpenahi Umum Müdürlüğünün sıkıntılarına ve işlemleri nasıl yerine getirmesi gerektiğine dair şu bilgilere yer veriliyor:

Maliyenin hâlihazırdaki durumunun sıkıntısından dolayı müteahhitlere ait eski borçlar ödenememekteydi. Bundan başka münakasa yoluyla (ihale) temini mümkün olmayan şimdilik özel memurlar vasıtasıyla pazarlık yoluyla piyasadan alınan erzak, sebze ve diğer eşyanın satın alınması ve teslimi kararlaştırılmıştır. Ancak satın alma işlemini gösteren belgelere gerekli özenin gösterilmediği belirtilerek daha özenli davranılması isteniyordu. Bu belgeler ve içeriği sağlam bir usule bağlanmalıydı. Gerçek satın almalar ve harcamalarla ilgili evrak ilgili birime verilecek, muhasebeleri tutulacaktı. Heyet-i Tedkika ve Teftişiyenin oluşturulmasına kadar söz konusu işler, müdürlerden oluşturulması kararlaştırılan Heyet-i İdarece incelenip kontrol edilecekti. Bunun için de bir talimatname hazırlanacaktı[294].

Komisyon eşya alımı ile ilgili hazırladığı ve dokuz maddeden oluşan talimatnamenin müsveddesi arşivde mevcuttur (bkz. Ek 13)[295]. Burada talimatnamenin ayrıntısına girilmeyecektir.

Talimatnamenin devamında harcanan mesailer sonucu, müsvedde de olsa Hazine-i Hassanın yeni düzende nasıl bir yapıya sahip olacağı ile ilgili nizamname hazırlanır[296] (bkz. Ek 14). Nizamnameye göre Hazine-i Hassada, halifenin tasdik ettiği bütçe masraflarını türlerine göre farklı sayfalarda gösteren ve aylık toplam miktarlarını içeren bir defter tutulacak, muhasebeden yapılan ödemeler de buna göre yapılacaktı. Ödemeler normalde üç gün içinde, acil ise aynı gün içinde yapılacaktı. Heyetin teftiş görevi ise şu şekilde açıklanmıştı: Hazine-i Hassa-i Hazret-i Hilafetpenahinin idaresi altında bulunan bütün sarayların ve Hazine Hassaya bağlı bütün şubelerin belirlenen nizamlara ve muamelata uygun olarak işleri yürütüp yürütmediği görevlendirilen müfettişlerce denetlenecekti. Ayrıca memurların vazifelerini geçerli usul doğrultusunda yapıp yapmadıkları da kontrol edilecekti.

---

[293] HH.MFŞ, nr.57/24, 13. Belge.
[294] HH.MFŞ, nr.57/24, 13. Belge.
[295] HH.MFŞ, nr.57/24, 2. Belge.
[296] Bkz. HH.MFŞ, nr.57/23, 1. Belge.

Müfettiş, kontrollerden sonra ıslahata lüzum görürse bunun hakkında bir layiha hazırlamakla yükümlüydü. Müfettişlerin raporları saraylara ait ise Saray Nazırına, Hazine-i Hassaya ait ise Müdüriyyet-i Umumiyye verilecekti. Ancak layihalar dikkate alınmaz, uygulamaya konulmazsa müfettiş onları başkitabet vasıtasıyla halifeye arz etmeye mecburdu. Talimatname hükümlerinin uygulanmasından Saray Nazırı ile Hazine-i Hassa Müdür-i Umumisi sorumluydu.

Hazırlanan bu nizamnamenin yayımlanıp yayımlamadığı konusunda kesin bir bilgi yok; muhtemelen yayımlanmadı. Çünkü Encümen-i İdare kaldırıldığını, ama yerine komisyonun tavsiye ettiği Heyet-i Tedkika ve Teftişiyenin tam manasıyla kurulmadığını görüyoruz[297].

Sonuç olarak saltanatın kaldırılmasıyla Hazine-i Hassa halifeliğe mahsus olarak devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda çeşitli komisyonlar hazırlanmış, mesai harcanmış ve uygulamalardan yola çıkılarak talimatlar hazırlanmış ancak uygulamaya geçilememiş; müsvedde halinde kalmıştır. Bütün bunlar yapılırken de Ankara Hükümetinin İstanbul'daki temsilciliği ile sürekli iletişim halinde olunmuştur. Ancak sonuçta Hazine-i Hassa, halifeye bağlı olmasına rağmen Ankara'dan bağımsız hareket edememiştir. Bu işler, artık Ankara'nın tasarrufuna girmiştir. Ankara ise, muhtemelen halifeliği kaldırmayı düşündüğünden İstanbul'dan gelen talepleri uygulamaya koymada acele etmemiş, kısa bir süre sonra halifelikle birlikte Hazine-i Hassayı da kaldırmıştır.

B. HALİFELİK DÖNEMİNDE MEFRUŞAT İDARESİ

16 ay devam eden halifelik döneminde Mefruşat İdaresi asgari ihtiyaçlara göre tadil edilmiş, halifeliğin kaldırılarak Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasına kadar varlığını korumuştur[298]. Söz konusu dönemde Ebniye-i Seniyye İdaresi kaldırıldığından genel tamirat işleri Mefruşat ve Debboy İdaresine havale edilmiştir. Ancak hem mefruşat hem depo işlerine bakan idarenin görev alanına bir de ebniye-i seniyye (sarayların tamiratı) işlerinin eklenmesi zaten çok sınırlı bir personelle çalışan idarenin faaliyetlerini daha da zorlaştırmıştır. Nitekim İdarede ebniye ile ilgili işlerin yerine getirilmesinde görev yapacak uzman yoktu. Bu yüzden

[297] HH.MFŞ, nr.57/24, 2. Belge.
[298] Terzi, age, s.168-169.

Mefruşat Müdürü Cemil Bey, bir Tamirat veya Mebani Masası oluşturulmasını istemişti. Mefruşat ve Debboy Müdürü olan Cemil Bey bu konudaki talebini şöyle dile getirmektedir:

> *Dolmabahçe Sarayı kitabet odaları soba bacalarının ta'dili ve Yıldızdaki dairelerinde bulunanlarının sakıkında? hasıl olan avârızın ıslahı hakkında merbut iki kıta muameleli müzekkere müdiriyyet-i aciziye havale edilmiş olduğu gibi tamirata müteallik işlerin bir kısmı da şifahen emr buyurulmaktadır.* ***Halbuki idare-i acizi hadd-i asgariye indirilmekle ancak doğrudan doğruya tefrişat işlerine ve debboy muamelatına bile güçlükle yetişilebilmekte iken bir de ebniye muamelatıyla iştigal-i vakt bulmak mümkün olmadığına ve vakit bulunsa bile mütehassıs adamlar olmadıkça bu işlerin yaptırılması kabil olmayacağına binaen idare-i acizide bir mebânî masası teşkili lüzumu arz olunmuş idi.*** *Maruzat-ı acizanem üzerine henüz bir emr-i alilerini tebliğ etmediğim cihetle tamirat-ı cüziye ile daire-i acizi meşgul olacak ise lüzumu olan teşkilatın biran evvel ifasını istirham eylerim. Olbabda… 18 Şubat 1339* [18 Şubat 1923].

Yukarıdaki talebin devamındaki süreçte İdare bünyesinde bir Mebânî Masası için kadro oluşturulmuş, muhasebeye de bu konuda bilgi verilmişti[299]. Saray ve kasırlarda yapılması gereken acil tamirata ait gerekenlerin yapılması ve maliye hazinesinden de gereken tahsisatın çıkarılması için hazırlıklar yapılmıştır. Bu bağlamda Mefruşat ve Debboy İdaresine, Tablo 4'te gösterilen personelin alınması istenmiştir. Böylece orada bir mebâni masası oluşturulacaktı. Buradaki personel, ya İstanbul vilayeti ebniye kadrosuna dâhil edilecek ya da bu mümkün olmazsa, karşılığı Maliye Vekâletinden talep olunmak üzere Hazine-i Hassa kadrosuna eklenecekti[300].

Tablo 4: *Mefruşat ve Debboy İdaresinde Kurulacak Mebani Masasına Kadro Tahsisi*

	Esami	Hizmet türü	Maaş-ı ehli	Tahsisat-ı ---	Toplam kuruş
Ebniye Başkitabetine	Süleyman Bey	Başkâtip	1.500	1.700	3.200
Debboy Kalemi Kâtipliğine (Kadro harici)	Fahri Efendi	Kâtip	1.050	1.428	2.478
Ebniye Mimarlığına	Nuri Bey	Mimar	2.000	2.000	4.000
Topkapı Sarayı Kurşunculuğuna	İsmail usta	Kurşuncu	1.000	1.400	2.400
Ebniye Suyolculuğuna	Ali Ağa ve refiki	Suyolcu	650	1.112,20	1.762,20
				TOPLAM	13.840,20

[299] HH.d, nr.26326, s.18, 26 Şubat 1339/26 Şubat 1923.
[300] HH.d, nr.26326, s.19, 14 Şubat 1339.

Bu kararlar kısmen hayata geçirilmiştir. Mefruşat İdaresinde Ebniye-i Seniyye mimarlarından Nuri Bey, ibkaen (görev süresi yeniden bir sene uzatılarak) istihdam edildi. Saraylarda önemli tamirat ve tadilat gerektiği zaman, mimar çalıştırmak yerine işin bedeli karşılığında hizmet alındı. Bu konuda Asım ve Zühdü Beyler gibi mimarlardan hizmet satın alınmıştır[301].

1923 yılının Mayıs ayının bitiminden itibaren bina tamiratı masrafının Hazine-i Hassa muhasebesinden değil de İstanbul Defterdarlığından istenmesi usulü getirildi. Buna göre, halifenin sarayında ve diğer bağlı dairelerde 31 Mayıs 1923 tarihine kadar hazinece yürütülen tamirat için sarf olunan paraların ödeneceği, ancak bu tarihten sonra meydana gelecek tamiratın İstanbul Defterdarlığınca yaptırılacağından Hazine-i Hassa-i Hilafetpenahi biriminin bununla ilgili harcamaları yapmaması, yapılanları da ödememesi istenmiştir[302]. Böylece yavaş yavaş, hem gelirler hem de harcamalar merkeze doğru çekilmeye başlanmıştır, denilebilir.

Aynı zamanda bu dönemde satın almaların kontrolüne devam edildiği de görülmektedir. Terzibaşı Hasan Fehmi Bey'in sarayda çalışanlar için diktiği elbiselerin faturası fahiş görülmüştü. Benzer bir durumun tekrar olmaması için tedbirler alınmıştı. Halife hariç, saraydaki görevlilere yaptırılacak elbiselerin münakasa ile satın alınarak, en düşük fiyat verene ihale edilmesi kararlaştırılmıştı[303].

Sonuç olarak yaklaşık 16 aylık dönemde kadrosu çok daraltılan Mefruşat İdaresinin işlerine Debboy ve Ebniye-i Seniyye İdaresinin işleri de eklenmişti. Ancak Cumhuriyet'in ilanının üzerinden çok geçmeden 3 Mart 1924'te Osmanlı hanedanlığı yurt dışına çıkarılmış ve böylece Osmanlı hanedanlığının barındığı sarayları tefriş eden Mefruşat-ı Hümayun İdaresine de gerek kalmayarak kaldırılmıştır. Saray mefruşatı da onlara ait tefrişler de, günümüzde, TBMM'ye bağlı Milli Saraylar Müdürlüğüne, diğer bir kısmı da Kültür ve Turizm Bakanlığına devredilmiştir.

---

[301] HH.MFŞ, nr.57/9, 16 Mayıs 1923.
[302] HH.d, nr.26326, s.70, 4 Haziran 1923.
[303] HH.d, nr.26326, s.119, 18 Şubat 1923.

V. MEKÂN OLARAK MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİ

Bu bölümde, saray idaresinin neredeyse en önemli birimlerinden biri olan Mefruşat İdaresinin mekân olarak nereyi kullandığı ve buranın nitelikleri hakkında elimizdeki verilere göre bilgi verilecektir.

Geniş bir alana yayılmış olan saraylar, kasırlar, hazine-i hassa şubeleri ve ona bağlı daireler, tefriş edilmeyi bekleyen pek çok odayı barındırmaktadır. Her odanın yılda en az iki kere, tefrişattaki bir eksikliğini dile getirmek için Hazine-i Hassaya ve dolayısıyla Mefruşat İdaresine müracaat etmesi, İdarenin çalıştığı mekânın önemini ortaya koymaktadır. 1877 yılından önce Hazine-i Hassa mekân olarak Topkapı Sarayı'ndan girilince Bâb-ı Hümâyun'da sağda yer alan Darphane-i Amire binasındadır[304]. Kuvvetle muhtemel Mefruşat İdaresi de buradaydı. 1877 yılında Hazine-i Hassa Dolmabahçe Sarayı Kordon Kapısının deniz ve kara tarafındaki yapılara taşındı.

1877 yılındaki taşınma esnasında Mefruşat İdaresinin yeri değişmemiş olmalıdır. Çünkü 1877-1878 Osmanlı Rus Harbinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti, faaliyetlerini daha sonra Dolmabahçe Sarayı'nda Mefruşat İdaresine tahsis edilen binadan yürütmüştü[305]. 1877'deki taşınmada, muhtemelen, bu binanın aynı zamanda Hazine-i Hassa Paşa Dairesi olarak kullanılması uygun görülmüştü. Savaşın bitmesinden kısa bir süre sonra yani Mefruşat Müdürü Kadri Efendi'nin görevinin son zamanlarında (1879/1880), Mefruşat-ı Hümayun İdaresinde görevli personel, Hazine-i Hassanın Eski Paşa Dairesine nakledilmiştir[306]. Muhtemelen burada kastedilen mekân ise bugün Mefruşat Dairesi olarak anılan, Dolmabahçe Sarayı'nın Hazine girişinin solunda kalan, diğer bir ifade ile kara tarafında kalan iki katlı binadır. II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra, kuruluşunu tamamlayan Mefruşat İdaresine tahsis edilen bu binaya, sürekli müracaat edilmesinden ötürü, bir etiket gibi Mefruşat Dairesi denilmiştir. Hatta Hazine-i Hassanın Dolmabahçe

---

[304] Terzi, "Hazine-i Hassa", s.141; Aynı yazar, Hazine-i Hassa, s.43; Cengiz Köseoğlu, "Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa Dairesi II", *Milli Saraylar 1992*, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., Ankara, s.80.

[305] Sema Öner-Erdal Eren-Vahide Gezgör, *Dolmabahçe Mefruşat Dairesi Rapor XI*, 8 Haziran 2001, Yer: Dolmabahçe Sarayı Mefruşat Dairesi İhtisas Kütüphanesi, s.1,3,7-9.

[306] HH.d, nr.25203. Paşa Dairesi, Hazine-i Hassa Dairesi içinde yer almakta olup paşaların padişahın huzuruna çıkarken sırmalı giysilerini giyindikleri odadır.

Sarayı'na taşınmasıyla oradaki sarayın Kordon Kapısı, Hazine Kapı olarak adlandırılsa da bazen yanlışlıkla bu girişe Mefruşat Kapı denildiği de olmuştur[307].

5 Ocak 1874'ten önce Mefruşat ambarları olarak Çinili Köşk'ün[308], 1877'de ise Yalı Köşkü'nün[309] kullanıldığını görüyoruz. 1880 yılında kullanılmakta olan Mefruşat İdaresine ait ambarlar ise şunlardı: Sepetçiler Köşkü, Dolmabahçe Sarayı Paşa Dairesindeki Taş Oda, Valde Camii Mahfili ve Mefruşat Dairesi'nde yer alan bazı odalardır[310]. Sultan Abdülhamid döneminde ise mefruşat ambarı Abdülmecid ve Abdülaziz döneminde sarayın tiyatrosu olarak kullanılan mekândı[311]. Sultan Mehmed Reşad Döneminde ise Yıldız Sarayının dışındaki Silahhane denilen büyük daire boşaltılarak Mefruşat İdaresine ait bir ambar hâline getirilmiştir[312].

Mefruşat-ı Hümayun İdaresi, bir kurum adı olmakla beraber halk ağzında kurum adıyla tanımlanmak yerine bulunduğu mekânı anlatan 'Mefruşat Dairesi' şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla buradaki veya çeşitli kayıtlardaki Mefruşat Dairesi ile kastedilen Mefruşat-ı Hümayun İdaresidir. Hatta bugün dahi, Mefruşat İdaresi tarihe karışsa da, Dolmabahçe Sarayı'nda aynı bina Mefruşat Dairesi olarak adlandırılmaya devam etmektedir.

Mefruşat Dairesi iki katlıdır. Birinci katında kalem odası vardır. Bu oda bazen mefruşat deposu olarak da kullanılmıştır. Bunlara ilaveten Mefruşat Müdürü, bazı dönemlerde Hazine-i Hassa Dairesinin 15 numaralı odasını makam odası olarak kullanmıştır. 1894 tarihinde ise Mefruşat Dairesinin Kalem Odası alttan gelen nemden dolayı onarım görmüştür. 1913 tarihinde de Mefruşat Dairesinin döşemeleri topyekûn tamir edilmiştir[313].

---

[307] Metin Sözen, "Dolmabahçe Sarayı", *TDVİA*, C.9, s.505; HH.MFŞ, nr.48/66, 26 Ts 1327.

[308] 5 Ocak 1874'ten itibaren Cebehane'de eski eserlere (askeri silahlara) ayrılan dairenin yetmemesi üzerine Çinili Köşke nakledilmesi kararı alınmıştır (HH.MFŞ, nr.2/48, 16 Zilkade 1290).

[309] HH.MFŞ, nr.4/8, 23 Şubat 1292/7 Mart 1877.

[310] HH.d, nr.8270, 13 Nisan 1296/ 25 Nisan 1880; HH.MFŞ, nr.6/10, 5 Haziran 1295/17 Haziran 1879.

[311] Uşaklıgil, age, s.101.

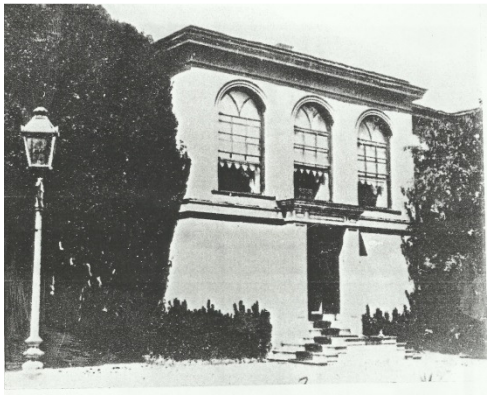
[312] Aynı eser, s.573-574.

[313] Sema Öner-Erdal Eren-Vahide Gezgör, *Dolmabahçe Mefruşat Dairesi Rapor XI*, 8 Haziran 2001, Yer: Dolmabahçe Sarayı Mefruşat Dairesi İhtisas Kütüphanesi, s.1,3,7-9.

Resim 2'de Mefruşat Dairesinin, 1878 ve 2001 tarihlerine ait biri kalem odası diğeri giriş cephesinden görünüşünü mukayese edebilecek şekilde ikişer adet fotoğrafı yan yana koyarak gösterdik[314].

Resim 2: Mefruşat Dairesine Ait Fotoğraflar

ESKİ HÂL

Mefruşat Dairesinin giriş cephesinin 1877-78'lerdeki görünümü.

YENİ HÂL

Mefruşat Dairesinin dış cephesinin 16.02.2001'deki görünümü.

Mefruşat Dairesinin birinci kattaki orta salonunun 1877-1878'lerdeki görünümü.

Rapor XI, s.6

Mefruşat Dairesinin birinci kattaki orta salonunun 6.2.2001'deki görünümü.

Rapor XI, s.6

1923 tarihinde, Halife Abdülmecid zamanında, Mefruşat Dairesinin kütüphaneye dönüştürülmesi için bir takım hazırlıklar yapılmıştır. Bu bağlamda, 24 Haziran 1923 tarihinde, 72.000 kuruş harcanarak Yıldız'daki kütüphanenin dolapları Dolmabahçe Sarayındaki eski Mefruşat Dairesine nakledilerek kütüphane hâline dönüştürülecekti. İşe başlanılması için 72.000 kuruş avans verilmesi ve masrafın

[314] Bunlardan 1877-78 tarihlerine ait iki fotoğraf IRCICA, Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Albümleri, Albüm no.90667/3-4'te kayıtlıdır. Bu fotoğraflarda Mefruşat Dairesinin giriş cephesi ve birinci katta bulunan Orta salon görüntülenmiştir. Diğer iki resim ise aynı yerlerin 2001 tarihindeki görünüşlerini gösterir. Bkz. *Rapor XI*, s.1, 5-6.

Ağustos 1923 icmaline eklenmesi talep edilmişti[315]. Ancak bunun, en azından o gün için, gerçekleşmediğini düşünüyoruz. Ama o gün için uygulanamayan düşünce, 1988 tarihinde gerçekleştirilir. Mefruşat Dairesinin Kalem Odası olan salon, bugün 'İhtisas Kütüphanesi' olarak dizayn edilerek araştırmacıların hizmetine sunulmuştur[316]. Aynı zamanda, Mefruşat Dairesi günümüzde TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Kültür, Sanat, Bilim ve Tanıtım Merkezi'ne tahsis edilmiştir[317].

[315] HH.MFŞ, nr.57/25, 13. Belge, 8 Ağustos 1339. Bütçenin açıklanmasına kadar evrakın elde tutulmasına karar verilmiştir.

[316] "İstanbul-Dolmabahçe Sarayı", http://www.kultur.gov.tr/TR,25316/istanbul---dolmabahce-sarayi.html, 07.03.2014, 14:40; "İhtisas Kütüphanesi", http://www.millisaraylar.gov.tr/portalmain/Services.aspx?HizmetId=5, 12.03.2014, 10:00.

[317] *Rapor XI*, s.3-4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNİN PERSONELİ

19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar hem Mefruşat İdaresinin hem de bağlı olduğu Hazine-i Hassanın kuruluşundan kaldırılışına kadar işleyişine, başka bir ifadeyle kurumsal sistemlerine değindikten sonra Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin personeli hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. İdare personelinin, özelde kurumun işleyişinde, genelde Osmanlı sisteminde nasıl bir rol üstlendiği ve sisteme (Osmanlı teşkilatına) ne gibi katkılarda bulunduğu hususlarının açıklanması hem İdarenin kurumsal teşkilatlanmasına hem de Osmanlı tarihinin bazı noktalarının aydınlatılmasına katkı yapacağı ümidindeyiz.

Öncelikle hem Osmanlı sarayının hem de saray sisteminin (teşkilatının/ organizasyonunun/ işleyişinin) kendine özgü bir yapısının bulunduğunun altını çizmek gerekir. Her ne kadar birçok devlet merkezi ve bu merkezlerde de hükümdarlara ait saraylar bulunuyorsa da Osmanlı sarayının, bu saraylarla, devlet ve hükümet yönetiminin sarayda bulunmasından başka ortak bir özelliğinin olmadığı söylenebilir. Bu bağlamda tarihçilerin, klasik dönemde Osmanlının toplumsal yapısından bahsederken saray erkânını diğer toplumsal gruplardan ayrı ve farklı bir kategoriye koyma çabaları vardır. Böyle bir bakış açısının sonucunda da sarayda yaşayan ve çalışanlar için 'saray halkı' tanımlaması tercih edilmiştir[318]. Osmanlı klasik döneminin bir başka önemli hususu da, Fatih Sultan Mehmed'den itibaren Osmanlı padişahlarının, yaklaşık üç buçuk asır boyunca Topkapı Sarayı'nı kullanmış olmalarıdır. Topkapı Sarayı, fizikî, idari ve kültürel yönlerden *Harem*, *Enderun* ve *Birun* olarak üçe ayrılmaktadır. Sarayın mefruşat işini yapan Hayyatin-i Hassa (saray terzileri) ve Ehl-i Hiref-i Hassa (saray sanatkârları)'dan hazinedarbaşı sorumlu olup bunlar Bîrûn halkı arasında yer almaktaydı. Hhazinedarbaşı ise, diğer işlerinin yanında sarayın tefrişinden de sorumluydu veya bu işi yapanları koordine ediyordu. Hazinedarbaşı sarayda fonksiyonunu yitirdiğinde bu görev, 'hazine kethüdası'na

[318] Bahaeddin Yediyıldız, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Türkler*, C.X, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.(183-215) 192, 194; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İçtimaî Yapısının Ana Hatları", *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı*, C.II (Ekonomi ve Toplum), Yıl 6, Sayı 32, Mart-Nisan 2000, s.336-337 (331-345).

geçmiştir[319]. Çalışmamızın Birinci Bölümünde, zaten bunlarla ilgili detaylı bilgiler verilmişti. Klasik dönemdeki bu sistem, 18. yüzyılın sonunda işlevini yitirerek terkedilmiştir. Yerine yeni bir sistemin tesisi ise ancak 1850'lerden sonra Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin kurulması ile mümkün olmuştur.

1850'lerden sonra yavaş yavaş ortaya çıkmaya, zamanla da hukuki çerçevesini ve idari biçimini kazanmaya başlayan Mefruşat İdaresinin çalışanları, yaygın kullanımıyla, Dolmabahçe Sarayında '*Mefruşat Dairesi*'nde bulunurlardı. Klasik dönemde, hangi görevi ifa ederlerse etsinler saraydakilerin hemen hemen hepsi kılıç erbabı olduklarından rütbeleri oldukça yüksekti. Sadece 'sarayda çalışıyor' ifadesi bile onların itibarını sürdürmeye yetiyordu. Modernleşme ile birlikte birçok şey değişti. Saraydakilerin 'kılıç' ile bağlantıları neredeyse kalmadı. Mefruşat İdaresinin memurlarının ise sarayda çalışmanın prestijini korusalar da eski itibarları kalmamıştı. Çalışanlar, sarayın içinde veya dışında olduklarına bakılmaksızın artık kalemiye sınıfının içinde yer alarak, sıradan personel statüsüne dönüşmüşlerdi. Özlük hakları da, çoğu zaman sarayda çalışıyor olmalarına göre değil bu statülerine (kalemiye) göre yapılmaktaydı.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mefruşat-ı Hümayun İdaresi çalışanlarının iki farklı statüde gruplandırılabileceğini görüyoruz: 1.İdarî personel ve memurlar, 2.Zanaatkârlar ve sanatkârlar.

I. İDARÎ PERSONEL VE MEMURLAR

Mefruşat İdaresinin idarî personeli ve memurları şunlardan oluşmaktadır: müdür, mümeyyiz, başkâtip, diğer kâtipler, muhasipler (hesap kâtipleri), mubayaa memuru (mubayaacı), keşif memuru, sandık memuru, müteferrika masraflar memuru, işbaşı ve hademeler (ameleler), ambarcılar (depocular), bekçiler ve odacılar (daireciler). Bütün bu görevlilerin ayrı ayrı memuriyetlerinin nitelikleri ve yaptıkları işler ulaşabildiğimiz belgeler çerçevesinde aşağıda ele alınacaktır.

---

[319] Mehmet İpşirli, "Saray Teşkilatı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Gazetesi Yay., İstanbul 1999, s.151; Mehmet Zeki Pakalın, "Hazine Kethüdası", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, MEB Yay., İstanbul 2004, s.791-792 (791-793); Yediyıldız, agm, 194.

A. Müdür

Müdür, Arapça müdîr kelimesinin Türkçe telaffuz biçimidir; idare eden, yöneten, idare memuru, bir dairedeki/müdüriyetteki/müdürlükteki bütün memurların başı anlamlarına gelir[320]. Arşiv belgelerine göre Mefruşat İdaresinin 1861'den itibaren bir müdür tarafından yönetildiğini görüyoruz. Ancak İdarenin kuruluş döneminde kısa süreli de olsa mefruşat müdürüne mefruşat nazırı[321] veya mefruşat memuru denildiği de olmuştu. 1872'den itibaren Hazine-i Hassada kurulan meclisin bir üyesi de mefruşat müdürüdür[322].

1850-1924 arasındaki yaklaşık 60 yıllık bir zaman zarfında, tespit edebildiğimiz müdür sayısı 10'dur. Tablo 5'de de görüleceği üzere, bazı dönemlerdeki mefruşat müdürleri tespit edilememiştir. Ayrıca, bazı zamanlarda müdürlerin görevden alınması, uzun süreli başka bir yere gitmesi, vefatı ya da onlara ek görevler verilmesi nedeniyle makamın boşalması hâlinde bu görevi vekâleten yürütenler de vardı. İdarede kısa bir süre, bir müdür muavininin de görev yaptığını görüyoruz. Kimlerin müdürlük yaptıkları, önceki bölümde kurumun işleyişinde, kurumdaki sistemin ortaya konulmasında ele alınmaya çalışılmıştı. Burada müdürlüğün fonksiyonunu ve kurum içindeki görevini anlayabilmek babında 30 yıl boyunca bu görevi aksatmadan yürüten Hacı Mehmet Akif Bey'i ele alacağız. Akif Bey İdare Müdürlüğünde 30 yıl boyunca kesintisiz kalması, çeşitli dönemlerde kurumla ilgili raporlar hazırlaması, belki de daha da önemlisi dönemiyle ilgili diğerlerine göre daha fazla bilgi ve belgenin bulunması gibi etmenler kendisine özellikle mercek tutmamızı icap ettirmiştir. Akif Bey'in yaptıkları veya çalışma sistemi aynı zamanda kurumun mekanizması gibi değerlendirilebileceğinden hakkında elde ettiğimiz bilgileri idarenin tarihini, sistemini ve niteliklerini anlamada ele alıp değerlendireceğiz.

---

[320] Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, Dersaadet 1317, s.1316.

[321] Mefruşat Nazırı Halil Efendi, Mefruşat Memuru Hasan Efendi hakkında önceki bölümde bilgi verildiğinden burada tekrar ele alınmayacaktır.

[322] DUİT, nr.59/34, Nizamnamenin 10. Maddesi. Aynı nizamnamenin başka bir nüshası için bkz. Terzi, age, s.36-39. Orada yer alan nizamnamenin 10. Maddesi. HH.MFŞ, nr.5/40, 23 Ts 1295/05 Aralık 1879.

Tablo 5'te tespit edilen bütün mefruşat müdürlerinin adı ve görev tarihleri gösterilmiştir. Tablo 6'da ise mefruşat müdürlerinden bazılarının mühürlerine veya imzalarına yer verilmiştir.

Tablo 5: Mefruşat Müdürleri			
Müdürler	**Görev Tarihleri (Rumi, Miladi, Hicri Tarih)**		
	Miladi	***Rumi***	***Hicri***
Ali Efendi	1861	1277	-
Nuri Bey	?	?	?
Halil Efendi	1868? - 27 Şubat 1874	1284?-15 Şubat 1289	1290-1291[323]
Hasan Efendi	31 Aralık 1876-6 Aralık 1877	19 Ke 1292-24 Ts 1293	1294[324]
Kadri Efendi[325]	5 Aralık 1877-4 Ocak 1880	23 Ts 1293-23 Ke 1295	1295-1296-1297[326]
Mehmed Halid	1885	Nisan 1301-Temmuz 1301	
Hacı Mehmet Akif Bey	1 Şubat 1887 – 5 Ocak 1917	21 Ts 1302 – 23 Ke 1332	8 Ca 1304- 11 Ra 1335
Hacı Hafız Feyzi Efendi	1918	1333/1334[327]	
Ali Rıza Efendi (müdür muavini)	1918	1333/1334[328]	
Ali Rıza Bey	1920-1922	1336-1338[329]	
Cemil Beyefendi	1923+		

Bu bağlamda ilk olarak, 1859 yılına ait belgelerde, saraylar için satın alınan mefruşat bedelinin Hazine-i Hassadan ödenmesini talep eden Ali Rıza isimli biri dikkatleri çekmektedir[330]. Kim olduğuna veya idari görevinin ne olduğuna dair bilgiye henüz rastlayamadık. Bu dönemde Mefruşat İdaresi kuruluş aşamasında olduğundan Ali Rıza müdür olarak tanımlanmasa da mefruşat masrafının ödenmesi konusunda vazifelendirilen bir görevli olmalıdır. Ancak, Ali Rıza'dan sonra devam eden süreçte Mefruşat İdaresi için alınan malların bedellerini, Hazine-i Hassadan talep edenlerin mefruşat müdürleri olduğunu görüyoruz. İdarenin kuruluş sancılarının yaşandığı bir dönemde belki de Ali Rıza, ileride Mefruşat Müdürlerinin yapacağı işleri yapan bir görevliydi. Kesin olarak bildiğimiz bir şey varsa, o da, 1861 tarihli bir belgede, adı görevi ile birlikte zikredilen Ali Efendi'nin mefruşat müdürü

[323] Salname 1290, Def'a: 28, s.46; Salname 1291, Def'a: 29, Dersaadeet, s.47.

[324] Salname 1294, Def'a: 32, s.143.

[325] HH.d, nr.25203, 1878-1879 tarihli olmalı. Bu defter için bkz. EK I.

[326] *Salname* 1295, s.135; *Salname*, 1296, s.82; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* 1297, 35. Defa, Matbaa-i Amire, İstanbul, s.151.

[327] *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*,1333-1334 Sene-i Maliye, 68. Sene, Dersaadet 1334, s.99.

[328] *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*,1333-1334 Sene-i Maliye, 68. Sene, Dersaadet 1334, s.99.

[329] HH.MFŞ, nr.57/24, 29. Belge.

[330] HH.MFŞ, nr.1/15.

olduğudur[331]. Belki daha önce başka müdürler bulunabilir ama bizim belgelere dayanarak tespit ettiğimiz ilk müdür, Eylül 1861 tarihli belgeye göre, Ali Efendi'dir.

Ali Efendi'nin müdür olduğunu tespit ettik ama ne atanma tarihini ne de görevinin ne zaman sonra erdiğini biliyoruz. Ali Efendi'den sonra müdür olarak gördüğümüz Nuri Bey'in de atanma ve görevinin sona erme tarihini bilmiyoruz, fakat belgelerde kendisine, sahip olduğu rütbesine uygun olarak, "İzzetlû Efendim Hazretleri" biçiminde hitap edildiğini görüyoruz[332].

En erken 1868 tarihinden başlamak üzere arşiv belgelerinde bir başka mefruşat müdürü olarak Halil Efendi'nin adı geçmektedir[333]. Belgelerde ona rütbesine uygun olarak "İzzetlû Efendim Hazretleri" şeklinde hitap edilirdi[334]. Onun zamanında, kısa bir süre de olsa, Mefruşat İdaresine nazırlık, mefruşat müdürüne de nazır denilmiştir. Halil Efendi'nin ne zaman bu göreve atandığını bilmiyoruz; ancak, 27 Şubat 1874 tarihinde usulsüzlük yaptığı gerekçesiyle görevinden alınmıştır.

1874'ten sonra, Mefruşat İdaresinde bazı sıkıntılar olduğunu düşünmekteyiz. Halil Efendi'nin, üst birimlere üzerinde bulunan zimmetin hesabını vermek için çok uğraştığını, hatta bazı alacaklardan dolayı hapse atıldığını tespit ettik. Yolsuzluğun veya usulsüzlüğün sebepleri hakkında birkaç düşüncemiz var: Mefruşat İdaresi henüz tam olarak kurulmadığından, geçici çözümlerle iş götürülmektedir. 27 Şubat 1874'ten 31 Aralık 1876 tarihine kadar arşiv belgelerinde mefruşat müdürü unvanına rastlanmamıştır. Yani bu tarihler arasında İdarenin müdürü yoktur. Halil Efendi'nin hakkındaki yolsuzluk veya usulsüzlük soruşturmasının yanında devletin mali durumunun konkordato[335] ilan edecek kadar vahim olması belki de böyle bir uygulamayı beraberinde getirmiştir. Ancak, bu boşluktan sonra, yukarıda da

---

[331] HH.MFŞ, nr.1/20, 26 Mayıs 1278/7 Ağustos 1862/11 Safer 1279 ve bütün ekleri.

[332] HH.MFŞ, nr.2/41.

[333] *Salname* 1290, Def'a: 28, s.46; *Salname* 1291, Def'a: 29, Dersaadeet, s.47.

[334] HH.MFŞ, nr.2/41.

[335] Konkordato, anlaşmalı iflas anlamına gelir. Hatırlanacağı üzere Osmanlı Devleti Nisan 1875 tarihinde yayımladığı bir kararname ile aldığı dış borçların anaparası ve faizini ödemeyemeyeceğini bildirerek mali iflasını duyurmuştu. Bu tarihten itibaren beş yıl süre ile bütün iç ve dış borçların anapara ve faiz taksiti ödemeleri yarıya indirilse bile bu ödemeler de gerçekleştirilememesi üzerine 20 Aralık 1881 tarihinde Muharrem Kararnamesi yayınlandı. Buna göre devletin bazı vergi gelirleri alacaklı devletler tarafından oluşturulan Düyun-ı Umumiye Komisyonu'na dış borçlar karşılığı bırakılmıştır. Bkz. Necdet Aysal, "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Anlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi: Lozan Anlaşması Özel Sayısı*, S.53, 2013, s.6-7.

kendisinden bahsettiğimiz Mefruşat Memuru sıfatıyla Hasan Efendi'yi Mefruşat İdaresinin başında görüyoruz. Hasan Efendi kendisinden önceki birkaç senelik dönemde "müdür" olmadığı için sadece bir "memur"dur. Herhalde dönemin mali şartları gereği yüksek maaşlı bir müdür yerine memur ile başlanılmış, düşük maaşlı bir memur tercih edilmiştir. Hasan Efendi 31 Aralık 1876-5 Aralık 1877 tarihleri arasında görev yapmış olup, 'Hadaik-i Hassa Mülazimi' (Saray Bahçelerinin Yüzbaşısı) rütbesindeydi[336]. Bu rütbe hakkında tam bir malumat sahibi olmasak da, onu müdür olarak atamaya yetmemiş olabileceğini söyleyebiliriz.

6 Aralık 1877-4 Ocak 1880 tarihleri arasında mefruşat müdürlüğü yapan Kadri Efendi, 'Mütemayiz' rütbesindedir, Mecidi 2'den bir nişana sahiptir, aynı zamanda, Çiftlikat-ı Hümayunun da müdürüdür[337]. 1885 yılında mefruşat müdürü Mehmed Haled Efendi'dir[338].

1 Şubat 1887 -5 Ocak 1917 tarihleri arasında mefruşat müdürü olarak Hacı Akif Bey'i görüyoruz[339]. Görev süresi, yaşadığı döneme göre, oldukça önemlidir.

---

[336] HH.MFŞ, nr.5/36, 1. Belge; HH.MFŞ, nr.5/37; *Salname 1294*, Def'a: 32 s.143.

[337] Bkz. HH.MFŞ, nr.5/37; HH.MFŞ, nr.6/4, 5. Belge, HH.MFŞ, nr.6/5. HH.MFŞ, nr.6/7; *Salname 1295*, s.135; *Salname 1296*, s.82; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1297*, 35. Defa, Matbaa-i Amire, İstanbul, s.151.

[338] Y.PRK.HH, nr.16/70.

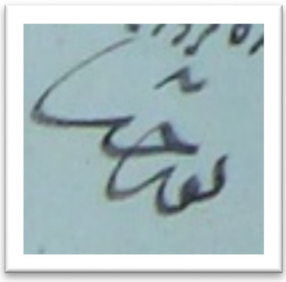
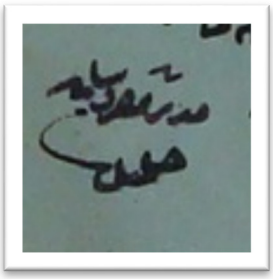
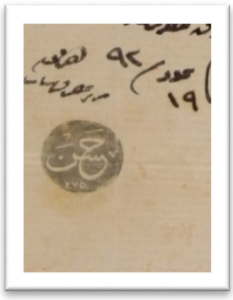
[339] *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1305*, 43. Sene, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, s.129-130; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1306*, 44. Sene, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, s.120, 124; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1307*, 45. Sene, Matbaa-i amire, Dersaadet, s.136; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1308*, 46. Sene, Matbaa-i amire, Dersaadet, s.134-135; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1309*, 47. Sene, Matbaa-i amire, Dersaadet, s.146-147; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1310*, 48. Sene, (Sicil-i ahval daire-i umumiyesinden 5. Defa olarak tertip olunmuştur), Matbaa-i Amire, Dersaadet 1310, s.144-145. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1311*, 49. Sene, Dersaadet 1311, s.148-149. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1312*, 50. Sene, (Sicil-i ahval daire-i umumiyesinden 7. Defa olarak tertip olunmuştur), Matbaa-i Amire, Dersaadet 1312, s.148-151. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1313*, 51. Sene, (Sicil-i ahval daire-i umumiyesinden 8. Defa olarak tertip olunmuştur), Matbaa-i Amire, Dersaadet, s.152-153. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1314*, 52. Sene, (Sicil-i ahval daire-i umumiyesinden 9. Defa olarak tertip olunmuştur), Dersaadet, s.152-153. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1315*, 53. Sene, Alem Matbaası, Dersaadet, s.104-105. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1316* (Sene-i Hicriyye), 54. Sene, Alem Matbaası ve Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, s.110-111. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1317* (Sene-i Hicriyye), 55. Sene, Matbaa-i Amire, s.108-109. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1318* (Sene-i Hicriyye), 56. Sene, s.108-109. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1319* (Sene-i Hicriyyesine mahsus), 57. Sene, Tahir Bey matbaası, s.112-113. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* 1320(Sene-i Hicriyyesine mahsusdur), 58. Sene, Dersaadet, s.114-115. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1321*(Sene-i Hicriyyesine mahsusdur), 59. Sene, Alem matbaası, s.122-123. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1322*(Sene-i Hicriyye), Yırtık, s.134-135. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1323* (Sene-i Hicriyyesine Mahsus), 61. Sene, Matbaa-i Ahmet İhsan, Dersaadet, s.138-139. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1324* (Sene-i Hicriyyesine Mahsus), 62. Sene, Matbaa-i Ahmet İhsan, s.154-

Çünkü bu dönemde Abdülhamid'in baskın olduğu bir dönemden meşruti yönetime geçilmiş ve herşey baştan aşağı yeniden düzenlemeye tabi tutulmuştur. Hacı Akif Bey'i ileride ayrıntılı olarak ele alacağız.

1917/1918 tarihinde Mefruşat ve Debboy İdaresi Müdürü, aynı zamanda Hazine-i Hassa Müdür-i Umumisi ve Hereke Fabrikası Müdürü, Hacı Hafız Feyzi Efendi'dir. Bâlâ rütbesindedir. Muavini ise Ali Rıza Efendi olup Mütemayiz rütbesindedir[340]. 1920-1923 yılları arasında mefruşat müdürlüğüne öncesinde müdür muavini olan Ali Rıza Efendi tayin edilir. 1923 tarihinde son mefruşat müdürü olarak Cemil Efendi görev yapar[341].

Sonuç olarak mefruşat müdürlerinin atanmasına dair düzenli bir belge grubu tespit edemedik. Daha çok başka vesilelerle düzenlenmiş bazı belgelerde konuyla ilgili bilgilere ulaşabildik. Bu nedenle tam bir kronolojik silsile veya zincir hâlinde belgelerde İdarenin tarihi takip edilemedi. Bu nedenle bazı aydınlatılamayan hususlar kaldı. Mesela hem kuruma zaman zaman müdür dışında neden başka sıfatlarla görevlendirmelerin yapıldığı hem de çoğu mefruşat müdürünün görev yaptığı zaman aralığı tespit edilemedi.

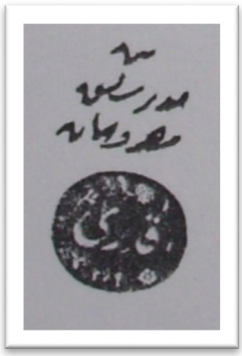
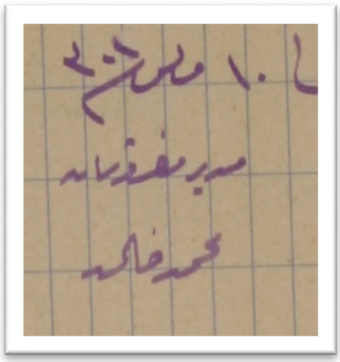
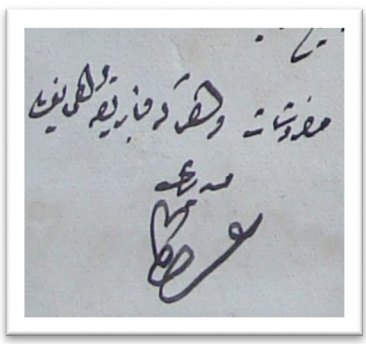
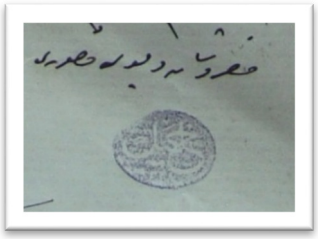
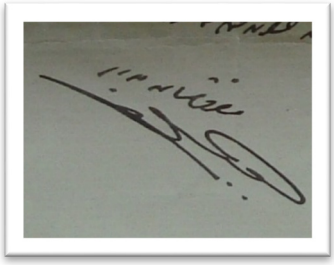
Tablo 6: *Mefruşat Müdürlerinden Bazılarının Mühürleri veya İmzaları*

		
Bende-i Nuri HH.MFŞ, nr.2/41	Bende-i Müdîr-i Mefrûşât Halil HH.MFŞ, nr.2/41	Müdîr-i Mefrûşât-ı Hümâyûn Hasan HH.MFŞ, 3/13

155. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1325* (Sene-i Hicriyyesine Mahsus), 63. Sene, Matbaa-i Ahmet İhsan, s.140-141. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1326* (Sene-i Hicriyyesine Mahsus), 64. Sene, Matbaa-i Ahmet İhsan, s.144-145. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1327* (Sene-i Maliye), 66. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, s.89. Bu tarihte Mefruşat ve Debboy İdaresi olarak geçmektedir. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1328* (Sene-i Maliye), 67. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, s.91.

[340] *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*,1333-1334 Sene-i Maliye, 68. Sene, Dersaadet 1334, s.99.

[341] HH.MFŞ, nr.57/24, 29. Belge.

		
Bende-i müdîr-i sâbık mefruşat Kadri HH.MFŞ, nr.6/17, Lef 2	Müdîr-i Mefrûşât Mehmed Haled Y.PRK.HH, nr.16/70	Mefruşat ve Hereke Fabrika-i Hümayunu Müdürü Akif HH.MFŞ, nr.41/11, 2. Belge
		
Mefruşat Müdürlüğü Ali Rıza HH.MFŞ, nr.57/24, 29. Belge	Mefruşat ve Debboy Müdürü Cemil HH.MFŞ, nr.57/18, 2. Belge	Mefruşat müdürü Cemil HH.MFŞ, nr.57/22, 30. Belge

Hacı Mehmed Akif Bey

30 yıl Mefruşat müdürlüğü yapan Hacı Mehmed Akif Bey'in bu kadar uzun bir süre görevinde kalmış olması veya kalabilmiş olması onun ilginç bir kimliğe sahip olduğunu ortaya koymaya yeterdir. Hâl böyle olunca, Hacı Mehmed Akif Bey kimdir, bu süre boyunca neler yapmıştır, nasıl hizmetler ifa edip nasıl bir karşılık görmüştür? gibi sorular çoğaltılabilir.

Hacı Mehmed Akif Bey, Topkapı Sarayı'ndaki hırka-i şerif hademelerinden Hacı Mustafa Efendi'nin oğludur. 1852'de İstanbul'da doğmuştur. Sıbyan mektebinde ve Enderun-ı Hümayun[342] mektebinde okumuştur. Bundan dolayı, az da

[342] Enderun-ı Hümayun Osmanlı Devletinin klasik döneminde medreseden daha üst bir eğitim kurumuydu. Bir mektepten daha ziyade "idari ve siyasi bilgilerin uygulamalı olarak öğretildiği, kabiliyetlerin tespit edildiği bir kurs ve staj yeri" gibiydi. Klasik dönemde üst rütbeli Osmanlı idari ve askerî erkânı genelde buradan yetişirdi. Buradaki eğitim Büyük ve Küçük Odalar, Doğancı Koğuşu, Seferli Koğuşu, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda olmak üzere 7 kademeli idi. 17. yüzyıldan itibaren Enderun'daki eğitim zayıflamaya başlamış; ancak 19. yüzyılın başlarına kadar

olsa okuyup yazabildiğini düşünüyoruz. Hafızasına dönük oldukça takdire şayan iltifatlar almasına, bundan dolayı da okuma yazma bilmediğine kadar varan değerlendirmeler yapılmış olmasına rağmen; bu kadar uzun bir süre sarayda, belge ve yazışmaların içinde okuyup-yazma ile ilgili her hangi bir sorun yaşamamış olmasına bakarsak, kendi ihtiyacını karşılayacak kadar bilgisinin olduğunu söyleyebiliriz[343].

İleriki yaşlarında konuşurken durarak konuşur, başta kafası olmak üzere çeşitli uzuvlarını istem dışı sallardı[344]. Bugünkü bilgilerimize göre, muhtemelen rahatsızlığı parkinsondur[345]. Başkaca bir rahatsızlığından söz edilmez. Yine o dönemdeki bilgilere göre bu bir rahatsızlık olarak kabul edilmemektedir. Başkaca bir rahatsızlığı da olmayınca, yaş haddi veya hizmet süresi kanunlarda belirtilen sınırı geçmiş olmasına rağmen, hizmetlerinden dönemin bütün yöneticileri memnun olduğundan emekli edilmemiştir. Ancak, rahatsızlığı karşısında refikasının ona gayet ihtimam gösterdiği tahmin edilebilir. Çünkü devlet Akif Bey'in hanımına üç derecesi olan Şefkât Nişanının bütün derecelerinden vermişti. Şefkat nişanı 1878 tarihinde II. Abdülhamid tarafından, savaş, deprem, yangın ve su baskını zamanlarında devlete ve

---

etkisini devam ettirmiştir. 19. yüzyılda Enderun, sarayın idari bünyesinde sembolik olarak varlığını devam ettirmiştir, artık Enderun eğitim açısından eski önemine sahip değildir. Yeni askerî ve idari erkân 19. yüzyılda kurulan Mühendishaneler, Mülkiye Mektebi gibi modern okullarda yetişmektedir (Mehmet İpşirli, "Enderun", *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s.185-187; İlber Ortaylı, "19.Yüzyılda Osmanlı Saraylarının Geçirdiği Değişim", *MS*, s.20).

[343] Belgede "Türkçe kitabet etmiştir" şeklinde tanımlanan ifadeyi, biz Türkçe okuyup yazabilir olarak anladık. Kitabet, aynı zamanda kâtiplik anlamın da gelir ama daha sonraki süreçte okuma-yazmayı çok az biliyor(hatta bilmediğini söyleyenler de var) olduğundan bu durumun, başka bir ifadeyle katiplik yapmış olmasının pek mümkün olmadığını göstermektedir (HH.SAİD.d, nr. 1, s.69). Lütfi Simavi onun ilk derece tahsilinin olmadığını fakat teşkilat ve idare konusunda "*fevkalade bir iktidara sahip*" olduğunu belirtir (Lütfi Simavî, *Sultan Mehmed Reşad Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)*, Hazırlayan: Sevda Şakar, Şehir Yay., İstanbul 2007, s.201). Halit Ziya [Uşaklıgil] onun hakkında okumasının yazmasının az olduğunu belirtir. Ancak onun başka güçlü yönlerine vurgu yapar: Onun için "*bu müstesna fıtrat sahibi adam*", "*hilkatin (tabiatın) nadir yarattığı adamlardan biri"* der (Uşaklıgil, age, s.67,482).

[344] Uşaklıgil, age, s.67-68.

[345] "İlk kez İngiliz Doktor James Parkinson tarafından 1817 yılında titrek *felç* olarak tanımlanmıştır. Beynimizde hareketlerimizi kontrol eden ve bundan sorumlu olan hücreler bulunur. Bu hücrelerden kimyasal maddeler salgılanır. Bunlardan birisi de dopamindir. Dopamin beyine gelen bilgileri bir sinir hücresinden diğerine aktarır. Böylece vücut dengesi sağlanmış olur. Fakat bu hücrelerin bir kısmı hasar gördüğünde ya da azaldığında *dopamin* salgılanamaz. İşte azalmış dopamin sonucu *vücutta titreme*, yavaş hareket etme gibi vücudun dengesinin bozulmasıyla ortaya çıkan hastalığa parkinson hastalığı denilmektedir". Bkz. Berat Engin, "Parkinson Hastalığı: Nedenleri, belirtileri, tanısı ve tedavisi", *http://www.xn--salk-1wa3i.net/parkinson.html*, 09.09.2014.

millete hizmet eden kadınlara verilirdi. Çoğu devlet nişanı gibi ölüm hâlinde geri alınmaz, mirasçılarına geçerdi[346].

Hacı Mehmet Akif Bey'in idari işleri yürütmede Allah vergisi bir yeteneğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında çok konuşmayan, gereksiz işlerle uğraşmayan, dedikodu etmeyen, güvenilir birisidir. Saray halkının, saray dışındakilerin gözünde hâlâ prestijini korumasının bir nedeni de, herhalde, Hacı Mehmed Akif Bey gibi; güvenilir, yetenekli, ahlaklı, çalışkan kişileri saray bünyesinde barındırmasıdır. Sarayda geveze, dedikoducu, tembel insanlar sevilmediğinden ve barındırılmadığından onun sadece gerekli olan zamanda konuşması gibi hasletlerini burada dile getirmekte fayda vardır[347]. Hatta Halit Ziya Bey'in hatıratından öğrendiğimiz kadarıyla, Hacı Akif Bey'i çekemeyenler, bol para harcadığını söyleyerek hakkında olumsuz bir intiba yaratmaya çalışmışlar, ancak Halit Ziya Bey piyasadan mefruşat ürünlerinin temini ve tefrişi işinin parasız yapılamayacağını belirterek Akif Bey'i savunmuştur. Yine aynı hatırattan öğrendiğimize göre, mefruşat işleri dolayısıyla elinden bol para geçen Hacı Akif Bey, yokluk içinde yaşamış, geride ciddi bir mal varlığı bırakmadan ölmüştür[348]. Halit Ziya hatıratında her vesile ile Hacı Akif Bey'i yad etmekten kendini alıkoyamaz. Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati esnasında mabeyin başkâtibi olan Halit Ziya, Hacı Akif Bey hakkında şunları kaydeder:

> *"Bu seyahat esnasında en büyük takdir hissesi Mefruşat Müdürü Hacı Akif Bey'e teveccüh eder. ... Tahsil görmemiş, Enderun Efendiliğinden yetişmişti; hatta okumasının, yazmasının pek kıt olduğundan bahsederlerdi; hakikatten onun elinde hiçbir zaman bir kalem görmemiştim. Hünkâr beni çağırır, mesela harem hamamında su kaçıran bir musluktan, bir hazinedar ustanın perdelerinin eskidiğinden filan filan, sekiz on ufak tefek işten bahsederdi; ben de aşağıya inince mefruşat müdürünü celbeder, yapılacak şeyleri birer birer ona anlatırdım; onun asabi bir hareketle, hele dikkat ederken, başı sallanırdı. Öyle dinler dinler ve kalkar çıkardı. Bir saat geçer geçmez ona sarayın divanhanesinde tesadüf ederdim. "Canım Akif Bey, oyalanacak zaman değil. Hünkâr sabırsızlanıyor" demiş bulunurdum. O derhal temannasını bastırır. "Hepsi oluyor, efendim, böylece arz ediniz!.." cevabını verirdi. İşte bu zat hakkında mükerrer müşahedelerle öyle emin olmuştum ki seyahat esnasında hiçbir itiraza sebep olacak noksan bulunmayacağından*

---

[346] İbrahim Artuk, "Nişan", *TDVİA*, C.33, 2007, s.155; İ.TAL, nr.198/1317, 27 N 1317/29 Ocak 1900; nr.451/1326, 2 Ca 1326/ 2 Haziran 1908.

[347] Sarayda yaşayanların ve çalışanların ketumiyeti hakkkında bkz. M. Çağatay Uluçay, *Haremden Mektuplar*, s.12-13.

[348] Uşaklıgil, age, s.484.

tamamıyla müsterih idim. Bütün erkân ve müstahdemin her türlü levazımatıyla, bittabi derecesine göre yatacak, barınacak yer buldular. Hele hünkârın hiçbir şikâyeti işitilmedi; şikâyet vesilesi yoktu[349].

Hacı Mehmet Akif Bey'in sicil defterinden (Belge 3) görevleri, terfileri, maaşı, aldığı nişanlar ve madalyalar toplu olarak görülebilmektedir[350].

Belge 3: *Mefruşat Müdürü Hacı Mehmed Akif Bey'in Sicil Defteri*

HH.SAİD.d, nr.1, s.69-70

Buna göre, 7 Haziran 1865 tarihinde daha 13 yaşında iken Enderun hademesi olarak iş hayatına başlamıştır. 8 Temmuz 1873'te 130 kuruş maaşla Ziyafet-i Seniyye Takımı memuru muavinliğine atanır. 24 Temmuz 1878'de 200 kuruş maaş ile 4. sınıf hademe unvanını kazanır. 14 Ocak 1880'de 250 kuruş maaş ile 3. sınıf hademe unvanına yükselir. 14 Mart 1880 tarihindeki ücretlerdeki indirimler ve azaltmalar (tensikat) çerçevesinde maaşı 200 kuruşa düşürülür. 7 Ağustos 1882'de maaşı 300 kuruşa çıkarılır. 6 Ekim 1883'te 1000 kuruş maaş ile misafirin-i kilâri

[349] Uşaklıgil, *age*, s.482-483. 15 Şubat 1910'da

[350] HH.SAİD.d, nr. 1, s.69-70. Ayrıca bkz. HH.MFŞ, nr.30/52, 25 Muharrem 1321; HH.d, nr.7181, s.2,3; HH.d, nr.8288.

hizmetine başlar. 5 Kasım 1883'te 1.040 kuruş maaş ile Enderun-ı Hümayun 2. sınıf hademesi olur. 13 Ocak 1885'te aynı maaş ile bu sefer, misafirler dairesi eşyasının muhafazası memuriyetine nakledilir. Aralık 1885'te maaşı 1340 kuruşa çıkarılarak Hazine-i Hassa Dairesi Dahili Müdürü olur.

Meslek hayatındaki bütün bu terfilerinden sonra ömrünün geri kalanını geçireceği işe tayin edilir. Daha doğrusu mevcut görevine ilaveten 2 Şubat 1887 tarihinde 1.940 kuruş maaş ile kendisine Mefruşat-ı Hümayun Müdürlüğü verilmiştir. Esasında devam eden dönemde mefruşat müdürlüğüne bir 'iş', Hacı Mehmed Akif Bey'e de bir 'çalışan' olarak bakıldığında, sanki, bu iş onun için tesis edilmişti. Hacı Mehmed Akif Bey, bu işte, öyle başarılı olur ki, verilen diğer ek işler neredeyse mefruşat müdürlüğü işinin gölgesinde kalır. II. Bölüm'den hatırlanacağı üzere, yönetim biliminde 'peter prensibi" olarak anılan ilkenin bu durumu izah etmede kullanmıştık.

17 Temmuz 1887 tarihinde, Hazine-i Hümayundan tahsis edilen maaşa 40 kuruş zam yapılarak maaşı 1.980 kuruşa çıktı. 9 Ekim 1889'da maaşı 2.630 kuruş oldu. 5 Ağustos 1890'da maaşına 250 kuruş zam yapılarak Hereke Kumaş Fabrikası Müdürlüğü ve ilaveten Heyet-i İdare Azalığı verildi. Hacı Mehmed Akif Bey, Hereke Fabrikası Müdürlüğünde de başarılara imza atmıştır. Zaten Mefruşat İdaresinin en çok ilgili olduğu birimlerden birisi de Hereke Fabrikasıydı. Dolayısıyla zaten aşina olduğu bir idari yapıda, aynen Mefruşat İdaresindeki gibi, başarılarına yenilerini ekledi. Hereke Fabrikası Müdürlüğünü üstlendikten kısa bir süre sonra fabrikada çalışanların verimlerine göre prim verim verilmesi ilkesini getirmiş ve böylece fabrikanın üretimini oldukça arttırmıştır. Hatta onun anısına bugün, İzmit'te bir mahallenin adı "Hacı Akif Mahallesi"dir[351].

Akif Bey'in, 21 Haziran 1892'de, maaşına 500 kuruş zam yapılarak 3.380 kuruşa yükseltilir. 25 Temmuz 1894'te Hereke Fabrikası Müdürlüğünden dolayı maaşına 500 kuruş daha zam yapılarak 3.880 kuruşa çıkar. 13 Mart 1897'de 2.880 kuruş olan Mefruşat Müdürlüğü maaşı %5 düşürülerek 2.736 kuruşa indirilir. Bununla birlikte Hereke Fabrikası Müdürlüğü maaşı olan 1.000 kuruş ile toplam

[351] Sadi Bayram, "Vakıflar Genel Müfürlüğü Arşivi'nde Bulunan Kendinden Desenli, Üzeri Yazılı İki Kumaş", http://www.sadibayram.com/?page=makaleler&mid=334&id=3. 08.09.2014.

maaşı 3.736 kuruş olur. 28 Haziran 1897'de, fabrika müdürlüğü maaşına 500 kuruş daha zam yapıldı. Böylece toplam maaşı 4.236 kuruşa çıktı. 13 Aralık 1898'de 400 kuruşluk yeni bir zam yapılarak maaşı 4.636 kuruşa yükseltilir. 5 Ocak 1899'da fabrika müdürlüğüne mahsus maaşına 400 kuruş zam yapılarak toplam maaşı 5.036 kuruşa çıkar. 23 Temmuz 1900 tarihinde maaşı 520 kuruşluk zamla 5.556 kuruş olur. Bu maaşın 2.736 kuruşu Mefruşat-ı Hümayun Müdürlüğünden, 2.820 kuruşu ise Hereke Fabrikası Müdürlüğündendi. 31 Mart 1902 tarihinde Mefruşat-ı Hümayun Müdürlüğü maaşı 500 kuruş zam yapılarak 6.056 kuruşa çıkarıldı. 17 Mart 1903'te Hereke Fabrikası Müdürlüğü maaşı da 3.820 kuruşa yükseltildi. 22 Kasım 1903'te Mefruşat Müdürlüğüne mahsus maaşı 800 kuruş zamla 4.036 kuruş oldu. 10 Temmuz 1906'da Hereke Fabrikası Müdürlüğüne mahsus maaşı 1.200 kuruş zamla; 5.020 kuruşa yükseldi. Böylece toplam maaşı 9.056 kuruş oldu. Böylece, II. Meşrutiyet'ten önce, zaman zaman devletin tasarruf tedbirleriyle bağlantılı tensikatı hariç tutarsak Akif Bey'in maaşında devamlı artan bir gelişme söz konusudur. Geleneksel Osmanlı kültürü çerçevesinde bir yöneticinin gelirini arttırmak için ek görevler verilirdi. Burada Hereke Fabrikası Müdürlüğünün Hacı Akif Bey için de, 'gelirini arttırmak için mi' yapıldığı akla gelse de bu oldukça zayıf bir düşüncedir. Öncelikle, Hereke Fabrikası, Mefruşat İdaresiyle oldukça iç içe bir kurumdur. İkincisi de, burada görev yapmaya başladıktan sonra, Hacı Mehmed Akif Bey, burayı ek gelir kaynağı olarak görmemiş, işleri düzene koyan ve üretimi artıran politikaları hayata geçirmiştir.

Mefruşat İdaresinin çözülüş sürecinde, başka bir ifadeyle II. Meşrutiyet'ten sonra Akif Bey'in maaşında şu şekilde gelişmeler meydana gelmiştir: 26 Ekim 1908'de maaşının 1.200 kuruşundan feragat etti. 27 Nisan 1909'da ise, Mefruşat Müdürlüğüne ait maaşı 2.500 kuruşa indi. Ancak, Hereke Fabrikası Müdürlüğü maaşı ise 3.820 kuruş olarak devam etti. 15 Şubat 1910'da her iki makamdan maaş verilmesi uygun görülmeyerek maaşı tek kategoriye indirildi, 5.500 kuruş olarak belirlendi. Ayrıca Debboy İdaresi Müdürlüğü de 3. görev olarak kendisine verildi. Bu görev de Mefruşat İdaresi ile bağlantılı olduğundan, Akif Bey bu göreve de zaten aşinadır. 3 Haziran 1914 tarihinde Hazine-i Hassa Encümeni üyeliğine de tayin edilir. 22 Ekim 1914'te Osmanlı Devletindeki hizmet süresi 45 seneye ulaştığından kanun gereği emekliye ayrılması gerekirken, padişah tarafından hizmetine devam

etmesi istenildiğinden emeklilik işlemleri yapılmamıştır. 5 Ocak 1917'de görevi başında vefat eder. Bu tarihten itibaren de ailesine 1.104 kuruş maaş tahsis edilir. Her ne kadar maaşında azalmalar yönünde gelişmeler olsa da, bu onun işinde başarısız bulunduğu veya görüldüğü anlamına gelmemeli. Maaşındaki azalmaların yanında görevindeki başarılarından dolayı kendisine ilave görevler verilmeye devam edilmiştir. Dolayısıyla, maaşındaki azalmalar başarısızlıklarının göstergesi sayılmamalı, devrin beraberinde getirdiği uygulamalar olarak görülmelidir.

Görevleri ve maaşları itibariyle bu kesiti inceledikten sonra Akif Bey'in hanedanlıkla ilgili kısa süreli olan bazı özel işler için de görevlendirildiğini görmekteyiz. Bunları sıralayacak olursak: 25 Ekim 1883 tarihinde padişahın erkek çocuklarının sünnet düğününde (hitân sûr-ı hümayunu) görevlendirilmişti. 25 Mart 1887'de Hücre-i Saadet'in kumaşının eskisinin alınarak yenisinin döşenmesinde görevlendirildi (kisve-i saadet[352] husûsât-ı mühimmesi). 1 Mayıs 1887'de merhum Fatma Sultan'ın Metrukatı (mirası, kalanları) Komisyonu üyeliğinde bulundu. 1900/1901'de Surre-i Hümayun Emaneti'ne[353] tayin edildi. 12 Kasım 1914'te Şehzade Vahideddin'in kızı Ulviye Sultan'ın düğününde Mabeyin Kâtibi Şevki Bey ile birlikte erkek tarafının şahitliğini yaptı[354].

Akif Bey'e 8 Temmuz 1885'de Salise, 28 Ağustos 1887'de Saniye, 6 Nisan 1889'da Mütemayiz, 24 Haziran 1891'de Ula Sınıf-ı Sanisi rütbesi, 7 Temmuz 1895'de terfi ettirilerek Ula Sınıf-ı Evveli rütbesi, 30 Ekim 1902'de "hüsn-i hidmet ve ehliyet ve sadakatine mebni" Bâlâ rütbesi verilmiştir.

Akif Bey'e 3 Kasım 1886'da 4. rütbeden Mecidi nişanı, 4 Ocak 1888'de ise bu nişanı değiştirilerek 3. rütbe Mecidi nişanı, 20 Ocak 1893'de elindeki nişanı değiştirilerek 2. rütbeden Mecidi nişanı, 28 Haziran 1899'de eski nişanı değiştirilerek 1. rütbeden Mecidi nişanı ihsan edildi. 3 Kasım 1889'da 3. rütbeden Osmanî nişanı, 4 Nisan 1896'da "mesai ve ikdamına mebni" bu nişanı değiştirilerek 2. Osmani nişanı, 10 Aralık 1901'de "hidemat-ı hüsnesine mebni" birinci rütbeden Osmani nişanı ihsan

---

[352] Resûl-i Ekrem'in defnedildiği odaya Hücre-i Saadet denir. Bu odanın kumaş örtülerine kisve-i saadet denilmiştir (Ahmet Önkal, "Hücre-i Saâdet", TDVİA, C.18, İstanbul 1998, s.456-458).

[353] Mekke ve Medine'ye İstanbul'dan hediyeler ve yardım gönderilmesi.

[354] Nikâhı Dolmabahçe Sarayında şeyhülislam Hayri Efendi kıyar. Damadın vekilliğini Başyaver Salih Bey, sultanınkini Başmabeyinci Mehmed Tevfik Efendi yapar. Mabeyin Doktoru Ahmet Reşad Bey'le İkinci Kahveci Abdülhadi Efendi de kız tarafının şahididir (Murat Bardakçı, *Şahbaba*, İnkılâp Yay., İstanbul 2006, s.62-63).

edildi. Yabancı devletler (Fransa, Almanya, Sırbistan, Rusya, Karadağ, İran, Bulgaristan, İtalya, Sisam, İsveç ve Norveç, Saksonya) tarafından da Hacı Akif Bey'e değişik nişanlar verilmiştir[355].

Mülkiye memurlarına ait en düşük rütbeden işe başlayıp en üst rütbeye kadar çıkan Akif Bey, aldığı onlarca nişana ek olarak madalyalara da layık görülmüştür. 28 Şubat 1891'de imtiyaz nişanının gümüş madalyası, 6 Mart 1894'te gümüş liyakat madalyası, 24 Eylül 1894'de altın imtiyaz madalyası ve 3 Ocak 1900'de altın liyakat madalyası ihsan edilmiştir.

Mefruşat Müdürü Hacı Mehmed Akif Bey'in, sonradan verilen çeşitli vazifelerden dolayı İstanbul'da olmadığı zamanlarda, yerine birileri bakmıştır. Nitekim "*Mefruşat ve Hereke Fabrikası Müdürü Akif Beyefendi'nin 1900/1901'de Surre-i Hümayun Emanetine tayin edildiğinden dolayı onun İstanbul'da bulunmadığı zamanlarda Mefruşat Müdüriyyeti vazifesine Istabl-ı Amire Müdürü Faik Paşa'nın vekâlet ile nezaret eylemesi uygun görülmüştü*"[356]. 5 Ağustos 1897 tarihinde mefruşat belgelerini, müdür namına Mefruşat Başkâtibi Şevket imzalamıştır[357]. 5 Ocak 1917 tarihinde vefat eden Hacı Akif Bey'in yerine müdür namına imza yetkisinin Mefruşat ve Debboy Müdür Muavini Ali Rıza Bey'de olduğunu görüyoruz. Daha öncesinde de, herhalde Hacı Akif Bey hasta olduğundan, belgeler Mefruşat ve Hereke Fabrikası Müdürü namına Başkâtip Ali Rıza Efendi tarafından imzalanmıştır. Böylece zamanla başkâtip Ali Rıza Efendi'nin görevi, muavinliğe kadar çıkarılmış olmalıdır[358]. Zaten sonraları, aynı kişi, 1920-1923 arasında mefruşat müdürü de olmuştur.

Mefruşat Müdürü işleri takip etmek için saraylar ve mağazalar arasında gidiş gelişleri esnasında kullandığı arabaların ücretini Hazine-i Hassadan belge ile ayrıca talep eder, bunlar hazineden ödenirdi. Nitekim arşivde Hacı Akif Bey'in bu tarz aylık araba ücreti ile ilgili belgelerle de karşılaşmaktayız. Mesela Ağustos 1315'te 310 kuruşluk[359]; Temmuz 1316'da Yıldız ve başka yerlere gidiş gelişte harcanan 605 kuruşluk araba masrafının kaydedildiğini görüyoruz[360].

---

[355] Yabancı devletlerinverdiği nişanlar için bkz. HH.SAİD.d, nr. 1, s.69-70.
[356] Y.MTV, nr.208/168, 29 Recep 1318.
[357] HH.MFŞ, nr.22/63.
[358] HH.MFŞ, nr.55/29.
[359] HH.MFŞ, nr.25/44.
[360] HH.MFŞ, nr.26/64, 1 Eylül 1316.

Hacı Akif Bey'in bâlâ rütbesini alması, 1. Mecidi ve 1. Osmani nişanlarına, altın ve gümüş liyakat madalyalarına, altın ve gümüş imtiyaz madalyasına sahip olması, pek çok devlet tarafından ona çeşitli nişanların verilmesi, bazı özel görevlerde görevlendirilmesi, hatta 45 sene devlete hizmet etmesine rağmen emekliye sevkedilmemesi; onun gerçekten iyi ahlaklı, işçimen, idarede yetenekli, sarayda sevilen ve temiz bir kişi olduğunu göstermektedir.

B. Kâtipler

Kâtip, "yazıcı, yazan, yazı kaleme almada usta olan kimse; resmî dairelerde yazı işlerinde görevli memur, yazman, sekreter; bir maddeyi kaleme almasını iyi bilen kimse, münşi, muharrir"[361] anlamlarına gelir. Kalem ise "resmi dairelerin yazışma işlerini yürüten bölüm" demektir[362]. Mefruşat İdaresinin, daha önce de belirtildiği üzere, ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, sarayın bu işlerinin bir şekilde görüldüğünü de biliyoruz. Yine tahminle, bu işleri yerine getiren, görev tanımı her neyse, birisinin olduğunu da söyleyebiliriz. Ancak, bu işin 'birisi'nden öteye ne zaman geçtiği, kurumsal bir niteliğe ne zaman dönüştüğü tam olarak bilinmiyor. Kâtiplik veya kâtipler bu anlamda önemli bir mihenk taşıdır. Kâtiplerin varlığının bilinmesi demek, bir birimde birden fazla kişinin görev yaptığını; görev esnasında da önemli oranda evrak, yazışma düzeninin ortaya çıktığını gösterir. Böylece de söz konusu birimin kurumsal bir nitelik kazandığı söylenebilir. Kurumsal kimliğe dönüşüne dair kesin bilgiler elimizde bulunmamasına karşın, Mefruşat kaleminin ve bu kalemde görev alan kâtiplerin, idarenin kurumsal kimliğe dönüşmesinden itibaren varlığını kabul edebiliriz. Ama başlangıcı konusunda kesin bir hüküm, karar, işaret veya tarih şu an için söz konusu değildir. Ancak 5 Aralık 1879 tarihli mefruşatın hukuki yapısını içeren '*Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin Mevcut Memurları ile Muamelatına Dair Layiha*'da bununla ilgili tanımlamalarla ilk defa karşılaşıyoruz. Bu belgede, Mefruşat İdaresinin kurulduğunu değil mevcut kurumsal yapıyı ve sonrasında olması gerekeni tanımlamaktadır. Dolayısıyla, daha öncesine ne kadar götürebiliriz, bu açık

[361] Parlatır, age, 860.
[362] Aynı eser, 826.

olmamakla birlikte, bir belgede en erken Haziran 1872'de Mefruşat Kâtiplerinden Nuri Efendi'nin 600 kuruş maaş aldığını öğreniyoruz[363].

Yukarıda adı geçen layihada/raporda belirtilenlere göre, Mefruşat İdaresi'nde bir mümeyyiz ve dört muhasip çalıştırılmaktaydı. Mümeyyiz, kelime olarak, "*bir kalemde yazılan yazıları okuyup düzeltmeye ve kontrole memur olan, musahhih*" demektir[364]. Belgelerde en son mümeyyiz olarak Mehmed Efendi'yi görmekteyiz. Başka mümeyyiz var mıydı? Yoksa mümeyyizleri sonradan kâtip olarak mı görevlendirdiler çok fazla bilmiyoruz.

Muhasip ise sayman, muhasebeci, hesap uzmanıdır. Layihada her ne kadar muhasipten bahsedilse de, uygulamada bunun kendisini göremedik. Aklımıza, muhasibin de, tıpkı mümeyyiz gibi, ilgili işi yapmasına rağmen belgelerde kâtip olarak mı tanımlandığı sorusu gelmektedir. Kanaatimize göre başlangıçta muhasip olarak tanımlanan kişinin görevi, muhasip kelimesinin terkedilmesiyle, diğer işleri de yapanların hepsiyle birlikte kâtip kelimesiyle karşılanmaya başlanmıştır. Öyle ki, bu görevlilerin sayısı artınca, içlerinden birisini, muhtemelen de tecrübeli ve kıdemli olanı 'başkâtip' olarak tanımlamışlardır. 27 Haziran 1880 tarihinde hazırlanan kanuna göre Mefruşat-ı Hümayun İdaresindeki[365] Muhasebe Kitabeti, Mefruşat İdaresinin muamelatının derli toplu, düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlardı. Defterleri, senetleri ve aylık masrafları içeren icmalleri düzenler ve bütün hesapları incelerdi. Sene sonunda genel icmallerde bulunan paralar (mebaliğ) ile ona göre hesaplanan Hazine-i Hassadan alınan paraları karşılaştırarak bir muvazene pusulası düzenler ve nezarete takdim ederdi. Her sene sonunda nezaretten verilen emir üzerine mefruşat ambarında sayım yapardı (2. Madde)[366]. Bunlara bakarak, buradaki işlerin birden fazla kâtiple yerine getirilecek kadar fazla olduğu da düşünülmemektedir. Ancak, ileriki dönemlerde, bir başkâtibin bulunduğu gerçeğinden hareketle birden fazla kâtibin çalıştığını söyleyebiliriz. Ama bu kâtipler de hepsi birden aynı işi yapıyor olamazlar. Çünkü söz konusu birimde o kadar iş yükünün olamayacağını söylemiştik. Ancak, her ne kadar kendisine kâtip de denilse,

---

[363] Bkz. HH.MFŞ, nr.2/59, Ekleri.
[364] Aynı eser, s.1178.
[365] TS.MA.d, nr.1138/6-3, 19 Recep 1297/15 Haziran 1296/27 Haziran 1880.
[366] Aynı yer.

bazıları müsveddeleri, bazıları evraklardaki düzeltmeleri, temize geçmeleri, bazıları da hesap işlerini yapıyor olmalıdır. Böylece de içlerinden birisi başkâtip olabilir. Bu durumu ancak bu şekilde açıklayabiliriz.

Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin Mevcut Memurları ile Muamelatına Dair Layiha'sından sonra yayınlanan 27 Haziran 1880 tarihli kanuna göre, Mefruşat-ı Hümayun İdaresindeki daha başka görevliler de tanımlanmıştır[367]. Buna göre bir 'Muhasebe Kitabeti Muavinliği' vardı ve Muhasebe Kitabetine ait görevlerin yerine getirilmesine yardım ederdi (3. Madde) [368]. Ambar Kitabeti ise, ambarcıya lazım olan defterler ve benzeri şeylerin muhasebe kitabetiyle müzakere edilerek düzenlenmesine ve yürütülmesine, ambara teslim edilen eşya için makbuz senedi verilmesine, ambardan çıkacak eşya için de makbuz alınmasına mecburdu. Ambardaki eşyanın her yönden muhafazasına dikkat gösterilmesinden ve bu eşyanın eksikliğinden mesuldü. Ambar, ambar kâtibi tarafından açılıp kapanmasında kanuni bir engel olması durumunda nezaret tarafından tayin edilen heyet tarafından açılabilirdi (4. Madde)[369]. Ancak bu hukuki metinde yazılı olanların, uygulamada bire bir karşılıklarını göremedik.

1888 tarihinden itibaren mefruşat başkâtipleri, onların rütbeleri, aldıkları nişanlar ve madalyalar devlet salnamelerinden takip edilebilir. Buna göre bizim tespit ettiğimiz mefruşat başkâtipleri şunlardır:

Hacı Ahmed Efendi

Hacı Ahmed Efendi, 1888-1896 tarihleri arasında Mefruşat Başkâtipliği yapmıştır[370]. Kendisinden öncesine ait bir başkâtip kaydı bulunmamaktadır. Hacı Ahmed Efendi'nin de ilk defa mı atanıyor olduğu veya nasıl bir başkâtipliğin ortaya çıktığı belli değildir. Belki daha sonra ortaya çıkacak belgelere göre durum yeniden gözden geçirilebilir. Hacı Ahmed Efendi 18 Şubat 1882 tarihinde Salise rütbesine; 27 Mayıs 1889'da Saniye rütbesine; 16 Mayıs 1894 tarihinde Mütemayiz rütbesine çıkarılmıştır. 13 Ekim 1889 tarihinde ise 4. dereceden Osmanî Nişanı, 10 Ağustos

[367] Aynı yer.
[368] Aynı yer.
[369] Aynı yer.
[370] DS 1306, s.120, 124; DS 1307, s.136; DS 1308, s.134-135; DS 1309, s.146-147; DS 1310, s.144-145; DS 1311, s.148-149; DS 1312, s.148-151; DS 1313, s.152-153.

1892 tarihinde ise 3. dereceden Mecidi Nişanı almıştır. 20 Şubat 1895'te "*üstüne verilmiş vazifeyi hüsn-i ifası emrinde ikdamatı meşhud olarak şayeste-i atıfet-i seniyye-i mülukane bulunduğundan*" dolayı mevcut maaşına 250 kuruş zam yapılmıştır[371].

Hacı Şevket Efendi

Hacı Şevket Efendi, 1896-1904 tarihleri arasında Mefruşat başkâtipliği yapmıştır[372]. 22 Şubat 1885'de Salise, 24 Şubat 1897'de Saniye, 31 Ekim 1898'de Mütemayiz [*Mefruşat başkâtibi "iftihârü'l-ekâbir ve'l-ekârim" Şevket Efendi'ye hoşa giden mesaisinden dolayı padişahın taltifine uygun görülerek rütbesi saniye sınıf-ı mütemayizine çıkarıldı*] ve 26 Kasım 1903'de Ula Sınıf-ı Sanisi rütbesi almıştır. 11 Haziran 1898'de 4. Osmani, 28 Haziran 1889'da 4. mecidi, 21 Ocak 1901'de 3. mecidi, 31 Mart 1902'da 3. Osmani nişanlarını almıştır.[373].

Ali Efendi

Ali Efendi, devlet salnamelerinden takip edildiği kadarıyla 1905-1912 tarihleri arasında mefruşat başkâtipliği yapmıştır[374]. Muhtemelen 1912'den sonra da görevini yerine getirmiştir. Onu, 1918'de mefruşat müdür muavini olarak görüyoruz[375]. 1 Nisan 1903'de Saniye, 23 Nisan 1907'de Mütemayiz rütbesini almıştır. 28 Haziran 1899 tarihinde 5., 1 Ağustos 1907 tarihinde 3. dereceden Mecidi nişanı; 5 Nisan 1906 tarihinde 4. dereceden Osmanî nişanı almıştır.

Mehmed Edip Efendi

Mehmed Edib Efendi, 1918-1922? tarihleri arasında başkâtiplik yapmıştır[376]. Rütbesi Salise'dir. 4. dereceden Mecidi nişanına sahiptir. 23 Ocak 1923 tarihinde kendisine mazuliyet maaşı bağlanmasını istemişti[377].

---

[371] Y.PRK.HH, nr.28/43, 16 Ramazan 1312/ 13 Mart 1895.

[372] DS 1314, s.152-153; DS 1315, s.104-105; DS 1316 , s.110-111; DS 1317, s.108-109; DS 1318, s.108-109 ; DS 1319, s.112-113; DS 1320, s.114-115; DS 1321, s.122-123; DS 1322, s.134-135.

[373] HH.MFŞ, nr.24/35.

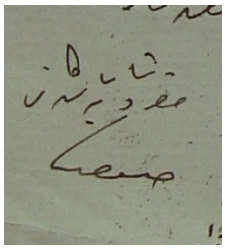
[374] DS 1323, s.138-139; DS 1324, s.154-155; DS 1325 s.140-141; DS 1326, s.144-145; DS 1327, s.89; DS 1328, s.91.

[375] *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*,1333-1334 Sene-i Maliye, 68. Sene, Dersaadet 1334, s.99.

[376] Aynı yer.

Hulusi Bey

Belge 4: *Mefruşat Başkâtibi Hulusi Bey'in imzası*

HH.MFŞ, nr.57/18, 4. Belge

1923 tarihinde başkâtipliğe getirilmiş olup bizim bilgilerimize göre son Mefruşat Başkâtibi'dir[378]. Ona ait bir imza için Belge 4'e bakınız.

* * *

Mefruşat İdaresi Kaleminde başkâtibin başkanlığında pek çok kâtip görülmektedir. Ancak onlar başkâtip gibi devlet salnamelerinde gösterilmezdi. Ayrıca sayıları da sabit değildi. Bu işi, geçici olarak yapan kâtiplere de rastlanılmaktaydı. Mefruşat kâtiplere maaşlarının dışında ek ücretlerin de ödendiğini görüyoruz[379]. Bu ücretlendirme işinde üç modelin varlığını tespit edebildik:

1. Sadece, Hazine-i Hassadan ödenen maaşlar.

2. Muhtemelen, ortaya çıkan ilave işlerden dolayı İdarenin müteferrika masraflar hesabına eklenip maaşlarına ek olarak ödenen ücretler.

3. Yine bu ek işler dolayısıyla, muhtemelen, İdarenin kâtipleri yetersiz kaldığında veya diğer birimlerden kâtip talep edilip olumsuz cevap alındığında ücretleri mukabilinde o işle sınırlı olmak üzere kâtip görevlendirirdi. Ücretlerini de Mefruşat İdaresinin masraflarına ekleyerek karşılanırdı.

Kâtiplerin maaşlarıyla ilgili hem sistemden hem de zamanın uzunluğundan dolayı kesin bir rakam veremiyoruz. Ancak arşiv belgelerinde, kâtip olarak kimlerin görev yaptığı ve bunların ne kadar maaş ya da ücret aldıkları konularında oldukça fazla ve dağınık bilgi vardır. Ancak mefruşat idaresindeki kâtiplerle ilgili problemleri, değerlendirmeleri ve çözümleri daha sonraki çalışmalara bırakarak bu konuyu burada noktalıyoruz.

---

[377] HH.d, nr.26326, s.140, 23 Ks 1339.
[378] HH.MFŞ, nr.57/18, 4. Belge, 9 Temmuz 1339.
[379] HH.d, nr.13601; nr.22337; nr.22338; nr.22339; nr.22340; nr.22341; nr.22343.

C. Sandık Memuru

1880 tarihinde Mefruşat İdaresi için hazırlanan kanunda İdarede bir sandık memurunun varlığından ve görev tanımından bahsedildiğini görüyoruz. Ancak uygulamada böyle bir görevli ile karşılaşılmamıştır. Buna göre, mefruşat hesabına alınan paralar, muhasebeye kaydettirildikten sonra sandığa da bir miktar para (metinde mal olarak geçiyor) ayrılırdı. Sandık memuru, sandıktaki paradan resmî belge olmadıkça ("yani mezkur senet için muhasebe kitabetinden "kaydedilmiştir" ve biriyle onaylatılıp da 'verile' emri bulunmadıkça") kimseye para veremezdi. Fakat acilen gerekli olan eşyanın satın alınması için sonradan resmî senet alınmak üzere Hazine-i Hassa Nezaretinin emri ile tavizen (karşılığı gösterilerek) para verebilirdi. Bir ayda alınıp-verilen paralar, o ayın sonunda Muhasebe ile birlikte incelenip-onaylandıktan sonra ilgili belgeler Muhasebe Kaleminde saklanması için verilirdi (5. Madde)[380]. Muhtemelen sonraları bu görevi Sandık Memuru yerine Mefruşat Müdürü yerine getirdiğinden, Sandık Memuru belgelerde görülmemektedir.

D. Mubayaa Memuru

1880 tarihli kanuna göre Mefruşat İdaresinde bir 'Mubayaa Memuru' vardı. Bu memur, sonradan 'Mubayaacı' olarak da anılmaktaydı. Mubayaa Memuru, Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin ihtiyaçları için satın alınan eşyaları doğruca ambara, Ambar Kaleminden aldığı makbuzu da Nezarete teslim ederdi. Makbuzun üzerine "bi'l-kayd esmanı verile" notu düşülerek Muhasebeye havale edilirdi. Orada da makbuz/belge "ve kaydolunmuştur" mührüyle damgalanıp içinde yer alan alış verişin tutarını Mubayaa Memuru sandıktan alırdı (6. Madde)[381].

Arşiv belgelerinde Mubayaacı sıfatıyla tespit ettiğimiz Akif Ağa, Mustafa Ağa'nın oğludur ve 1861'de Kızanlık'ta doğmuştur. 29 Eylül 1888 tarihinde Hazine-i Hassaya girdiğini, 29 Şubat 1892'de Mubayaacılık memuriyetine tayin edildiğini görüyoruz. 7 Mayıs 1899 tarihinde 5. dereceden Mecidî Nişanı almıştır. 1903 senesinde Mubayaacı olarak aldığı maaş 780 kuruştur[382].

---

[380] TS.MA.d, nr.1138/6-3, 19 Recep 1297/15 Haziran 1296/27 Haziran 1880.
[381] TS.MA.d, nr.1138/6-3, 19 Recep 1297/915 Haziran 1296/27 Haziran 1880.
[382] HH.d, nr.7181, s.16; HH.MFŞ, nr.30/52, 25 Muharrem 1321.

Meşrutiyet'in ilanından sonra "Mefruşat-ı Hümayun ve Debboy Mubayaa Memuru" Behran Efendi'dir. Onun da maaşı, bu dönemde, 800 kuruştur[383].

E. Keşif Memuru

1880 tarihli kanuna göre Keşif Memuru da Mefruşat memurları arasında yer almaktaydı. Buna göre Keşif Memuru, bir yerin tefrişi talebi geldiğinde bizzat yerine giderek, önce tefrişin gerekli olup olmadığına karar verir, sonra da tefriş için gerekenleri masrafıyla birlikte '*keşif defteri*' hazırlayarak ortaya çıkarırdı. Burada Keşif Memurunun temel görevi, devletin tasarruf tedbirlerini devamlı göz önünde bulundurarak keşif defterlerini hazırlamasıdır. Sonra da bu keşif defterleri onaylanmak üzere önce Hazine-i Hassa Nezaretine gönderilir; ardından işlemin başlaması için Muhasebe Kalemine teslim edilirdi (8. Madde) [384].

Burada dikkat çeken ve altının çizilmesi gereken husus İdarenin, Hazine-i Hümayun Kethüdasına bağlı olduğundan, onun nezaretinde işlerin yürütülmesidir. Kanunname metni de bunu anlatmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde, Mefruşat Müdürü henüz iş başında yoktur. Hatırlanacağı üzere 4 Mart 1880'de Mefruşat Müdürü Kadri Efendi artık görevinde yoktu. Keşif Memuru, yaptığı işlerle ilgili belgeleri müdür olmaksızın doğrudan Nezarete teslim ediyordu. Muhtemelen bunun çok fazla muteber olmadığını anladıklarından kısa bir süre sonra mefruşat işiyle bizzat ilgilenmek üzere bir müdür görevlendirmeye karar verdiler. Bundan sonra keşif memuru, işlemlerini artık Mefruşat Müdürüne takdim etmeye başladı.

1878/1879 yıllarında sarf ve keşif memuru Nuri Efendi'dir. Hazine-i Hassadan 825 kuruş, Mefruşat İdaresinden ise 700 kuruş toplamda 1.525 kuruş maaş almaktaydı. Hazine-i Hassada 20 yıldır, Mefruşat İdaresinde ise 12 yıldır hizmet etmekteydi. Mefruşat İdaresine Hazine-i Hassa Muhasebe Odasından nakledilmişti[385].

1884/1885 tarihlerinde idarede iki tane keşif memuru vardı. Onlardan birisi Tevfik Ağa (Mührü için bkz. Belge 5[386]), diğeri Emrullah Ağa'ydı. Tevfik Ağa, 900

---

[383] HH.d, nr.4116, s.69b.
[384] TS.MA.d, nr.1138/6-3, 19 Recep 1297/15 Haziran 1296/27 Haziran 1880.
[385] HH.d, nr.25203.
[386] HH.MFŞ, nr.16/88, 8 Şubat 1309/20 Şubat 1894.

kuruş, Emrullah Ağa ise 750 kuruş maaş almaktaydı[387]. Tevfik Ağa aynı zamanda yorgancıbaşıydı. Bu maaş farkı, yorgancıbaşı da olmasından dolayı, muhtemelen, tecrübesiyle alakalıdır. Dahası, 13 Mart 1891 tarihinde maaşına 100 kuruş zam yapılarak 1.000 kuruşa çıkarılmıştır. Yorgancıbaşılık hizmetinden dolayı aldığı 1.000 kuruş maaşına ise 25 Ekim 1891 tarihinde 530 kuruş zam yapılarak 1.530 kuruş almaya başlamıştı[388]. Ancak, Tevfik Ağa'nın 1905/1906 tarihinde her iki görevinden toplam 2.100 kuruş maaş aldığını görüyoruz. Yaklaşık 15 sene önce en az 2.530 kuruş maaş aldığını biliyor olduğumuz Tevfik Ağa'nın bu tarihte maaşının neden 2.100 kuruşa düştüğünü belgelerde bulamıyoruz. Muhtemelen, genel teamüle uygun olarak, tasarruf tedbirleri çerçevesinde giderek artan bir maaş miktarı yerine o dönemin şartlarına uygun bir miktarla sınırlı ücrete dönüşmüş olmalı[389].

Belge 5: *Keşif Memuru Tevfik Efendi'ye ait mühür*

Tarih belirtilmeyen ancak 1880'lere tekabül ettiğini düşündüğümüz bir belgeye göre, Hacı Mehmed Efendi hem keşif memurluğu hem de işbaşılık (belki günümüzdeki işçilerin başında duran çavuş gibi bir görev) görevini birlikte yapmaktaydı. Çalıştığı dönemde meydana gelen işten çıkarmalar esnasında, vazifesinin öneminden ötürü işinden çıkarılmamış, bilakis işten çıkarılanlara ayrılan tahsisattan boşalandan 1.000 kuruş maaşına eklenmişti[390].

F. Ambarcılar/Depo Memurları, Ambar Bekçileri

Bu dönemde, muhtemelen, mefruşat mallarının kullanılacağı zamana kadar tutulduğu, konulduğu ya da uzun süreli muhafaza edildiği büyükçe yerler bulunmaktaydı. Bu gibi yerler için günümüzde depo, ambar gibi isimler kullanıyoruz. O dönemde de, bu isimler benzer kelimelerle ifade edilmekle beraber küçük bazı telaffuz farklılıkları vardı. Mesela depo "debboy" imlasıyla, ambar da "anbar" imlası ile yazılırdı. Bu imlanın, telaffuza da etki ettiği düşünülebilir. 100-150

[387] HH.MFŞ, nr.7/10, (1300-1301); Y.PRK.HH, nr.40/5, Tarihsiz.
[388] HH.d, nr.4116
[389] HH.d, nr.8288.
[390] Y.PRK.HH, nr.40/80.

yıllık zaman süresi içinde de bu gibi telaffuz farklılıklarının olabileceğini unutmamak gerekir.

1880 tarihli kanuna göre, ambarcı, ambarın güzel bir şekilde düzenlenmesini sağlamakla yükümlüydü. Ambara giren ve çıkan eşyaların miktarına dikkat etmesi; eşyaların yerli yerince (tasnif edilmiş bir şekilde) numaralarına göre karıştırmayacak/karıştırılmayacak şekilde yerleştirilmesi ambarcının temel göreviydi (10. Madde)[391]. Ambar bekçileri, ambarın iyi bir şekilde muhafazası ve eşya istenildiğinde Mefruşat İdaresine haber verilmesiyle görevliydiler (11. Madde)[392]. 1879/1880 tarihlerinde Mefruşat Ambarcısı Hasan Ağa'nın görevi, *İdare tarafından satın alınan eşyanın muhafazasıyla sarfiyatı hizmetinde…* ifadesiyle tanımlanmıştı. Hazine-i Hassadan maaş almayıp sadece Mefruşat İdaresinden 525 kuruş maaş almaktaydı ve 12 yıldır bu hizmetteydi[393]. 1879/1880 tarihlerinde fabrikalar ambarcısı olan Hüseyin Ağa'nın vazifesi *Hazine-i Hassa tarafından satın alınarak fabrikalar anbarına verilen eşyanın muhafaza ve sarfiyatında görevli…* olarak tanımlanmıştı. Asıl Mefruşat İdaresinin ambarında değil, şube kabul edilen Fabrikalar Ambarında görevli olduğundan yaptığı iş, tali bir ambarcılık görevidir. Fabrikalar Ambarından verilen 389 kuruştan başka, Mefruşattan da 250 kuruş maaş almaktaydı. Hüseyin Ağa, belgeden anlaşıldığına göre, 13 yıldır Hazine-i Hassada çalışmaktayken, 1879/1880 tarihinde 3 yıldır adı geçen işi yapmaktaydı[394]. Ambarcıların yanında bir de odacı vardı. O da sadece Fabrika-yı Hümayundaki ambarda görev yapıyordu. *Fabrika-i Hümayunlar Ambarı Odacısı* Ahmed Ağa'ya, Mefruşat İdaresinden Ekim 1875-Ekim 1877 tarihleri arasında aylık yaklaşık 250 kuruş maaş ödenmişti[395].

Tablo 7'de gösterildiği üzere depo memuru Ahmet Bey Mart 1870'den Şubat 1879'a kadar 1.200 kuruş alırken, maaşı 1.300 kuruşa çıkarılmış ve Şubat 1880 tarihine kadar ödenmiştir. Depocu Hasan Ağa ise Mart 1868'den Şubat 1878'e kadar 600 kuruş, Şubat 1880'e kadar 450 kuruş ücret almıştır. Hüseyin Ağa ise depocu

[391] TS.MA.d, nr.1138/6-3, 19 Recep 1297/15 Haziran 1296/27 Haziran 1880.
[392] TS.MA.d, nr.1138/6-3, 19 Recep 1297/15 Haziran 1296/27 Haziran 1880.
[393] HH.d, nr.25203.
[394] HH.d, nr.25203.
[395] HH.d, nr.275, s.134; HH.MFŞ, nr.4/19.

işine Mart 1874'te 250 kuruş ile başlamış ve Şubat 1880'e kadar da bu ücreti almaya devam etmişti.

Tablo 7: *Depocuların Mefruşat İdaresinden Aldıkları Aylık Maaşları Gösteren Liste*

Memurun Adı	Maaşının başlangıç tarihi	Maaşını aldığı dönemin sonu	Maaşı /kuruş
Ahmet Bey	Mart 1286/1870	Şubat 1289/1874	1.200
	Mart 1290/1874	Şubat 1295/1880	1.300
Hasan Ağa	Mart 1284/1868	Şubat 1293/1878	600
	Mart 1294/1878	Şubat 1295 /1880	450
Hüseyin Ağa	Mart 1290/1874	Şubat 1295/1880	250[396]

Bir başka Mefruşat Ambarcısı, Halil Ağa'dır. Halil Ağa, 1858 Kastamonu doğumludur. Gemicilik sektöründen yetiştiğini düşünmekteyiz. "Bahriye sanayii" alanına girişi 31 Ocak 1881'dir. Hazine-i Hassaya ise 22 Temmuz 1887 tarihinde, mefruşat ambarcılığına da 9 Ocak 1902 tarihinde girmiştir. 1903/1904 tarihlerinde 800 kuruş maaş almaktadır. 21 Kasım 1907 tarihinde 950 kuruş maaş almaya hak kazanmıştır. 23 Mart 1908 tarihinde 4. Mecidi Nişanı almıştır[397].

1905/1906 tarihinde Mefruşat-ı Hümayun 'Depo Memuru Refiki' (aynı zamanda yerli ve yabancı misafirler dairesi hademesidir) 780 kuruş maaş almaktadır[398].

Buradaki personelin hem istihdamı hem de aldıkları maaş oldukça karışıktır. Gerçi, maaş işleri günümüzde de pek anlaşılır bir şey değildir ama o dönemde daha bir karışıktır. Çünkü, bu kişilere aynı zamanda ek görevler verilerek, düşük ücretle yaptıkları istihdamın böyle ilavelerle telafi edildiği kanaati hâsıl olmuştur. Bu yetmediğinde de çalışan personele masraflar kaleminden ücretler ödenmiştir. Bütün bunların bir kaydı vardır. Ancak bu kayıtlar bugünkü gibi ne tek liste halinde düzenlenmiş ne de (belki o dönemin çalışanları ve ödeyenleri bunu takip edebiliyorlardı ama) kimin ne kadar bir ücretle veya gelirle ya da görevle iş yaptığı anlaşılır olmuştur.

[396] HH.MFŞ, nr.14/32, 16 Ts 1307.
[397] HH.d, nr.7181; HH.d, nr.8288; HH.MFŞ, nr.30/52, 25 Muharrem 1321.
[398] HH.d, nr.8288.

G. Hademeler

Genelde, Mefruşatta çalışan üç önemli personel grubundan söz edilebilir. Bunlardan birisi müdür, ikincisi kâtipler, üçüncüsü hademelerdir. Belki de, ortada en çok dolaşan hademeler olmasına rağmen bu kayıtlara, dolaştığı kadar geçmesi mümkün değildir. Bu bağlamda görevinin tanımı belgelerde geçen ilk hademe, 1879/1880 tarihlerinde görev yapan İzzet Ağa, Mustafa Ağa ve Mehmed Ağa'dır. Belgelere göre bu üç hademenin görevi; depodaki mefruşat eşyasının arabanın gireceği, bekleyeceği, alabileceği yere kadar taşımak, istif etmektir[399].

Takip eden bölümde Mefruşat İdaresinde çalışan hademeler ve aldıkları maaş ve ücretlere değinilecektir. Haziran-Şubat 1876 tarihleri arasında Hademe Hasan Ağa'nın Mefruşat İdaresinden 300 kuruş maaş; ilave olarak da "masarif-i müteferrika"dan (masraf kaleminden) fazladan paralar aldığını biliyoruz[400].

Eylül/ Ekim 1877 tarihlerinde Beşiktaş ve Yıldız Kasrının Mabeyin ve Harem Daireleri ile diğer yerlerin mefruşat işleri yapılırken Mefruşat İdaresinde dört hademe çalışmaktadır. Onlardan Hasan Ağa'ya 300 kuruş, Abdi Ağa'ya 250 kuruş, İzzet Ağaya 250 kuruş, Ali Ağa'ya 200 kuruş ödenmiştir[401].

Haziran 1878- Şubat 1879 tarihleri arasında İdarede bulunan hademeler ve aldıkları maaşlar ya da ücretler aşağıda tablo hâlinde düzenlenmiştir (bkz. Tablo 8).

[399] HH.d, nr.25203.
[400] HH.d, nr.375, s.129-130.
[401] HH.MFŞ, nr.4/19.

Tablo 8: *Mefruşat İdaresinde 1878 yılının bazı aylarında hademelere ve anbarcılara verilen ücretler*

MÜSTAHDEM HADEME ADLARI	**TARİHLERİ**	Haziran 1294[402]	Ağustos 1294[403]	Eylül 1294[404]	Te 1294[405]	Ts 1294[406]	Ke 1294[407]	Ks 1294[408]
MAAŞLARI (kuruş/para)								
Hademe Hasan Ağa		375	375	375 Ambarcı	375 Hademe	375 Ambarcı	375 Hademe	375 Hademe
Hademe İzzet Ağa		280	280	280	280	280		
Hademe Ali Ağa		200	200	200	200	200		
Hademe Mustafa Ağa		25	25	25	25	25		
YEVMİYEDEN VERİLENLER								
Hademe Hasan Ağa		150	150	150 Ambarcı	150 Ambarcı	150 Ambarcı	150 Hademe	150 Hademe
Hademe Ali Ağa		30	30	30	30	-	--	-
Fabrika ambarcısı Hüseyin Ağa		250	250	250	-	250	250	250
NAKLİYE, HAMALİYE VE MASARİF-İ MÜTEFERRİKA (MASARİF-İ SAİRESİ)								
Hademe Hasan Ağa		164,20	1248,20	1143,30 Ambarcı	-	232,20 Ambarcı		2144 Ambarcı
Ambarcı Hüseyin Ağa		-	-	-	45	-	444,20	-
Hademe İzzet Ağa		316,20	384,20	542,20	553,20	618	788,20	520,20
Hademe Ali Ağa		273	296,20	449,20	431,20	356,20	302,10	294
Hademe Mustafa Ağa		182,20	-	403,20	-	162,20	414,10	1030,20
Hademe Küçük Mustafa		-	20	-	149,20	-	-	-
Hademe Büyük Mustafa Ağa		35	-	-	-	-	-	-
Ambarcı Şakir Ağa		152,20	14	161		82	208	159,20
Hademe Mehmet Efendi (Ağa)		-	103	335	182	71	279	380,20

1879/80 tarihli bir belgeye göre Mefruşat Hademesi İzzet Ağa Hazine-i Hassada çalışıyor olmasına rağmen buradan hiç bir maaş almayıp bunun yerine Mefruşat İdaresinden 280 kuruş maaş almaktadır. O tarihte aynı zamanda 8 yıldır mefruşat hademeliği hizmetinde de görev yaptığı belirtilmektedir. Hademe Mustafa Ağa da aynı hizmette olup sadece Mefruşattan 205 kuruş maaş almaktadır. O tarihte bir yıldır mefruşat hademeliği hizmetindedir. Hademe Mehmet Ağa, sadece

[402] HH.d, nr.13601.
[403] HH.d, nr.22339.
[404] HH.d, nr.22338.
[405] HH.d, nr.22337.
[406] HH.d, nr.22340.
[407] HH.d, nr.22341.
[408] HH.d, nr.22343.

Mefruşattan 150 kuruş almakta ve bir yıldır aynı hizmette çalışmaktadır. Hademe Abdurrahman Ağa ise yevmiye ile istihdam edilmiştir, 150 kuruş ücret almaktadır[409]. Muhtemelen 1878'den önce Hademe Emrullah Usta 750 kuruş, Hademe İzzet Ağa ise 400 kuruş Mefruşattan maaş almaktaydı[410]. Sonraları da belgelerden görüyoruz ki hademe İzzet Ağa 400 kuruş almaya devam etmekle beraber, Akif Ağa 350 kuruş maaş almaktaydı. Akif Ağa görevine 29 Şubat 1892 tarihinde açıktan atanmıştı[411]. Buna göre hademelerden bazıları zaman zaman ambarcı göreviyle anılıyordu. Bunun nedeni aynı kişilerin iki işi aynı anda yapıyor olmasından veya asıl görevinin ve maaş aldığı yerin dışında ya başka bir iş yapıyor ya da başka bir dairede hizmet ediyor olmasından kaynaklanabilir[412]. Hademe Hasan Ağa üç kalemden ücret almaktadır. Ona ilk olarak 375 kuruş maaş, ikinci olarak yevmiyeden 150 kuruş, üçüncü olarak da masarif-i müteferrika hesabından değişik miktarlarda paralar ödenmiştir. Bu uygulamayı, zaten yukarıda açıklamış; yetersiz ücretlerin ikinci bir görev veya masraflar kategorisinden ücretlerle takviye edildiğini ambarcılar başlığı altında dile getirmiştik. Bu durum, o dönemde sadece belli bir meslek için söz konusu olmamalı; dönemin genel bir ücret politikası olarak görülmelidir. Aslında buradan şu düşünceye de ulaşmak çok zor olmasa gerektir: Bugünkü uygulamalar dünden veya dünkü uygulamalar bugünkünden çok farklı değil gibi görünüyor.

H. İşbaşı, Amele/Hamal

Osmanlı'da işçiler hakkında pekçok monografik çalışma yapılmıştır[413]. 1850'lerden itibaren yeni yeni organize olmaya başlayan Mefruşat İdaresinde bir ya

---

[409] HH.d, nr.25203.

[410] Y.PRK.HH, nr.40/5, Tarihsiz.

[411] HH.d, nr.4116, s.70b, 73b.

[412] Aslında bu duruma günümüzde çok da yabancı değiliz sanırım: Bugün devlet dairelerinde, eskiden kadrolu olarak alınan ve kendisine görev tanımındaki işten başka hiçbir iş yaptırılamazdı; eğer memur görevini yapmıyorsa işten de çıkarılamıyordu. Hal böyle iken sonradan çoğu devlet hizmetleri ihaleyle özel sektöre devredildi. Devlet işini ihaleyle alan özel sektör firması, bu işi yapabilecek eleman istihdam ettirmeye başladı. Buna da taşeron firma denilmektedir. Taşeron firmalar, aldıkları devlet işleri çok farklı nitelikte olsalar da bunlar, kadrolarına çoğu zaman bu görevler için tek tip eleman alıyorlar: Vasıfsız İşçi. Bu işçiler(genellikle vasıfsız, hiçbir özelliği, ustalığı, becerisi, yeteneği olmayan kişi olarak tanımlanıp, bunları da asgarî, en düşük ücretle çalıştırıyor) işin başına gittiklerinde, taşeron firma, fiilî olarak bunlara her işi yaptırtıyorlar. Bunlar yeri geldiğinde temizlik işlerinde, sekreterlikte, hemşirelikte, kapıcılıkta, güvenlikte vb. gibi her alanda çalıştırılmaktalar.

[413] Bunlardan birkaçı için bkz. Cevdet Kırpık, *Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914*), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış

da iki işbaşının olduğunu görüyoruz. Muhtemelen 1879/1880 tarihinde, Mefruşat İdaresinin, eski Hazine-i Hassanın Paşa Dairesine nakli dolayısıyla; çalışanları, maaşları ve görev tanımları yapılmıştı. Buna göre İdarede işbaşı olarak görev yapan iki kişi vardı. Bunlardan ilki İşbaşı Tevfik Ağa'dır. 1.200 kuruş maaş almakta olup, görevi mamul eşyaların arabalara konulması olarak tanımlanmıştı. Diğer işbaşı ise Emrullah Ağa'dır. O da 1.200 kuruş maaş almakta olup görevi, müstahdem amelenin nezareti ile imal edilecek eşyalarla ilgilenirdi[414].

1880 tarihli kanunda İşbaşı'nın görev tanımı şöyleydi: O sırada Mefruşat İdresinin bir müdürü bulunmadığından, öncelikle tefriş edilecek yer için lazım olan eşyaların listesini hazırlar. Belki bunun için de kendisine bir belge verilmektedir ama bunu henüz biz bilmiyoruz. Hazırladığı listeyi, tefriş edilecek mekân için lazım olduğunu, depodan alması gerektiğini onaylatmak üzere de Hazine-i Hassa Nazırına onaylatıp muhasebeye kaydettiriyor. Sonra bu belgeyle depodan listedeki malzemeleri teslim alarak, tefriş edilen yere kadar götürüp ustalara teslim ediyordu. Belki, bu süreçte kendisine hademe, hamal vb. görevliler de yardım ediyordu; ama kendisine verilen unvan da, o işleri yapanın en başındaki kişi anlamındadır. Dolayısıyla kendisi de bir işçidir. Ama işçi kavramı, Osmanlı toplumuna daha yeni yeni girmekte veya girecektir[415].

İşbaşına ödenen ücretle ilgili olarak, tarihsiz bir belgeye göre, Hazine-i Hassadan tahsis edilen maaşın dışında aylık masraflar kategorisinden Keşif Memuru ve İşbaşı Hacı Mehmed Efendi'ye ilaveten 1.000 kuruş maaş daha verilecekti[416]. Haziran-Şubat 1878 tarihleri arasında İşbaşı Tevfik Ağa'ya, Mefruşat'tan 1.200 kuruş maaş verilmekteydi[417]. Hazine-i Hassadan ne kadar aldığını bilmiyoruz. Buradaki maaşlar konusuna daha fazla girmeyeceğiz, diğer görevliler bağlamında maaşlar ele alınmış, muhtemelen işbaşılık görevinde olanlarla ilgili ücretlendirmeler de bu meyanda yapılmış olmalıdır. Bunun yanı sıra Tevfik Ağa'ya, maaş olarak değil ama 'masarif-i müteferrika' kaleminden çeşitli miktarlarda para tahsis ediliyordu.

Doktora Tezi, Dan.: Prof.Dr. Bayram Kodaman, Isparta 2004; Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922): Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul 2013.

[414] HH.d, nr.25203.

[415] TS.MA.d, nr.1138/6-3, 19 Recep 1297/15 Haziran 1296/27 Haziran 1880.

[416] Y.PRK.HH, nr.40/80.

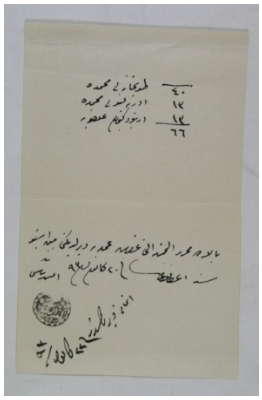
[417] HH.d, nr.25203.

1878 yılının bazı aylarında Masarif-i Müteferrika kaleminde gösterilerek İşbaşına, Dolmabahçe hamallarına, Beşiktaş hamallarına ve diğer hamallara ödenen para Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: *1878 senesinin bazı aylarında masarif-i müteferrikadan İşbaşı Tevfik Ağa'ya ve hamallara ödenen paralar*

	Haziran 1294[418]	Ağustos 1294[419]	Eylül 1294[420]	Te 1294[421]	Ts 1294[422]	Ke 1294[423]	Ks 1294[424]
Dolmabahçe hamalları	1.038,20	949,20	792	529	1222	5,20; 89	138; 272
Beşiktaş hamalları	80	-	121,20	88	50	-	-
Perakende hamaliye	144	32,20	-	115	193,20	232	-
İşbaşı Tevfik Ağa	374	252	792,20	1894,20	-	--	-
Hamal Mehmet	-	-	-	-	924	1958	2376

Belge 6: *İşbaşının Ameleye Verdiği Ücretleri Gösteren Senet*

HH.MFŞ, nr.4/25.

Belgelerde çok sayıda muhasebe kaydı vardır; gerek Tevfik Ağa'nın gerekse Arif Ağa, Emrullah Ağa gibilerinin çeşitli çalışanlara ödediği paraları gösteren belgeler söz konusudur (Bir örnek için bkz. Belge 6).

Mefruşat İdaresinde işbaşılar ile birlikte çalışan çok sayıda hamal vardır. Bunlar genellikle depodan alınan mefruşat mamullerinin kullanılacağı mekâna kadar taşınmasında görev yapmaktaydı. Bugünkü ev taşıma şirketlerine benzer bir fonksiyona sahipti. Buradaki hamallar yetersiz olduğunda ya İdarenin diğer

[418] HH.d, nr.13601.
[419] HH.d, nr.22339.
[420] HH.d, nr.22338.
[421] HH.d, nr.22337.
[422] HH.d, nr.22340.
[423] HH.d, nr.22341.
[424] HH.d, nr.22343.

çalışanlarından ya da başka birimlerden veya dışarıdan bu işi yapabilecek olanlar da hamal olarak kullanılabiliyordu. Burada asıl olarak belirtilecek olan husus, iş ile sınırlı hamallardan öte daimi hamal kadrosunun bulunuyor olmasıdır. 1906/1907 tarihli bir belgede padişah ve ailesinin dairelerinde bulunmak üzere daimi iki hamalın varlığından ve bunlara üniforma hazırlanması gerektiğinden bahsetmektedir. Bu üniformalar için de 300 kuruş bedel ödenmiştir. Hatta her sene, "sâir bendegân-ı seniyye misillû" bu üniformaların yenilenmesi için karara da bağlanmıştı[425].

Hamalların aldıkları ücretlerle ilgili ulaştığımız bazı bilgiler şunlardır: Mayıs-Haziran 1907 tarihinde Hamal Hurşid Ağa'ya ve Hamal Asım Ağa'ya 250'şer kuruş ödenmiştir[426]. 1921 tarihinde Mefruşat-ı Hümayun İdaresinde müstahdem üç hamala, aylık 1.750'şer kuruş verilmiş, ancak hamallar bu ücretle işe devam edemeyeceklerini söyleyerek itiraz etmişler, "*külli yevm sızlanmakta oldukları*"nı dile getirmişlerdir. Dışarıda hamal yevmiyesi 200-250 kuruş olup, aylık 6.000-7.500 kuruşa tekabül etmektedir. Bu itiraz üzerine hamalların maaşları 3.000 kuruşa çıkarılmıştır[427].

Daimî kadrodaki söz konusu hamalların dışında işin kendisine bağlı, bugünkü tabirle kabala usulü çalışan, ücretlendirilen hamallar da vardı. Bununla ilgili bir belgede Şubat-Mart 1911 tarihinde çeşitli yerlere naklettirilen eşyalar için 2.959 kuruş ücret ödenmiştir[428]. Benzer nakliye ödemelerine dair çok sayıda belge vardır[429]. Bu harcamaların nerelere ne kadar yapıldığı Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: *Eşya Nakli Yapılan Yerler ve Bu İşler İçin Mefruşat İdaresinden Hamallara Verilen Ücretler*

Fi	**Yevmiye**	**Toplam**	**Açıklama** [430]
		375 kuruş	Göztepe'de Refiye Sultan'a nakledilen cihaz ve yatak odası eşyalarının kayık ve hamaliyesi
10	90	903	Mefruşat İdaresinde kadim surette istihdam edilen 3 hamal yevmiyesi
8	32	256	Mefruşat İdaresinde gece nöbetçisi hademe ve hamalların taamiyesi
15	45	675	Saraydan vuku bulan talep üzerine tulumbacı yevmiyesi
10	75	750	Saraydan vuku bulan talep üzerine Beşiktaş hamallarının yevmiyesi

[425] 13 Şubat 1323 tarihinde Heyet-i İdarenin kararı debboy idaresi kontorato defterine aynen kayd olunmuştu. Bkz. HH.MFŞ, nr.44/14.
[426] HH.d, nr.11288.
[427] HH.MFŞ, nr.56/21.
[428] HH.MFŞ, nr.47/23, 5 Mart 1327, Serkâtip; HH.MFŞ, nr.47/1, 2. Belge.
[429] HH.MFŞ, nr. 49/1, 2. Belge, 23 Ts 1327; HH.MFŞ, nr. 49/13, 2. Belge.
[430] HH.MFŞ, nr.47/30.

Bazı hamalların geceleri bekçi olarak çalıştırıldıkları da görülmüş olup bu da, aslında, diğer iş alanlarındaki teamüle biraz uygundur. Nerede hangi iş varsa çalışanlardan uygun olanını oraya görevlendirmek, o iş alanıyla sınırlı veya daimi olarak işi yaptırmak; bununla ilgili ücreti de uygun bir yerden, bütçeden veya masraflardan veya her ikisinden temin etmek. Model budur. Buna göre, 16 Eylül 1911'de asıl görevleri hamal iken bekçi olarak görevlendirilen üç kişiye, Ramazan ayında sahur ve iftar yemekleri için günlük beşer kuruş ilave yevmiye verilmiştir[431]. Böylece, hamalların, ihtiyaç duyulduğunda, bekçilik gibi görevlerle gerekli yerlerde çalıştırıldıklarını görmüş olduk. Bekçilerin görevlerinin sürekli olup olmadığını da çok fazla bilmiyoruz. Ancak, bekçi maaşlarıyla ilgili bir soruşturma yapıldığından hareketle bu birimde bekçi çalıştırıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz[432].

Sonuç olarak, Batının etkisiyle İşbaşı diye adlandırılan bir mesleğin ortaya çıktığını, kanunname metinlerine girdiğini, bunlarla alakalı hamal ve amelelerin çalıştırıldığını; bu çalışmaları da İşbaşının koordine ettiğini görüyoruz. Bunların da ötesinde sarayda önce iki, sonra üç tane kadrolu hamalın görevlendirildiğini, 1920'lerde bu kadrolu hamalların itirazları üzerine maaşlarına yaklaşık % 100 zam yapıldığını görüyoruz. Ayrıca kadrosuz hamalların da iş çıktıkça, II. Abdülhamid döneminden I. Dünya Savaşına kadar 10 kuruş yevmiye ile çalıştırıldıklarını, bazen de hamal olarak bilinenlerin bekçi olarak da kullanıldıklarını söyleyebiliriz.

I. Müteferrika Masraflar Memuru

Müteferrika'yı biz, İbrahim Müteferrika'dan beri biliyoruz. Sarayda bir çok şey değişmiş olsa bile müteferrika değişmemiş gibi görünüyor. Bu tıpkı, toplumda her zaman değişme vardır; değişmeyen tek şey değişmenin kendisidir, gibi bir paradoksa işaret eder. Sarayda da, herhangi bir kategoriye girmeyen işler veya masraflar, günümüzde olduğu gibi 'çeşitli işler', 'çeşitli masraflar' şeklinde nitelendirildiği gibi o dönemde de böyle bir nitelendirme yapılmıştır[433]. Bu

[431] HH.MFŞ, nr.48/22, 1. Belge, 3 Eylül 1327.

[432] HH.MFŞ, nr.57/24, 25. Belge, 18 Mart 1339; 26. Belge, 20 Mart 1339.

[433] Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317, s.1281; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB yay., İstanbul 2004, s.637-638; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2005, s.765; İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara 2006, s. 1218; Yaman, age, s.123-124

nitelendirmeler, özel bir tanıma girmemekle beraber, belgelerde çokça karşımıza çıktığı için yüzeysel de olsa bunlardan bahsedilmesi ihtiyacı duyulmuştur. Mefruşat İdaresinde bunlarla ilgili bir memur bulunurdu. 1880 tarihli kanuna göre bu memurun adı 'Masarifat-ı Müteferrika Memuru' idi. O, günlük müteferrika masraflarını ve istihdam olunan amele yevmiyelerini iki nüsha hâlinde tutar; bir nüshasını kendisi saklar, diğerini mühürledikten sonra aynı günün akşamı işbaşıya onaylatır, bunları da Hazine-i Hassa Nezaretine teslim ederdi. Söz konusu işlemlerden sonra belgenin üzerine Hazine-i Hassa Nezaretince "bi'l-kayd esmanı verile [kaydedilerek değeri verile]" notu düşüldükten sonra muhasebeye gönderilir ödemeler de buna göre yapılırdı. (7. Madde)[434].

1921 senesinde Hazine-i Hassa, Mefruşat İdaresinde birtakım kaidelerin uygulanmasını dile getirmişti. Buna göre yıllık tahmini sarf malzemlerinin miktarlarının ve tutarlarının hesaplanması, aylık icmallere kaydedilmekte olan Maktua Masraflar ve Müteferrika Masrafların kimler namına verilmekte olduğunu gösteren ayrıntılı bir defterin hızlıca düzenlenerek Hazine-i Hassa Muhasebe Kalemine gönderilmesi istenmişti[435]. Bunun üzerine hazırlanan defterde sobacı Mustafa Efendiye maktua ücret olarak aylık 2.500 kuruştan 12 ayda 30.000 kuruş verilmişti. Üç kişi hamalların maktua ücreti 9.000'den 108.000; 1921 senesindeki tefriş masraflarının tamamı ise 1.756.800,68 kuruştu.

Müteferrika Masrafları için tutulan bir deftere göre 13 Eylül-12 Ekim 1877 tarihleri arasında, Beşiktaş ve Yıldız Kasrının mabeyin ve harem daireleri için ödenen ücretler çıkarılmıştır (Bkz. Tablo 11)[436]. Buna göre hamallara verilen paralar genelde bu masraf kaleminden ödenmektedir.

Tablo 11: *13 Eylül-12 Ekim 1877 Tarihleri Arasında Mefruşat İdaresinin Müteferrika Masraflar Kaleminde Ödediği Paralar*

Harcama Kalemi	***Kuruş***
Hasan Efendi	183
Hademe Hasan Ağa	139
Hüseyin Ağa	39
İzzet Ağa	171
Abdi Ağa	15

[434] TS.MA.d, nr.1138/6-3, 19 Recep 1297/15 Haziran 1296/27 Haziran 1880.
[435] HH.MFŞ, nr.56/67, 2. Belge, 12 Mart 1338.
[436] HH.MFŞ, nr.4/19.

Ali Ağa	59
Hallaçbaşı	46
Kahveci Manyas	157,50
Nan-ı aziz bahası	130
Bazar kalfası	54
Perakende hamaliye	78
Arlof	15,50
Beşiktaş hamalları	47,50
Hamal İsmail	132
Toplam	1.266,50

1878 yılının bazı aylarında masarif-i müteferrika kaleminden verilen ücretler daha çeşitlidir. Örneğin tablakâr, tapuçar, kahveci, defterci, dokumacı, pazar kayıkçıları, hadaik-i hassa kapı çukadarı gibi kişilere yapılan ödemeler vardır[437]. Kısacası Mefruşat İdaresi icmallerinde, Müteferrika Masraflar başlığı altında; miktarı ve nereye sarfedildiği gösterilen çeşitli harcama kayıtları vardı. Müteferrika masraflar başlığı altında yapılan ödemelerin ayrıntılı olarak incelenmesi gerektiğinin burada altını çizerek konuyu sonlandıralım.

J. Daireci/Odacı

Mefruşat İdaresinde bugün hizmetli kadrosunda yer alan bir daireci/odacı da vardı. 1879/1880'de Daireci Ali Ağa'nın, Mefruşat İdaresindeki memurlarının ve kâtiplerinin hizmetinde çalıştığı belirtilmişti. O, Mefruşat İdaresinden 230 kuruş ücret alırdı. Adı geçen tarihte üç senedir Mefruşat İdaresinde istihdam olunuyordu[438].

II. ZANAATKÂRLAR VE SANATKÂRLAR

Saraylarda çalışan zanaatkârlar ve sanatkârlar, klasik dönemde saray terzileri (hayyatin-i hassa) ve saray sanatkârları (ehl-i hiref-i hassa) bünyesinde bulunmaktaydı. Ancak ne modernleşme döneminde ne de 18. yüzyılın sonunda bu teşkilatlardan iz kaldı. Dolayısıyla modern zamanlarda saray için çalışan, sarayın dekorasyonu/tefrişi için mal üreten zanaatkâr ve sanatkârlar yeni bir organizasyona muhtaç idiler. Bu düşünce ile yola çıkıldığında, bu grubun sorumluluğunu, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sarayın bütün mali yükümlülüğünü istiab eden, muhasebesini tutan Hazine-i Hassa Nezaretinin yüklendiğini görüyoruz. Nezaret, bu vazifesini kendisine bağlı alt bir birim olan Mefruşat-ı Hümayun İdaresine vermiştir.

[437] HH.d, nr.13601; nr.22339; nr.22338; nr.22337; nr.22340; nr.22341; nr.22343.
[438] HH.d, nr.25203.

Daha önce de söylendiği üzere, klasik dönemdeki teşkilatlanmada; minder, yastık, yorgan, şilte, perde, örtü vb. gibi fonksiyonel ürünleri imal eden terziler ve hallaçlar içine alan meslek grubunun tamamı Hayyatin-i Hassa içinde yer alıyordu. Sanatkârlar ise Ehl-i Hiref-i Hassa içinde tanımlanıyordu. Böyle bir ayrım, belki bugün o kadar net çizgiler ifade etmese de, görülebildiği kadarıyla; el emeğine, estetiğe, güzelliğe, beğeniye kısaca sanata dayanıyordu. Bu dönemdeki estetik anlayış ve sanata verilen önem başlı başına bir başka bağlamda ele alınmalıdır[439]. Araştırma dönemimizde Mefruşat İdaresi tarafından sarayların, kasırların ve köşklerin tefrişatı yerine getirilirken sanatkârlardan çok zanaatkârların görevlendirildiğini görüyoruz. Bu tespitimizi kuvvetlendiren anlayışın, dönemin Batılılaşma düşüncesinden mi, yoksa her ne kadar estetikten yoksun olsalar da sanayi-teknoloji üretimi yeni tarz ürünlerin moda ve popüler olmasından mı, kaynaklandığı çok açık değildir. Bununla ilgili daha geniş çalışmalar yapılması gerekmektedir. Ancak bu dönemde sanata ve sanatçıya önem verilmediğini de söylemek doğru olmaz. Mefruşat İdaresinde az da olsa, sanatçıların ilgi gördüğünü, eserlerine rağbet edildiğini biliyoruz. Mesela ressam Emil Meinz, Leon Rosenthal gibi İstanbul'da yaşayan yabancı sanatçılara, İksircioğlu Agop gibi Osmanlı tabiiyetindeki gayrimüslimlere; mefruşat işinde çeşitli boyutta işler, görevler ve siparişler verilmiştir. Ama bunların sınırlı olduğunun altını bir kez daha çizelim.

Saray, klasik dönemde her türlü eşyanın, belki birçoğunu, yine bünyesinde bulunan işin erbabına ürettirirken; 19. yüzyılda sarayların, kasırların vb. gibi mekânların tefrişinde kullanılacak ürünler, gerek iç piyasadan gerekse saray için eşya üreten fabrikalardan ya da dış piyasadan satın alınarak temin ediliyordu. Bu satın alınanların da çoğu, Avrupa'nın ürettiği popüler, moda ürünlerdi. Yorgan, yastık vb. gibi estetik unsurları barındırmayan ürünlerin imalatında görevli olan zanaatkârların bir kısmı Mefruşat İdaresinde muvazzaf olarak çalışırken; çoğu, ihtiyaç duyuldukça davet edilip, iş verilen eleman olarak görev yapıyordu. Dolayısıyla klasik dönemdeki gibi sarayda bir esnaf teşkilatı organizasyonundan söz edilemez olmuştu. Ama yine de, az da olsa muvazzaf olarak çalışan kişilerin varlığı, bunun, hem kaçınılmaz olduğunu hem de sürekli bir iş yükünün varlığını göstermektedir. Bu zanaatkâr

[439] I. Bölümde kısaca Ehl-i Hiref-i Hassa'dan bahsetmiştik.

grupları arasında; terzibaşı ve terziler, yorgancıbaşı ve yorgancılar, hallaçbaşı ve hallaçlar, çadırcılar, marangozlar, tapuçarlar (tapiser)/döşemeciler, doğramacılar, örücüler, yaldızcılar, avizeciler, hasırcılar, sobacılar, cilacılar vs. gibi meslek mensupları vardı. Çoğu zaman bunları belgelerde müstakil olarak göremeyiz. Zanaatkârlara yapılan ödemelerin topluca gösterildiği yevmiye defterlerinde, ödenen ücretlerin gösterilmesi bağlamında bunlardan söz edildiğini görüyoruz[440]. Söz konusu defterlerden ne kadar kişiye iş verildiğini tespit etmek, belki mümkün ama bu durum, sistematik bir açıklamayı gerekli kılmaz; çünkü onların çoğu, ihtiyaç duyuldukça (iş çıktıkça) piyasadan temin edilirdi.

A. Terzi, Yorgancı, Hallaç, Çadırcı

Terzi, yorgancı, hallaç ve çadırcıyı, yaptığı işlerdeki benzerlikler dolayısıyla bir arada, bu bölümde ele almanın daha doğru olacağını düşündük. Bu meslek erbabına mensup olanların saray ve benzeri yapıların tefrişinde ne gibi rolleri vardı? Saraylarda bunlara ne zaman iş düşüyordu? Bunlara ne kadar ücret ödeniyordu? Sarayda çalışanlar ne alıyordu, serbest çalışanlara ödenenler neydi? Hangi durumlarda bu meslek erbaplarına iş düşüyordu?

Bir kere saray ve benzeri yapılarda mefruşat konusunda iş yapacak yorgancı, terzi, çadırcı, hallaç, hasırcı gibi çalışanlara hemen hemen her dönem ihtiyaç duyuluyordu. Yaz ve kış mevsimlerinin başlangıcında bazı mefruşat sürekli değiştirilmektedir. Bugün bile hâlâ Anadolu'nun birçok yerinde bahar ve yaz temizlikleri yapılır, bahar döneminde, kışlık eşyalar kaldırılarak yerlerine yazlıklar konulur; yaz döneminde ise kışlıklar çıkarılır, tozları alınır, temizlikleri yapılır ve depolara kaldırılır. Bunlar, herhangi bir işte çalışmayan Anadolu kadınlarının mevsim dönümlerindeki en önemli işleridir. Dolayısıyla sarayda da bunların yapılıyor olması gerekir. Saraydaki bu gibi hazırlıkları saray kadınları yerine yukarıda adlarını saydığımız meslek mensupları yapıyor olmalıdır. Nitekim saraylarda bu gibi işlere dair çeşitli belgelere rastlıyoruz. Bu dönemlerde mefruşatın değiştirilmesi dolayısıyla yorgancılar neredeyse her işe koştururlardı. Onlarla birlikte

[440] Terzi, yorgancı, tapuçar, örücü, hallaç vb. zanaatkârların çalıştığı günlerde aldığı yevmiyeleri içeren (düyunat ve matlubat) defterleri hazırlanırdı. Mali 1315 senesi için bkz. HH.d, nr.25628; 1316 ve 1317 seneleri için bkz. HH.d, nr.25365; HH.d, nr.25366.

terziler, çadırcılar ve hallaçlar da koşturup, üzerlerine düşen görevleri yerine getirirlerdi. Bu kabilden olmak üzere, ilk sırada, genelde kışlık olanların Nisan ayında, yazlıklarını da Kasım ayında kaldırılıp mevsimine uygun halı, kaliçe, hasır vb. tefriş ürünlerinin yerlerine serilmesi yer almaktadır. Ayrıca cibinliğin[441], perdelerin yerine takılmasında ve tamirinde; bazen eşyaların sayımının yapılmasında[442], yol halılarının tamirinde, sandalyenin tamirinde[443] vs. işlerde görev alırlardı. Yaz ve kış dönümü nedeniyle yapılan işler çeşitli olmakla birlikte her yıl aynı zaman diliminde rutin hâlindeydi. Mesela, kış mevsiminin gelmesiyle hazine-i hümayun dairesi ve bağlı diğer dairelere kaliçe ve halı döşenmesi işi vardır. 15 Kasım 1897 tarihinde adı geçen daireye kaliçe döşenmesi için istihdam edilen Terzibaşı Arif Ağa, günlüğü 25 kuruştan bir yevmiye; 10 kişilik yorgancı ve çadırcı gurubu ise günlüğü 20 kuruştan 200 kuruş almaya hak kazanmıştı. Çivi, iplik vs. masrafları için 20 kuruş harcanmış, toplamda iş için 245 kuruşluk bir masraf yapılmıştı. Bu masrafın ödemesi için Hazine-i Hassaya havalesinde Mefruşat Müdürü Akif Bey bu ödemenin "*beher sene vuku bulmakta olduğu kayden teyit eylemiş olduğunu*" dile getirmiş ve Hazine gereken paranın ödenmesi için onay verilmişti[444]. Bazı belgelerde Mefruşat İdaresinde terzi, yorgancı ve çadırcı gibi çalışanlar işçi tabiriyle de anılmaktaydı. Muhtemelen yorgancılar vb.leri, hamallık ve nakliye işinde de çalıştırıldığından bu tabir kullanılıyordu[445] (Bkz. Belge 7).

---

[441] Şehzade Burhaneddin Efendinin dairesinde bulunan obayı takmak için üç yorgancının hemen Mefruşat İdaresinden gönderilmesi istenmişti (HH.MFŞ, nr.37/34, 3. Belge, 24 Ke 1321).

[442] 23 Te 1325 Alemdağı kasrının 1305 senesinden beri kapalı olan iki odası ile her tarafında mevcut olan 87 eşya incelenerek tamamen mevcut bulunduğu görülmüştü. Bu işlemler yorgancı Emrullah Efendi ve yorgancı Mehmet Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir (HH.MFŞ, nr.45/80).

[443] HH.MFŞ, nr.48/4, Mayıs/Haziran 1911.

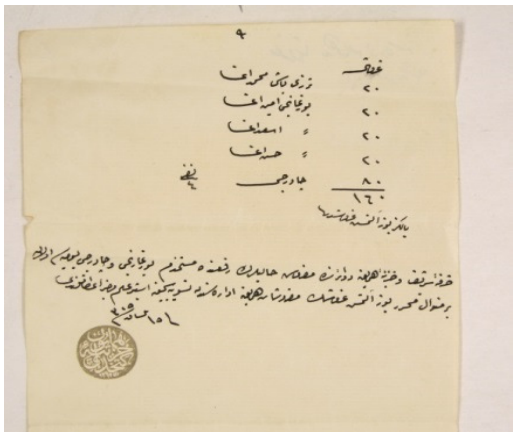
[444] HH.MFŞ, nr.23/45, 15 Ke 1313 / 27 Aralık 1897.

[445] Hırka-i saadet dairesiyle diğer dairelerin halılarının kaldırılmasında işçi yevmiyesi olarak verilmesi gereken 165 kuruşun mefruşat idaresinden verilmesi için ilmühaber hazırlanmıştı (17 Mayıs 1311, Hazine-i hümayun kethüdalığı). Kısacası 7 nefer işçi yevmiyesi 20 kuruştan 140 kuruş. Terzibaşı Arif Ağa'ya 1 günlük yevmiye olarak 25 kuruş verilmişti (Bkz. HH.MFŞ, nr.20/67, 1. Belge); HH.MFŞ, nr.23/45, 3 Ts 1313/15 Kasım 1897; HH.MFŞ, nr.8/34, 28 Nisan 1303/10 Mayıs 1887; HH.MFŞ, nr.9/44, 15 Mayıs 1304, Hazine-i Hümayun Kethüdası.

Belge 7: *Halıların kaldırılmasında istihdam olan işçiler (yorgancılar ve çadırcılar) ve aldıkları yevmiyeyi gösteren ilmühaber*

Hüve

İşçiler ve Onlara Ödenen Ücret Kuruş	
Terzibaşı Mehmet Ağa	20
Yorgancı Emin Ağa	20
Yorgancı Esad Ağa	20
Yorgancı Hasan Ağa	20
Çadırcı (4 nefer)	80
Toplam tutar	160

HH.MFŞ, nr.11/51

Yorgancıların tefriş edilecek mekâna gönderilmesi de talep edilirdi. Şehzade Ahmed Efendi dairesine döşeme tamiratında istihdam olunması için 4-5 yorgancının on güne kadar gönderilmesi gerekmişti[446]. 4 Haziran 1907 tarihindeki bir tefriş hadisesinde, Şehzade Abdürrahim Efendi'nin dairesine bir gün sonrası için dört yorgancının gönderilmesi istenmişti[447]. 23 Haziran 1906 tarihinde Şehzade Ahmed Efendi'nin dairesindeki perdelerin bazılarının tamiri ve bazılarının ise değiştirilmesi için, beş altı gün boyunca gelmek üzere, Mefruşat İdaresinden iki adet yorgancının gönderilmesi gerekmişti. İki yorgancı adı geçen daireye 7 gün boyunca gitmişti[448]. 4 Mayıs 1904 tarihinde, Başkadın Efendinin dairesini tefriş eden yorgancılar ancak bir gün geldikleri için tefrişat tamamlanamamıştı. İş yüzüstü kaldığından yorgancıların 6 gün daha gelerek çalışmalarını tamamlamaları için tekrar gönderilmeleri istenilmişti. Muhtelif belgelerde Şehzade Necmeddin Efendinin dairesinde 3-4 gün çalışmak üzere müsait iki yorgancının gönderilmesi[449], Şehzade Burhaneddin Efendi'nin dairesinde yapılacak kanepeye kordon ve şerit takılması için iki yorgancı talebi[450], 3. Kadın Efendi dairesinde bulunan işler için 4 yorgancı talebi[451], Haremde, Şehzade

[446] HH.MFŞ, nr. 42/10, 1. ve 2. Belge, 12 Mayıs 1323.
[447] HH.MFŞ, nr.41/86.
[448] HH.MFŞ, nr.38/50, 2. Belge, 29 Mayıs 1312.
[449] HH.MFŞ, nr.32/90, 1. Ve 2. Belge.
[450] HH.MFŞ, nr.33/85, 19 Te 1320, Müşarünileyhin 2. Ağası.
[451] HH.MFŞ, nr.34/48, 2. Belge, 1 Ks 1320, müşarünileyhin 2. Ağası.

Abdürrahim Efendinin dairesindeki keçelerin döşenmesi için üç yorgancı talebi[452], Padişaha mahsus odadaki paravanaların tamiri için yeterli miktarda atlas ve pelüşle iki yorgancı talebi[453] gibi istek veya talimatlar mevcuttur. Görüldüğü üzere, yorgancılar sadece mevsimlerin değiştiğinde yatak-yorgan veya döşemeleri değiştirmiyor; aynı zamanda getir-götür işleri, tamir, bakım ve onarım işlerini de yapıyorlardı.

Hallaçların sayısı fazla olduğu için içinden birisini hallaçbaşı yaptıklarını düşünüyoruz. Ancak, bu noktada bazı şüphelerimiz de yok değil. Hallaçlardan çok yorgancıların olduğunu, bunların başında da hallaçbaşının bulunduğunu; diğer taraftan, belgelerde bir de yorgancıbaşıyla terzibaşının olduğunu görüyoruz. Yani Mefruşat İdaresinde, bu mesleklere ait, "baş" kelimesiyle tanımlanan üç idareci var gibi görünüyor. Ancak, belgeler kesin bilgiler vermemekle beraber bunların durumu hakkında farklı düşünceler aklımıza getirmektedir. Öncelikle, hallaçbaşı olduğunda yorgancıbaşının veya terzibaşının olmadığını; başka bir ifadeyle birinin görevli olduğunda diğerlerinin bulunmadığını görüyoruz. Buna göre hallaçlar, terziler veya yorgancılardan birini mesleğinin adını kullanarak "baş" olarak belirledikleri söylenebilir. En azından, bu konuda aksine bir belge ve bilgi bulununcaya kadar, sistemin böyle işlediğine hükmedilebilir.

Hallaçlar daha çok şilte, yatak, yorgan ve yastık imalinde istihdam edilirlerdi[454]. 1880 tarihinde 1.200 kuruş maaş alan Hallaçbaşı Hasan Ağa'nın görevleri arasında "*makasdarlık*" da vardı[455]. Sözlüklerde makasdar, "terzi kalfası, büyük terzi dükkânlarında elbise biçen usta"[456], "terzi kalfasının biçim memuru"[457] gibi tarif edişmiştir. Aslında makastarlığın basit, küçük gibi görülmekle beraber, terziliğin de üstüne çıkan bir görevi anlattığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Terzinin dikeceği herhangi bir şeyin kumaşının biçilmesine ve kesilmesi işini makasdar yapmaktaydı. Bugünkü terminolojiyle söyleyecek olursak, makasdar elbisenin veya

[452] HH.MFŞ, nr.33/43, 31 Ağustos 1320, Müşarünileyhin Ağası.
[453] HH.MFŞ, nr.23/8, 24 Te 1313.
[454] HH.MFŞ, nr.56/11, 4. Belge, 16 Ağustos 1336/16 Ağustos 1920.
[455] HH.d, nr.25203.
[456] Parlatır, *Sözlük*, s.1002.
[457] Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, Haz. Recep Toparlı, TDK Yay., Ankara 2000, s.270.

dikilecek şeyin nasıl bir çizgi taşıması gerektiğine karar veren kişidir; stilize eden, tasarımcı; kısacası modacıdır. Dolayısıyla, uzmanlaşmış kişiler bu işin başına getiriliyor olmalıdır. Hallaçbaşının, zanaatkârlığının yanında, yukarıda da işaret edildiği gibi, idarecilik görevi de vardı. Hallaçbaşı idari olarak hallaçların, yorgancıların, terzilerin ve çadırcıların organizasyonu ve ücretlerinin ödenmesi gibi işleri yürütüyordu. Örneğin 1875/1876 tarihinde Mefruşat İdaresinde çalışan terzilerin ve yorgancıların yevmiyelerini, ilgili birimden alarak Hallaçbaşı Hasan Ağa ödemiştir. Böyle bir iş dolayısıyla Hallaçbaşı Hasan Ağa Nisan 1875 – Nisan 1876 tarihleri arasında Hazine-i Hassadan yüklü (79.954 kuruş) bir para almış; bunu ilgili yerlere ödemişti[458]. Tarihi belirtilmeyen, ancak 1882/1883 tarihli olabileceği tahmin edilen, bir belgeye[459] göre; Hallaçbaşı Halil Ağa tarafından tefriş edilen yerler ve tefriş tutarı Tablo 12'de gösterilmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki Halil Ağa döşeme işlerini organizatör olarak yürütmekteydi. Bu vazifelerinden dolayı da ona aylık 1.800 kuruş maaş verilmekteydi[460].

Tablo 12: *Padişahın İradesiyle Hallaçbaşı Halil Ağa Tarafından Tefriş Edilen Yerler ve Tefriş Tutarı*	
	Kuruş
Şehzade Kemalettin Efendi dairesinin mefruşatı bahası	50.544
Şehzade Nurettin Efendi dairesinin mefruşatı bahası	56.682
Okmeydanı, Aynalıkavak, Balta Limanı, Tarabya ve Dilküşâ kasırlarıyla Paşa Dairesi mefruşatı	24.290
Topkapı, Şevkiye, Yenibahçe nöbet? yeri ve misafir odalarıyla kapı ağası yerleri mefruşatı	17.511
Döşeme oldukça ihsan buyurulan maaşı her ay 1.800'den 5 ay toplamı	9.000
Genel Toplam[461]	158.027

Belgelerde, hallaçbaşının veya terzibaşının olduğu dönemlerde bir yorgancıbaşının olmadığını söylemiştik. Dolayısıyla bunun tersi de doğrudur. Yorgancıbaşı olarak karşılaştığımız önemli kişilerden birisi de Tevfik Ağa'dır. Kendisi bir süre yorgancıbaşılıkla birlikte keşif memurluğu da yapmıştır. 30 Mart 1903'de Saniye rütbesine terfi ettirilmiştir, 22 Şubat 1895 tarihinde 4. Osmani nişanı; 22 Mart 1902 tarihinde 3. Mecidi nişanı almıştır. Ayrıca sanayi madalyasına da

[458] Bkz. HH.MFŞ, nr.4/5 ve ekleri.
[459] Arşiv kayıtlarında belgenin 1882/1883 tarihli olabileceği, arşivciler tarafından belirtilmiştir.
[460] HH.MFŞ, nr.7/28.
[461] HH.MFŞ, nr.7/28.

sahiptir[462]. 25 Ekim 1891 tarihinde, yorgancıbaşılıktan almış olduğu 1.000 kuruş maaşına 530 kuruş zam yapılarak 1.530 kuruşa çıkarılmıştı. 8 Kasım 1889 tarihinde 2.100 kuruş, 9 Temmuz 1323 tarihinde ise 2.300 kuruş maaş almaktadır. Yorgancıbaşı Tevfik Efendi 20 Şubat 1895 tarihinde ailesinin kalabalıklığından ve ihtiyaç içinde olmasından ("*kesret-i ailesine ve zaruret-i haline mebni"*), maaşına münasip miktar zam yapılmasını istemiş ve maaşına 250 kuruş zam yapılmıştı[463].

31 Aralık 1888 tarihli bir belgeye göre yevmiye ile istihdam edilen yorgancılardan Mehmet Ağa'nın, Mefruşat İdaresinde ihtiyaç duyuldukça 20 kuruş yevmiye ile çalıştığını; ödeyemediği bir borcundan dolayı yevmiyesinin 1/4'inin borcuna mahsup edilmesi kararının verildiğini görüyoruz[464]. 22 Aralık 1906 tarihinde Mefruşat-ı Hümayun yorgancılarından Hüsnü ve Abdullah Efendilere, Beşiktaş Camisinin tefrişi esnasında "*mesai-i memduheleri müşahid olarak şayan-ı taltif bulundukları*" gerekçesiyle, sadrazamın da onayıyla birer kıta sanayi madalyası verilmesi hususu padişahın onayına sunulmuştu[465]. Yine Mefruşat İdaresinde terzi ve yorgancı olarak iş çıktığında çalışmakta olan 31 kişi[466], 18 Ağustos 1907 tarihinde; "*fevkâlade bir hâl-i zarûret-i iştimâlde*" olduklarını söyleyerek çok zorda kaldıklarını, çoğu 40-50 seneden beri bu şekilde çalıştıklarını, geçimlerini bu şekilde sağladıklarını ancak yevmiyelerinin kesilmesi nedeniyle sıkıntıya düştüklerini söylemişlerdir. İş olmadığı zamanlarda, hiç olmazsa ihtiyaçlarını bir nebze de olsa hafifletmek için beşer kuruş yevmiye verilmesini istemişlerdir. Ancak Heyet-i İdareye göre böyle verilecek bir yevmiye diğer çalışanlara kötü örnek olacağından, bunun yevmiye olarak değil de boş kaldıkları zamanlarda hazinenin durumuna göre "*hidmet-i şahane olarak münasip miktarın mükâfat-ı nakdiye tarzında verilmesi münasip*" izahatıyla verilmesinin daha uygun olacağına karar verilmişti[467].

---

[462] HH.MFŞ, nr.30/52, 25 Muharrem 1321; HH.d, nr.7181, s.15; HH.d, nr.4116, s.68a; HH.d, nr.8288.

[463] Y.PRK.HH, nr.28/43, 16 Ramazan 1312/ 13 Mart 1895.

[464] HH.MFŞ, nr.11/30, 22 Şubat 1304.

[465] Y.A., nr.3322.

[466] Bu 31 kişinin isimleri şunlardı: Esad Ağa, Agah Efendi, Tahsin, Abdullah, Hacı Akif, Galatalı Mustafa, Tapuçar Hacı Ahmet, Hüsnü Efendi, Derviş Cemil, Çenberli İsmail, Sami Efendi, Fındıklılı Mustafa, hallaç İsmail, Tevfik, Palabıyık İbrahim, Aziz, Rıza, Giridli İsmail, Bekir, Şerif, Hafız Mustafa, Şerafettin, Edhem, Bosnalı İbrahim, Galatalı -----, Salih, Hüseyin, Hasan, Hilmi, Mustafa Çavuş, Nazmi (HH.MFŞ, 45/46, 1. Belge).

[467] HH.MFŞ, nr.45/46, 2. Belge, 20 Te 1324.

B. Tapuçar (Tapiser)

Tapuçar kelimesi belgelerde çok değişik şekillerde geçmektedir[468]. Muhtemelen Fransızca *tapissier* kelimesinden Osmanlı Türkçesine girdiğinden çok farklı telaffuz veya yazım şekliyle karşılaşıyoruz. Biz içlerinden birini, tapuçar şeklini kullanmayı tercih edeceğiz. Ancak tapiser kullanımının da yaygın olduğunu ifade edelim. Tapuçar, döşemeci[469] demektir. Tapuçarlar; kanepe, koltuk, sandalye, şezlong, paravana vb. eşyaların döşenmesi işini meslek edinmiş kimselerdi[470]. Sandalyeye kumaş kaplattırılması için gereken eşyalar tapuçara verilmek üzere Mefruşat İdaresinden istenirdi. İstenen eşyalar arasında 12 metre kumaş, 24 metre şerit, 80 adet dokuma, 100 dirhem sarı şerit çivisi, 1 kıyye siyah çivi, bir paket ince kanap, bir paket 24 metre kırmızı makara tiresi[471] gibi örnekler görülebilir. Mabeyin kâtiplerinin sandalyelerinin tamiri için gereken malzemeler şunlardı: Kıyyesi 6 kuruştan 2 kıyye tâpûçar mismarı (ensiz çivi), 1 kıyye 12 kuruştan gön ipi, çeşitli iplik[472]. Padişah için atölyede imal edilen bir sandalyenin döşenmesi için 8 metre kırmızı pelüş kadife, 25 metre beyaz keten örtülük, bir adet paspas, 8 metre Amerikan bezi, 25 metre kordon, bir çift pike püskülü, 300 metre dokuma, 2 paket kırmızı şerit istenilmiştir. Mefruşat İdaresinin satın alacağı bu eşyalar döşemeci mülazım Osman Efendi'ye teslim edilecekti[473]. Yıldız Sarayı Tamirhanesinde tefriş olunmakta bulunan sandalye ve koltuk takımlarında çalışan döşemecilerin yevmiyeleri olan 330 kuruşun Mefruşat-ı Hümayun Müdürü Akif Beyefendi'den alındığını gösteren bir senet de düzenlenmişti[474].

Bazı belgelerde; padişaha mahsus hatap (odun) sandığıyla sandalyeye kaplanmak üzere 5,5 metre kumaşla beraber bir tapuçarın gönderilmesi[475]; 2,5 metre sarı kadife, 3 metre çarpaz, 1 kıyye pamuk ve bir metre astara şiddetle ihtiyaç

---

[468]Tabûcâr, tapuçar, tapuçâr, tabçar, tapcar, tapiçar, tapiser (طاپسر – طابچار -طاپوچر – طاپچار - طاپوچار طابوچار).

[469] *http://www.encyclo.co.uk/define/Tapiser*, 12.04.2011, saat: 13:44.

[470] Sandalyeye kumaş döşemek için tapuçar istenirdi . bkz. HH.MFŞ, nr.2/36.

[471] HH.MFŞ, nr.10/42.

[472] TS.MA.d, nr.1138/11, s.75a.

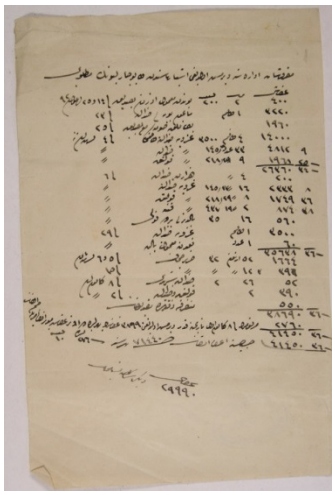
[473] HH.MFŞ, nr.24/18, 8 Ağustos 1314/20.8.1898.

[474] HH.MFŞ, nr.58/51, 16 Ks 1308.

[475] HH.MFŞ, nr.23/5, 13 Te 1313.

duyulduğundan, tapuçara teslim edilmesi[476]; Tapuçar Liyon'un, Mefruşat İdaresine vermiş olduğu eşyarın tutarını gösteren bir pusula hazırlanması (bkz. Belge 8)[477] gibi talep ve bilgileri görmek mümkündür.

Belge 8: *Tapuçar Liyon'dan Satın Alınan Eşyaları Gösteren Pusula/İlmühaber*

HH.MFŞ, nr.3/17.

Tapuçarlar, döşeme malzemelerini mobilyaya monte ederken, en çok; sözlüklerde ensiz çivi olarak tanımlanan, kumaş veya şeritleri ahşaba tutturacak kadar boyu olan mismar adlı çivileri kullanırlardı. Bu çivilere benzeyen veya bazı farklılıkları olan sarı şerit çivisi ya da siyah çiviler de vardı. Bunlar, muhtemelen ya kumaşa ya da ahşaba uygun renkte olduklarından tercih edilirlerdi. Ayrıca, yine, süsleme unsuru olarak hâlâ yaygın biçimde kullanılan renkli şeritler vardı. Kordonlar, püsküller, çeşitli kumaşlar ve iplikler tezyinatta kullanılan diğer malzemelerdi. Bu işleri yapan tapuçara yevmiye hesabıyla ücret ödenirdi. Ücretler konusunda, bu kadar uzun bir zaman dilimi için belli bir fiyat belirlemek hem doğru hem de mümkün değil ise de bazı örnekleri görmekte fayda vardır. Mesela, Hazinedar Ustanın Ağası Yaver Ağanın sandalye tapuçariyesi olarak 36 kuruş[478] ödendiğini biliyoruz. Dahası 13 Eylül-12 Ekim 1877 tarihleri arasında, Beşiktaş ve Yıldız Kasrının mabeyin ve harem daireleri ile diğer yerlerin tefrişinde çalışan çok sayıdaki tapuçara verilen yevmiyelerin 20-45 kuruş arasında değiştiğini görüyoruz (Bkz. Tablo 13). Muhtemelen bu farklılıklar, tapuçar ustasının zanaatındaki ustalığından kaynaklanıyordu[479].

Tablo 13: *Eylül 1923 tarihinde bazı tapuçarlara verilen yevmiyeler*

	Yevmiye Kuruş	Çalışılan gün	Toplam Ödenen
Arlof (?) Usta	45	30	1.350
Tapuçar	39	1	39

[476] HH.MFŞ, nr.26/17.
[477] HH.MFŞ, nr.3/17.
[478] HH.d, nr.9825, s.28a.
[479] HH.MFŞ, nr.4/19.

Tapuçar	35	6	210
Tapuçar	30	4	120
Tapuçar	25	6	150
Tapuçar	20	5,5	110

1878 yılının ikinci yarısında Mefruşat İdaresinden tapuçarlara verilmekte olan yevmiyelerin yukarıdaki tabloda görülenlerden oldukça farklı olarak 14-100 kuruş arasında değiştiğini görüyoruz. Arşiv belgeleri arasında tapuçarlara ödenen yevmiyeleri gösteren çok sayıda belge söz konusudur. Ancak konunun ayrıntısının monografik olarak ele alınabilir, biz burada daha fazla ayrıntıya girmeyeceğiz.

Tapuçarların yevmiyeleri kadar, görev yapan bazı ustaların özel hikâyelerinin de ilginç olacağını düşünüyoruz. Tapuçar Mehmed Efendi'nin, kendisini bazı belgelerde "efendi", bazılarında "ağa" olarak tanımlandığını görüyoruz. Bunun özel bir anlamının olup olmadığını bilemiyoruz. Ama "Mekteb-i San'ayii"den mezun olan ustaların ayrı bir kategoriye ve ücretlendirmeye tabi tutulduklarını biliyoruz.

Mehmed Ağa, Hazine-i Hassaya 26 Ağustos 1900 tarihinde girmiş, Mefruşat İdaresinde tapuçarlık işine ise 27 Mayıs 1904'te başlamıştı. 30 Mart 1903 tarihinde 700 kuruş maaş almaktaydı. 21 Kasım 1907 tarihinde ise maaşının 100 kuruş azaltıldığını, toplamda 600 kuruş olduğunu görüyoruz[480].

Bir başka tapuçar ise Koti'dir. Adından anlaşılacağı üzere, gayrimüslim olan Tapuçar Koti, 23 Temmuz 1887 tarihinde Hazine-i Hassaya girmiş, 24 Ağustos 1898'de Mefruşat İdaresinde tapuçar olmuştu. 1903 senesinde 1.000 kuruş maaş almaktaydı. 5. dereceden Mecidi nişanı ve sanayi madalyası sahibiydi[481].

Tapuçar Fevzi Ağa 23 Temmuz 1887'de göreve başlamıştı. 12 Temmuz 1907 tarihinde maaşına 500 kuruş zam yapıldığını biliyoruz.[482].

Tapuçar Mihael

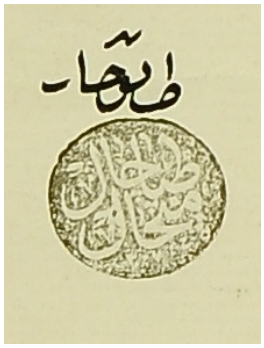
Bir başka gayrımüslim tapuçar da Mihael'dir. Uzun süre sarayda bu işte çalıştığından ve hakkındaki belgelerin çokluğundan, kendisi oldukça ilginç bulunmuştur.

---

[480] HH.MFŞ, nr.30/52, 25 Muharrem 1321 /23 Nisan 1903; HH.d, nr.7181, s.17.
[481] HH.MFŞ, nr.30/52, 25 Muharrem 1321 /23 Nisan 1903.
[482] HH.d, nr.7181, s.17.

Tapuçar Mihael, belgelerden anladığımız kadarıyla, sadece basit bir usta değildir. Saraydaki mefruşat işlerinin hemen hemen her dalında kendisini gördüğümüz bir şahsiyettir. Dahası, şahsi kanaatimize göre, Tapuçar Mihael, II. Abdülhamid ile oldukça yakın ilişkilere sahip olup, hükümdarın güvendiği isimlerden birisi hâline gelmiştir. II. Abdülhamid'in ve sıradan bir saray personelinin ismi yan yana geldiğinde, insanın aklına kaçınılmaz olarak gizemli işler gelecektir. Bu konumu Tapuçar Mihael'i diğer ustalardan ve çalışanlardan farklı bir karakter olarak öne çıkarmaktadır.

Belge 9: Bende-i Tapuçar Mihael

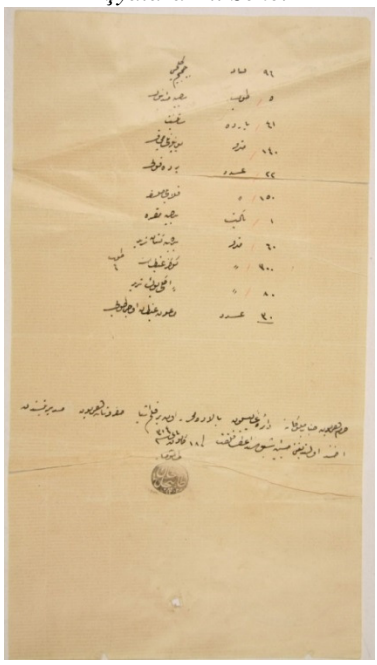
Tapuçar Mihael, saray perdelerinin imali, sandalye, kanepe, koltuk vs. gibi eşyasının tamiri gibi işleri ya bizzat yapar ya da görevlendirdiği, belki de güvendiği, ustalar vasıtasıyla yerine getirirdi. Ustalığı da tapuçarlıkla sınırlı değildi. Yorgancı olarak da iş yaptığını, perde imal ettiğini ve yapılan işleri kontrol ettiğini görüyoruz. Diğer ustalardan farklı olarak yaptığı işlerde, kendisine mahsus (Belge 9'da görülen) bir mührü kullanırdı[483]. Mührünü basarak yaptığı işler arasında şunlar vardı:

Yıldız Mabeyini merdivenbaşı perdelerinin tamiri için 1 metre atlas, kadifeli hatap sandıklarına puşide imali için 35 metre kül rengi keten bezi ve yarım düzine 50 numara makara tiresi kullanmıştı[484]. Belgelerden bu ürünlerle nasıl bir hasılat elde ettiğini bilemiyoruz ama işinin ehli olduğunu kolaylıkla anlayabiliriz. Yine, Zülvecheyn Dairesiyle Valide Sultan Dairesinin pencerelerine güneşliklerini Tapuçar Mihael yapmıştı[485]. Zülvecheyn bahçesine yapılan Kameriye Kasrı'nın hamam camekânı üzerinde bulunan eşya odasının dolaplarının perde, yastık ve minderlerini[486]; Esma Sultan'ın dairesinden çıkarılan iki kanepe ile iki koltuğun

[483] HH.MFŞ, nr.13/45, 24 Te 1306/5 Kasım 1890.
[484] HH.MFŞ, nr.12/16, 7 Haziran 305 Müdir-i Bekçiler Besim.
[485] HH.MFŞ, nr.12/3, 19 Haziran 1305. Başka örnekler için bkz. HH.MFŞ, nr.11/14, 4. Belge.
[486] HH.MFŞ, nr.9/20.

tamirini ve bakımını yapmıştır[487]. Çırağan Sarayında da çalışmış[488], hatta II. Abdülhamid için imal edilecek olan şezlongu da kendisi yapmıştır. Bu gibi ürünler için kendisinden daha iyi ustanın olmadığını zannediyoruz. Her ne kadar, Tapuçar Mihael'in pek mahir olduğunu anlatmaya çalışıyorsak da, bu işlerin hemen hepsini de kendisi yapmıyordu. İş yoğunluğunun çok olduğu zamanlarda Tapiçar Mihael, çoğu zaman Terzi Yanko ve Terzi Todori gibi ustaları da görevlendirirdi. Muhtemelen, Tapiçar Mihael hem bu ustalara güveniyordur hem de işlerinin ehli olduklarını biliyordur. Buradaki ilişki insanın aklına; Osmanlı tarihindeki iltizam usulü, günümüzde taşeron yöntemi gibi birçok uygulamayı getirmekle beraber bunları şimdilik irdelemenin yeri olmadığını düşünüyoruz. Ancak benzer şekilde iş havale edilen başka ustalar da vardır. Belgelerde bazı işleri Tapuçar Mihael'in Terzi Yanko ve Terzi Todori'ye havale ettiğine ait bilgiler vardır. Mefruşat İdaresi, ustalar için satın aldığı veya depodan teslim ettiği malzemenin sadece söz konusu eşyanın tamir, bakım, onarım veya imalinde kullanılacağını temin etmek adına ustalardan bir belge/ senet/ pusula/ ilmühaber alırdı. İşin sonucunda sipariş edilen ürün teslim edildiğinden ve teslim edilen malzemeler de orada kullanıldığından bu belgelerin hükmü kendiliğinden düşüyor olmalıdır. Tapuçar Mihael, kendisine teslim edilen bu gibi malzeme listesinin altına, çoğu zaman mührünü basarak, bazen de imzasını atarak teslim alırdı (Bu tarz bir senet kopyası için bkz. Belge 10). Arşivde, bu gibi çok sayıda belge görmek mümkündür.

Belge 10: *Tapiçar Mihael'e Mefruşat İdaresinden Verilen Eşyalara Ait Senet*

HH.MFŞ, nr.11/14

[487] HH.MFŞ, nr.9/44, 27 Mayıs 1304. Sandalye takımı puşidelerinin yenilenmesi için bkz. HH.MFŞ, nr.10/49, 29 Ke 1304. Sandalye tefrişi için ayrıca bkz. HH.MFŞ, nr. 13/45, 24 Te 1306. Sandalye takımı puşidelerinin yenilenmesi için bkz. HH.MFŞ, nr.10/49, 29 Ke 1304.

[488] HH.MFŞ, nr. 15/16.

C. Marangoz

Marangoz ağaç işleri ile uğraşan ve ağaçtan çeşitli eşyalar yapan usta demektir[489]. 7 Kasım 1922 tarihli bir belgede, marangoz ismi ile birlikte neccar tabiri de kullanılmıştı[490]. II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayının müştemilatında Tamirhane-i Hümayun kurulmuştu. Tamirhane Yıldız Marangozhane-i Hümayunu olarak da bilinir[491]. Bu marangozhanenin II. Abdülhamid'in marangozluk hobisi sonucu doğduğu söylenebilir. Orada birçok marangoz çalışır ve saraya eşyalar üretirdi[492]. Tamirhanede çalışan marangozların haricinde Mefruşatta çalışan marangozlar da vardı. 13 Eylül-12 Ekim 1877 tarihleri arasında Beşiktaş ve Yıldız Kasrının mabeyin ve harem daireleri ile diğer yerlerin mefruşat işleri için Marangoz Üstadiri'ye[493] görev verildiğini biliyoruz[494]. Sarayda çalıştırılan veya çalışan birçok marangoz bulunmakla beraber belgelerde bunların çoğunun adı zikredilmemektedir. Sadece marangoza yaptığı işler nedeniyle ödenen paralar kayıtlarda sıkça yer almaktadır. 12 Nisan 1923 tarihinde Mefruşat İdaresinde Marangoz Ali Akif Efendi'nin, aynı yılın Temmuz-Ağustos aylarında Marangoz Seyfi Efendi'nin ve 1-31 Ağustos 1923 arasında Marangoz Zühtü'nün çalıştığını, çalıştırıldığını biliyoruz[495].

Marangozların çoğunun ismi bilinmese de yaptıkları işler, verilen siparişler veya görevler, masraf olarak ödenen paralar ve yevmiyeler hakkında oldukça fazla belge vardır. Bunlardan yola çıkarak çeşitli sonuçlara varmak pek mümkün değilmiş gibi görünüyor. Ancak içerdikleri bilgileri görmek, göstermek adına da Mart/Nisan 1910'da Mabeyin-i Hümayunda tamir edilecek ve cilalatılacak mobilyalar için satın alınan eşyaların bedelleri ile, marangoz yevmiyelerine ait bir muhasebe kaydını

---

[489] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C.1-2.

[490] HH.MFŞ, nr.57/2, 2. Belge.

[491] HH.MFŞ, nr.20/2, 7 Ts 1311.

[492] II. Abdülhamid'e ait marangozlukla ilgili aletler, bugün Topkapı Sarayı koleksiyonundadır. Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, Yay.Haz.: Kudret Emiroğlu, İmge Kitapevi, Ankara , s.51; İrez, "Tamirhane-i Hümayun", s.201.

[493] Bu kelimenin okunuşunda sıkıntı söz konusu. Bu kelime Üstadiri ya da Üstadri olarak da okunabilir. Arap harfleriyle kelimenin aslı (استادری) şeklindedir. Belki başka türlü de okumak mümkündür.

[494] HH.MFŞ, nr.4/19.

[495] HH.MFŞ, nr.57/18, 4. Belge; HH.MFŞ, nr.57/25, 5. Belge; HH.MFŞ, nr.57/23, 20. Belge; HH.d, nr.26326, s.147, 5 Eylül 1339.

örnek verebiliriz. Toplam 2.289,5 kuruştan[496] oluşan masrafın dağılımı Tablo 14'te gösterilmiştir:

Tablo 14: *Marangoza Ait Masraf Pusulası*			
Toplam fiyat	Miktar	Birim fiyat	Malzemeler
2	k/s		Zeytun yağı
1			Mum
9	6 adet	1,50	Kilid
80	1 adet	80	Konsol mermeri
40	1 adet	40	Konsol mermeri tamir ve kat'ı
35	1 adet	35	Orta masası mermeri
240	30 adet	8	Fabrika tahtası
12	2 adet	6	----?
110	2 adet	55	Cilalı masa
9	12 adet		Kebir ayna çivisi
7,50	15 adet	0,50	Sagir çivi
25			Sandalye arkası oymasının tamir ücreti
10			Korniş oymasının tamir ücreti
=580,50			
129			Ekli faturada yazılı eşya tutarı
1580	29 yevmiye	20	Marangoz yevmiyesi
=2.289,50			

Son olarak, marangozluk geleneğinin varlığına işaret ettiğini düşündüğümüz, aynı zamanda çok daha farklı anlamı ve içeriği bulunan bir belgeyle bu bölümdeki son sözlerimizi söyleyeceğiz. Mefruşat İdaresinde ihtiyaç duyuldukça istihdam edilen marangozlardan birisinin[497] felç geçirerek yatağa bağlı hâle gelmesi, ailesini geçindiremeyecek duruma düşmesi üzerine; hanımının Hazine-i Hassa Müdüriyetine dilekçe ile başvurarak aylık bir maaş bağlanmasını talep ettiği belge şöyledir:

> *Otuz seneyi mütecaviz bir müddet hayatı selâtin-i îzam hazerâtı hidmetine hasreden bu yüzden felç-i umumiye mübtela olarak esir-i firaş (yatağa yatacak, kalkamayacak kadar hasta) bulunan zevcem* ***saray-ı hümayun marangozlarından Tanas (Tanaş) Ustanın*** *medar-ı maişeti sırf Mefrûşât-ı Hümayun İdaresinde istihdam eylediği günlerdeki yevmiyesinden ibaret olduğu halde rahatsızlığı hasebiyle müdüriyyet-i mezkûrece dahi yevmiyesi kat' edilmiş olmağla gerek kendisinin tedavi ve iaşesine ve gerek cariyelerinin şu hâl-i perişânından tahlisemize (kurulmamıza) medar olarak sadaka-i seniyye-i hazret-i padişahi olmak üzere mahiye münasip bir meblağın ihsan buyurulmasını kemal-i*

[496] HH.MFŞ, nr.46/22, 2. Belge, 1 Nisan 1326 (14 Nisan 1910).

[497] Ceyb-i hümayuna ait olup Yıldız'da mevcut olan kasanın altına konulmak üzere Marangoz Tanas(?) Usta marifetiyle kalastan ayak imal edilmişti HH.MFŞ, nr. 49/55, 29 Mart 1328.

sözüşle? tasrih ve istirham eylerim olbabda emr ve ferman hazret-i menlehü'l-emrindir. 9 Mart 1337/9 Mart 1921.

Açıkça görüleceği üzere burada, hem geleneğe vurgu vardır hem de marangozun hak talep etmeye cesareti söz konusudur. Nitekim söz konusu talep haklı görülüyor ve 6 aylığına yarım yevmiye miktarınca bir maaş bağlanarak durum karara bağlanır.

D. Sobacı

Muhakkak, sarayda soba ile ilgili işleri yapanlar da vardı. Mefruşat İdaresine, özellikle de kış mevsimine yakın dönemlerde çok sıkça soba işi ile ilgili talepler gelir, sobacılar marifetiyle ilgili işler yaptırılırdı. Sarayların ve müştemilatlarındaki dairelerin soba işlerinin genelde bir kişiye havale edildiğini görüyoruz. Bunların, aslında, saray çalışanı olmadıklarını, özel sektörde çalışırken ihtiyaç duyulduğunda davet edilerek görevlendirildiklerini anlıyoruz. Belki burada Binbaşı Mustafa'yı hariç tutabiliriz ama zaten Binbaşı Mustafa'nın da asıl görevi sobacılık değildir. Dolayısıyla sobacıların dışarıdan davet edildikleri kesin gibi görünmektedir. Belli bir dönem bu işleri Sobacı Parsegh Hazarossian, bir süre Binbaşı Mustafa, bir ara da P.Hazarossian&Fils yapmıştır. Bunlar aynı zamanda, farklı mağazalardan da soba için gereken alet edevatı satın almışlardır. Örneğin, Sobacı Franko'dan[498], hatta "zat-ı hazret-i padişahinin sobacıbaşısı" unvanını da alan Franz Thamm'dan çeşitli sobalar ve parçalar satın alınmış olduğu görüyoruz[499].

Sobacı Parsegh Hazarossian: Sarayın soba işlerini yapan sobacılardan biri Parsegh Hazarossian'dır[500]. Adından da anlaşılacağı üzere yabancı uyruklu birisidir. Uzun süre İstanbul'da sobacılık işinde çalışmasından, hatta büyük bir mağazası olmasından, Avrupa'dan getirdiği çeşit çeşit sobaları ve bunların parçalarını bulunduruyor olmasından dolayı; belki biraz da iyi bir usta olması hasebiyle sarayın soba işleri kendisine yaptırılıyordu. Bu nedenle "Devair-i Aliyye Sobacısı" (saray

[498] HH.THR, nr.1259/47, 26 Nisan 1314; HH.MFŞ, nr.20/58, 2 Ks 1311.

[499] Franz Thamm'ın adresi şu idi: Beyoğlunda Tünel caddesinde. Ona ait faturalarda şu bilgilere yer verilirdi: Toprak Soba, (dépot) banyo (de poeles) ve matbah takımı (bains cuisines) vesaire (etc). Bkz. HH.MFŞ, nr.21/82, 4 Ke 1312.

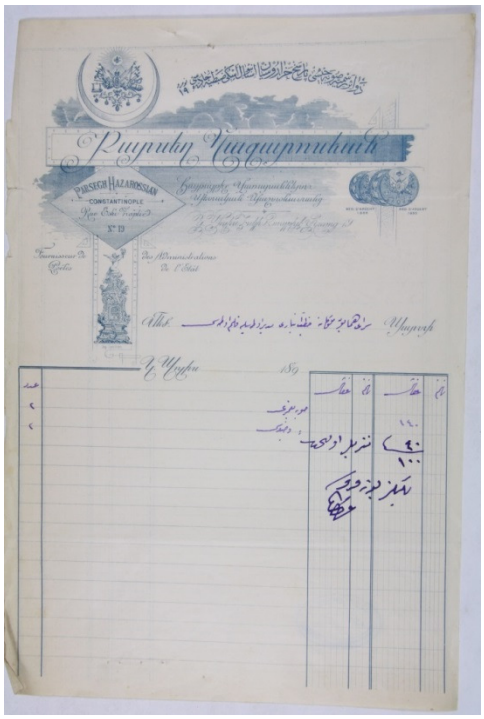
[500] Bu konuda ayrıca bkz. *Milli Saraylar Isıtma Araçları Koleksiyonu*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1998, s.22.

sobacısı), "Devair-i Resmiyye Sobacısı" (resmî dairelerin sobacısı) unvanlarını da kazanmıştır (Bkz. Belge 11)[501].

Belge 11: *Parsegh Hazarossian'a Ait Faturalar*

(HH.MFŞ, nr.15/17)

(HH.MFŞ, nr.20/1, 1. Belge)

Mefruşat İdaresinin, P.Hazarossian'dan taleplerinin başında genelde odalara uygun nitelikte sobaların ve parçalarının (boru, dirsek, miftah, bilezik, anahtar, tabla, maşa-kürek takımı gibi) satın alınması gelmektedir[502]. Nakliye, sobaların yerlerine kurulması ve tamiri gibi işler de talep edilenler arasındaydı. Dolmabahçe Sarayı'na Hazarossian damgalı bir çini soba kurulmuştu (Bkz. Resim 3). 9 Temmuz 1889 tarihinde, Hazarossian'a, dairelere nakledilen sobalar için 85 kuruş ödenmişti[503]. Kış mevsimi dolayısıyla Istabl-ı Amire tarafından Hazarossian'a yaptırılan sobalardan dolayı Mefruşat İdaresi 248 kuruş ödemişti[504]. Hatap Ambarının müdüriyet ve kalem odalarına, her kış mevsiminde kurulan iki sobadan birinin eskimiş olduğundan değiştirilmesi, yenisinin kurulması gibi siparişler Hazarossian'dan istenmiş; bir soba

[501] HH.MFŞ, nr.19/5. Adresi şu idi: Parseh Hazarossian, Çini ve Demir Dökme Soba Ticareti, Hamidiye Türbesi, Eski Zabtiye Caddesi Nu.19.

[502] HH.MFŞ, nr.13/49, 2. ve 3. Belge.

[503] HH.MFŞ, nr.12/7.

[504] HH.MFŞ, nr.17/17, 2. Belge, (15 Ks 1309/27 Ocak 1894).

da tamir ettirilmişti (Bkz. Belge 11)[505]. Uzun zaman sonra, mağazasının işletmeciliğini çocukları ile birlikte sürdürmüş, şirketinin adını P.Hazarossian&Fils olarak değiştirmiş ve yeni şirkette oğulları ile birlikte saraya hizmet vermeyw devam etmiştir. Hazarossian ve çocukları saraya sattıkları ithal sobaların montajını ve bakımını yapıyor, diğer ihtiyaçlarını bugünkü yetkili servisler gibi karşılıyordu.

Resim 3: P. Hazarossian'nın Dolmabahçe Sarayına Kurduğu Çini Bir Soba

Milli Saraylar Isıtma Araçları Koleksiyonu, s.22-23.

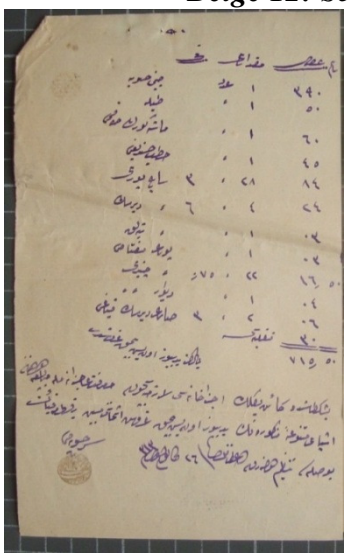
Sersobacı Binbaşı Mustafa Efendi: Çalıştığımız dönemde, sobacıların görevlendirilmeleriyle ilgili pek fazla belge bulamadık. Bulduğumuz belgelerde de "sobacı" diye tanımlanan kişinin görevinin tam olarak ne olduğunu göremedik. Hâliyle sobacıları uygulamalardan yola çıkarak, belirlemeye, tanımlamaya çalışıyoruz. Bu aşamada bir problem daha ortaya çıkıyor. Sobacı Parsegh Hazarossian'nın görevlendirildiğini gördüğümüz zaman dilimine yakın bir dönemde Binbaşı Mustafa Efendi'nin de sobacı olarak görev yaptığını görüyoruz. Bunların ne zaman görev değişimi yaptıklarını, Sobacı Hazarossian'nın çocukları bu görevi silsileten sürdürürken Binbaşı Mustafa Efendi'nin araya, hem de 'binbaşı' rütbesiyle nasıl girdiğini bilemiyoruz. Bildiğimiz kesin bir şey varsa o da, Binbaşı Mustafa Efendi'nin bir süre sarayda 'sersobacı' olarak görev yaptığıdır.

Sersobacı Binbaşı Mustafa Efendi'ye yaptırılan işlerle ilgili birkaç örneğe bakalım: Başkadın Efendinin dairesine bir adet beyaz yaldızlı çini sobanın, kışın gelmesinden önce kurulması istenmişti. Hazine-i Hassaya bildirilen bu iş, Mefruşat İdaresine, oradan da Sersobacı Binbaşı Mustafa Efendi'ye havale edilmişti. Mustafa Efendi 1.432 kuruş masraf ile sobayı yerine kurmuştu[506]. Sersobacının

[505] HH.MFŞ, nr.20/1.
[506] HH.MFŞ, nr. 27/16, 4. Belge, 21 Te 1316/3 Kasım 1900.

harcamalarının ve yevmiyesinin ödemesini Mefruşat İdaresi yapardı. Mefruşat İdaresi de, Hazine-i Hassadan talep etmek için bu paraları icmallere kaydederdi. Bir başka belgede, 27 Ekim 1898 tarihinde, Yıldız Sarayı hareminde Şehzade Ahmet Efendi'nin dairesindeki yatak odasına, tablasıyla birlikte bir adet sobanın satın alınarak kurulması talep edilmişti. Gereken eşyaların satın alınarak yerlerine kurulması ise Sersobacı Binbaşı Mustafa Efendi tarafından yapılmıştı. Bunun için bir adet çinili, yaldızlı soba 1.188 kuruşa, bir adet nikel tabla da 200 kuruşa satın alınmıştı. 300 kuruş ise sobanın nakliyesine harcanmıştı. Bu işlerin yapıldığına dair Şehzade Ahmet Efendi'nin başağasının hazırladığı bir kıta ilmühaber de sersobacıya verilmişti (17 Kasım 1898)[507]. Yine Beşiktaş Sarayında bulunan eczaneye parçalarıyla birlikte bir adet çini sobanın tefrişi, Sersobacı Mustafa Efendi'ye havale edilmişti. Bu iş esnasında piyasadan satın alınarak kullanılan eşyaların da bir pusulası hazırlanmıştı (Bkz. Belge 12)[508].

Belge 12: *Sersobacı Mustafa'nın Hazırladığı Keşif Defteri*

Eşya adı	Fi	Miktarı	Toplamı
Çini Soba		1 adet	390
Tabla		1 adet	50
Maşa-kürek takımı		1 adet	60
Hatap sandığı		1 adet	45
Sac boru	3	28 adet	84
Sac dirsek	6	4 adet	24
Sac tepelik		1 adet	3
Boru miftahı		1 adet	3
Boru çemberi	0,75	22 adet	16,50
Duvar çemberi		1 adet	4
Sarı dirsek kapağı	3	2 adet	6
Genel Toplam			615,50

HH.MFŞ, nr.23/53, 4. Belge, 7 Ocak 1898

Sersobacı, bu işleri yaparken bir keşif defteri hazırlar, böylece yapılacak masraflar önceden belirlenirdi[509]. Mefruşat Müdürü de masrafların "*hadd-i itidal*"de yani normal olduğunu, verdiği onayla teyit eder, sonucu Hazine-i Hassa Heyet-i İdaresine bildirirdi. Nitekim böyle bir tefriş işinde Heyet-i İdare tarafından alınan bir kararda şöyle denilmektedir:

[507] HH.MFŞ, nr.24/38, 3. Belge.
[508] HH.MFŞ, nr.23/53.
[509] HH.MFŞ, nr.27/12, 2. Belge, 17 Te 1316. Soba edevatına örnek verilebilir; HH.d, nr.25886.

Ser-sobacı Mustafa Efendi tarafından keşif ve tahmin edilen ma'a-takım bir adet soba fiyatının hadd-i itidalde olduğu ve bu misillû mabeyin-i hümayuna vaz olunan sobaların mumaileyh tarafından vaz olunduğu mefruşat-ı hümayun idare-i behiyesinin bâlâdaki derkenarında gösterilmiş olduğundan mezkur sobanın fiyat-ı mühimmesine mebhuse dairesinde [2.230 kuruş] mubayaasıyla esman ve masarifinin dahil-i icmal-i şehri edilmesi hususu idare-i mezkureye tebliğ olunmak üzere muhasebeye havalesi lüzumu tezekkür kılındı. 8 Ts 1316/21 Kasım 1900[510].

Gerek yukarıdaki belgelerden gerekse burada yer vermediğimiz diğer belgelerden; Harem ve Mabeyindeki sobaların ve soba parçalarının satın alınmasının, kurulmasının, kısacası soba işlerinin Sersobacı Binbaşı Mustafa Efendi tarafından yerine getirilmekte olduğu anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet Döneminde Sobacılar: 20. yüzyılın başlarında yavaş yavaş kısmen kalorifer sistemi kullanılmaya başlansa da, hanedan üyelerine ait saray ve kasırlarda soba kullanılmaya devam edilmiştir. Kalorifer ile ilgili gelişmelerin varlığından haberdar olsak da sistem ve işletmesi hakkında, belgelerde bilgiye rastlayamadık. Yani 20. yüzyılın başında, sarayda hâlâ soba kullanıldığını biliyoruz. Bu durumun saltanat, hatta halifelik kaldırılana kadar da devam ettiğini sobacılara ödenen paralardan anlamak mümkündür. Sobacı Parsegh Hazarossian ve çocuklarının P.Hazarossian&Fils adlı şirketi İstanbul'da soba satmaya devam etmişler; saray da zaman zaman bunlardan soba almıştır. P.Hazarossian&Fils, eskisi gibi "saray-ı hümayun sobacısı" unvanını kazanarak sarayla bolca iş yapmıştır. Konuyla ilgili arşivde belge ve faturalar tespit edilmiştir[511].

Meşrutiyet'ten sonra, her ne kadar sebebini anlayamamış isek de, belgelerde, sobacılara verilen yevmiyelerin yorgancı ve marangozlarla ortak gruplandırılıp ödendiğini görüyoruz. Ocak/Şubat 1911'e ait bir belgede, sobacı, yorgancı ve marangoz yevmiyesi olarak 4.098,5 kuruş[512]; Mabeyindeki sobaların, Şubat/Mart 1911'de yapılan tamirat ve temizliğini yapan sobacılara, yevmiye 20 kuruştan toplam 980 kuruş ödendiğini tespit ettik[513].

---

[510] HH.MFŞ, nr. 27/13.

[511] Adresi, Pera No: 145-147-149 Eski Zabtiye No: 24-26'dır . Bkz. HH.MFŞ, nr. 50/64, 3. Belge; HH.MFŞ, nr. 50/55, 1. Belge.

[512] HH.MFŞ, nr.47/32, 18. Belge.

[513] HH.MFŞ, nr.47/17.

25 Ekim 1911 tarihinde saray ve bazı kasırlardaki sobalar kurulurken bunların tamirinde ustabaşı olarak gönüllü çalışan sobacı Melik Efendi'ye, kalorifer döşenene kadar sobaların kurulması ve temizlenmesi işi için masarif-i müteferrika hesabından 300 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştı[514]. Şubat 1917'de sobacı Mustafa Efendi 450 kuruş, sobacı Hasan Usta ise 375 kuruş ücret almaktaydı. Mart 1917'de ise Sobacı Mustafa Efendi'nin maaşı 900, Sobacı Hasan Usta'nınki ise 750[515] kuruşa çıkmıştı. 1921 yılında, Mefruşatta iş yapan sobacılara muhtelif yevmiyeler ödenmiştir. Bu yevmiyelerin ortalaması ise 187 kuruştur[516].

Önce Sobacı Refiki ve sonra Sobacı olarak çalışan Kemal Efendi, 20-30 Nisan 1923 tarihleri arasında toplam 330 kuruş, 1-31 Mayıs 1923'te ise 780 kuruş[517]; 18 Temmuz-31 Ağustos 1923 tarihleri arasında[518] toplam 1.050 kuruş ödenmişti.

19. yüzyılda, ısınma sisteminin temelini oluşturan sobalar için, sarayda 'sobacı' denilen kimselerin, mevsimlere bağlı olarak görevlendirildiklerini; sobalarla ilgili her türlü işin bunlara havale edildiğini görüyoruz. 20. yüzyılın ilk çeyreğine doğru, sobacıların saraydaki rolü, herhâlde daha da artmış olmalı ki; artık bunlar kadrolu saray çalışanı olmuşlardır.

E. Dekoratör/Döşemeci

Tanzimat'tan sonra değişim rüzgârının yansıdığı yerlerden biri de sarayın dekorasyonudur. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, birçok alanda olduğu gibi, Batılı unsurlar Osmanlı sarayları içinde de görülmeye ve tefrişatta vücut bulmaya başlamıştır. Tefriş işinin geleneksel usule göre yapıldığı zamanlarda, ihtiyaç duyulan kişiler gerek saray içinden gerekse saray dışından ama genelde Türklerin arasından seçilirdi. Tefrişte Batılı unsurlara yer verileceğinde ise saray içindeki ve saray dışındaki Türklere ihtiyaç duyulmaz; bu konunun uzmanı olarak Batılı birisi tercih edilirdi. Bu durumda uzmanın adı da günümüz tabiriyle "dekoratör" oluyordu.

---

[514] HH.MFŞ, nr.48/30.
[515] HH.d, nr.10718; HH.d, nr.11539.
[516] HH.MFŞ, nr.56/33.
[517] HH.MFŞ, nr.57/23, 20. Belge.
[518] HH.d, nr.26326, s.147.

Aslında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devreye giren yeni saray, kasır vb. mekânlarda temel felsefe, tefrişlerinin mümkün olduğunca Batılı değerlere uygun olarak yapılması şeklindeydi. Mesela, Dolmabahçe sarayının tefrişinin; Sechan, Garde, Lahali gibi dekoratörlere yaptırıldığını biliyoruz. Bu başlangıç diğer sarayların dekorasyonunda da etkili olmuş, buraların Batılı/alafranga usule göre tefrişinde uzmanlarına başvurulması yaygınlaşmış olmalıdır. Söz konusu isimleri, başkalarının takip ettiğini de rahatlıkla söyleyebiliriz[519]. Hakeza, zaten, bu gibi köklü yeniliklere ihtiyaç duyulması üzerine Mefruşat İdaresinin kurulmasına karar verildiği de kolaylıkla anlaşılacaktır.

Oldukça yaygınlaştığını düşündüğümüz, hatta bazı isimleri zikrettiğimiz hâlde Mefruşat İdaresinde dekoratör gibi çalışanlara pek rastlamadık. Burada bize düşen iş, buna bir açıklık getirmek olmalıdır. Öncelikle, Mefruşat İdaresi ancak 1880'lere doğru hükmî şahsiyetini kazandığını hatırlamak gerekecektir. Böylece o döneme kadar dekoratörler ya Mefruşat İdaresinin dışında görevlendirilmiş ya da bu döneme kadar dekorasyon işinde önemli bir yol kat etmiş olmalıdırlar. Bu nedenle Mefruşat İdaresinde dekoratör gibi çalışanlara çok rastlanması beklenmemeli. Burada, az sayıda ve geçici olarak ama sadece Mefruşat İdaresi belgelerinde yer alan dekoratör gibi çalışanlara yer veriyoruz. Belki, bizim rastlamadığımız belgeler arasında başka dekoratör gibi çalışanlar da çıkabilir ama şimdilik Mefruşat İdaresinde görev yapmış birkaç kişiyle sınırlandırarak; Batılı tefriş uzmanlarının kimler olduğunu ve neler yaptığını, yine Mefruşat İdaresi belgeleri arasında bulduğumuz bilgilere göre açıklamaya çalışacağız.

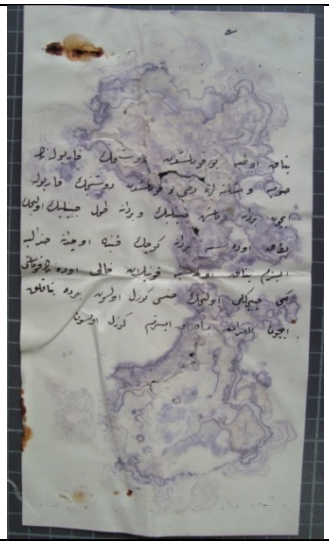
Tespit ettiğimiz isimlerin başında Emil Meinz gelmektedir. Emil Meinz'ın sıfatları arasında ressamlık da vardır. Mefruşat İdaresinde geçici olarak çalışmış olmasının yanında, Yıldız Tamirhanesinde görev yapmıştır. Diğer bir isim ise, İstanbul'da büyük bir mağazası bulunan ve burada alafranga tarzda, Avrupa'dan ithal edilen mobilya ürünleri satan, döşemecibaşı unvanını almış olan Leon Rosenthal'dır. Bunlar kadar önemli rol üstlenmese de, Avrupa'yla bağlantısı itibarıyla Avrupai eşya

[519] Örneğin Dolmabahçe Sarayındaki bazı eşyalar İngiltere'den sipariş edilmiş ve bazı ahşap çerçevelerde İngiliz kraliyet ailesi için çalışan İngiliz hakkâk (ahşap oyma sanatçısı) Williams Gibbs Rogers'ın (1792-1875) imzası vardır. Bkz. Netice Yıldız, "19. Yüzyıl Osmanlı Saraylarıyla İlgili Bazı Belgelerin Değerlendirilmesi", *Milli Saraylar 1992*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., Ankara, s.44-57.

alımına önayak olan İksircioğlu Agop da zikredilebilir. Buradaki rolü, sadece bazı saray ve kasırların, ilk defa Avrupa usulüne göre döşenmesi esnasında, Avrupa'dan çeşitli eşyaların getirtilmesinde aracılık yapmasıdır[520]. Şimdi önce Emil Meinz, sonra da Loen Rosenthal'ın, Mefruşat İdaresine ait belgeler arasında yer alan bilgiler çerçevesinde, oynadıkları rolü açıklamaya çalışacağız.

Ressam Emil Meinz: Ressam Emil Meinz, daha önce de belirtildiği gibi, II. Abdülhamid döneminde Yıldız Tamirhane-i Hümayunu'nda çalışırken saray odalarının tefrişinde de Mefruşat-ı Hümayun İdaresi ile birlikte görevlendirilmişti[521]. Hatta Emil Meinz'ın bilgi birikiminden yararlanılması için, Mefruşat İdaresine II. Abdülhamid tarafından gönderilmiştir. Bu bağlamda da, Mefruşat İdaresi, padişaha mahsus bir dairenin üst katındaki dört odayı Emil Meinz'e tefriş/dekore ettirmiştir. Emil Meinz[522] bu dekore işini, verilen kumaş örneklerine göre bir odası sırmalı, diğerleri de farklı türdeki kumaşlarla ve halılarla yapmıştı. Ressam olduğu için, belki de, önce bir odanın tasavvurunu resmetmiş olmalıdır. Seçilen sırmalı, ipekli kumaş örnekleriyle, mefruşatın nasıl üretileceği ayrıca ustalara yazılı olarak bildirilmiştir. Bu yazılı talimatnamelerden ve kumaşlardan bazıları Tablo 15'te verilmiştir.

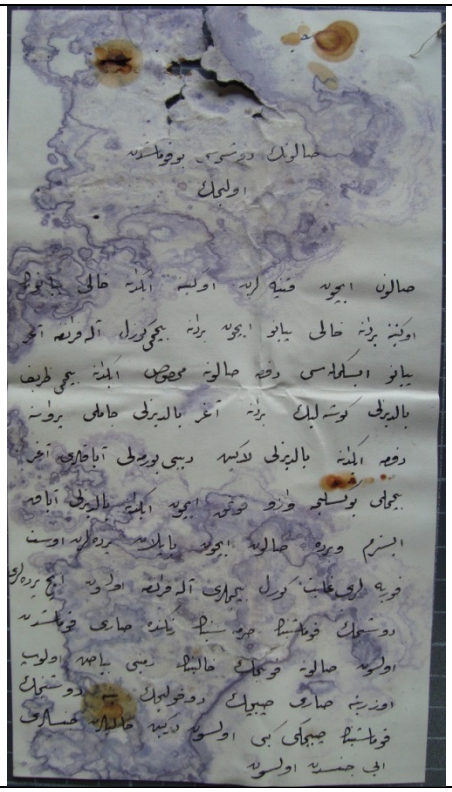
Tablo 15: Emil Meinz'ın Padişah Dairesindeki Tefriş İçin Yazdırdığı Talimatlardan İki ve Seçtiği Kumaşlardan Üç Örnek

Yatak odaya [odasına] bu kumaştan döşenecek. Karyolanın somya ve şiltelerine dahi bu kumaştan döşenecek. Farbala için bir tane kumaş cibinlik ve bir tane tül cibinlik olacak. Yatak odasına bir tane küçük kanepe, üç tane sandalye isterim. Yatak odasına konulan halı odanın kumaşı gibi çiçekli olacak. Cinsi güzel olsun. Bir de yataklık için alafranga basamak isterim. Güzel olsun. (HH.MFŞ, nr.40/19, 6. Belge)	

[520] HH.MFŞ, nr.1/25, 25 Şevval 280/ 21 Mart 1280/ 3 Nisan 1864, Mehmet Ataullah; HH.MFŞ, nr.1/35, 13 Şaban 1281/ 30 Kanun-ı Evvel 1280/ 11 Ocak 1865, Mehmed Ataullah.

[521] Milli Saraylar Koleksiyonu, "Mobilya", http://www.millisaraylar.gov.tr/portalmain/Collections.aspx?KoleksiyonId=16, 02.05.2012, 11:28;

[522] HH.MFŞ, nr.40/19, 10. Belge, 18 Ts [1]322/ 1 Aralık 1906.

Salonun döşemesi bu kumaştan olacak. Salon için kanepelerin önüne iki tane halı, piyanonun önüne bir tane halı, piyano için bir tane bayağı güzel alafranga ağır piyano iskemlesi, defa salona mahsus iki dane bayağı zarif yaldızlı köşelik, bir tane ağır yaldızlı camlı paravana, defa iki tane yaldızlı lakin dibi burmalı ayakları ağır biçmeli? yüksekçe vazo konmak için iki tane yaldızlı ayak isterim. Ve bir de salon için yapılan perdelerin üst farbalaları gayet güzel biçmeleri alafranga olsun. İç perdeleri döşenecek kumaşının sırmasının renginde sarı kumaştan olsun. Salona konacak halının zemini beyaz olsun üzerine sarı çiçek dokulacak [dokunacak]. Yine döşenecek kumaşının çiçeği gibi olsun lakin halıların cinsleri eyi cinsinden olsun. Salonun kanepelerin önüne iki tane gayet zarif güzel küçük devirler? (doberler) İsterim. Üstleri taşlı olsun. Salonun sandalyelerinin arkasına sarı kumaş kaplayınız. Böyle çirkin astar ile durmasun (HH.MFŞ, nr.40/19, 2. Belge).

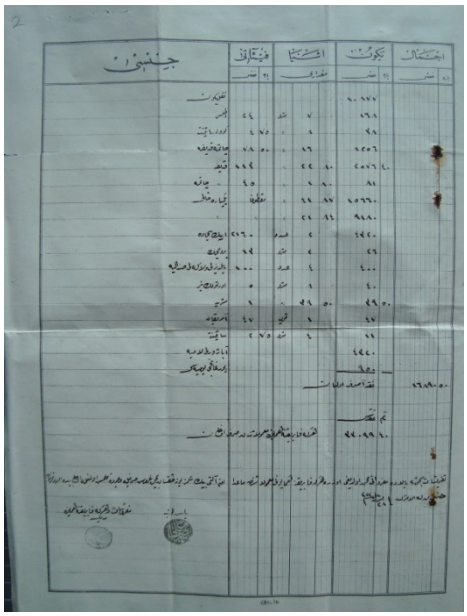

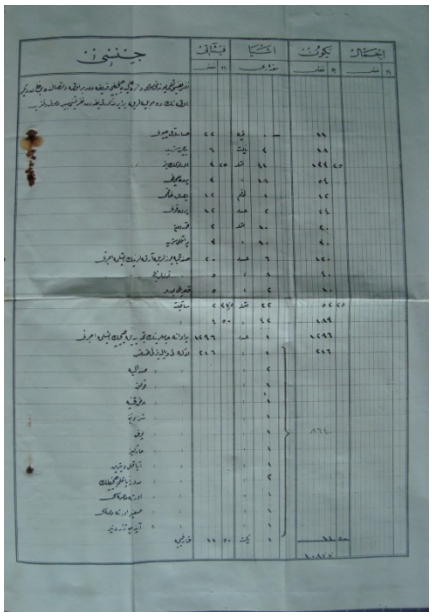

Emil Meinz, padişaha mahsus dairede Refia Sultan için de iki odayı dekore etmiştir. Burada Meinz, örneğini gönderdiği/gösterdiği çiçekli bir kadife kumaşıyla, diğerini ise aynı kadife kumaşıyla estetik unsurları daha yüksek, daha ağır mobilyalarla, muhtemelen de Avrupa tarzı mobilyalarla donatılmış olarak dekore etmiştir. Bu dekore işinde, bazı ürünlerin Hereke Fabrikasından temin edildiğini ve fabrikaya 33.099,40 kuruş, diğer malzemeler ve masraflar için de 16.890 kuruş ödendiğini; her iki oda için yaklaşık 50.000 kuruş harcama yapıldığını biliyoruz[523]. Bu tefriş için hazırlanan keşif defteri Belge 13'te gösterilmiştir.

Belge 13: ***11 Aralık 1906 tarihinde Emil Meinz'in Dekore Ettiği Oda İçin Satın Alınan Eşyaların Keşif Defteri***

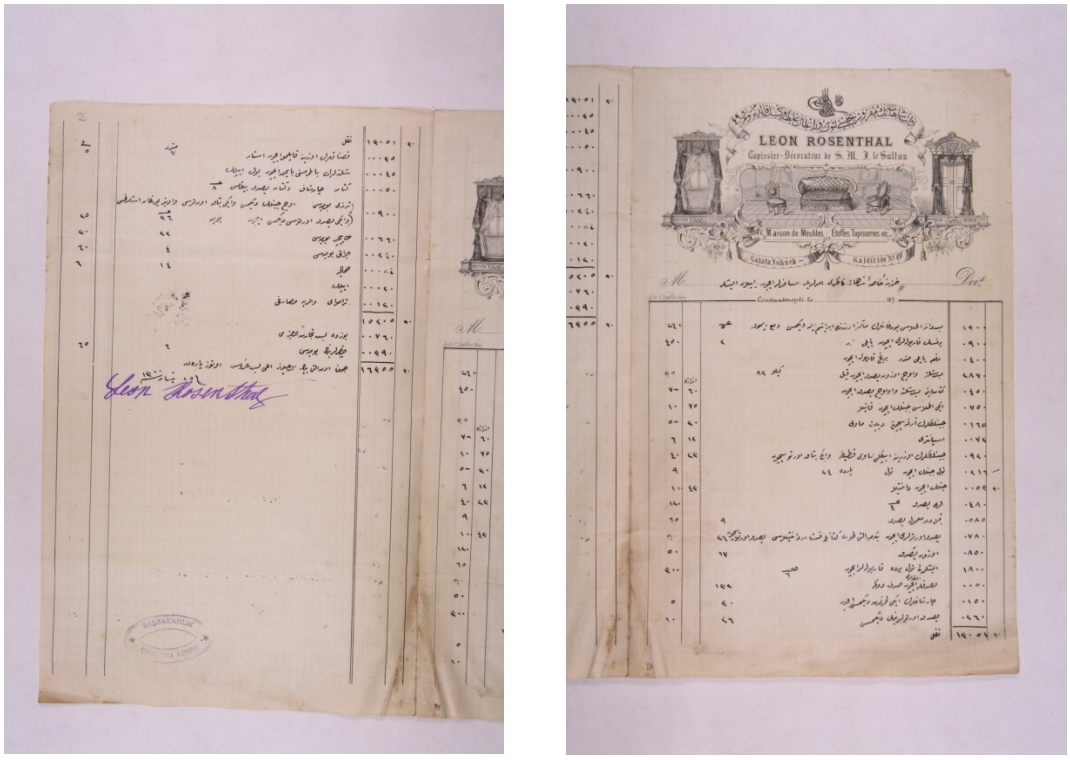

HH.MFŞ, nr.41/11, 1. Belge.

[523] HH.MFŞ, nr.41/11, 2. Belge, 12 Şubat 1322 /25 Şubat 1907. Belgenin ekleri arasında keşif defteri de vardır.

Leon Rosenthal: Leon Rosenthal da İstanbul'da büyük bir mağazası olan esnaf veya tüccardan biriydi. Önemli bir tüccar olmasında dolayı, muhtemelen, saray buna "zât-ı şahanenin mefruşatçısı" / "Tapissier-Décorateur de S.M.D(F) le Sultan" unvanını vermiştir (bkz. Belge 14)[524]. Ayrıca faturasında "Maison de Meubles: Etoffes, Tapisseries etc." ibarelerini kullanıyordu[525].

Belge 14: *Döşemeci Leon Rosenthal'e Ait Bir Fatura Örneği ve Faturanın Başlangıç Kısmından Bir Kesit*

HH.MFŞ, nr.7/53, 27 Nisan 1884

[524] HH.MFŞ, nr.7/53, 15 Nisan 1300.
[525] Adresi Galata Yüksek Kaldırım No: 49 idi.

HH.MFŞ, nr.6/32, 1 Mart 1882

Kadın efendilerin çeşitli odalarının Leon Rosenthal'e döşetildiğini biliyoruz. Bunlardan birisinde güvez (koyu kırmızı) zemini kendinden çiçekli bir kumaşla dekore etmesi istenmişti. Şayet Mefruşat İdaresinin ambarında kendinden çiçek desenli kumaş bulunmazsa piyasadan alınabileceğini; oradan da bulunmazsa bu sefer güvez atlas satın alınarak, kenarları sarı atlastan som saçak yapılıp dizayn edilebileceği Leon Rosenthal'dan istenmişti. Ayrıca odada bir orta masası, yanında oval ikinci bir masa da bulundurması 29 Haziran 1887'de istenmişti[526].

Görevlendirme ve ödemelerle ilgili çok sayıda belge bulunmasına karşın, prosedürlerde bir farklılık olmadığı için bunların ayrıntısına girilmemiştir. Ancak belirtmemiz gereken husus, dekorasyon için kullanılacak kumaşların Mefruşat İdaresinin deposundan temin edildiğidir[527]. Belki buraya Leon Rosenthal'in mağazasından da getiriliyor olabilir ama bunu şimdilik bilmiyoruz. Buradan ilgili malzemeler alındıktan sonra, bu malzemelere göre (veya düzenlemeye göre temin edilen malzemelerden sonra) odanın dekorasyonunu Leon Rosenthal tamamlardı[528].

F. Diğer Sanatkârlar/Zanaatkârlar

Örücü: Burada kastedilen yeni bir ürünü ortaya çıkaranlar değildir. Ne yün ipliklerden ne de halıların ilk defa örülmesinden bahsedilmiyor. Buradaki örücüler, kullanılmış ürünlerin bir şekilde görmüş olduğu zararları onaran kimselerdir. Bugün

[526] HH.MFŞ, nr.9/1.
[527] HH.MFŞ, nr.11/2, 4 Ks 1304.
[528] HH.MFŞ, nr.8/19, 8 Nisan 1303.

hâlâ bu işi yapan, az sayıda da olsa, vardır. Örücüler, sarayın dekorasyonunda (artık biz de tefriş kelimesini bırakıp dekorasyon diyoruz) kullanılan kumaşları ve halıları, daha iyi dursun diye bulundukları mekânlara çeşitli araçlarla sabitliyorlardı. Böylece hem görünümleri güzel ve düzgün duruyordu hem de bu düzenlerini sık sık bozma gibi bir durumla karşılaşılmıyordu. Bu, hem odanın güzelliğini ve düzenini kolaylaştırılıyor hem de buradan sorumlu personele büyük kolaylık sağlıyordu. Ancak gerek mevsim dönümlerinde değiştirilmeleri gerektiğinde gerek eskidiklerinde gerekse yenilenmeleri istenildiğinde bu ürünler sabitlendiği yerlerden çıkarılıyordu. Bu seferde, sabitlendikleri noktalar büyük zarar görmüş olarak meydana çıkıyor; ürün, bir dahaki sefere kullanılamaz hâle geliyordu. O zaman da, ister aynı mekânda isterse başka bir mekânda kullanılmak üzere bu ürünlerin elden geçirilmesi; eskimiş, zarar görmüş, çürümüş bozuk yerlerinin tamir edilmesi gerekirdi[529]. İşte bu işlemleri de o zamanının 'örücüler' denilen meslek erbabı yapıyordu.

Örücüler genelde Yahudilerdendi[530]. Örücülük işinin neden özellikle Yahudiler tarafından yapılıyor olduğunu doğrusu biz de anlayamadık. Ama bu 'Yahudiler' lafını, saraya çağrılan bir veya iki kişinin Yahudi olmasından dolayı kullanmıyoruz. Belgelerde bunların adı dahi zikredilmeden "Örücü Yahudiler" diye tanımlanarak kullanılıyor. Dolayısıyla bu işi yapanlar kesinlikle Yahudiler. Ama neden Yahudilerin bu işi yaptıklarını belki ileride anlayabileceğiz.

Yaptıkları işleri detaylandıracak olursak; Dolmabahçe Sarayı'nın divan yerinde, muayede halılarının bazı bölgelerinin eskidiğini, bunların bazı yerlerinin yenilenmesi gerektiğini bazı yerlerinin de tamire muhtaç olduğunu, dolayısıyla Mefruşat İdaresinin bununla ilgilenmesini ifade eden bir belgede (12 Kasım 1900): "*Mezkûr kaliçelerin yerlerine vaz edilmesi ve sonradan çıkarılmasından dolayı çivi yerlerinin çoğunun kenarları yırtılmıştı. Çürüklerinin çıkarılmasıyla kullanıma kabiliyetli olanlarının* ***örücü*** *marifetiyle eklendiği belli olmayacak surette*

[529] Dolmabahçe sarayında yazı dairesinde padişaha mahsus iki odanın kaliçeleri rutubetten çoğu yeri çürümüş ve bazı yerlerine dahi güve dokunduğundan dolayı isti'male gayr-ı salih bir hale geldiğinden bunların kendi cinsinden bulunur ise müsta'id (kabiliyetli) örücü marifetiyle icra-yı tamiri kabul etmediği halde olvecihle tecdidi (16 ks 1317 Müdir-i bekçiler). Yenisi alınıyor. (HH.MFŞ, nr. 28/69, 2. Belge).

[530] HH.MFŞ, nr.5/3.

örüverilerek uzunluk miktarlarına ulaştırılması" istenmişti. Ancak bu mümkün olmazsa noksan olanların kendi cinsinden olmak şartıyla yeniden ilavesiyle tamamlanması, bu da olmazsa toptan yenilenmesi gerektiği hususunda Mefruşata durum izah edilmişti[531]. Mefruşat İdaresi de, gerekli incelemelerden sonra yapılması gereken işleri belirleyip, tamir bölümü için örücü Yahudilere haber verilerek, işin mahiyetine göre yevmiye üzerinden hizmetlerinin bedellerini öderdi.

Örücü Yahudiler Aralık1877-Ocak 1878 tarihlerinde, iş çıktığında, yevmiye olarak Mefruşat İdaresinden 35 kuruş alırlardı[532]. Eylül-Ekim 1878[533]'de yevmiyeleri 70 kuruştu; 3 gün çalışıp 210 kuruş kazanmışlardı. Ekim-Kasım 1878[534] tarihinde yevmiyeleri 80 kuruş oldu; 8 gün çalışıp 640 kuruş almışlardı. Aralık 1878- Ocak 1879 tarihinde yevmiye 80 kuruştan 32 gün için 2.560 kuruş ödenmişti[535].

Örücüler, Yahudi ya da değil, sarayın arka planından yer alan, yaptıkları işlerle kendilerine yer ve önem kazandıramayan ancak önemli işler yapan bir esnaf grubuydu.

Yaldızcı: Saraydaki bazı metal veya ahşap eşyalar, bugün olduğu gibi sentetik boya veya kaplama yapılmazdı. Ama bunların soğuk görüntüleri parlatılarak 'yaldız' adı verilen kimyasal ürünlerle boyanıyorlardı. Şimdilerde çok yaygın olmayan ve hatta tercih edilmeyen bir iş ve tercih olan yaldız boyaması, o dönemde, muhtemelen, yaygın bir yöntemdi. Maliyeti konusu tartışmalı olsa da, bu işi yaptıranlar elit gruba mensup idiler. Bu işin, o dönemde saraydakilere yaraşır bir uygulama olduğu söylenebilir. Bu sebeple, eşyalar daha saraya girmeden cilaysa cilası, yaldız ise yaldızı yapılarak kullanıma başlanırdı. Yaldızın kalitesini artırmak için de, bazen gümüş bazen de altın katkılar ilave edilirdi. Bu gibi katkılara dair bilgimiz bulunmuyor. Ancak, ilk kullanımda değil daha sonraki süreçlerde, ürünlerin bakımı, onarımı aşamasında, yaldızı eskimesi durumlarında bu ürünlerin (sandalyeler, kanepeler, kornişler, paravanalar, çerçeveler vs. gibi eşyaların)

[531] HH.MFŞ, nr.27/24, 13 Ts 1316/26 Kasım 1900
[532] HH.MFŞ, nr.5/3.
[533] HH.d, nr.22338.
[534] HH.d, nr.22337.
[535] HH.d, nr.22341.

yaldızlarının yenilenmesi için 'yaldızcılar' görevlendirilmişlerdir[536]. Ekim-Kasım 1878 tarihinde Yaldızcı Mihael'e yevmiye 65 kuruştan iki gün için 130 kuruş verilmişti[537]. II. Meşrutiyet'ten sonra zanaatkârlara ödenen ücretler ayrı ayrı değil topluca gösterildiği için sadece yaldızcılara ödenen ücretleri takip edemiyoruz.

Avizeci: Avizelerin temizlenmesi için 'avizeciler' istihdam olunurdu. 1912 yılında Mabeyindeki Sedefli Odada bulunan avizenin temizlenmesi için görevlendirilen avizeciler, on gün boyunca çalışarak 200 kuruş almışlardı[538]. Buna göre yevmiyeleri 20 kuruşa gelmekteydi.

Cilacı: Bununla ilgili çok fazla belge bulunmamaktadır. Ancak 29 Mayıs 1923'te, Cilacı Andon Usta'nın çalıştırıldığını ve kendisine aylık 600 kuruş ödendiğini, itiraz üzerine maaşının 900 kuruşa yükseltildiğini görüyoruz[539].

Hasırcı: Hasırcılar da, örücüler kadar önemsiz gibi görünen, ama çok sık ve geniş bir alanda görev yapan meslek grubudur. Hasırcılar hakkında çok belge bulunmasına rağmen, konuyu dağıtmamak adına kısa bilgilerle ele almayı tercih ettik. Yer döşemeleri genellikle taş zemin olduğu için hasırlar, ayakların betondan temasının kesilmesi ve sağlık için elzem bir malzemedir. Hasır, bataklık bölgelerde, su kenarlarında kendiliğinden yetişen kamışlardan üretilen bir sergi malzemesidir. Maliyeti oldukça düşük olduğundan fakir işi sergi olarak da bilinir. Bu ürün, yazın, açık alanlarda da, kullanılabilmektedir. Kamışların içinde bulunan boşluk, zeminle teması kısmen kestiği için sergi ürünlerinin altına ikinci bir kat olarak saraylarda kullanılmaktadır. Günümüzde, hasırın kimyasal kopyalarıyla her yerde kullanılabilen ucuz bir malzeme elde edilerek; toplumun hasır kültürünün bir şekilde devam ettirildiğini söyleyebiliriz. Saraylarda her mekânda olmasa da, bazı bölgelerde hasırların kullanıldığını biliyoruz. Hasırlar, tıpkı halılar gibi kaymamaları için zemine hasırcılar tarafından hasır şişesi ve hasırcı çivisi kullanılarak sabitlenirlerdi. 22 Nisan 1908'de Şehzade Ahmed Efendi dairesine hasırların döşenmesi için bir

[536] TS.MA.d, nr.1138/11, s.24a.
[537] HH.d, nr.22337.
[538] HH.MFŞ, nr. 49/2.
[539] HH.d, nr.26326, s.96.

hasırcı gönderilmesi istenmişti[540]. Uzun yıllar boyunca hasırcılara ortalama 17 kuruş yevmiye üzerinden ücret ödenmiştir[541].

III. MEFRUŞAT İDARESİ PERSONELİNİN SORUNLARI

Mefruşat İdaresinde görev yapanlar 'kalemiye' sınıfının içinde yer almaktadır. Bilindiği gibi kalemiye sınıfının özlük hakları ve statüleri daha II. Mahmud'dan itibaren şekillenmeye başlamış, zamanla da sürekli güncellenerek geliştirilmişti. Mefruşat İdaresi çalışanları da bu konumdaydı. Bu bölümde, memurların hakları veya karşılaştıkları sıkıntılar ele alınmayacak; belgelerde rastladığımız Mefruşat İdaresiyle ve sarayın tefrişi konusunda yaşanan sorunları bir araya getirerek tartışmaya çalışacağız.

A. Mefruşat İdaresindeki Personelin Sayısı

Mefruşat İdaresindeki çalışanları yukarıda görevlerine göre ayırarak inceledik. Burada ise yaklaşık bir fikir vermek adına İdarede muvazzaf olarak çalışanların sayısı üzerinde duracağız. Ancak bu tarz bilgileri ise sistemli bir şekilde vermek yerine ulaşabildiğimiz kaynakların bize aktardığı kadar dile getireceğiz.

1850'lerden itibaren 1879'a kadar geçen sürede, kurumun adını belki bir kişinin her işi yürüttüğü bir dönem olarak da olsa belgelerde tespit edebiliyoruz.

1879/1880 yılında Mefruşat İdaresinin Eski Hazine-i Hassanın Paşa Dairesine nakli işlemleri için, çalışanlar tek tek dile getirilmişti. Buna göre İdarede bir müdür (Kadri Efendi) vardı; ancak onun maaş kısmı boş bırakılmıştı (Bu belgede hem Hazine-i Hassadan hem de Mefruşat İdaresinden aldıkları maaşlar da gösterilmektedir). Muhtemelen o esnada müdür görevinden ayrılmış, alınmış ya da vefat etmiş olmalıdır. O sırada 1 mümeyyiz, 1 sarf ve keşif memuru, 1 kâtib-i evvel, 9 kâtip (kâtiplerden biri Fabrika-i Hümayunlar Ambarı kâtibidir, ikisi ise stajyer olarak [mülazemeten] çalışmaktadır). Hademeler başlığı altında; 3 hademe, 1 daireci, 1 ambarcı, 1 fabrikalar ambarcısı vardır. Ayrıca yevmiye ile istihdam edilenler

[540] HH.MFŞ, nr.44/54, 39. Belge.
[541] HH.MFŞ, nr.12/65, 1. Ve 2. Belge; HH.MFŞ.nr. 43/55; HH.MFŞ, nr.26/23, 1. Belge.

arasında İdare çalışanı olarak 1 hallaçbaşı, 2 işbaşı ve 1 hademe yer almaktadır[542] (bkz. Ek 7).

Tarih belirtilmeyen ancak yine 1880'ler civarında olduğunu düşündüğümüz başka bir belgeye göre İdarede: 1 mümeyyiz, 11 kâtip, 1 fabrikalar ambarı kâtibi, 1 ambarcı, 1 fabrikalar ambarcısı, 3 hademe çalışmaktadır[543].

1887 yılında İdarede; 1 müdür, 1 başkâtip ile 2 kâtip, 3 keşif memuru, 1 hademe ve 1 Sepetçiler Kasrı bekçisi vardı[544].

Tarih belirtilmeyen ancak muhtemelen 1892 olduğunu kabul ettiğimiz bir belgeye göre İdarede: 1 müdür, 1 başkâtip, 1 yorgancıbaşı ve keşif memuru (aynı kişi), 4 kâtip, 1 depo mubayaa memuru, 2 hademe vardı[545]. Bir araştırmada da XIX. yüzyılın sonlarında Mefruşat-ı Hümayun İdaresi personelinin 1 müdür, 1 başkâtib ile 4 kâtip, 1 keşif memuru, 1 mubayaa memuru ve 2 hademeden oluştuğu belirtilmektedir[546].

II. Abdülhamid döneminde, özellikle de Mefruşat Müdürü Hacı Mehmed Akif Bey döneminde; İdare, her yönüyle kurumsal bir kimliğe bürünmüş, sarayların mefruşat işlerini eksiksiz yerine getirmeye çalışmıştır. Ama bu arada, saray kültürü değişmiş hem saraylar hem de sarayda çalışanların sayısı artmıştır. 1903 yılına gelindiğinde Mefruşat İdaresinde 1 müdür, 1 başkâtip, 13 kâtip, 1 yorgancıbaşı, 1 ambarcı, 1 mubayaacı, 1 işbaşı, 2 tapuçar vardı[547].

1905/1906 tarihlerinde İdarede 1 müdür, 1 başkâtip, 12 kâtip, 1 keşif memuru ve yorgancıbaşı (aynı kişi), 1 mefruşat deposu memuru refiki, 1 ambarcı vardı[548].

1908 tarihinde ise Mefruşat İdaresinde 1 müdür, 1 başkâtip, 20 kâtip, 1 yorgancıbaşı, 1 ambarcı, 1 mubayaacı, 2 işbaşı, 2 tapuçar vardı[549]. Dolayısıyla hem zamana bağlı olarak hem de sarayların sayısı arttıkça İdarede çalışan personelin

---

[542] HH.d, nr.25203. Ayrıca bkz. HH.MFŞ, nr.14/32.
[543] HH.d, nr.18880.
[544] HH.d, nr.10111.
[545] HH.d, nr.4116
[546] Terzi, age, s.75.
[547] HH.MFŞ, nr.30/52, 25 Muharrem 1321/23 Nisan 1903.
[548] HH.d, nr.8288.
[549] HH.d, nr.7181.

artmış olabileceği açıktır. Sonuç olarak İdarede çalışanlar için sabit bir rakam vermek yerine, yıllara göre değerlendirmenin, değişmelerin yaşandığı kesitleri göstermesi adına önem arzettiğini düşünüyoruz. Konu hakkında daha ayrıntılı yapılacak çalışmalar bu konudaki boşluğu dolduracaktır.

B. Ücret Problemleri

Mefruşat İdaresinde çalışanların sayısı kadar bunlara ödenen paralar da önemli bir problemdir. Öncelikli husus, ödemelerin kaynağı neresi olduğudur. Tahmin ediyoruz ki, ücretlerin nereden ödeneceği veya ödenmiş olduğu hususu en az bugün bizim tartıştığımız kadar o dönemde de tartışılmıştır.

Öncelikle, İdare personeline iki tür ücret ödendiğini söylememiz gerekir. Bunlardan birisi maaş, diğeri ise ücretlerdir. Personelin hepsinin maaşları da aynı kaynaktan ödenmiyordu. Mesela mümeyyiz ve muhasiplerden bazılarının maaşları doğrudan doğruya Hazine-i Hassadan verilirken kâtiplerin ve hademelerin maaşları Mefruşat icmaline masraf olarak kaydedilerek ödenirdi[550]. Bazen, devletin tasarruf tedbirleri çerçevesinde maaşlarda indirimlere gidilir; ancak bunun da yetersiz kaldığı yetkililerce bilinirdi. Muhtemelen personelin maaşının yetersiz olduğunun düşünüldüğü zamanlarda, tıpkı bugün 'fazla mesai ücretleri'nde olduğu gibi; belli bir miktar, "müteferrika masraflar" olarak gösterilip icmal defterine kaydedilir, düzenli hâlde personele ödeme yapılırdı. Böylece, 93 Harbi gibi veya başka sebeplerle personelin enflasyondan dolayı düşük ve yetersiz kalmış gelirlerini dengelemeye çalıştıklarını görüyoruz. Buna, başka şahıslara ücretle yaptırılan bazı işlerin İdare personeline yaptırılmasıyla ortaya çıkan ücretleri dahil etmiyoruz. Böyle durumlarda, kaldır-indir, getir-götür gibi hamallara veya dışarıdan birilerine yaptırılacak işlerin, mesai arkadaşlığı dayanışması çerçevesinde, öncelikle, orada çalışan personele teklif edildiğini, böylece de ek ödemeler yapıldığını biliyoruz.

Mefruşat İdaresinde, zaman zaman ülkenin içinde bulunduğu mali sıkıntılara paralel olarak, sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntılar, öncelikle, personel sayısını düşürmeyi gündeme getirmiştir. Daha sonra da ücretle iş yapanlara ödenen paralarda kesintiye gidilmiştir. 1879/1880 tarihinde Mefruşat-ı Hümayun İdaresi müdürü,

[550] HH.MFŞ, nr.5/40, R. 23 Ts 1295/M.05.12.1879/H.21 Z 1296.

Hazine-i Hassadan Mefruşat İdaresine para gönderilmediğinden dolayı meydana gelen sıkıntıları dile getirmiş, görevi gereği bu sıkıntılar içinde nasıl hareket edeceğinin bildirilmesini istemişti. Buna göre mali sıkıntılar önceden Serkurenalık makamına da bir yazı ile bildirilmişti. 22 Aralık 1879 tarihinde, Mefruşat-ı Hümayun İdaresi, bir aydan beri hazineden hiç para alamamaktaydı. Mefruşat İdaresinde çoğu zaman çeşitli zarurî masraflar nedeniyle, pek çok önemli iş akdinin bağlanması (dûçâr-ı akdin tehir olarak) gecikmişti. Bu durum ise sonradan ağır bir sorumluluk doğuracaktı. Mefruşattan alacakları olanlar sürekli gelerek sızlanmakta, amele ise çalışmayı durdurma ile tehdit (tasdiat: baş ağrımalar, can sıkmalar) etmekteydi. Bu durumda mefruşat müdürü ne şekilde davranılması gerektiğinin kendisine bildirilmesini istiyordu. Hatta devlet, işi daha da ileri götürerek, Mefruşat İdaresindeki sorunu Saray Islahat Komisyonuna havale etmiştir[551]. Saray Islahat Komisyonu hakkında hiçbir bilgi olmadığı gibi aldığı kararların ne olduğu konusunda da bilgimiz yok. Söz konusu komisyonun, herhangi bir karar alıp almadığını, bir karar almışsa buna istinaden bir iş yapılıp yapılmadığını bilmiyoruz.

Mefruşat İdaresi araştırmaları sırasında karşılaştığımız para değerlerinin, dönemin mali portresinin gösterilmesine ne gibi katkılarda bulunabileceği hususunda aklımıza şu düşünceler gelmektedir: Öncelikle, bu konuda dört başı mamur bir veri analizi yaparak bunların sonuçlarına ulaşmak için çok özel ve öook yoğun çabalar sarfetmedik. Çünkü çalışmamızın temel problematiği bu mesele değildir. Ancak, bu kadar çok verinin bulunduğu bir yerde, genel anlamda yaklaşık bir profil vermemek de yanlış olur diye düşünüyoruz.

İncelediğimiz dönem, kronolojik olarak kabaca 1850-1924 yıllarını kapsamaktadır. Bu sürenin içinde bir Kırım Savaşı, 93 Harbi, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi ağır bedelleri olan sıkıntılar yaşanmıştır[552]. Bu sıkıntıları, sadece devletler, sadece askerler değil; bugün de olduğu gibi, askerlikle hiç bir bağlantısı olmayanlar da yaşamaktadır. Kırım Savaşı'nın mali sıkıntılarının yansımalarını, henüz Mefruşat İdaresi tam olarak teşekkül etmediği için belgelerde

---

[551] HH.MFŞ, nr.6/2, 10 Ke 1295.

[552] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1999; Durmuş Yalçın vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* C.I, 9. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2009.Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1999.

göremiyoruz. Ama diğer savaşların yarattığı bazı sonuçlar ve tespitlerimizi aşağıya çıkarıyoruz. Osmanlı'nın yenik düştüğü 93 Harbi yani 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonraki dönemde, bir kişinin günlük asgari geçiminin 10 kuruş olduğunu biliyoruz[553]. Ocak-Şubat 1879 tarihinde görev yapan Kâtip Ahmed Bey 1.300 kuruş maaş alırken Kâtip Hacı Bey 750 kuruş, Kâtip Nuri Efendi de 700 kuruş maaş almaktadır. Hademelerden Hasan Ağa 375 kuruş maaş, Hademe İzzet Ağa 280 kuruş ve Hademe Ali Ağa 200 kuruş maaş almaktadır[554]. Bu tarihten önceki Eylül-Ekim 1877[555] ile Haziran/Temmuz 1878[556] tarihlerindeki maaş kayıtları da aşağı yukarı aynıdır. Savaş öncesinde ve savaşın hemen sonrasında asgari geçim günlük 10 kuruşa tekabül etmektedir. Buna göre ortalama statüde çalışan bir kâtip 700-750 kuruş maaş alırken, muhtemelen tecrübeli ve kıdemli bir kâtip de 1.300 kuruş maaş alırdı. Asgari geçim düzeyinin bir aylık değerine göre (300 kuruş)[557] kâtiplerin bu tutarın iki katından dört katına kadar bir ücret aldıkları görülmektedir. Hademe statüsünde çalışanların ise 200 kuruş ile 375 kuruş arasında değişen bir maaş aldıkları; aylık asgari geçim düzeyinin (300 kuruş) ya çok az bir oynama miktarında veya oldukça altında (% 50 oranında) bir maaş ile çalıştıkları görülmektedir. Bu bir tespittir. Bunun 10 sene sonrasına ait kayıtlarda başkâtibi Hacı Mehmed Efendi'nin 1.500 kuruş maaş aldığını görüyoruz. Yine Kâtip Hacı Ahmet Efendi 1.250 kuruş, diğer bir kâtip Mehmet Efendi 400 kuruş maaş almaktadır. Hademe İzzet Ağa 1887'ye kadar 300 kuruş alırken aynı yılın Ağustos'undan itibaren maaşı 400 kuruşa çıkarılmıştır. Buna göre, kabaca, savaştan sonra kıdemli bir kâtibin maaşında % 15, artış olurken, diğer bir tecrübeli kâtibin ücretinde (1.250 kuruş) pek artış olmamış; sıradan kâtiplerin maaşları 700-750'den 400 kuruşa (%50'den fazla) düşmüştür. Belki bunda kâtiplerin hizmet sürelerinin de payının bulunduğunu düşünsek de; devletin, Saray Islahat Komisyonunun çabaları, Düyun-ı Umumiye sistemi, savaşın

---

[553] Necdet Yurdakul, "Osmanlı Birinci Meclis-i Mebusan Üyeleri ve Meclisin Fesih Nedenleri", *Tarih ve Toplum*, S.94, 1991, s.25 (23-27).

[554] HH.d, nr. .22343.

[555] HH.MFŞ, nr.4/19.

[556] HH.d, nr.13601.

[557] Asgari geçim düzeyi ve optimal geçim düzeyi hakkında bizi bilgilendiren Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdaresi Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyelerinden Prof.Dr. Ali Acar'a teşekkürü bir borç biliriz. Ali Acar'ın şu eseri bu konu hakkındadır: Ali Acar, *Personel Yönetimi*, Dizgi Ofset, Konya 2006.

devlete getirdiği mali yük gibi unsurlarla böyle bir indirime gittiği düşünülmektedir. Ayrıca devletin, genel anlamda, hem malların satın alınmasında hem de ücretlerde bir tensikat politikası uyguladığını da biliyoruz[558]. Ancak maaşların çalışanların ihtiyaçlarını çok fazla karşılamadığını da biliyoruz. Özellikle düşük maaşla çalışanların durumları daha da kötüdür. Kurumun bunu bilen diğer çalışanları, aynı birimde düşük düşük maaşla çalışan personele ek işler çıkararak veya yevmiye usulü yaptırılacak kimi işlerde bunları görevlendirerek,, ilgili ödemeleri icmallerinde "müteferrik masraflar" içinde gösteriyorlardı. Böylece düşük gelirli çalışanların ücretlerine katkıda bulunmaya çalışıldığını görüyoruz. Dolayısıyla burada, Osmanlı'nın son dönemlerinde artan mali baskı nedeniyle, savaşlarla bozulan geçim indeksinin yarattığı baskının da telafi edilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz.

Elimizdeki verilerden hareketle, yukarıdaki düşünceyi bir kere daha teyit edebiliriz: 1880'lerde, bir yorgancıya ödenen günlük (yevmiye) 20 kuruş iken; 93 Harbi, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi badirelerden sonra 1917'de 30 kuruşa ancak çıkarılabildiğini görüyoruz. Bu ne anlama geliyor? Üç büyük harbin ardından yaklaşık 30-35 yıl sonra yorgancıların günlük ücretlerinde sadece %50 artış yapılabilmiştir.

Daha sonraki zamanlarda ise, hem dengelerin oturtulması anlamında hem de savaşlar nedeniyle artan enflasyonist fiyat artışında, çalışanların ücretlerinin aleyhine oluşan sonuçların telafi edildiğini göreceğiz. 1921 yılında, Kurtuluş Savaşının henüz tam olarak neticelenmediği dönemde, yorgancı yevmiyeleri düzenli değildir, sabit bir rakam yoktur. Ancak yorgancı yevmiyelerinin ortalaması 160-170 kuruştur[559]. 1923 tarihinde ise Mefruşat ve Debboy İdaresinde istihdam olunan yorgancılara, 200 kuruş yevmiye ödendiğini görüyoruz[560]. Söyleyeceklerimizi toparlayacak olursak, yuvarlak bir hesapla, 1875'ten 1917 yılına kadar (40-42 yıl süresince) çeşitli savaşlar ve mali sıkıntılar sebebiyle artan enflasyona karşı devletin ödediği ücretlerdeki artış 20 kuruştan 30 kuruşa (% 50 artış oranında) kadar olmuş; 1921'den sonra siyasi sistemin ve devletin değişmesi, savaşların sonra ermesi gibi etmenlerle, uzun yıllar

[558] Tensikat Kanununu ekle

[559] HH.MFŞ, nr.56/33. Bazı belgelerde hallaç yevmiyesi 200 kuruştu (HH.MFŞ, nr.56/11, 4. Belge, 16 Ağustos 1336).

[560] HH.d, nr.26326, s.147, 5 Eylül 1339.

boyunca oluşan açık kapatılıyormuşçasına 20-30 kuruştan 1921-1924 yıllarında 160-200 kuruşa çıkmıştır. Başka bir ifadeyle yaklaşık 19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen sürede % 1000'lik bir artış, I. Dünya savaşından sonra ise % 750'lik bir artış meydana geldiği anlaşılmaktadır.

C. Personelin Çalışma Düzeni

1850-1880 tarihleri arasında Hazine-i Hassa kalemlerindeki personel, mevsimine göre sabahları, alaturka sisteme[561] göre saat 4.00'te veya 4.30'da, işe başlardı. Akşamları ise, evi iş yerine uzak olanların 10.30'da, diğerlerinin ise 11.00'de mesaisi biterdi. Muhtemelen Hazine-i Hassa kalemlerindeki bu uygulamalar, Hazine-i Hassaya bağlı diğer idareler için de geçerliydi[562]. 3 Ekim 1914 tarihinde, I. Dünya Savaşı sebebiyle askerî vazifeler ve meşguliyetler artarak önem kazandığından, Harbiye Dairesi ve Şubelerinin memurları alafranga saate göre ortalama saat 10.00'da memuriyet yerlerine gelip akşamları saat 4.30'da ayrılırlardı. Askerî Dairelerin ve Şubelerin genel muamelatı çoğunlukla Mülkiye Daireleri ile olduğundan, diğer dairelerdeki mülkiye memurlarının da sabahları ortalama 10.00'da memuriyet yerlerinde olmaları, akşamları da saat 4.30'dan evvel görevlerinden ayrılmamaları gerektiği Mefruşat ve Debboy Kalemine de bildirilmişti[563]. 16 Haziran 1923 tarihinde Hazine Hassada, dolayısıyla Mefruşat İdaresinde çalışanlar sabahları saat 10.00'dan akşamları 17.30'a kadar vazifeleri başında bulunmaları konusunda uyarılmıştı[564].

---

[561] Alaturka saat sistemine gurubi saat, ezani saat de denir. Günün başlangıcı güneşin batış saati olarak kabul edilir. Mevsimlere göre güneşin batışı değiştiği için bu sistemdeki saatler yaklaşıktır. Amaç güneş ısışından azami istifade edilmesidir. Vasati saat ise alafranga saat olarak da adlandırılır. Bu sistemde gün öğle vakti 12'de başlamakta ve 24 saate bölünmektedir. Amerika'da 19. yüzyılın ilk yarısında uygulanmaya başlanan vasati saat, 1884 yılında beynelmilel saate dönüştü. Osmanlı Devleti ise 1913 yılında beynelmilel saat uygulamasına geçti. Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergun, " "Alaturka Saat"ten "Alafranga Saat"e Geçiş", *X. Ulusal Astronomi Kongresi*, 2-6 Eylül 1996, İstanbul, s.436.

[562] Terzi, age, s.54-64.

[563] Sadrazamın adı geçen tezkeresi bütün devlet dairelerine bildirilmiş olup Hazine-i Hassa devair ve merbutası da bu konuda bilgilendirilmişti. Mesela encümen kalemi, muhasebe kalemi, hukuk müşavirliği, emlak-i hakani muhasebe kalemi, sicil kalemi, evrak kalemi, mefruşat ve debboy kalemi. HH.MFŞ, nr.52/65, 3. Belge, 20 Temmuz 1330; HH.MFŞ, nr.52/65, 4. Belge, 22 Temmuz 1330.

[564] HH.d, nr.26326, s.64, 16 Haziran 1339.

Personelin izin düzenine dair 25 Mart 1923 tarihinde bir belge tespit ettik. Her ne kadar bu belge Cumhuriyet Dönemine ait ise de, geleneklerin hâlâ Osmanlı düzenindekine göre işlediğine hükmedilerek, sistemin geneline teşmil edilebilir.

Mefruşatta ayniyat muhasibi[565] olarak çalışan Hasan Bey, İzmir Urla'daki asker oğlunu evlendirmek için kendisine bir ay izin verilmesini istemiştir. Hasan Bey, durumunu şöyle izah eder: Asker zabiti olan oğluna vazifesinden dolayı izin verilememektedir. Diğer taraftan da gelin adayı kız ise İstanbul'dadır. Be sebeple Hasan Bey, hem gelinini Urla'ya götürmek hem de orada, oğlunun düğününü yapmak istemektedir. Bunun için de, Mefruşat İdaresinden kendisine bir ay izin verilmesini istemiştir. Ancak İdarede çalışanların azaltılmış olması ve sarayın elan devam etmekte tefrişatından dolayı İdarenin pek çok işi bulunmaktadır. Hemen izin vermek yerine ancak bayramdan sonra izin kullanılmasına karar verilmiştir (27 Mart 1923). Aynı zamanda yerine kadro haricinden birini, eğer uygun kişi yoksa müstahdeminden birini vekil tayin etmesi de istenmiştir. Bu durum şu şekilde dile getirilmiştir:

> *Müstedinin mazereti meşru olabilir ise de zat-ı ali müdüriyyet-i penahilerine muhtaç-ı arz ve izah olmadığı üzere idarenin elyevm meşgul olmakta bulunduğu vezaif ve hidemâtın kesreti arasında memurinden hiç kimsenin mütehassıran bir vazifeye tahsisi mümkün olamayıp herkes yek diğerinin işine muavin ve müşârik (bir işte diğeri ile birlikte bulunan) olmak suretiyle tedvir-i umura güç hâl ile yetişemeyebilmekte olduğundan ne Hasan Efendi'nin debboy masasındaki diğer arkadaşına muavenetten istifna (yokluğa karışmak) hâsıl ne de başka bir efendinin Hasan Efendi'ye vekâleten tayini kabil olacağı cihetle mumaileyh ancak mayısın birinden haziranın birine kadar o da kabil-i temdid (uzatmak) olmamak şartıyla mezuniyyet itasına acizlerince beyan-ı muvafakat mümkün olacağı arz olunur efendim. 2 Nisan 1339[1923]*

Sonuçta Mefruşat İdaresindeki Ayniyat Muhâsibi Hasan, Bey 8 Mayıs 1923 tarihinde bir ay izin alabilmiştir. Bu süre boyunca görevinden ayrı kalacağı için yerine de kâtiplerinden biri olan Hasan Bey vekil tayin edildi. Konuyla ilgili yönetmeliğe göre memurlardan biri izin alırsa tayin edilen vekillere, vekâleti

---

[565] Ayniyat Saymanı: 1939 tarihli Ayniyat Talimatnamesi ayniyat saymanını "Sarf ve tüketime mahsus bütün eşya ve levazım ile her nevi demirbaş eşyanıın (mefruşat dahil) girip muhtelif sebeplerle çıkmasını, bozulmak ve çürümekten doğacak zayiatı ve fire emsalinden vukuu bulacak azalmaları ve ambar artımlarını kayıt ve takip etmek ve bunların hesaplarını vermekle görevli" memurlar olarak tanımlamıştır.

boyunca görevlinin asıl maaşının beşte biri oranında bir ücret verilirdi[566]. Buradan da anlamaktayız ki Cumhuriyet döneminin başları Hazine-i Hassada kadroların oldukça azaltıldığı ve aynı zamanda işlerin yoğun olduğu bir dönemdir. Burada çalışan bir personel bir ay süretle izin aldığında yerine vekâlet ettiği kişi, onun maaşının sadece 1/5'ini alabiliyordu.

Mefruşat İdaresi konusunda yapılan bu araştırmada bazen ilginç bilgiler, konular veya taleplerle ve bunlara ait belgelerle de karşılaşılabiliniyor. Bunlardan birisi, 1894 Depremi'nde büyük zarar gören bir kazzazın[567] Hazine-i Hassadan, günlük 8-10 kuruşa da olsa ekmek parası için kendisine uygun bir iş verilmesini talep etmesidir. Buradan, öncelikle, 1894 yılındaki büyük depremin etkilerini, o dönemde asgari geçim parasının günlük 8-10 kuruş civarında olduğunu görmüş oluyoruz. Kazzazın iş talebi, Hazine-i Hassadan Mefruşat İdaresine havale olunmuş, oradan Hereke Fabrikasına da sorularak talep sahibinin niteliğine uygun bir iş olmadığı söylenmiştir. Bu bilgilerden depremde sadece sıradan insanların değil, devletin de büyük zarar görmüş olduğunu anlıyoruz diyebiliriz. Böylece mağdurları gözetmek adına, Mefruşat İdaresi örneğinden yola çıkarak devletin de çok fazla bir şey yapamadığı ortaya çıkmaktadır.

İlginç bilgiler içeren son iki belgeden 8 Mayıs 1923 tarihlisinde seryorgancılık görevinden istifasını isteyen biriyle ilgilidir. 1923 yılının başlarında söz konusu yorgancı, halifenin onayıyla ve aylık 2.000 kuruş maaşla saray yorgancılığına tayin edilir. Bu arada sistem, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e doğru evrilmektedir; siyasi ve mali açıdan her şey henüz yerli yerine oturmamıştır. Yorgancı, büyük ümitlerle halifenin yanında, sarayda yorgancıbaşı olarak işe başlamıştır ama aldığı maaş ile geçinememektedir. Kalabalık bir ailesi de vardır. Çok

---

[566] HH.d, nr.26326, 104. Sayfa, 23 Mayıs 1339.

[567] *Kulları önceden çarşı-yı kebirde kazzazlıkla (ipekçi, ipek işleyen, ipek satan) meşgul olup evlad ve ıyalimin rızk ve maişetini bu suretle tedarik edebilmekte iken cenab-ı hak cümleyi tekrarından masun buyursun sonradan vuku bulan hareket-i arzdan dolayı gerek çarşı-yı kebirdeki taht-ı isticaremde bulunan dükkânın ve gerek Kumkapı'da vaki hanemin mündehim (inhidam eden, yıkılan, yıkılmış) ve harap olmasından dolayı fevkalade düçar-ı sefalet ve zaruriyyet olduğumdan ve nân parasına muhtaç bulunduğumdan ser-efsar hazret-i padişahi [kopuk] olsun evlad-ı iyalimin mahza nan parasını tedarik edebilmek üzere yevmiye 8-10 kuruş kazanabilecek bir hidmetle nezaret-i celilerinde istihdam buyurulmaklığım zımnında müsaade istenilmiştir. 16 Mart 1311/28 Mart 1895. Beyoğlunda [] 30 numaralı hanede [] kulları Latince imza atılmış. Bkz.* HH.MFŞ, nr.18/92, 20 Mart 1311.

çalışıyor olmasına ve sabahları erken gelip akşamları da geç çıkarak da büyük emek harcıyor olmasına rağmen memnun değildir. Sarayda çalıştığı için de dışardan iş alamamaktadır. Elindeki bütün parasını bitirip, birkaç yüz lira da borçlanınca, halifeden, bu şartlar altında işini yürütemeyeceğini bildirerek görevinden affını istemiştir[568]. Benzer mağduriyetler karşısında, muhtemelen, bu konuda bir fiyat/maaş ayarlaması yapıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, bu olay, 1923 Ocak-Mayıs arasında cereyan etmiştir; 1923 Temmuz'undan sonra ise, elimizdeki başka belgelere göre yorgancıların yevmiyesi 200 kuruşa çıkmıştır. Bu hesaptan yola çıkarsak, bir yorgancının maaşı 6.000 kuruş olmuştur. Böyle bir durumda, 2.000 kuruş maaş alan birisinin aldığı para ile geçinememesi, sızlanması gayet normal karşılanmalıdır. Belki de bu sızlanmalar, şikâyetler veya istifa üzerine yevmiyelerde/ücretlerde/maaşlarda bir düzenleme yoluna da gidilmiş olabilir. Bu duruma, başka bir çerçevede ve başka bir araştırmada ayrıca bakılmalıdır.

1923 yılına ait diğer bir belge ise Hazine-i Hassa Mefruşat Başkâtibi Hulusi Bey'in emeklilik talebidir (bkz. Ek 15). Hazine-i Hassa Mefruşat Başkâtibi Hulusi Bey, Haziran 1923'de görevinden ayrılarak emekliliğini istemiştir. Emekli olduktan sonra hayatını Balıkesir Gönen'de halifeye dua ile geçirmek niyetindedir. Üzerindeki görevleri, işleri ve zimmetli eşya ve paraları teslim etmiş, emekliliği onaylanmıştır. Üzerindeki görev ve paralarla ilgili bazı bilgiler kâtiplerin yaptıkları işleri açıklamaya yardım edecek nitelikte olsa da, tek örnek bizi yeterince tatmin etmediği için bu bilgilerden bir şeyler çıkarmayı pek doğru bulmadık.

D. Mefruşat ve Debboy İdaresi Personelinin I. Dünya Savaşında Askere Alınmaması

Mefruşat-ı Hümayun ve Debboy İdaresi personeli (memurları ve müstahdemleri), padişahın hizmetinde bulundukları için 12 Mayıs 1914 tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatı'nın 91. maddesi hükmüne dayanılarak askere alınmazlardı[569]. Bunun için, Mefruşat İdaresi personelinin doğum tarihi, kazası, mahallesi, pederinin ismi ve şöhretini içeren künyeleri hazırlanarak Harbiye Nezaretine gönderilir; gerekli askerî muafiyet kazanılırdı. Personelde her hangi bir

[568] HH.MFŞ, 57/23, 15. Belge.
[569] *Düstur*, II. Tertip, C.6, 16 Cemaziyelahir 1332/29 Nisan 1330/12 Mayıs 1914, s.662-704.

değişiklik olursa bunun hemen Harbiye Nezaretine bildirilmesi gerekirdi. Harbiye Nezareti, Hazine-i Hassayı, bu konuda 14 Haziran 1914 tarihli ve 2435 numaralı tezkeresiyle uyarıyordu. Bu uyarı yazısı, 22 Haziran 1914 tarihinde Mefruşat ve Debboy İdaresine de iletilmiştir[570].

E. Sağlık Hizmetleri

Osmanlı Devleti döneminde Hazine-i Hassa çalışanlarının sağlık hizmetleri konusunda nasıl bir yöntem izlendiği konusunda bir belge ve bilgiye rastlamadık. Ancak, 1923 tarihinde bu yönde alınmış bir karar bulunmaktadır. Belki, 19. yüzyılda başlayan ve giderek artan sosyal güvenlik uygulamalarının Türk toplumundaki yansımaları olarak, belki de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin benimsediği bir anlayış ve sistemin ürünü olarak, çalışanların sağlık sorunlarının artık devletin, sorumluluk sahasında görülmeye, kabul edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte alınan karara göre (bu ilk mi, değil mi bilmiyoruz), Hazine-i Hassa ve Mefruşat İdaresinde çalışan memurların ve hizmetlilerin muayeneleri ve tedavileri padişah doktorlarına havale edilmiştir. Personel kimliğine benzer bir belgeyle, 'sertababete' müracaatla sağlık alanında gerekenler yapılacaktı[571]. Bu uygulama, saray üzerine çalıştığımızdan, saray çevresi hakkında bir sonuçtur. Muhtemelen benzer uygulamalar, Ankara'da diğer birimlerde de devam ettirilmektedir.

IV. MEFRUŞAT İDARESİNİN KALDIRILMASINDAN SONRA PERSONELİN AKIBETİ

Yeni Türkiye Cumhuriyeti yavaş yavaş ayağa kalkarken önce saltanatı sonra da halifeliği lağvetmiştir[572]. Her iki kararın alınmasında siyasi olarak oldukça sancılı bir süreç yaşanmıştır. Her ne kadar Mefruşat İdaresi saltanat veya halifeyle yakından alakalı bir kurum ise de saltanatın ve halifeliğin kaldırılması konularına

---

[570] HH.MFŞ, nr.52/59.

[571] HH.d, nr.26326, s.61, 10 Haziran 1339 (Hazine-i Hassa-i hazret-i hilafetpenahi müdir-i umumisi). Mefruşat idaresine mensup memurlara ve müstahdemlere tebliğ edilmek üzere Süleyman Beye gönderilmiştir. 12 Haziran 1339.

[572] Saltanatın kaldırılması için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Karar nr.307-308. Halifeliğin kaldırılması için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, C.5, s.323-324 (nr.431). Halil İnalcık, "Padişah", *TDVİA*, C.34, 2007, s.140-143; Azmi Özcan, "Hilâfet (Osmanlı Dönemi)", *TDVİA*, C.17, 1998, s.551(546-553).

girmeyeceğiz. Bunlar kaldırılınca, bunlara bağlı olan Mefruşat İdaresi de kaldırıldığı için bu kurumda çalışan personelin akıbeti üzerinde duracağız.

Saltanat kaldırıldığında, Mefruşat İdaresinde bir değişikliğe gidilmemiş; Kurum aynı fonksiyonla, fakat daha küçültülmüş olarak, halifeye hizmet etmeye devam etmiştir. Ancak Halifeliğin/Hilafetin kaldırılması ile Hazine-i Hassa, dolayısıyla ona bağlı Mefruşat İdaresi de lağvedilmiştir. Bunun sonucu olarak da, burada çalışanlar da görevlerinden azledilmiş oldu. Her ne kadar, sistem, saltanat ve halifelik ile uyuşmuyorsa da; sistemin, bir şekilde, bu kurumların bünyesinde çalışanlarla bir sorunu bulunmuyordu. Bunun için "*1340 Senesi Mart Ayına [Mart 1924] Mahsus Muvakkat Bütçe Kanunu*"nuna bir bölüm eklenmiştir. Yapılan düzenlemede kanunun dördüncü maddesi, 1924 yılı bütçesinde lağvedilen kurumların personelinin akıbetlerini ve ücretlerini kapsamaktadır. Lağvedilen diğer birçok birim gibi Hazine-i Hassa çalışanlarının maaşları Türkiye Cumhuriyeti devlet teşkilatı içerisinde kendisine yer verilmeyen birimlerde çalışan, ancak azledilmiş olan personelin maaşları gibi "Düyun-ı Umumiye Muhassasat-ı Zatiye kısmı Mazulin Maaşatı" kaleminden verilecekti[573]. 1925 yılı bütçesinde ise yeni bir düzenleme daha yapılmıştır. Bu düzenlemeden önce, Muhassasât-ı Zâtiye'den maaş alan lağvedilmiş kurum mensubu personellere verilen bu para, 'azledilme maaşı' ayrı bir sorun olmuştur. Azledilen bu personel, hiçbir iş yapmadıkları halde, nispeten iyi bir maaş almaktadırlar. Bunun üzerine, azledilmiş personele çalışmadığı halde ücret/maaş/tahsisat vermek yerine diğer bir kurumda konumuna denk bir iş vererek hem aldığı maaşı genel bütçe giderlerine dahil edip tahsisatın masraflarını düşürmek hem de böylesine nitelikli elemanların emeğinden yararlanılmak istenmiştir[574]. Bunların toplam sayıları 220'yi buluyordu[575]. Alınan karar gereğince bu personel, maaşlarına uygun birimler bulundukça görevlendirilerek, hem devlet bütçesi hem de Osmanlı'dan devralınanlar gözetilmeye çalışılmıştır.

---

[573] Mart 1340 bütçesi toplam 11.429.454 liradır. Bu bütçede Hilafet ve hanedan bütçesine ayrılan ise 27.641 liradır. 22 Recep 1342 ve 28 Şubat 1340.

[574] BCA, nr: 0.30.10.15.86.21.

[575] BCA, nr:0.30.10.15.86.21.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MEFRUŞAT-I HÜMAYUN İDARESİNİN GÖREVLERİ

Klasik dönemde sarayların giderleri Enderun ve Birun Hazinelerinden karşılanırken 19. yüzyılın başlarında Osmanlı mali yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiş; aynî vergi sisteminden nakdî sisteme dönülmüş; toplanan bütün vergiler de İstanbul'a getirtilmeye başlanmıştır. Klasik dönemde padişahın cep harçlığını temsil eden ve Enderun Hazinesine bağlı Ceyb-i Hümayun Hazinesi, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bir değişime uğrayarak 19. yüzyılın ortalarına kadar yönetimi Darphane'ye geçmiş ve sarayların hemen hemen her türlü masraflarını idare edildiği bir kuruma dönüşmüştür. Aynı zamanda yapılan tanımlamalar ve tercihlerle de Ceyb-i Hümayun Hazinesi terimi, sessizce, köklü bir karar olmaksızın evrilerek başka bir ifadeyle, nasıl bir isim veya kavram değişikliğine uğradığını bilmeksizin, "Hazine-i Hassa"ya değiştirilmiştir. Fakat Hazine-i Hassanın gelirleri, yine eskisi gibi farklı bir biçimde düzenlenmemiş, genel bütçeden yapılan tahsisatlarla belirlenmiştir. Hazine-i Hassanın devlet teşkilatı içindeki yerini ve kullandığı kaynakları hakkında genel bilgiler verdikten sonra asıl konumuza dönmek istiyoruz. Bu bölümde asıl konumuz, Hazine-i Hassaya bağlı bir birim olan Mefruşat İdaresinin araştırmamızın kapsadığı zaman diliminde hangi görevleri yerine getirdiğini incelemektir.

Mefruşat İdaresi Padişahlık makamına ait sarayları, kasırları ve köşkleri tefriş ederdi. Bunlardan başka, padişahın isteğine bağlı olarak, onun istediği her yeri, hazine-i hassa kalemlerini ve dairelerini de döşerdi. Tefriş işlemi, tefriş talebinin kimden geldiği ve hangi amaçla kullanılacağı tespit edildikten sonra gerekli evrak prosedürü de tamamlanarak Mefruşat-ı Hümayun İdaresi tarafından gerçekleştirilirdi. Tefriş işi, temelde üç şekilde yapılırdı. 1.İlk defa yapılacak bir tefriş ki bu genellikle yeni yapılan saray ve kasır gibi yapılarda söz konusu olabilirdi. 2. Çok eskimemiş bile olsa mevcutlarının başka yerlerde kullanılmak üzere çıkarılıp oraya yenisinin uygulanması. 3. Mevcut eskimiş eşyanın yenilenmesi veya bakımdan, onarımdan geçirilerek kullanım sürelerinin uzatılması. Bu noktada kurumun görevlerini, Mefruşat İdaresine havale edilen tefriş talepleri üzerinden irdelemeye çalışacağız. Kimlerin tefriş talebinde bulunduğu, nerelerin tefriş edildiği, tefrişte hangi malzemelerin kullanıldığı, tefriş sürecinde ne gibi sorunlarla karşılaşıldığı gibi

meseleler üzerinde durulacaktır. Bu aşamada, işe, ilk olarak saraydan başlamak gerekecektir.

I. PADİŞAH SARAYININ TEFRİŞATI

Devletin başındaki kişi olan padişahın hem özel hayatını geçirdiği hem de yönetim görevini yerine getirdiği mekân saraydır. Dolayısıyla saray, hem devlet başkanının konutu hem de devlet yönetiminin merkezi olduğundan dolayı önemlidir. Saraylar, içindeki eşyası da dahil olmak üzere, sadece bir barınak olmanın ötesinde padişahlık ve halifelik makamının, özellikle de devletin gücünün bir göstergesi olması bakımından; ekonomik, sosyal ve siyasi yönden bir söyleme/görünüme sahiptirler. Ekonomik yönden zenginliğin ve son teknolojinin sergilendiği yerler; sosyal yönden saraylı, elit, eğitimli bir grubun içinde barındığı ortamlar; siyasi yönden merkezî bir konumları olmalıdır. Bu hususta daha birçok tespitte ve değerlendirmede bulunmak mümkündür.

Birinci bölümde ele alındığı üzere, İstanbul'dan önce ilk olarak Bursa'da, sonra Edirne'de saray vardı. İstanbul fethedilmesiyle önce 1455 tarihinde tamamlanan, bugün İstanbul Üniversitesi girişinde parçası kalan Beyazıt'taki 'saray-ı atik-i amire'[576], daha sonra 1465'te inşasına başlanan Topkapı Sarayı (Saray-ı Cedid-i Amire) kullanılmaya başlandı[577]. Topkapı Sarayına yerleşilmesi ile birlikte vefat eden veya iktidardan düşen padişahların annesi, kadınları, kızları ve cariyeleri Eski Saray'a gönderilmeye başlandı[578]. Topkapı Sarayı'na zamana, şartlara ve ihtiyaca göre bazı eklemeler yapılarak büyük bir kompleks hâline getirildi ve yaklaşık üç asır boyunca Topkapı kompleksi; devletin, padişahın ve ailesinin, aynı zamanda hanedan üyelerinin ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşıladı. Avrupa ile yapılan savaşların kaybedilmesi ve artan diyaloglar, Osmanlının saray inşası ve tefrişini değiştirme ihtiyacı hissetmesine neden oldu. Böylece eski düzende inşa ve tefriş edilen sarayların yerine yeni (Avrupai) tarzda saraylar inşa edilerek oralara taşınma II.

---

[576] Banu Bilgicioğlu, "Sarây-ı Atîk-i Âmire", *TDVİA*, C.36, 2009, s.122-125.

[577] Zeynep Tarım Ertuğ, "Topkapı Sarayı", *TDVİA*, C.41, 2012, s.256-261; Aynı yazar, "Saray Teşkilatı ve Tefrişatı", *Fatih ve Dönemi*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul 2004, s.212-214; Kançal-Ferrari, age, s.211-212; Yusuf Halaçoğlu, "Klâsik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Türkler*, C.IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.803.

[578] Bilgicioğlu, agm, 124.

Mahmud döneminde başladı[579]. II. Mahmud, Topkapı Sarayından ayrılarak yeniden inşa ettirdiği ahşap eski Beşiktaş Sarayına taşınmış; aynı zamanda eski Çırağan Sarayını Avrupa hükümdarlarının saraylarına benzer şekilde mimar Abdülhalim Bey'e ahşap malzeme ile inşa ettirmiş[580]; ayrıca Beylerbeyi'nde de ahşap bir saray yaptırmıştır[581]. Ancak yeni saraylarda yaşama sürecinin başlangıcını Dolmabahçe Sarayı sembolize eder. Dolmabahçe'den de önce padişahlar için yapılan saraylar köklü ve kurumsal bir kimlik kazanmadığı için Dolmabahçe Sarayı, Topkapı Sarayının dışında başkalarının da inşa edildiğinin sembolü olarak öne çıkmaktadır. Dolmabahçe Sarayını, eskiye nazaran daha artarak devam eden başka saray, kasır ve köşkler takip eder. Bu bağlamda Dolmabahçe ile başlayan süreçte yani Tanzimat'ın ilanından sonra padişahların kullandıkları sarayları öz olarak hatırlamakta fayda vardır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar geçen sürede Osmanlı padişahlarının kullandığı ana saraylar Tablo 16'te gösterilmiştir:

Tablo 16: *Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Padişahları, Saltanat Dönemleri ve Padişah Sarayı*

Padişah	**Padişah Sarayı**	**Saltanat dönemi**		**Saltanat Süresi**
		Başlangıç	**Bitiş**	
Abdülmecid	1856'dan önce; Topkapı- Eski Çırağan- Beylerbeyi/İstavroz -Eski Beşiktaş 1856'dan sonra Dolmabahçe	01.07.1939	25.06.1861	22 yıl
Abdülaziz	Dolmabahçe-Beylerbeyi	25.06.1861	30.05.1876	14yıl 11 ay
V. Murad	Dolmabahçe	30.05.1876	31.08.1876	3 ay
II. Abdülhamid	İlk 7 ayını Dolmabahçe/ gerikalanı Yıldız	31.08.1876	27.04.1909	32 yıl 8 ay
V. Mehmed Reşad	Dolmabahçe	27.04.1909	03.07.1918	9 yıl 2 ay
VI. Mehmed Vahideddin	Yıldız	04.07.1918	01.11.1922	4 yıl 4 ay
Halife II. Abdülmecid	Dolmabahçe	18.11.1922	03.03.1924	1 yıl 3 ay

Sultan Abdülmecid saltanatının ilk yılını Topkapı Sarayında geçirmiştir. Sonra Dolmabahçe Sarayı bitene kadar, Topkapı Sarayı ile irtibatı kesmese de,

[579] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, 7. Baskı, Ankara 1999, s.157-158; Sakaoğlu, agm, s.33. Sultan III. Selim'in öldürülmesi ve II. Mahmud'un son anda ölümden kurtulması gibi hadiseler Topkapı Sarayında yaşandığı için Sultan II. Mahmud Topkapı Sarayından ve kötü hatıralarından kaçmak, kurtulmak için yeni saraylar yaptırarak oralarda yaşamayı tercih etmiştir (*Beylerbeyi Sarayı*, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1993, s.10-11).

[580] Metin Sözen, "Dolmabahçe Sarayı", *TDVİA*, C.9, İstanbul 1994, s.504; Freely, age, s.258; M. Cezar, agm, s.13; Kançal-Ferrrari, age, s.213.

[581] *Beylerbeyi Sarayı*, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1993, s.10.

çoğunlukla eski Çırağan Sarayında kalmıştır. 1846 yılında, Beşiktaş Sarayı'nın yanına Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırtmaya başladı. Böylece yeni saraylara başlangıcı temsil eden Dolmabahçe Sarayının inşasına başlanmış oldu. İnşası ve tefrişi yaklaşık on yıl süren yeni saray, 1856 yılında tamamlanır. Ardından da aynı yıl Dolmabahçe Sarayına taşınılır. Sultan Abdülmecid, ayrıca, İstanbul Boğazının Avrupa yakasında yazlık bir saray olarak Ihlamur Kasrını[582], Anadolu yakasında ise Küçüksu Kasrını[583] ve Göksu Kasrını, Topkapı Sarayının bahçesine Mecidiye Köşkü'nü yaptırır. Kızları için de saray-ı hümayunun bütün teşkilatıyla minyatür bir modeli olan[584] ve şehrin değişik yerlerine yayılan kasırlar ve yalılar inşa ettirir veya satın alır[585]. Daha önceden, hanedan mensuplarının çoğu, Topkapı içerisinde yaşarken, Abdülmecid'den itibaren yetişkin şehzadeler ve evli sultanlar sahilsaraylarda, kasırlarda, bağımsız köşklerde yaşamaya başladılar[586]. Sultan Abdülaziz ise, 1865 tarihinde tamamlanan bugünkü Beylerbeyi Sarayı'nı[587], 1872 yılında tamamlanan yanan Çırağan Sarayı'nı, Kâğıthane Kasrı'nı, Çekmece Kasrı'nı ve İzmit Kasrı'nı yaptırdı[588]. Özetle II. Mahmud'dan itibaren hanedan üyelerinin, Edirne'den İzmit'e kadar geniş bir alanda, saray, kasır, köşk vb. gibi çok sayıda mekân inşa ettirerek ikametgâh olarak kullanmaya başladıklarını görüyoruz. Bu durumun ikinci bir anlamı daha ortaya çıkmaktadır. O da, bu sarayların tefrişini üstlenen kurumun, bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılan ve bir şekilde kullanılan mekânları tefrişte mesafe kat ettiğidir.

1 Eylül 1876 tarihinde tahta çıkan II. Abdülhamid, daha saltanatının ilk yıllarında, Dolmabahçe Sarayını terk ederek Yıldız Sarayına taşınmıştır. Dolmabahçe

---

[582] *Ihlamur Kasırları*, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1994.

[583] *Küçüksu Kasrı*, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1995.

[584] Yılmaz Öztuna, "Padişah Zevceleri ve Çocukları", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.12, Aralık 1975, s. 6(4-11).

[585] Sakaoğlu, agm, s.34-36; Freely, age, s.270.

[586] Sakaoğlu, agm, s.34; HH.MFŞ, nr.1/2, H.1269/1853.

[587] 11 Nisan 1865 / 15 Zilkade 1281 tarihinde Beylerbeyi Sarayının inşası ve tefrişi tamamlanmıştır. 1865 yılıyla birlikte Abdülaziz tarafından yazlık sarayı olarak kullanılmıştır. Bkz. Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.X, Yay.Haz., M. Münir Aktepe, TTK Yay., Ankara 1988, s.133.

[588] *Beylerbeyi Sarayı*, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1993; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, TTK Yay., 6. Baskı, Ankara 2003, s.113-114, 279; Freely, age, s.283-284; Kançal-Ferrari, agm, s.213-214.

Sarayı, Abdülaziz'in akıbetinden dolayı, ona iyi şeyler hatırlatmamaktadır[589]. Ayrıca denizden de kolayca kuşatılma riski vardır. II. Abdülhamid, özellikle saltanatının ilk 20 yılında, Yıldız Sarayının bahçesinde pek çok değişiklikler yapmıştır, yeni kasırlar ve köşkler inşa ettirmiştir. Yıldız kompleksi olarak da tanımlanabilen bu yapılar grubunda, büyük bir saraydan ziyade küçük ölçekli pek çok köşk vardır. Daha III. Selim döneminde yerleşilmeye başlanan Yıldız'a Abdülaziz döneminde Büyük Mâbeyin Köşkü, Çit Kasrı, Malta ve Çadır köşkleri yapılmıştı. II. Abdülhamid, Yıldız kompleksine, şu bölümleri eklemişti: Küçük Mabeyin Köşkü, harem binaları, Cariyeler Dairesi, Kızlarağası Köşkü, Şâle Köşkü[590], Yıldız Camii, tiyatro, eczahane, tamirhane-i hümayun (marangozhane-i hümayun), kilithane, çini atölyesi, kütüphane, şehzade köşkleri[591]. Bu dönemde, padişah, Yıldız Sarayında ikamet etmekle birlikte, bayram törenlerinde Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu kullanılıyordu. Ramazan günlerinde de Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Odası ziyaretleri sürmektedir. Bu uygulamalar, bir sarayın ikamette kullanılmasıyla diğerlerinin tamamıyla terkedilmediğini veya atıl kalmadığını göstermektedir.

Sultan V. Mehmed Reşad Yıldız Sarayı yerine Dolmabahçe Sarayında ikamet etmiştir. Sultan Vahideddin, II. Abdülhamid gibi, Yıldız Sarayında yaşamayı tercih etmiştir. Halife Albülmecid ise, sürekli Dolmabahçe Sarayında ikamet ettirilmiştir. Bu arada, söz konusu sarayların dışında kısa veya uzun süreli yazlık ve kışlık saraylar arasında gidiş gelişler de eksik olmuyordu[592]. Özetle, Osmanlı sultanlarının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, başka bir ifadeyle, Topkapı Sarayından sonra, hem kullandıkları sarayların sayısı çoğalmış hem de bazı hanedan üyeleri sarayın dışındaki farklı müstakil mekânlarda ikamet etmeye başlamışlardır. Bütün bu

---

[589] Abdülaziz'in hal'i, sonra onun damarları kesili olarak ölü bulunması, yerine geçen sultan V. Murad'ın aklî melekelerini yitirmesi gibi olaylar akla ilk gelen olumsuz hatırlatmalardır. Abdülhamid'in özel doktoru Mavroyeni Paşa'nın (1817-1902) Dolmabahçe sarayında meydana gelen kötü olayların Abdülhamid'in asabiyetini bozmasından dolayı Abdülhamid'e ikametgah olarak Yıldız'ı seçmesini tavsiye eden kişi olduğu söylenir. Bkz. Ergin, age, s.81.

[590] Şadiye Osmanoğlu Şâle köşkünün II. Abdülhamid'in hariciye köşkü gibi olduğu , onun yabancı devlet temsilcilerini burada ağırladığı ve burada onlara ziyafet verdiğini vurgular (Şadiye Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid: Saray ve Sürgün Yılları*, Timaş Yay., 3. Baskı, İstanbul 2012, s.39). Ayrıca bkz. *Yıldız Sarayı Şâle Kasr-ı Hümâyunu*, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1993.

[591] Bülent Bilgin, "Yıldız Sarayı", *TDVİA*, C.43, İstanbul 2003, s.541; Freely, age, 302-304.

[592] Sultan Mehmed Reşad 13 Haziran 1912 tarihinde ise hava değişikliği için Dolmabahçe'den Yıldız'a taşınmıştı (Lütfi Simavi, age, s.248).

gelişmeler söz konusu mekânların tefrişatını "önemli bir iş" hâline getirmiş, Mefruşat İdaresinin kurumsal ehemmiyetini ön plana çıkarmıştır.

A. Padişah Mekânlarının Tefrişatı

Mefruşat-ı Hümayun İdaresinden tefriş talebinde bulunmaya hakkı olan bir numaralı kişi, doğal olarak padişahtır. Sarayda padişaha ait özel kısma "*nefs-i nefis-i hümayuna mahsus daire; nefs-i hümayun-ı mülûkâneye mahsus daire-i âlî*" [593] yani padişah dairesi denirdi. Padişaha ait bir mekân veya eşyanın, padişahın ziyareti dolayısıyla bir mekânın, padişahın seyahati esnasında barınacağı yerlerin tefrişatıyla ilgili talepler bu kısımda ele alınacaktır.

Padişahın tefriş isteği her zaman esas kabul edilir ve yapılırdı. Padişahın tefriş talebine, sadece kendisi bir sınırlama koyabilirdi. Diğer taraftan, padişah tefriş taleplerini çoğu kez kendisi yapmazdı. Bu işi, onun adına yapan görevliler vardı. Bürokratik süreç şu şekilde işlerdi: Padişah dairesindeki serseccadeci, serduhanî ya da bekçibaşı, bazen başkâtip gibi kişiler, padişahın kullanacağı mekânların tefrişine ait isteklerini serkurenaya (serkarin, başmabeyinci) iletirlerdi. Serkurena, Hazine-i Hassaya bildirir, Hazine-i Hassa ise tefriş talebini yerine getirilmek üzere Mefruşat-ı Hümayun İdaresine havale ederdi. Mefruşat İdaresi, talebin kendisine ulaşması üzerine, tefrişatın ne kadar tutacağını gösteren bir keşif defteri hazırlardı. Keşif defteri, onaylanması ve tefrişe başlanılması için Hazine-i Hassa Meclisine sunulurdu. 1885'ten sonra 1.500 kuruşa kadar olan masraflar, 1900'lerden sonra ise 3.000 kuruşa kadar olan masraflar padişah onayına gerek olmaksızın Hazine-i Hassa onayıyla; bu tutarların üstündekilerin ise Hazine-i Hassadan sonra bir de padişah onayıyla birlikte tefrişat muamelatı bitirilirdi. Böylece sunulan dosya, kabul gördükten sonra Hazine-i Hassa Muhasebe Kaleminden de işaretlenerek Mefruşat İdaresine gönderilir ve tefrişe başlanırdı.

Padişaha ait tefriş talepleri ve bu tefriş talebi dolayısıyla Mefruşat İdaresinin yaptığı tefriş işleri nelerdi? Devlet arşivlerinde padişaha ait odaların tefrişatı ile ilgili pek çok belgeye rastlanır. Bunlardan birinde, Dolmabahçe Sarayındaki Zülvecheyn

[593] HH.MFŞ, nr.41/11, 1. ve 2. Belge; HH.MFŞ, nr.56/50, 3. Belge.

Dairesinin[594] alt katında bir oda ve iki aralığın (muhtemelen sofa) tefrişi istenmişti. Buna göre, yapılan tefrişte 46 metre dokuma frenk kaliçesi kullanılmış ancak bir-iki metresi eksik kalmıştı. Mefruşat İdaresinden, o da ya kendisinin kullandığı depodan ya Fabrika-yı Hümayunlar Anbarından ya da piyasadan satın alınmak üzere, aynı kaliçeden bir top daha gönderilmesi istenilmişti. Belki bir-iki metre eksik kaldığından bir top fazla geleceği kesindir; yazıda, toptan artan olur ise kalanının Mefruşat İdaresine iade edileceği bildirilmişti[595]. Bu döşemelik işinden başka, yine Zülvecheyn dairesinde padişaha ait bir oda için örneği gönderilen pelüş kadifeden iki adet minderin aynı gün imal ettirilerek gönderilmesi istenmişti[596]. Bir başka tefriş talebinde; "*Şevket-meâb efendimiz hazretlerine mahsus*" bir adet gezdirme minderi ince olduğundan, bunun da kalınlaştırılması için daha fazla pamuk konulamayacağından yenilenmesi istenilmişti. Belki, değiştirildiği farkedilmesin diye aynı kumaştan varsa, Terzibaşı Emrullah Ustaya verilen ölçüde imal ettirilmeliydi. Bunun yanında bir de yüz yastığı yaptırılması da istenmişti. Eğer kumaşın aynısı bulunamazsa, kullanılıyor olan ve inceldiği düşünülen minderin altına konulmak üzere yenisi de yaptırılabilirdi. Ama bunun için de yeni bir kumaşın kullanılmasına da gerek yoktu; onun yerine, Ferhan Kasrının üst kat sofasındaki pencerelerden, eskidiği veya yenisini taktıkları için çıkarılan perdelerin temiz-düzgün taraflarından bir adet minder, bir adet de yastık yapılması istenmişti[597].

Padişaha ait tefrişatlarda kullanılan eşyaların hangi odaya ait olabileceği tahmin edilebilir. Böyle bir belgede, belki de bir yatak odasının eşyasının yenilenmesiyle karşılaşırız: "*Zât-ı şevket-sâmed hazret-i padişahiye mahsus olmak üzere en âlâ cinsinden*" bir adet somya, iki adet keten şilte, puşidesi ile birlikte üç adet karyola yastığı, bir adet saçaklı pike karyola örtüsü, piyano örtüsü, altı adet

[594] Zülvecheyn Salonu Dolmabahçe Sarayındadır. Bu salona, hem iç hem de dış mabeyinle bağlantı sağlıyor olmasından dolayı, iki cepheli salon anlamında Zülveçheyn denilmiştir. Arapç zülvecheyn kelimesi iki taraflı, iki yüzlü anlamlarına gelmektedir. Salonu padişah, çok değişik amaçlarla kullanmıştır. Kimi zaman kabullerde kimi zaman bireysel çalışmalarında kimi -çoğu- zaman da dinî ve özel günlerde gereksinim duyulan özel alan olmuştur. Örneğin, mevlit okunmasında, nikâh kıyılmasında, Ramazan ayında huzur derslerinin verilmesinde kullanılmıştır.

[595] HH.MFŞ, nr.9/44, 26 Mayıs 1302, Müdir-i Bekçiler.

[596] HH.MFŞ, nr.13/36, 14 Ke 1306, Karin-i Sani.

[597] HH.MFŞ, nr. 13/7, 26 Ağustos 1306, Müdür-i bekçiler Besim.

pelüş kadifeden gezdirme minderi, bir adet karyola basamağı aynı gün içinde Mefruşat-ı Hümayun İdaresi marifetiyle tedarik ettirilerek ulaştırılması istenmişti[598].

Bir başka belgede ise, Yıldız Sarayı harem dairesindeki padişaha mahsus bir yatak odasının tefrişinde neler kullanıldığını bulamıyoruz ama ne kadar masraf yapıldığını görüyoruz: Bu oda, 11.420 kuruş masrafla Ramazan Bayramına kadar tefriş edilmişti[599]. Arşivdeki bir başka belgede bir kanepeye âlâ cinsinden ve etrafı saçaklı pelüş kadifeden örtü, makat ve yine pelüş kadifeden üç adet yastık yüzü hazırlanması istenilmiş, bunların yanına kırmızı çukadan bir adet piyano örtüsü de eklenmiştir[600]. Bahçede padişaha mahsus olan bir adet kerevete muşamba ve halı döşenmesi, üzerine mavi pelüş kadifeden minder, diğer bir kanepenin üzerine de meşinden minder imali, hamam camekânı için üç çift beyaz duk perde ile bir adet tül cibinliğin ertesi gün saat beşe kadar yaptırılarak gönderilmesi[601], padişaha mahsus iki adet paravananın 'yaldızlı basma' ile aynı gün akşamına kadar kaplattırılması gerekmişti[602]. Yıldız Sarayında, belki de II. Abdülhamid kendisinin yapmış olduğu iki sandalye de yaldızlattırılmıştı[603].

Uygulama bu minval üzere devam etmektedir. Örnekleri, belgeleriyle arttırmak mümkündür. Bu belgeler arasında, prosedürü göstermenin ötesinde bir farkı tespit edemedik. Ancak, bu noktada, belgeleri art arda sıralamak yerine padişahın kullandığı mekânlarda hangi malzemenin kullanıldığını göstermek adına, tefrişatta sipariş edilen ürünleri ele almak daha anlamlı olacaktır. Mesela, padişaha ait bir odada şezlong bulunduğunu ve üzerindeki atlas tentenin de odanın döşemesinde kullanılan kumaştan kaplanmasının istenmesi[604], padişahın şezlong kullanıyor olmasına dair, belki sıradan ama sıradan olduğu kadar da ilginçtir. Bir bazı hatıratlarda II. Abdülhamid'in yatak odasının bulunmadığı kapı nöbetçilerinin

---

[598] HH.MFŞ, nr.13/94. Ser-kurena Ali imzalı, 21 Mayıs 1307.

[599] HH.MFŞ, nr.13/81, 2. Belge, 25 Nisan 1307. 1. Belge keşif defteri.

[600] HH.MFŞ, nr.13/104, 2 Haziran 1307, Serkurena Ali. Ona da Zülvecheyn bekçibaşısı Hacı Osman Ağa tebliğ etmiştir.

[601] HH.MFŞ, nr.13/105, 13 Haziran 1307, Serkurena Ali. Serkurenaya da Zülvecheyn bekçibaşısı Hacı Osman Ağa bu bilgileri tebliğ etmişti. 15 Haziran 1307'de de Hazine-i Hassa'dan Mefruşat İdaresine evrakın gereğinin yapılması havale edilmişti.

[602] HH.MFŞ, nr.17/71, 16 Mayıs 1310, Serkurena, ona da Zülvecheyn bekçibaşısı Hacı Osman Ağa tebliğ etmiştir.

[603] HH.MFŞ, nr.17/75.

[604] HH.MFŞ, nr.20/61, 13. Belge, 7 Şubat 1311, Serkurena. Serkurenaya da musahip Said Ağa bu bilgiyi tebliğ etmişti.

kullandığı gibi portatif açılır kapanır karyola kullandığını iddia edilirken kızı Şadiye Osmanoğlu babasının yatak yerine şezlongda yatmayı daha çok tercih ettiğini ifade eder[605]. Bu nedenle padişaha ait şezlong talepleriyle, dönemin şartlarına göre daha sıkça karşılaşılmaktadır. Bir başka belgede, şezlongun yanında iki koltuk, dört sandalye ve on iki mumlu avize istenmiştir[606]. Sıkça karşılaşılan mobilya taleplerinden, hatta Abdülhamid'in Yıldız'da kurdurduğu saray marangozhanesinin ürünlerinden, piyanoya ait örtü ve iskemlelerden, avizelerden anlaşılmaktadır ki Avrupai tarzda tefriş öylesine benimsenmişti ki artık sorgulandığı bile hissedilmemektedir. Kısacası Mefruşat İdaresinden eşya talep edilmesinden malzemelerin yerlerine konulmasına kadar geçen süreçte Mefruşat İdaresinin muamelatına da dikkat edilerek tefriş tamamlanırdı.

Resim 4: Beylerbeyi Sarayı'nda Bulunan Kristal Avize[607]

B. Padişahın Ailesine Ait Mekânların Tefrişatı

Padişah sarayın harem kısmında ailesi ile birlikte yaşardı. Aile bireyleri arasında valide sultan, hanımları (kadın efendiler), ikballeri, kızları (sultan efendiler), oğulları (şehzadeler) vardır. Bu bölümde padişahın ailesinde yer alan şahısların, tek tek isimlerinden ve kimin nerede oturduğundan ziyade tefriş taleplerine yoğunlaşılmıştır. Bununla ilgili belgelerde, padişah sarayında onlara tahsis edilen mekânlar için şu ifadeler kullanılmaktadır: "Devletlû ismetlû üçüncü kadın efendi hazretlerinin daire-i devletleri", "Feriyede devletlû necabetlû Mecid

---

[605] Şadiye Osmanoğlu, age, s.54.

[606] HH.MFŞ, nr.20/13, 21Ts 1311, Serkurena. Beylerbeyi Sarayı'nın 17 nolu salonunda bulunan 51/4 envanter numaralı ve 72 mumluklu avizenin resmi için bkz. Resim 4.

[607] *Milli Saraylar Aydınlatma Araçları Koleksiyonu*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 1998, s.94-95.

Efendi'ye tahsis buyurulan daire" [608], "devletlû necabetlû efendiler hazeratına mahsus bulunan daire"[609], "devletlû necabetlû Tevfik Efendi hazretlerinin daire-i devletleri"[610], "devletlû necabetlû efendiler hazeratının mektep daire-i devletleri"[611] gibi tanımlamalarla bu dairelerin kime ait olduğu belirtilirdi. Padişah dairesinin minyatür bir modeli olan bu dairelerde her işin belirli hizmetlileri olduğu için daireler pek çok odayı sahip olup geniş bir alana yayılırdı.

Padişahın yakınlarına ait en önemli tefriş talebi kadınlardan gelmektedir. Kadınlar grubunun içinde padişahın annesi, kadınları, kızları, şehzadelerden olma kız torunları ve ikballeri gelmektedir. Erkekler arasında da şehzadeler gelmektedir. Bu taleplerden biri, Valide Kadın Efendinin dairesi için yapılmıştır. Valide Kadın Efendinin dairesi için on yeni güneşlik ve iki pelüş kadife yastık istenilmiştir[612]. Bunun, çoğu saray talebinde olduğu gibi, hızlıca, o gün akşamına kadar tedarik edilmesi de hassaten yazılmıştı.

Üçüncü Kadın Efendiye ait bir odanın duvarları aynı günün akşamına kadar kâğıtla kaplattırılmıştı[613]. Genelde duvarların kumaşla kaplandığını görüyorduk ama halk arasında duvarların kâğıtla kaplanmasının daha yeni yeni yaygınlaşmaya başladığını düşünürsek, bu tercihin ve uygulamanının nerelere dayandığı dikkate değer bir husus olmalıdır.

Şehzadelere mahsus dairelerin tefriş talebinde ilginç durumlara işaret edilmektedir: 1887 tarihinde şehzadelere dört daire tahsis edilmiş, bu dairelerin birbirlerinden farklı tefriş edilmemesine özen gözetilmesi ve hemen hepsine Gördeskârî halı ve İzmir kilimi döşenip eksikliklerinin de diğerleri gibi tamamlanması istenmişti. Söz konusu mekânla ilgili burada altı çizilmesi gereken husus, 1. ve 2. daire diye adlandırılan yerde 29 adet odanın bulunmuş olmasıdır. Bu odaların tefrişine 123.943 kuruş harcanmıştır. Geri kalan 3. ve 4. dairelerde de 29

---

608 HH.MFŞ, nr.10/18.

609 HH.MFŞ, nr.9/19.

610 HH.MFŞ, nr.32/47, 4 Ks 1319.

611 HH.MFŞ, nr.28/39, 6. Belge.

612 HH.MFŞ, nr.22/21, 2. Belge, 7 Nisan 1313; 1. Belge Keşif Defteridir. Mefruşat talebi Kadın Efendinin başağası tarafından Serkurenaya oradan da Hazine-i Hassa kanalıyla Mefruşat İdaresine iletilmişti.

613 HH.MFŞ, nr.17/71, 16 Mayıs 1310, Serkurena, ona da Zülvecheyn bekçibaşısı Hacı Osman Ağa tebliğ etmiştir.

oda vardır. Onların tefrişine, 1. ve 2. dairelerdekine yakın olmak üzere 119.341 kuruşluk bir para harcanmış gibi görünüyor. Buradan anlaşılmaktadır ki, Yıldız'a yeni yapılan ve şehzadelere tahsis edilen bu mekânda toplam 58 oda bulunmaktadır. Bu mekânın sadece tefrişi için ise 243.284 kuruş harcanmıştır. Bu meblağ, hiç de azımsanacak bir miktar değildir[614].

Tefriş işleri sadece ikamet mekânları veya yatak odalarıyla sınırlı değildi. Şehzadelerin eğitimi için tahsis edilmiş "Mektep Dairesi" olarak adlandırılan mekânın ders ve teneffüs odaları düzenlenmiş ve tamamen şehzadelerin "*şan ve şereflerine layık ve arzularına muvafık bir tarzda*" tefriş edilmişti. Yalnız şehzade Mehmed Selim Efendi'nin biri büyük ve diğeri küçük teneffüs odasının keçesi döşenmemiş, sandalye ve kanepe takımlarının puşidesi konulmamıştı. Buranın perde, kanepe ve sandalye yüzleri kumaşları tefrişatın tamamlanması istenilmiş olmasına rağmen yapıl(a)mamıştı. Buna rağmen derslere de başlanılmıştı. Muhtemelen ya Mefruşat İdaresi (bürokratik sürecin) ehemmiyet göstermemiş ya da döşeme işiyle ilgili ustaları işlerini yapmamış veya malzemelerin tedarikinde bir aksaklık zuhura gelmiştir. Aksama her nerede ve ne zaman olursa olsun, derslerin başlamasının, bu tefrişin tamamlanmasına bir engel olarak görülmeyip, bir an önce tamamlanması talep edilmişti. Tabi şehzade de, bu durumdan rahatsızlığını belirtmektedir ve lalası, eksiklikleri hatırlatarak gereken yerlere ait tefrişatın bir an önce yapılması için başvurmuştur:

> "*Mefruşatın sürüncemede kalarak tehiri sebebiyle bilahire zuhura gelecek mesuliyetten hem acizlerinin ve hem de memurinin isticvabdan masuniyyeti zımnında dilhah-ı âlî-i devletlerine ve şan ve şereflerine muvafık mezkur odaların nevakısının ikmaliyle ders odasının da mükemmelen tefrişi için lazım gelenlere tez elden emir verilmesi babında*" (15 Ks 1316/28 Ocak 1901)[615].

Bir belgede hem Üçüncü Kadın Efendi'nin dairesine ait eşyaların bakımı ve onarımı hem de Şehzade Abdülkadir Efendi'nin dairesi için bir takım yeni eşyalar istenmişti. Bunların maliyeti 2.951 kuruşu buluyordu. Masrafı 1.500 kuruşu geçen tefrişatın, padişahın ailesi için yapılacak bile olsa, padişahın onayı beklenmiştir. Bu

---

[614] HH.MFŞ, nr.9/19, 18 Ke 1303; Y.MTV, nr.29/41, 1 Ke 1303.
[615] HH.MFŞ, nr. 28/39, 6. Belge.

husus, belgede şöyle dile getirilmişti: "*bu misillû eşyanın tanzim-i keşf ve arz-ı utbe-i ulya kılındığı mesbukü'l-emsal (benzerleri ve emsali önceleri de görülmüş ve geçmiş) olduğundan…*" Hazırlanan bir kıta keşif defterinde de gösterildiği üzere 2.951 kuruşluk tefrişat, 28 Ekim 1895 tarihinde padişahın olurunun başkâtip tarafından bildirilmesi üzerine yerine getirildi[616]. Padişah, böylece, ailesinin bile yapacağı masrafları kontrol altına almak gerektiğinde, müdahale hakkını, iş işten geçmeden kullanıyordu. Nitekim daha önceki dönemlere dair bütçe harici masrafların neden olduğu acı tecrübeler henüz unutulmamıştı. Bu bağlamda Sultan Abdülmecid'in refikaları ve kızlarının kontrol edilmeksizin yaptıkları sınırsız harcamaların tutarı büyük bir yeküne ulaşmıştı. Bu kural da, zaten, bu sebeple konulmuştu. Bazen şehzade talepleri bile, masrafların çokluğu gerekçesiyle, tamamen yapılmaması yerine padişahın azaltılması yönündeki emirlerine takılarak, tasarruf tedbirleri uygulanmaya çalışılmıştır. Örneğin, Feriye'de, Şehzade Mecid Efendi'ye tahsis buyurulan dairenin, 102.635 kuruşluk harcamayla döşenebileceği hazırlanan keşif defterinden anlaşılmaktaydı. Ancak 1.500 kuruşu geçen tefrişat talepleri padişah onayından sonra kesinleşir ve uygulamaya konulur prensibi gereğince, keşif defteri padişaha arz olunduğunda, bu masraf "pek fahiş" görülmüştür. Bunun yerine ilgili daire için sadece 30.000, en fazla 40.000 kuruş harcanabileceğine onay verilmiştir[617].

Resim 5: Yıldız Sarayı Şâle Kasrındaki Merdivenlere Serili Yol Halısı[618]

[616] HH.MFŞ, nr.19/85, 2. Belge.
[617] HH.MFŞ, nr.10/18, 7 Ts 1304.
[618] *Yıldız Sarayı Şâle Kasr-ı Hümâyunu*, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1993, s.56.

Diğer iki belgeden, baş ikbal dairesindeki 2 salon, 8 oda ve 1 yatak odasının yeniden tefriş edildiğini öğreniyoruz[619], Dolmabahçe Sarayı ikinci kadın efendi dairesinin tefrişinin istendiğini görüyoruz[620]. 18 Mart 1911 tarihli bir belgede ise "daire-i mülûkânede" baş ve ikinci kadın efendilerin dairelerindeki birer salonun merdivenlerine halı döşenmesi (Bkz. Resim 5) ve baş ikbalin dairesinde dokuz odanın tefrişi için Mefruşat-ı Hümayun İdaresince 98.728,25 kuruş harcandığını görüyoruz[621].

Sadece, hanedana ait konutların tefrişi değil padişahların, şehzadelerin ve saray personelinin saraydaki mekânları ile, müstakil konutları dışında gidecekleri, çeşitli ziyaretlerinde bir süre için kullanacakları, hatta bir an için bile kullanacakları mekânların tefrişi de söz konusudur. Bunları da Mefruşat İdaresi yapmaktadır. Buralarda kullanılmakta olan eşyalar gözden geçirilerek padişahların veya şehzadelerin durumuna uygun olup olmadığı kontrol edildikten sonra, gerekli tefriş malzemeleri tedarik edilerek uygun biçimde hazırlanırdı. Örneğin şehzadelerin Hazinedar Usta'yı dairesinde ziyareti esnasında kullanacakları 116 yastığın pamuğunun aynı gün arttırılması 257 kuruş masrafla yapılmıştı[622]. Mabeyin Başkâtibi iken Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatinde bizzat görev alan Halid Ziya Bey; Mefruşat İdaresinin, padişahın ve maiyetinin seyahat esnasında kullanacakları mefruşatı fevkalade bir şekilde temin ettiğini hatıratında şöyle izah eder:

> *Mahalleriyle muhabere edilerek padişahın ve maiyet erkânının ikametlerine tahsis olunacak yerler tespit edildikten sonra Mefruşat İdaresi buralara icap eden eşyayı gönderecek, tamir ve tathir işleri oralarda hemen*

---

[619] HH.MFŞ, nr.47/34, 28 Şubat 1326.

[620] HH.MFŞ, nr.48/9, 16 Ağustos 1327.

[621] HH.MFŞ, nr.47/28, 5 Mart 1327. Başka bir örnek için bkz. HH.MFŞ, nr.50/13, 4. Belge, Karin-i Sani, 3 Eylül 1328; HH.MFŞ, nr.50/13, 5. Belge.

[622] Darüssaadetüşşerife oda lalası Muhammed Yaver tarafından talep bildirilmişti. Bkz. HH.MFŞ, nr.44/54, 87. Belge, 5 Mayıs 1324.

yapılarak odalar bütün teferrüatı ile hazırlanacaktı. Mefruşat İdaresinin eşyası, memurları, hususuyla bu işlerde behre (işbölümü) ve mümaresesi (yatkınlığı), bu müşkül işi muvaffakiyetle başarmaya kâfi idi.

Mefruşat İdaresinin tertip ve tanzim kabiliyetine bir misal olarak kaydedeceğim: Nereye gidildiyse, nerede misafir olunduysa, başmabeyinci ile başkâtibin yatak odaları; yazı takımlarıyla terliklere, yataklarının yanında su ve limonata sürahileriyle kolonya şişelerine varıncaya kadar bütün teferrrüat düşünülmüş bulunurdu.

Priştine'de ikametgâh-ı hümayun için mutasarrıflık konağı tahsis olunmuştu. Burası ahşap ve oldukça harap bir bina idi, fakat mahalli hükümetin gayreti ve Mefruşat İdaresinin faaliyet ve [498] dirayeti (becerikliliği) sayesinde öyle bir hale getirilmişti ki Hünkâr ve maiyeti burada pek rahat edebildiler[623].

Topluca yapılan bir tefriş talebinde, şu isteklere yer verilmişti: Padişah için 8 adet kuş tüyü yastık satın alınıp kırmızı pelüş kadifeyle, Refia Sultan Efendi dairesinde bulunan basamağın mavi pelüş kadifeyle, satın alınan bir koltuğun kırmızı pelüş kadifeyle, Ayşe Sultan Efendi Dairesinde bulunan iki sandalyenin pelüş kadifeyle ve haremdeki iki hamamın da kapılarının kırmızı çukayla kaplattırılması gerekiyordu. Ayrıca Küçük Mabeyindeki aralık sofa için üç tül perde imal edilecekti. Yıldız müştemilatı içerisinde yer alan tiyatronun üst katında bulunan 10 pencereye de kırmızı satenden şemsiye yapılacaktı. Bütün bu taleplerin, aynı günün akşamına kadar yetiştirilmesi, Zülvecheyn Bekçibaşısı Osman Ağa aracılığıyla bildirilmişti[624].

Şehzade Burhaneddin Efendi'nin dairesinde; iki oda ve iki sofaya dörder adet yekpare Gördes halısı, 16 adet pamuklu perdenin yüzlerinin kırmızı atlasla yenilenmesi, odalardaki kanepe, sandalye ve koltukların yüzleri eskidiğinden bunların yenilenmesi için puşide(örtü) imali gerekmişti. Bu konuda 8.224 kuruşluk bir keşif defteri hazırlanmış ancak tefrişata sonradan bazı eklemeler de yapılmıştı. Bunlar: 5 atlas kapı perdesi, 15 lahurakiden pamuklu pencere perdesi, 4 Zile halısı ve hasırı idi. Eklenenlerle birlikte toplam masraf 17.058 kuruşa çıkmıştı; dolayısıyla, 1.500 kuruşu geçtiği için, keşif defteri padişaha arz edilmişti[625].

Bu isteklerden yola çıkarak görüyoruz ki, hem padişah hem de hanedan üyeleri, gerek kullandıkları mekânlar için gerekse ziyarette bulunacakları yerler için Mefruşat İdaresinden taleplerde bulunmuşlardır. Talep edenlerin sayısının çok

---

[623] Uşaklıgil, *age*, s.445, 484, 497.
[624] HH.MFŞ, nr.15/36, 14 Şubat 1308, Ser-kurena.
[625] HH.MFŞ, nr.15/21, 21 Ks 1308.

olmasının yanında, istenen eşyalar da çok çeşitlidir; halıdan avizeye kadar, yatak odasından sofaya kadar değişik yerlerin döşeme ihtiyaçlarına göre talepler olmaktadır. En çok rastlananlar tefrişat işleri arasında: Mobilya ürünlerinin özellikle de kırmızı pelüş kadife kumaşla kaplanması; duvarların yaygın olarak kumaşla, az da olsa kâğıtla kaplanması; kapı ve pencere perdelerinde, muhtemelen takım olması babında, aynı kumaşın kullanılması, hatta mobilyaların da aynı kumaştan kaplanması gibi uygulamaların yaygın olduğunu görüyoruz. Her ne kadar tefrişatta piyano talep edildiğine rastlamasak da, başta padişahın odasında piyano olduğunu, sultanların hemen hemen her birisinin odasında da piyanonun bulunduğunu görüyoruz (Bkz. Resim 6). Tefrişatta, piyano talebi yerine piyano örtüleri, piyano iskemlesi gibi tali malzemelerin talepleriyle karşılaşıyoruz. Örneğin haremde padişaha ait piyano için kırmızı pelüş kadifeden piyano örtüsü istenmişti[626]. Piyano, mobilya gibi Batılı eşyalar, artık sarayda oldukça yaygın denilebilecek kadar çoktur. Yine daha önce de söylediğimiz üzere, Sultan Abdülmecid döneminde, kontrol edilmeyen veya edilemeyen tefriş harcamaları, hem Mefruşat İdaresinin tam teşekkülü ve görevini yapmasıyla hem de II. Abdülhamid'in bu harcamaları kontrol etme isteğiyle paralel olarak sıkı bir şekilde kontrol edilmiştir. Hanedandan gelen çok yüksek harcama talepleri, tamamen reddedilmese de büyük oranda kesintiye gidilerek yapılmaya çalışılmıştır.

Resim 6: *Dolmabahçe Sarayı Süfera Salonundaki Piyano*[627]

C. Saray Personeline Ait Mekânların Tefrişatı

Sarayda çalışanların görevlerini ve sayılarını vermek bu çalışmanın hem hacmini çok artıracaktır hem de asıl konumuz bunları izah etmek değildir. Asıl işimiz sarayda çalışanların burada çalışıyor

[626] HH.MFŞ, nr.15/36, 24 Şubat 1308, Ser-kurena.

[627] Şule Yum, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Batılılaşan Saray Müziği", *Milli Saraylar*, S.3, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2006, s.129.

olmasından dolayı bir mekâna sahip olmaları nedeniyle bu mekânın da Mefruşat İdaresi tarafından tefriş edilmesiyle ilgili talepleri incelemektir. Bu bağlamda Osmanlı arşivinde konuyla ilgili birçok belgeden yola çıkarak karışık bir kesit sunacağız.

Bir bütün olarak bakıldığında sarayda çalışıp da tefriş talebinde bulunan birimler Mabeyin, Harem, Hazine-i Hassa ve diğerleri olarak olarak ele alabiririz. Saraydaki çalışanların bu grupların içerisinde görev alanlardan bazıları: Mabeyin personeli: serkarin/serkurena/müdür, başkâtip, diğer kâtipler, seryaver vd.; Harem personeli: musahipler, şamdancıbaşı, kilarcıbaşı, seccadecibaşı, harem ağaları, şehzade ve sultanların lalaları vd.; Hazine-i Hassa personeli: matbah-ı amire personeli, ıstabl-ı amire personeli (ıstabl-ı amire müdürü, başkâtibi vs.) vd.. Diğer kişiler olarak da saray bekçileri, tüfenkçiler gibi görevlileri ele alabiliriz. Bu sayılan çalışanlara daha başkalarını da eklemek mümkündür. Ancak zaten tefriş talebi vuku buldukça bu kişilere değinileceğinden ayrıntılara girmeyeceğiz.

Sarayda çalışanların hemen hemen hepsinin tefriş talebinde -özellikle odasındaki eskiyen eşyasının değiştirilmesi- bulunmaya hakkı vardı. Bu gruptaki kişilerin odaları, hanedana mensuplarına nispetle, daha küçük olduğundan çok sık tefrişine izin verilmezdi. Öncelikle buraları için geçerli olan standart kural, beş senede bir tefriş edileceğidir. Ancak bu kural 1890'lardan itibaren alınmıştı. Bu uygulama muhtemelen tefriş masraflarının beklenenden fazla olması sebebiyle başlamıştı. Böylece hem saray hem de devlet, çeşitli tasarruf tedbirlerine de müracaat ederek gelir ve giderini dengelemeye çalışıyordu. Şimdi, sarayda çalıştığı için bir mekân, oda tahsis edilen bazı personelin tefriş gerekçelerini, taleplerini nasıl bir üslupla dile getirdiğine, bazı saray çalışanının ismine ve görevine girmeden göz atalım:

"*Oda-i âcizinin mefruşatı gayet fersude olduğundan*"[628], ESKİDİĞİNDEN

"*Odanın döşeme ve keçeleri köhneleşmiş olduğu cihetle*"[629], ESKİDİĞİNDEN

"*Daire-i kitabet evrak mahzeni için lüzumu olan sekiz buçuk metre yol halısının irsali zımnında*"[630], GEREKLİ OLDUĞUNDAN

[628] HH.MFŞ, nr.29/50, 2. Belge.
[629] HH.MFŞ, nr.29/63, 2. Belge.
[630] HH.MFŞ, nr.29/67, 2. ve 3. Belge.

"*Daire-i acizideki teşrifat odasının iki pencere perdeleriyle kanepe ve sandalyelerin kumaşları pek ziyade fersudeleşmiş olduğundan bunların tecdidi*"[631], ESKİDİĞİNDEN

"*Şemsiyeleri fersude olup isti'male gayr-ı salih bir hale geldiğinden*"[632], ESKİDİĞİNDEN

"*Oda-i acizanemin pencereleri vesair mefruşatı gayet fersudeleşmiş ve oturulmaz bir hale gelmiş olduğundan*"[633] , ESKİDİĞİNDEN

"*Dairesi odalarının mefruşatı mürur-ı zamanla köhneleşip şimdi hiç kalmamış olduğundan esed-i lüzum olan lazımenin biran evvel icra-yı tefrişi hususuna*"[634], ESKİDİĞİNDEN

"*Mezkur karakolun mefruşatı bütün bütün çürüyüp mahvolmuş derecesine gelmiş olduğundan bahisle esed-i lüzumu derkâr olan mefruşatın biran evvel icrasına*"[635]. ESKİDİĞİNDEN

"*İkamet edilemeyecek bir dereceye gelmiş olmasına mebni keşfiyât-ı lazımenin hemen icrasıyla mezkûr odanın mükemmelen tefrişi*"[636]. ESKİDİĞİNDEN

Yukarıdaki gerekçelerin çoğunda odadaki eşyanın eskimiş olduğundan bahisle yenilenmesini talep eden bir usul olduğu görülmektedir. Ancak, çoğu zaman Hazine-i Hassa Meclisi, tefriş talebinin gerçekten doğru olup olmadığının incelenmesini Mefruşat İdaresinden isterdi. Buna rağmen tefrişine karar verilse de, bazı durumlarda tasarruf için tefrişin mahiyetinde bazı değişiklikler de yaptırabilirdi. Örneğin Yıldız Sarayının Malta Kapısında kapıcı ağaların kullandıkları koğuş hasırının, minder ve yastık yüzlerinin, koğuş keçesinin "*gayet fersûdeleşüp ikamet olunamayacak derecede*" olduğu, hatta üç penceresinin perdesinin de eskidiği için tefriş talebinde bulunuyorlardı. Ama Heyet-i İdare, bunun üzerine Mefruşattan, tefriş için ek bilgiler isteyerek koğuştaki mefruşatın gerçekten yenilenmeye muhtaç olup olmadığını ilaveten sormuştur. Tefrişat gerekliyse, bunun kaça mal olacağının da belirtilmesi istenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda burasının 391 kuruşa döşenebileceği anlaşılmıştı. Bu gelişmeler sonucunda talebin kabulüne karar verilmiştir[637]. Başka bir belgede ise, yine Malta Kapısından bulunan serfaytoncu ile hademe-i sani Mehmed Ağanın kullandıkları iki odanın sergileri eskidiğinden, hasır

[631] HH.MFŞ, nr.29/68, 2. Belge, 6 Ağustos 1318.
[632] HH.MFŞ, nr.29/78, 2. Belge, 14 Eylül 1318.
[633] HH.MFŞ, nr.30/2, 2. Belge.
[634] HH.MFŞ, nr.32/20, 3. Belge, 18 Eylül 319.
[635] HH.MFŞ, nr.36/56.
[636] HH.MFŞ, nr.36/62, 2. Belge.
[637] HH.MFŞ, nr.11/9.

ve kaliçesinin, kış mevsimi gelmeden, acilen yenisiyle tefrişi istenmişti. Ancak, yapılan incelemelerden sonra odalara kaliçe döşenmesinden vazgeçilerek yalnız hasır döşenmesine, taban döşemesinin de tamir ettirilmesine, tamiri mümkün olmazsa yenilenmesine, masrafın tutarının bildirilmesine karar verilmişti. İncelemenin sonucunda tamirinin mümkün olduğu görülmüş, masrafının da 1.020 kuruş tutacağı anlaşılmıştı[638]. Başka bir talepte, Hazine-i Hassanın Tahrirat Kalemindeki sandalyelerin, tamir kabul etmeyecek derecede eskimiş olduğu bildiriliyordu. Başka bir yerde uygun oda olmadığından "*pek çok müşkülât çekilmekte*" olduğu ayrıca dile getirilmiştir. Bu durum "*hazine-i hassa-i şahanenin şeref ve haysiyeti*"ne uygun da değildir. Kalem odasının, yakışır bir şekilde ve gereken sandalyelerin, yazıhanelerin tarif edileceği biçimde tefrişi istenmiştir[639]. Bu tefrişin maliyeti de 1.494 kuruşa ulaşacağı da anlaşıldığından hemen işe başlanılması istenmiştir[640]. Diğer bir belgede, Yıldız Sarayı Ebniye-i Seniyye Ambarında çalışan zabitler ve kalfalar için eni 2.05, boyu 2.50 cm olan bir hasır ve üzerine halı, odaya perde ile birlikte iki pencere takımı, bir minder ve dört yastığın satın alınması istenmişti[641]. Zülvecheyn dairesi gece nöbetçilerine mahsus altı şiltenin yüzleri eskidiğinden Mefruşat İdaresince yenilenmesi, şiltelerin ikisine dörder kıyye pamuk ilave olunarak hallaçlandırılıp, hafifçe güneşlendirilmesi ve üç yastığın da hallaçlandırılarak hızlıca hazırlanması istenmişti[642].

Diğer bir belgede, Dolmabahçe Sarayının kapılarında bulunan sandalyeler fazlasıyla eskidiğinden 12 sandalye, 399 kuruş harcanarak yenilenip gönderilmişti. Bu sandalyelerden dördü mefruşat kapısına, dördü koltuk kapıya, dördü ise Beşiktaş harem kapısına gönderilmişti[643]. Hazine-i Hümayun dairesinde Hazine-i Hümayun Başkâtibi Ahmet Necati'ye mahsus dört oda, dört beş senedir tefriş edilmeyerek mefruşatı çok eskimişti. Bu hâl ise gelen misafirlere karşı çirkin bir manzara olarak göründüğünden bunun giderilmesi için odaların tefrişinin ilgili memurlara

[638] HH.MFŞ, nr.11/33, 4 Mart 1305.
[639] HH.MFŞ, nr.29/69, 2. Belge, 3 Eylül 1318.
[640] HH.MFŞ, nr.29/69, 2. Belge, 3 Eylül 1318.
[641] HH.MFŞ, nr.20/14, 3. Belge, 25 Ts 1311.
[642] HH.MFŞ, nr.13/7, 26 Ağustos 1306.
[643] HH.MFŞ, nr.48/66, 26 Ts 1327.

ulaştırılmasını istenmişti. Odaların mefruşatı 10.823 kuruş 75 santim para harcanarak döşenmişti[644].

1923 tarihinde bazı işlerde aksaklıklar olduğu mefruşat taleplerinden anlaşılmaktadır. Örneğin Hazine-i Hassada geceleri kalan kavasların yatakları 20 ve 30 seneden beri değiştirilmediğinden yatılamayacak bir hale gelmişti. Mezkur yatakların, yüzlerinin ve iki yorganın yenilenmesinin Mefruşat İdaresine havale edilmesi istenmişti[645].

Sarayda çalışanlardan bazıları, odasındaki eski eşyanın kaldırılarak yerine kullanılmış eşyalar ile tefriş edilmesini isterdi. Bunlar genelde düşük mevkilerde çalışanlardı. Bu bağlamda, Yıldız ve Beşiktaş saray mutfakları vekilharcı odasının, çinicibaşı odasının, matbah-ı amire idaresi kahve ocağının mefruşatı kullanılamaz hale gelmişti. Mefruşat İdaresi tarafından yapılacak keşfin mevkuf (bir yerde kullanılmak üzere kaldırılmış eski eşya) eşyadan yapılması istenmişti[646].

Başka bir belgede de şehzadelerin ve onların müdür-i umurlarının odasından çıkarılan eşyaların haremdeki Bendegân'a (beylere) verildiğini öğreniyoruz. Örneğin "*Şehzadegan ve müdîr-i umurlarına mahsus olan odaların mefruşatı beylere tahsis olanarak mezkûr odaların yeniden tefrişi*" hakkında yapılan müracaat üzerine gerekenler Mefruşat İdaresi tarafından yapılmıştı. Ancak bir Müdür-i Umur'un odasına soba konulmamıştı. Önceki soba ise diğer mefruşat ile birlikte bendegân odasına konulmuştu. Bu yüzden Şehzade Ömer Hilmi Efendi'nin Müdür-i Umur'u, kendi odasına yeni bir soba kurulmasını talep etmiş, soba yerine 821,5 kuruş harcanarak kurulmuştu[647].

Mefruşat İdaresinin eski eşya ile yaptığı bir tefrişin beğenilmemesinden yeni eşya ile tekrar tefrişinin istendiği durumlar da söz konusudur. Aynı zamanda bu durum sarayın şatafatından, görkeminden Mabeyin Müdürlerine de bir hisse düştüğünü göstermektedir. Sarayın en üst memuru olan Mabeyin Müdürü eski eşya yerine yenilerini tercih etmektedirler. Mabeyin Müdürlerine mahsus oda Mefruşat

---

[644] HH.MFŞ, nr.51/15, 2. Belge, 22 Nisan 1329. Birinci Belge Keşif Defteridir. Bu tefriş esnasında tahmin için hazırlanan keşif defterinden daha fazla sarfiyat yapıldığı için ikinci bir keşif defteri daha hazırlanmıştır.

[645] HH.d, nr.26326, s.100, 17 Mart 1339

[646] HH.MFŞ, nr.8/37, 13 Nisan 1303, Matbah-ı Amire müdürü, müdür muavini, başkatip.

[647] HH.MFŞ, nr.49/23, 2. Belge.

İdaresi tarafından tefriş edilmişti. Ancak "*gönderilen eşya fersude ve köhne şeyler olmasına naşı kabulünden imtinâ' görünmüş olduğundan bunların makama münasib hali ile müceddid eşyadan tefrişi*"nin gerekli memura ulaştırılması istenmişti. Hazine-i Hassa Heyet-i İdaresi ise bu konudaki düşüncelerini bildirilmek üzere evrakı Mefruşat İdaresine yönlendirmişti. Verilen cevapta ise, 27 Ekim 1891 tarihli keşif defterine göre odanın mefruşatı sedir, minder, yastık, sandalye yüzleri ve puşideden ibaretti. Bu eşyaların yüzleri Kurena Ragıb Beyefendi odasında kullanımından vazgeçilen bir cibinlikten yapılmıştı. Puşideler ise, yeni kumaştan üretilmişti. Ancak eskilerin yanında gelen yeni üretilenleri de kabul etmeyerek iade etmişlerdi. Şimdi ise önceki tefrişatın tutarı olan 4.026 kuruşluk masrafının üzerine, Hazine-i Hassanın emriyle, 2.026 kuruş daha eklenmiş gereken düzeltmelerle (tadilat) dosya ikmal edilerek tefrişine karar verilmişti[648]. Harem Hazinedar Ağalarının da sarayın ihtişamından son derece nasiplendirildiği görülmektedir. Haremde hazinedarlar dairesinde 10, 11 ve 18 numaralı üç odanın, verilen tarifnamelere göre, seçilen Hereke Fabrikası kumaşları, kaliçeleri ve resimleri gönderilen mobilyalarla mükemmel olarak tefrişi istenmişti. Tefriş, Hereke Fabrikası ürünlerinin tutarı hariç 26.104 kuruş harcanarak mümkün olabilmişti[649].

Yine başka bir belgede ise, Harem Hazinedar Ağalarının odası için çok masraflı bir tefrişatın yapıldığını görüyoruz: Yıldız Sarayında, hazinedarlara ait odaların tefrişatı ve tezyinatı 64.253 kuruş harcanarak tamamlanmıştı. Bu masrafın, 27 Mayıs 1911 tarihinde, padişah tarafından da onaylandığını görüyoruz[650].

Bazen topluca tefriş talepleri de yapılabilmekteydi: Seresvabi, serberber, serseccadeci, serkahveci, serşamdani ve seribriktar beylerin ikametleri için sarayın alt katında tefriş edilen odalarla, onların orta kattaki nöbet odasına; musahib ağaların, sofracıbaşının, muavin beylerin ve kilercilerin odalarına gereken çeşidi ve miktarları Tablo 17'de gösterilen eşyaların, Hazine-i Hassa mevcudundan tedarik edilerek gönderilmesi istenmişti. Bu duruma ait padişahın iradesi, başkâtibin 15 Kasım 1909 tarihli ve 379 numaralı tezkeresi ile ilgili birimlere tebliğ edilmişti. İrade gereğinin

[648] HH.MFŞ, nr.14/57, 21 Ke 307.
[649] HH.MFŞ, nr.41/34, 2.Belge, 6 Mart 1322.
[650] HH.MFŞ, nr.47/62.

ivedilikle yerine getirilmesi için Mefruşat İdaresine bir de eşya pusulası gönderilmişti[651].

Tablo 17: Sarayda Bazı Bendegâna Verilen Eşyalar	
Eşya Konulacak Oda	**Gereken Mefruşat**
Seresvabi Bey odası	Yatak takımı ve battaniyesiyle beraber bir karyola, bir mangal
Serberber Bey odası	Yatak takımı ve battaniyesiyle beraber bir karyola, bir mangal
Serseccadeci Bey odası	Yatak takımı ve battaniyesiyle beraber bir karyola, bir mangal
Serkahveci Bey odası	Yatak takımı ve battaniyesiyle beraber bir karyola, bir mangal
Serşamdani Bey odası	Yatak takımı ve battaniyesiyle beraber bir karyola, bir mangal
Seribriktar Bey odası	Yatak takımı ve battaniyesiyle beraber bir karyola, bir mangal
Nöbet odası	Bir büyük mangal
Musahib Ağaların odası	Bir büyük mangal
Sofracıbaşının odası	Bir büyük mangal
Muavin beylerin ikamet odası	Yatak takımı ve battaniyesiyle beraber 3 karyola, 8 çarşaf ve yastık yüzü, bir büyük mangal
Kilercilerin ikametine mahsus oda	Mevcut karyolaların üçe çıkarılarak eksikliklerinin tamamlanması ve bir mangal
Yukarıda yazılı olan bütün odalara	Gerektiği kadar sigara iskemlesi ve tablası[652]

26 Haziran 1923 tarihinde de, saraydaki yaveran odalarındaki sıkıntılar, topluca dile getirilmişti. Buradan çok ilginç sıkıntıları tespit edebiliyoruz. Buna göre;

1. Yaveran yatak odası, dayanılamayacak derecede tahtakurusuyla doludur. Bu odada esaslı bir temizlik yapılmadıkça bu haşarettan kurtularak oturulma imkânı yoktur. Yeterli temizlik işlerinin yapılması gerekmektedir.
2. Mabeyin erkânından vazifeleri gereği geceleri sarayda yatmağa mecbur bulunan yâverânın sıcak sulu ve duşlu bir banyoya ihtiyaçları vardır. Yıldız Sarayında veya başka bir yerde bulunan fazla banyo tertibatlarından birinin yaveran için alıkonulup, yaveran yatak odasına yakın münasib bir yere konulması istenilmektedir.
3. Yaveran yatak takımlarının değiştirilmesinde büyük zorluklarla karşılaşılmaktadır. Değiştirilmeleri bazen bir buçuk- iki ayı bile bulabiliyordu. Bundan sonra iki haftada bir değiştilmesinin usul olarak kabul edilmesi ve herhangi bir müracaata gerek kalmaksızın değiştirilmeleri.
4. Mevcut dört yaver için, ikisi parça parça eskimiş bir biçimde olmak üzere toplam 9 havlu vardır. Bunların değiştirilmesini ve yıkattırılmasını hiçbir birim üzerine almamaktadır. Bazen odacı, bunları dışarıda yıkattırırsa beş on kuruş yıkatma parasını aylarca alamıyor. Bu da yatak takımları gibi bir kurala bağlanmalı. Bu havluların sayısının en az 20'ye ulaştırılması gerekmektedir(Seryaver namına yaver yüzbaşı İmza).

[651] HH.MFŞ, nr.45/82, 2. Belge.
[652] HH.MFŞ, nr.45/82, 1. Belge.

Birinci maddede belirtilen temizliğin yapılması sertebabet vekâletine yazılmıştı. Diğer maddelerdeki sıkıntıların giderilmesine izin verilmesi ricasıyla konu Hazine-i Hassa Müdir-i Umumisine iletilmişti. Oradan da evraklar 27 Haziran 1923'te Mefruşat İdaresine havale edilmişti[653]. Buradan anlaşılmaktadır ki, Mefruşat İdaresi yatak odası, banyo, oturma odası gibi odalardaki eşyanın temin edilmesinden, eskiyenlerin yenilenmesinden, kirlenenlerin temizlenmesinden sorumluydu.

Sarayın gösterişli bir şekilde tefrişi zamanla birtakım değişiklikler yapılsa da kalıcıdır, çalışanlar ise geçicidir. Dolayısıyla saraydaki görevi sonlanan biri buradaki alışkanlıkları, ihtişamı özlemle anabilir ya da yadedebilirdi. Vazifesi nedeniyle sarayda çalışıp, sarayın gösterişli eşyalarını görmeyi bir tutkuya dönüştüren insanlar vardır. Mesela mabeyin başkâtipliği yapan Halit Ziya Bey görevden ayrılmadan odasını ziyaret eden birinden bu tür sözler işitmiştir. Bu diyalogu Halit Ziya Uşaklıgil eserinde şu şekilde anlatır:

> "*Odamın yüksek muhteşem tavanına, türlü mükellef eşyasına, ocağın üstünden başlayarak ta duvarın üst tarafına kadar yükselen Venedik aynasına uzun uzun göz gezdirdikten sonra:*
>
> *-Ah! İnsana bu en yakın olanlar!... Bana baktı ve hissiyatını saklamaya lüzum görmeyerek: -Azizim, dedi; biliyorsun, bütün bu şeyler muvakkat!... Fakat sen buralara alıştıktan sonra senin o mütevazı evine nasıl tahammül edeceksin?*"[654]

Bu da bazı insanların güzel, sanat eseri eşyalara olan gönül bağlılığının başka bir izah şeklidir.

Özetle, sadece padişahın ve ailesinin değil, aynı zamanda sarayda görevli personelin kullandığı odaların tefrişi Mefruşat İdaresinin görev alanı içindeydi. Saray personelinin barındıkları ve çalıştıkları mekânlar ise rütbelerine, konumlarına uygun olarak tefriş ediliyordu.

II. TALİ MEKÂNLARIN TEFRİŞATI

Bu bölümde Osmanlı padişahlarının yaşadığı, kullandığı ve devleti idare ettiği sarayların dışında yer alan mekânlarda, Mefruşat İdaresinin rolünü ele alacağız. Her ne kadar padişahların yaşadıkları mekânlara saray deniliyorsa da, 19. yüzyıla

---

[653] HH.d, nr.26326, 74. Belge.
[654] Uşaklıgil, age, s.595-596.

kadar bütün hanedan üyeleri, hemen hemen aynı mekânı kullanırlarken, bu tarihten itibaren hem saray teriminin kullanıldığı mekânlar yaygınlaşmış hem de hanedan üyeleri sarayın yanı sıra kasırlar, köşkler ve sahilhaneler gibi yerleri de kullanmaya başlamışlardır. Buralar, daimi olarak kullanılan mekânlardır. Bunlardan başka, hem padişahın hem de hanedan üyelerinin gerek yazlık-kışlık bağlamında gerekse çeşitli vesilelelerle ve nispeten kısa süreli kullandığı mekânlar da söz konusu olup; bazıları seyahatlerde kaldıkları mekânlar, ibadet için gittikleri camiler, vapur, araba gibi yerlerdir. Ayrıca Mefruşat İdaresi, padişahın özel sebeplerle hareket ederek tefrişini istediği yerlerle de ilgilenmiştir. Bu örnekleri ayrı başlıklar altında inceleyelim:

A. Hanedan Mensuplarına Ait Binaların (Saraylar, Kasırlar ve Köşkler) Tefrişatı

Klasik dönemde, padişahın hemen hemen bütün efradı Topkapı'daydı, ancak yanında istemediklerini başka yerlerdeki mekânlara gönderirdi. Gönderilen bu kişiler, gözden düştüğü için, bunların tefriş veya başka talepleri 19. yüzyıldaki gibi olmazdı. 19. yüzyılda, sarayda, sadece padişahın ailesinden kendisine yakın bireyler kalırdı. Hanedanın diğer üyeleri, genellikle sarayın dışındaki saray, kasır, köşk, konak vb. mekânlarda yaşarlardı. Bu bağlamda 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı hanedanlığına mensup yetişkin şehzadeler, evli sultanlar, valide sultan, padişahın kızkardeşleri gibi kişiler bağımsız saray, kasır ve köşklerde yaşamaya başlamışlardır. Bu binalar Saray-ı Hümayundaki teşkilatlanmanın daha küçük bir örneğini yansıtan bir nevi saraycıklardı[655]. Tıpkı padişah sarayları gibi padişahın ailesinin ve diğer hanedan mensuplarının kaldığı bağımsız saray, kasır ve köşklerin de tefrişi padişahın aile reisliği misyonundan[656] dolayı Mefruşat İdaresi tarafından yapılırdı. Dolayısıyla hanedan üyeleri için yeni inşa edilen ya da satın alınan binaların tefrişi de Mefruşat İdaresinin kurulmasıyla bu idare tarafından yapılmıştır. Bu bölümde, padişahın sarayında ikamet etmeyen ancak Osmanlı hanedanına mensup kişilerin mekânları için gelen tefriş talepleri ve bu talepler üzerine ortaya çıkan tefriş işleri ele alınacaktır. Bu noktada, arşivlerde çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu kadar çok belgenin içinde sistemi izah etmeye çalıştığımızdan bazı örneklerle yetineceğiz.

---

[655] Yılmaz Öztuna, "Padişah Zevceleri ve Çocukları", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.12, Aralık 1975, s. 6. M. Çağatay Uluçay, Harem'den Mektuplar, s.144-147'den aktaran Sakaoğlu, agm, s.34-36; Freely, age, s.270; HH.MFŞ, nr.1/2, H.1269/1853; Kançal-Ferrari, agm, s.212-213.

[656] Uşaklıgil, age, s.384 vd.

Dolayısıyla her belgeyi istatistiksel bir sınıflamaya veya değerlendirmeye tabi tutmayacağız. Elimizdeki her belgeyi de, ne dipnotta ne de bibliyografyada gösterme telaşına girmeyeceğiz. Bu yolla, çalışmanın hacmini gereksiz yere çoğaltmaktan kaçınmış olacağız. Seçilmiş birkaç örnekten yola çıkarak sistemi anladıktan ve anlattıktan sonra, belki bundan sonraki çalışmalarda, aksine örneklerle veya teyitlerle konunun yön verdiği şerhler, haşiyeler, monografiler gündeme gelebilecektir.

Bütün bunların yanısıra, Osmanlı hanedanlığına mensup şahısların kullanımında olan bağımsız saray, kasır ve köşklerin tefrişleri de, en az saray kadar önem arzetmekteydi. Bu önem bu taleplerin çok büyük maliyetlere ulaşmasından ve bunların tefrişiyle ilgilenmenin Mefruşat İdaresini büyük, önemli bir kurum haline getirmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Arşiv vesikaları arasında karşılaştığımız kronolojik olarak ilk tefriş talebi, Kuruçeşme'de bulunan Âdile Sultan'ın[657] sahilsarayına ait olandır[658]. Bu sarayın tefrişi, Mefruşat İdaresinin kurumsal yapısının tam olarak ortaya çıkmadığı döneme tesadüf ediyor olmalıdır. Bu hem Âdile Sultan'ın hayatıyla ilgilidir hem de belgenin; üzerindeki tarih, işlem süreci, tanzim biçimi gibi özellikleri daha sonrakilere benzememektedir. Yine de devlet, bu iş için sonraki dönemlerde keşif defteri olarak adlandırılan bir borç defteri hazırlatmıştı[659]. Defterde, satın alınan mefruşatın miktarını ve bahasını, çalışan ustaların (yorgancı gibi) yevmiyelerini gösteren bilgiler bulunmaktadır. Defterde sahilsarayda bulunan odaların ismi tek tek zikredilerek, buralara yerleştirilen eşyaların adı, miktarı ve fiyatı belirtilmiştir. Sahilsarayda kullanılan eşyalar ya da yapılan tefrişatın ayrıntısı çok yer kaplayacağından, burada padişah sarayı dışındaki bir başka sahilsarayda hangi bölümlerin bulunduğunun tespitinin de büyük önem arzettiğini düşünüyoruz. Bu bağlamda sahilsarayda nasıl bir bölümlenme yapıldığı ve bu bölümlerde yer alan odalar Tablo 18'de gösterilmiştir:

---

[657] Âdile Sultan II. Mahmud'un kızıdır. 1845 yılında Tophane Müşiri Mehmet Ali Paşa ile evlenen Adile Sultana önce bugün Fındıklı'da Mimar Sinan Üniversitesinin bulunduğu yerdeki Neşetâbâd Sarayı tahsis edildi. Zaman zaman Kuruçeşme'de Esma Sultan'dan kalan yalıda, Kâğıthane, Çırağan, Validebağı ve Kandilli'deki saraylarda oturdu (Nihat Azamat, "Âdile Sultan", *TDVİA*, C.I, 1988, s.383 (382-383)).

[658] HH.MFŞ, nr.1/30. Üzerinde tarih belirtilmeyen bu vesikaya, Başbakanlık Osmanlı Arşivi uzmanları 1863/1864 tarihini vermişlerdir.

[659] HH.MFŞ, nr.1/30.

Tablo 18: *Kuruçeşme'deki Adile Sultan Sarayının Tefriş Edilen Odaları*	
BÖLÜM	ODA
Padişaha Ait Dairedeki Odalar	Deryaya nazır kebir oda
	Bahçeye nazır yatak oda
	Deryaya nazır diğer kebir oda
	Deryaya nazır müdevver köşk
	Kebir salon
Kasrın Diğer Odaları	Kebir salon
	Kebir salonun bitişiğindeki küçük oda
	Onun da yanındaki diğer küçük oda
	Divânhâne
	Alt katta bulunan serdâb
	Padişah Dairesinden Sultan Dairesine geçen yol
	Camekân
	Camekânın yanındaki oda
	Deryaya nazır yaldızlı kebir oda
	Bahçeye nazır yatak odası
	Deryaya nazır kafesli oda
	Deryaya nazır diğer kafesli oda
	Kafesli odanın yanındaki misafir odası
Sultanın Dairesindeki Odalar	Deryaya nazır oda
	Bahçeye nazır yol oda
	Bahçeye nazır diğer oda
	Kebir salon

Bu bölümlemeye göre Âdile Sultan Sahilsarayı, zaman zaman padişahın ziyareti esnasında kullanabileceği bir daireye, sultanın kendi dairesine ve genel kullanıma ait odalara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir belgede, Âdile Sultan için Salıpazarı'nda başka bir mekân da inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu yeni inşa edilen dairenin tefrişi, hazırlanan keşif defterine göre 129.366 kuruş harcanarak yapılabilecektir. Ancak bu fiyat, padişah tarafından "fahiş" görülmüştür. Buna göre Hazine-i Hassa Nezaretinden istenildiği gibi "***sultan-ı müşarünileyha hazretlerine mahsus odalar mefruşatının muntazam ve mükemmel olması matlub-ı ali olup ancak civarı odalarının o kadar muntazam olması lazım gelmeyeceğine*** *ve devaire-i mezkurenin tefrişi için istimal olunacak kumaşlar Hereke Fabrika-i Hümayunu mamulatından olduğu gibi işçilerin de Mefruşat-ı Hümayun İdaresinden gönderilmesi*" doğal olduğundan tasarruf edilmeliydi. Bunun için yeniden bir keşif yapılarak padişaha bir kez daha arz edilmesi gerekiyordu (4 Ekim 1894). Padişahın iradesi üzerine tekrar bir keşif daha yapıldı. Buna göre Sultan Efendi'ye mahsus yatak takımı, cibinlik, karyola ve iki adet aynalı dolapla civar odalarına ait kumaş

fiyatlarından 30.560 kuruş indirim yapıldı. Böylelikle tefriş 130.000'dan 98.802 kuruşa düşürülmüştür. Bu tutarın da 46.452 kuruşu Hereke Kumaş Fabrikası [Hereke Fabrikası]'na verilecekti. Başka bir ifadeyle bu maliyet yaklaşık 50.000 kuruş ile kapatılabilecekti[660].

Benzer şekilde bir başka tefriş de 4 Şubat 1891 tarihinde II. Abdülhamid'in kızı Zekiye Sultan için yapılmıştı. Zekiye Sultan'ın Tarlabaşı'nda bulunan sarayının iki odasının yeni eşya ile mükemmel şekilde tefrişi Mefruşat İdaresi tarafından 39.947 kuruş harcanarak yapılmıştı[661]. Aynı saray, daha sonra Sultan V. Murad'ın başkadınına tahsis edilmişti. 26 Eylül 1908 tarihinde, V. Murad'ın kızları ve bu sarayın çalışanları için uygun miktardaki odaların tefrişi Mefruşat İdaresinden istenmişti. Hatta onların idari işlerine bakmak üzere, hazinece münasip bir memurun tayini; yeterince ekmek, erzak, levazımat ve yakacağın tahsisi; saray için gereken işçi ve tablakârların (sofra kurma görevini yerine getirenler) tayini istenmişti. Padişah, bu taleplerin yerine getirilmesi için gereken emri vermiş, tefrişat işleri için Mefruşat İdaresi görevlendirmişti. Tefrişat için de, her zaman olduğu gibi, bir keşif defteri hazırlanmıştı. Buna göre Hereke Fabrikası'ndan alınacak eşyaların bedeli 17.305, depolardan alınacak eşyaların bedeli 280, piyasadan satın alınarak nakit ödenen eşyaların bedeli ise 15.715 kuruş tutmuştu[662].

22 Mart 1905 tarihinde II. Abdülhamid'in kızı Naile Sultan'ın köşkünün "*ehven surette*" (ucuz olarak) tefrişi istenmişti. Ancak sonradan, Naile Sultan, köşke, gayet ağır (pahalı) mobilyalar döşenmesini bildirmişti. Naile Sultan'ın bu talebi üzerine köşkün 40 odası, salonu, koridoru ve sofası tefriş edilmiştir. Başlangıçta "ehven" ile başlayıp, sonra "ağır" ile devam eden tefriş talebinin içeriğinde "köşkün tefrişatında tasarrufa son derecede riayet olunmak suretiyle" (!) gerçekleştirildiği dile getirilmektedir. Ancak bu bilgiler, yukarıda da söylendiği üzere, biraz şüphelidir. II. Abdülhamid, tasarruf kelimesini kullansa da, ağır mobilyaların içinden tasarrufu kastediyor olmalıdır; diğer bir deyişle, II. Abdülhamid, kızlarına, ailesine karşı son derece duyarlıdır; onları reddetmek, taleplerini geri çevirmek gibi bir tutumunun pek

---

[660] HH.MFŞ, nr.18/44, 11 Ekim 1894, Mefruşat Müdürü .Küsur 52.350 kuruşun nakden itası tabi olacağı …padişaha arz… 29 Eylül 1310. Padişah onay. 4 Te 1310.

[661] HH.MFŞ, nr. 13/46.

[662] HH.MFŞ, nr.45/49, 1., 2. ve 3. Belge.

olmadığını görüyoruz. Sonuçta Naile Sultan'ın köşkü, keşif defterinden 20.000 kuruş daha ucuz ve birçok tefriş malzemesi de Hereke Fabrikası ürünü kumaş ve halı kullanılarak (bunun bedeli masraflar içinde yer almıyor), Hazine-i Hassadan piyasaya 144.000 kuruş para ödenerek tefriş edilmiştir (25 Nisan 1905)[663].

Diğer bir tefriş talebi de Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin ikametgâhı için gelmiştir. Daha önceleri padişahların değişik zamanlarda ara ara kullandıkları bir mekân iken 10 Ekim 1912 tarihinde padişahın veliahtına tahsis edilmiş olan Zincirkuyu Kasrı'nın tefrişi, keşif defterine göre 225.404 kuruşu bulacakken bundan 25.000 kuruş indirilerek, 200.000 kuruşa yapılması kararlaştırılmıştır[664].

Padişahın, kısa süreli de olsa, devleti idare ettiği saraylardan çıkarak başka bir sarayda, kasırda veya mekânda kaldığına da şahit olmaktayız. Nitekim 1912'de veliahta tahsis edildiğini gördüğümüz Zincirlikuyu Kasrı'nın, II. Abdülhamid'in son günlerinde tefriş edildiği görülmektedir. Burası, padişahların belki bunaltıcı İstanbul havasından uzaklaşmak için tercih ettikleri bir mekândı. Kasrın hamamının camekânları ve üç odası, padişahın talebiyle hızlıca tefriş edilmişti. Tefrişat 2.371 kuruş masrafla 13 Mayıs 1909'da yapılmıştı[665]. 9 Mayıs 1911'de Balmumcu Kasrı'nın padişah için 9.632 kuruş harcanarak tefriş edilmiş olduğunu görüyoruz[666]. 7 Nisan 1912 tarihinde padişah Tophane Kasrı'nın tefrişini istemişti. Bu isteğini de bizzat sözlü olarak Hacı Akif Bey'e iletmişti. Akif Bey, Tophane Kasrı'na giderek gereken muayeneyi yapmış; kasrın kumaş, sandalye takımı ve mobilyası muntazam olup yalnız 1.500 kuruş kadar bir masrafla tül ve stor perdelerinin yenilenebileceği, üst kat stor perdelerinin de alt kata konularak padişahın istirahatine uygun hale geleceği anlaşılmıştı[667]. 28 Temmuz 1909'da padişah, Bursa'da bulunan bir kasrın tefrişini de istemişti. Bu kasrın tefrişi için, hazırlanan keşif defterine göre, döşenen kullanılmış eşyadan başka 28.241 kuruşluk bir masraf da yapılması öngörülmüştü. Durum padişaha sunulduğunda, her ne kadar bu kasrın tefrişini kendisi istemişse de, yapılması planlanan masrafı çok bularak "*talep olunan mefruşatın mevcuddan tedarikine ve tefrişatın vesait-i basite ve tasarrufkarane ile icrasına gayret olunması*"

---

[663] HH.MFŞ, nr.35/41.
[664] HH.MFŞ, nr.50/8, 2. Belge, 1. Belge Keşif Defteridir.
[665] HH.MFŞ, nr.45/70, 9. Belge.
[666] HH.MFŞ, nr.47/44.
[667] HH.MFŞ, nr.49/57.

talimatını verip, işin en ucuz, en uygun ve tasarruf tedbirleri çerçevesinde tamamlanmasını istemiştir[668]. Aynı kasır için 9 Kasım 1911 tarihinde, küçük çaplı da olsa tekrar masraf yapılmasına karar verilmiştir. Burası için 776 kuruş tutarında örtülük bez satın alınmıştır[669]. Muhtemelen bu kasır bir süre için yoğun olarak kullanıldıktan sonra uzun bir süre kullanılmaması söz konusu olmuş; mefruşatın, toz-toprak vb. unsurlardan çok fazla zarar görmemesi için üzerinin örtüyle kapatılmasına ihtiyaç duyulmuştu.

Bazen şehzadelerin kızlarının[670] kaldığı binaların da padişah emri ile Mefruşat İdaresi tarafından tefriş edildiğini görüyoruz. Örneğin 11 Nisan 1914 tarihinde Şehzade Selahattin Efendi'nin kızının Göztepe'de bulunan köşkünün iki odasının tefrişi için padişah sözlü talimat vermişti. Gereken keşif yapılmış ve toplam mefruşat masrafı 44.115 kuruş tutmuştu[671]. Ancak Mefruşat İdaresinin bir hata yaptığı ortaya çıkmış, Göztepe'deki köşkün tefriş edilmesi beklenirken, yazılı belgelerde bu köşkün Erenköy'deki köşk olduğu yazılmış, işlemler de buna göre yapılmıştır. Oysa padişah Erenköy için talimat vermemiştir. Muhtemelen yazışmalarda da, tefriş edilecek yerin Göztepe veya Erenköy olup olmadığına bakılmaksızın onaylanmış; Mefruşat İdaresi personeli de, yazılı talimatlar gereği Erenköy'deki köşkü tefriş edip tamamlamıştır. Ancak iş, sonradan anlaşılmış; yanlışlık farkedilmiş; Erenköy'deki köşke konulan eşyalar Göztepe'deki köşke taşınarak yapılan hata düzeltilmeye çalışılmıştır[672]. Bu meselede olduğu gibi, belgelere yansıyan yanlışlık çok az sayıdadır. Bu yönüyle, Mefruşat İdaresinin veya Osmanlı Devletinde bir kurumun yaptığı yanlışlığın izalesi anlamında ilginç bir durum gibi görünmektedir. Bunun da, muhtemelen, padişahın sözlü talimat vermesinden, verilen bu talimatın da kulaktan kulağa geçerken farklı bir mekâna dönüşmüş olmasından kaynaklanmış olabileceği söylenebilir.

---

[668] HH.MFŞ, nr.45/72, 2. Belge.

[669] HH.MFŞ, nr.48/53, 2. Belge.

[670] Şehzadelerin erkek ve kız çocukları hanedan üyesidirler. Ancak sultanların çocukları hanedanla akrabalığı olan kişiler olup hanedan üyesi kabul edilmezlerdi (Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, s.29).

[671] HH.MFŞ, nr.52/36, 2. Belge, 1. Belge Keşif Defteridir.

[672] HH.MFŞ, nr.52/41, 2. Belge.

Mefruşat İdaresinde bulunan evraklar arasında Nüzhetiye Kasrı'nın[673] eşya defteri de bulunmaktadır[674]. 25 Ağustos 1917 tarihinde Nüzhetiye Kasrı'nın bekçibaşısının ve diğer dört bekçinin mühürlediği eşya defteri, Mefruşat-ı Hümayun İdaresi tarafından tefriş edilen kasrın eşyasını göstermektedir. Yine, başka bir defter, İcadiye Kasrı'nda bulunan eşyaları göstermektedir. Bu kasırdaki eşyalar, diğer eşya defterlerindeki usule uygun olarak, odalara göre yazılmıştır. Mesela üst katın sofasında olan, orta kat sofasında olan, sağ tarafındaki odanın mefruşat vesairesi, sol tarafındaki odanın mefruşat vesairesi, iki küçük odanın mefruşatı, üst katta olan iki büyük odanın mefruşatı, diğer küçük odalarda olan mefruşat, nazır efendi tarafından gelen[675] şeklinde bir tasnifle Kasrın eşyaları dile getirilmişti. Böylece, arşivde çok sayıda yer alan eşya defterleri, bizlere kasır ya da köşkün tam olarak planını çıkartmasa da nasıl bir yapı olduğunu ve içindeki eşyaları bir arada görmemizi sağlamaktadır.

B. Saraya Misafir Olanlar İçin Belirlenen Mekânların Tefrişatı

Saraylarda padişahın, ailesinin ve saray personelinin bulunduğunu biliyoruz. Bunların dışında saraylarda padişahın misafirleri de iskân edilir, ağırlanırdı. Bu misafirler yerli veya yabancı olabildiği gibi her çeşit, statü ve mevkide de olabilirdi. Yabancı ülke imparator ve imparatoriçeleri, onların çocukları gibi üst tabakanın yanı sıra; aşiret reisleri, Mekke ve Medine'ye hac zamanında hizmet etmek üzere yola çıkanlar[676] vb. kişiler bu misafirler arasında yer almaktaydı. Özellikle hükümet işlerinin Babıâli'den Saray'a kaydığı II. Abdülhamid döneminde, saraya misafir olarak gelen ve kalanların sayısı giderek artmıştı. Saraya misafir olarak gelenlerin kalacağı mekânların tefrişatı da Mefruşat İdaresi tarafından, statüsüne uygun bir şekilde yapılırdı. Bu esnada, özellikle misafirlerin yatacağı mekâna uygun, eşyanın

---

[673] Abdülhamid Döneminde Ihlamur Kasrına Nüzhetiye Kasrı denildiği bilinmektedir (*Ihlamur Kasrı*, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1994, s.25-27).

[674] HH.MFŞ, nr.56/8, 1. Belge.

[675] HH.MFŞ, nr.56/42.

[676] Feraşet-i şerife vekili Seyyid Ahmet Efendi'ye misafir olarak gelenlerden dolayı 8 mükemmel yatağın, padişahın emri gereğince, Mefruşat İdaresinden gönderilmesi talep edilmişti (HH.MFŞ, nr.15/16, 25 Ts 1308).

(yatak, yorgan, yastık, karyola, yatak takımı, çarşaf, yatak bağı gibi) tedariki önem arz ediyordu.

Ekim 1869 tarihinde Fransız İmparotoriçesi Eugenie, Süveyş Kanalı'nın açılışından üç gün önce Beylerbeyi Sarayı'nda ağırlanmıştı. Bu gezinin Abdülaziz'in Avrupa'yı ziyaretinden sonraki döneme denk gelmesi ise rastlantı olmamalı. Nitekim bu tarihten itibaren yabancı ülkelerin saray halkından Osmanlı sarayını ziyaret edenlere daha sık rastlanacaktır. Onun İstanbul'u ziyareti esnasında sarayda birtakım hazırlıklar yapılmıştı[677]. Söz konusu konuğun iskân edileceği ve ağırlanacağı mekânın bu konukların şanına uygun olarak en iyi şekilde tefrişini, sofra takımlarının teminini muhtemelen kuruluş aşamasında olan Mefruşat İdaresi yerine getirmişti. Ancak bazı araştırmacılar Fransız Kraliçesinin Osmanlıyı ziyaretinde, Osmanlı saraylarının Avrupalı bir konuğu ağırlamaya hazır olmadığı kanaatindedir[678]. Nitekim 14 Eylül 1898 tarihinde İstanbul'a gelen Almanya İmparatoruna Mabeyinde verilecek yemek ziyafeti için Mefruşat İdaresi, sırf bu yemekte kullanılmak üzere çeşitli eşyalar satın almıştı[679].

Sultan Mehmed Reşad zamanında, Rus Çarı İkinci Nikola'nın İstanbul'u ziyaret edeceği bildirildiğinde Mefruşat İdaresi Çarın ve maiyetinin barınacağı yerlerin tefrişini üstlenmişti. Bu ziyaret yazın olacağından yazlık saray olarak inşa edilen Beylerbeyi Sarayı'nın misafirlere tahsis edilerek ikametlerine uygun hale getirilmesi tasarlanmış ve Başmabeyinci, Başkâtip, İkinci Mabeyinci ve Hazine-i Hassa erkânından oluşan bir heyet sarayı gezerek çeşitli hazırlıklar yapmışlardı. Mesela sarayın perdelerinin ve kumaşlarının yenisiyle değiştirilmesi, yatak odalarının hazırlanması, bazı tamiratın yapılması, doğu usulündeki hamamların batılı tarzda banyolara dönüştürülmesi gibi. Bu işler ise büyük masraflara yol açmıştı[680]. Ancak hazırlıkların yapılmasına rağmen bu ziyaret gerçekleşmemiştir. Beylerbeyi Sarayı ise tahtan indirilen padişah II. Abdülhamid'e tahsis edilmiştir[681]. Yine Sultan Mehmed Reşad devrinde Bulgar kralının ve kraliçesinin İstanbul'u ziyaret edeceği

---

[677] Feryal İrez, "Yabancı Konukları Ağırlamak", *Tarih ve Toplum*, C.12, S.68, 1989, s.13; Freely, age, s.288.

[678] İrez, "Yabancı Konukları Ağırlamak", s.13.

[679] Bu masraflar için bkz. HH.MFŞ, nr.24/30.

[680] Uşaklıgil, age, s.565-566

[681] Aynı eser, s.648.

haberi üzerine, Mefruşat İdaresine iş düşmüştü. Ayrıca onlardan sonra da Sırp kralının İstanbul'a geleceği haberi alınmıştı. Bu gelenlerin işi hükümetle olmakla birlikte, onların iskânı ve ağırlanması işini saray üstlenmişti. Yabancı misafirlerin iskânı için genellikle Yıldız Sarayı'nda Merasim Dairesi (Bkz. Resim 7), Şâle Kasrı, hatta gerekirse Küçük Mabeyin de kullanılırdı. Bu konukların ağırlanmasının maliyeti Maliye Hazinesinden talep edilirdi[682]. Ziyaretler esnasında Mefruşat İdaresinin üzerine düşen işlerde İdareye yardımcı olan kişiler de vardır. Mesela Bulgar kral ve kraliçesinin ziyareti esnasında Hariciye Nazırının Rus asilzadesi olan hanımı, çoğu zaman bizzat Yıldız Sarayı'na gelerek hazırlıklar hususunda –ki misafirlerin ağırlanması, odaların düzenlenmesi- Mefruşat İdaresine katkıda bulunmuştur. Yine Halit Ziya Bey'den öğrendiğimize göre, Şâle Kasrı'ndaki gösterişli mefruşat o kadar çoktu ki, Mefruşat İdaresi sadece yatak takımları ve tuvalet takımlarının tedarikini sağlamıştı. Diğer tefrişat, mevcut eşyaların dizayn edilmesiyle ve de bazı nadir eşyanın (eşya-yı nefise) senet karşılığı Hazine-i Hümayundan getirtilmesi ile temin edilmişti[683].

Resim 7: Merasim Saray-ı Hümayunu'nun Dış Cephesi ve Kabul Salonu[684]

[682] Aynı eser, s.344-345, 357-358. Bu dönemde Maliye Hazinesinden Hazine-i Hassaya 25.000 lira tahsisat ayrılmıştı. Bu tahsisatın 5.000 lirasını padişah geri iade etmişti. Bunun üzerine seyahatler ve ziyafetler masraflarına karşılık Hazine-i Hassaya senede bir defa olmak üzere 50.000 lira verilmesi kararlaştırılmıştı (Aynı eser, s.345-346).

[683] Aynı eser, s.358-360.

[684] Library of Congress, LOT 9524, no.10 ve no: 25. Fotoğraf 1880-1893 yılları arasında, Fotoğrafçı Abdullah Frères tarafından çekilmiş.

[10]

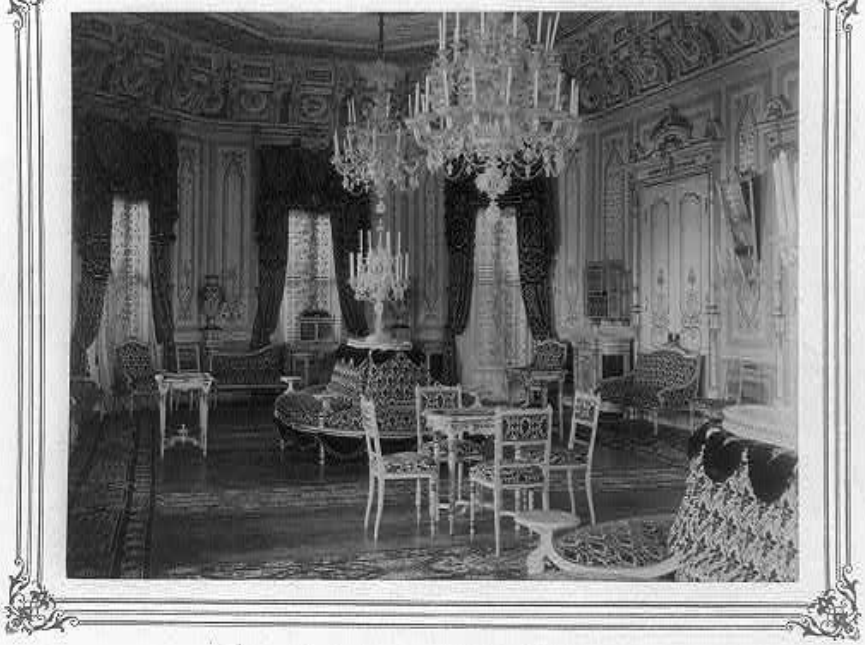
مراسم سرای همایون

Vue extérieure du Palais Mezaffer

[20]

مراسم سرای همایون سیه قبول صالونی

Grande salle de reception du Palais Mezaffer

19 Mayıs 1894 tarihinde Fransa'dan gelecek olan Dires Paşa için Malta Kasrı'nın hazırlanması gerekiyordu. Hâlihazırda hastahane olarak kullanılan Malta Kasrı'nın misafirin ikametine uygun olarak döşenmesi işi Mefruşat İdaresi tarafından yapılacaktı. Öncelikle, kasrın içinde mevcut bu nitelikteki malzemeler boşaltılmalıydı. İkinci olarak üst kat odaların eski düzeniyle tefriş edilmesi; varsa eksiklikleri tamamlanmalıydı. Ancak tefrişatın acil olmasından dolayı bir keşif defteri hazırlanmadan hemen işlere başlanmış, bütün işlemler 1.113 kuruş masraf yapılarak tamamlanmıştır[685].

Sadece saraya gelen yabancıları değil ülke içinden İstanbul'a çeşitli vesilelerle saraya davet edilenler de ağırlanırdı. Bu kabilden olmak üzere, 19 Kasım 1892'de taşradaki bazı askerî personel, verdikleri dilekçeler üzerine İstanbul'a çağrılmış; işleri görülünceye kadar da Yıldız Karakolhanesinde misafir edilmeleri kararlaştırılmıştı. Ancak bu personelin ağırlanması babında Mefruşat İdaresinden karakol misafirhanesinin düzenlenmesi istenmiştir. Bunun üzerine gerekli yazışmaları tamamlayan Mefruşat İdaresi, misafirhaneyi askerî personelin kalacağı duruma getirmiştir[686].

Saraya gelen bazı sıradan misafirleri ağırlamak için 'misafirhane' diye tanımlanan özel bir yer vardı. Burada onlar için gerekli olan başta yatak takımları olmak üzere her türlü eşya bulunurdu. Bu eşyalarda herhangi bir eksiklik söz konusu olduğunda, Mefruşat İdaresine durum bildirilir, en kısa sürede tedarik edilirdi. Bu misafirhane eşyasının da özel ve güzel bir şekilde korunması padişah iradesinin gereğiydi. Ancak misafirhanede mevcut yatak takımları bazı yerlere verilmiş olabilirdi; bazen bunlar sonradan geri alınmış olsa da gelen misafirlerin sayısına göre yeterli de olmayabilirdi. Bunun için elde hazır yatak bulundurulması gerektiğinden 60 takım yatağın yaptırılarak hazır tutulması için Mefruşat Müdürü Akif Bey Hazine-i Hassa Nezaretinden izin istemişti (23 Ocak 1893)[687].

Tablo 19: 1893'te Nöbet Yerlerinde Misafir Olanlar İçin Mefruşattan İstenenler	
Eski olup hallacıyla yüzlerinin yenilenmesi	3 dilyet? yüzlü pamuk şilte 1 basma yüzlü pamuk şilte

[685] HH.MFŞ, nr.18/15.
[686] HH.MFŞ, nr.15/13.
[687] HH.MFŞ, nr.15/29.

gerekenler	5 yazma yorgan 1 basma yorgan
Yalnız hallacı gerekenler	1 dilyet? yüzlü şilte 5 basma yüzlü şilte Pamuk ilavesi ile hallacı lazım gelen, 4 yastık
Yeni olarak üretilmesi gerekenler	10 çarşafıyla birlikte yorgan 10 yastık
Eskidiğinden Mefruşata iade edilen gecelik takımı	4 gecelik entarisi maa-hırka 6 yatak çarşafı 10 yasdık örtüsü 4 yatak bağı
Yukarıdaki takımın yerine yeni olarak imali gereken	4 gecelik entarisi maa-hırka 6 yatak çarşafı 4 yatak bağı 10 yasdık örtüsü
Eskiyen yorgan ve yatak bağlarının yerine yenisi	10 dokuma yatak bağı

İstanbul dışından gelen askerî personelin ağırlanmasının yanında sarayın çeşitli bölgelerinde nöbet tutanların odalarında misafirlerin iskânları için gerekli olan eşyaların tedariki Mefruşat İdaresine verilmiştir. Mesela, 30 Ekim 1891'de, mabeyinde gece kalan nöbetçiler ile misafirler için verilen yatak takımları vesaire eskidiğinden yenilenmeleri istenmişti. Bu da 8.741 kuruşa mal olacaktı. Bunun için hazırlanan keşif defteri padişaha sunulduğunda, '*yataklar nöbetleşe kalan farklı kişiler tarafından kullanılacağından, eğer birinde bir hastalık varsa diğerlerine de bulaşması ihtimaliyle nöbetçiler, masraflarını kendilerinin karşılayacağı, şahsi yatak ve yatak takımı bulundurmalıydı*' (17 Kasım 1891) diyerek bu keşfi ve tefrişi onaylamamıştır. Bunun yerine göre nöbet yerlerinde, sadece misafirler için malzeme bulundurulması (Bkz. Tablo 19) hususunda Mefruşat İdaresine talimat vermiştir (3 Eylül 1893)[688].

C. Bazı Saray Personelinin Yaşadığı Konakların Tefrişatı

Padişah, zaman zaman ve kendisinin gerekli gördüğü durumlarda saray personeli veya yerli-yabancı devlet adamlarının özel konaklarını da tefriş ettiriyordu. Hâliyle bu işi de Mefruşat İdaresine veriyordu.

Bu mevzuda kronolojik olarak karşılaşılan ilk örneklerden biri Aralık 1881/ Ocak 1882 tarihlidir. Ragıp Beyefendi'nin konağı 15.000 kuruşa Mefruşat İdaresine tefriş ettirilmişti[689]. Ragıp Beyefendi'nin kim olduğunu veya konağının neden tefriş ettirilme gereği duyulduğunu bilmiyoruz. Buna dair açıklama, belgeler arasında, yer

[688] HH.MFŞ, nr.16/88, 1. Belge.
[689] TS.MA.d, nr.1138/11, s.34b.

almıyor. Ama Nişantaşı'nda başmabeyinci ile başkâtibe mahsus konakların neden tefriş ettirildiğini tahmin edebiliyoruz[690]. Buralar, söz konusu personele tahsis edilmişti. 31 Aralık 1894 tarihinde Nişantaşı'nda başkâtibe tahsis edilen konutun, ailesinin kullanımına ayrılan tarafı, padişah iradesi gereğince, 22.166 kuruş harcanarak, Mefruşat İdaresince yeniden tefriş edildiğini görüyoruz[691]. 7 Aralık 1912 tarihinde tarihinde yine başkâtibe tahsis edilmiş Nişantaşı'ndaki bir konağın -belki aynı konak belki bir diğeri- tefrişine 40.000 kuruş harcanmıştı[692]. 30 Mayıs 1914'te bu sefer serkarinin (mabeyin müdürü) ikametine tahsis olunan Nişantaşı'ndaki konağın tefrişatı ve eşyaların tamiriyle bazı eksikliklerinin tamamlanması için 12.744 kuruş harcanmıştı[693]. Nişantaşı'ndaki konaklara dair çok sayıda tefrişat belgesinin bulunması, ya burada bu nitelikte çok sayıda konağın bulunduğunu ya da -az bir ihtimal de olsa- aynı konağın belki görev değişikliği sonucunda, belki de başka gerekçelerle yeniden yeniden tefriş edildiği gibi düşünceleri akla getirmektedir.

Yine farklı belgelerde devlet adamlarının özel konaklarının da, saraya ait Mefruşat-ı Hümayun İdaresi tarafından tefriş edildiğini görüyoruz. Bu kabilden olmak üzere, Hariciye Nazırı Paşa'nın ikameti için tahsis edilen hanenin birkaç odasının hızlıca tefriş edilmesi, 23 Kasım 1895 tarihli tezkereyle bildirilmişti. İşe öyle hızlı başlanmıştır ki, bir taraftan hanenin tefriş yapılırken diğer taraftan keşif defteri hazırlanıyordu. Bu işlemlerin sonucunda Hariciye Nazırı Paşanın ikametinde 2 salon ve 1 oda tefriş edilmiş, sonuçta 35.629 kuruş harcanmıştı[694]. 16 Şubat 1909 tarihinde, eski sadrazamlardan Kamil Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağının iki odasının tefrişi için de hazinece nakit olarak 13.776,25 kuruş, Hereke Fabrikası kumaş ve halı tutarı olarak 31.771,38 kuruş, toplamda ise 45.537,63 kuruş harcanmıştı. Padişah tarafından da onaylanan bu tefrişatın gereğini Mefruşat İdaresi

[690] Uşaklıgil, age, s.44.
[691] HH.MFŞ, nr.18/79, 4. Belge.
[692] HH.MFŞ, nr.50/27, 2. Belge, 1. Belge Keşif defteridir.
[693] HH.MFŞ, nr. 52/57, 2. Belge, 1. Belge Keşif Defteridir.
[694] HH.MFŞ, nr.20/26, 2. Belge, 1. Belge Keşif defteri.

yerine getirmişti[695]. 15 Şubat 1914'te dönemin sadrazamanın Nişantaşı'nda bulunan konağının tefrişi de yapılmış; bunun masrafı da 139.311 kuruş tutmuştu[696].

İstanbul'a ülke dışından gelen, her ne kadar padişahın misafiri olmasa da, çeşitli devlet görevlerinde uzun süreli çalışacak olan yabancıların kalacakları konutlar devlet tarafından ayarlanırdı. Bu eskiden de yapılagelen bir uygulamaydı. 1717-1718 yıllarında Avusturya'ya karşı bağımsızlık iddiasıyla isyan eden Ferenc Rákóczi, başarılı olamayınca Osmanlı'ya sığınmış ve uzun yıllar Tekirdağ'da bir ev tahsis edilerek misafir edilmiştir. Bu gelenek, daha sonra da devam etmiştir. 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'u ziyaret edecek olan Almanya İmparatorunun karşılanmasını organize etmek için gelen üç Alman görevliye Yenimahalle'deki boş evlerden birinin tahsisine ve tefrişine karar verilmiştir. Söz konusu tefriş yapılmış, Almanlar da orada oturmuşlar ama evrak işlemleri ikmal edilirken keşif defteri kaybolmuştur. Bunun üzerine, tefrişat tamamlandıktan sonra belge prosedürü gereğince resmî işlemler bir kez daha başlatılmıştır. Buna göre, Almanlara tahsis edilen evin tefrişi için 1.505 kuruş harcandığı anlaşılmaktadır. Bu paranın 291 kuruşu mefruşat debboyu eşyası bedeli olarak düşülmüş, kalan 1.214 kuruş piyasadan satın alınan mal ve hizmetlere ödenmek için nakit olarak verilmiştir[697]. 1899'da, İstanbul'a, Yıldız Sarayında kasır yapılması için Paris'ten mühendisler getirtilmiş, 17 Aralık 1899 tarihinde onların ikameti için bir ev kiralanmış ve hemen tefriş edilmişti. Bu işin Emlak-ı Hümayun Komisyonunca Mefruşat İdaresine havale edildiği anlaşılmaktadır. Kiralanan evin tezyinatı, soba kurulması ve gereken diğer eşyalar tamamlandıktan sonra evin temizliği, bakımı, gelen gidenin karşılanması ve sobanın yakılıp-temizlenmesi için görevli de tahsis edilmişti. Ayrıca yakınlarda Terkos Suyu bulunmasına rağmen suyun evin içine alınması gerekmişti. İşin bu boyutu Mefruşat İdaresinin görev alanını aştığından görev, bir şirkete havale edilmiş, hem resmî izinler hem de bu gibi harici işler bu şirket tarafından yerine getirilmiştir[698]. Rusya'dan gelecek Kızılhaç topluluğunun barınacağı yerin tefrişi de Mefruşat İdaresi tarafından yapılmıştı. Buna göre 27 Mayıs 1897'de Rusya'dan gelecek Kızılhaç

[695] HH.MFŞ, nr.45/61, 2. Belge.
[696] HH.MFŞ, nr.52/12, 2 Şubat 1329. Mefruşat ve Hereke Fabrika-i Hümayunu Müdürü Akif, Başkâtip Ali Rıza.
[697] HH.d, nr.25886, s.63, 12 Mart 1899.
[698] HH.d, nr.25886, s.45.

(salib-i ahmer) topluluğu için tahsis edilen eve konulan eşyaların tutarı 280 kuruştu[699]. Yine bu evin tefrişinde çalışanlara yemek parası olarak 30 kuruş[700], camların temizlenmesi için 30 kuruş[701] ve verilen bazı işleri ifa etmesi için görevlendirilen kâtibe dört günlük yemek parası olarak 20 kuruş, eve gidiş-geliş araba ücreti olarak da 15 kuruş para ödenmişti[702].

Sadece üst rütbeli devlet adamları ya da yabancı misafirlerin evlerinin tefrişi değil aynı zamanda sarayda çeşitli vesilelerle görevlendirilen başka kişilerin evlerinin de tefriş edildiğini görüyoruz. Bunlardan biri şehzadelerin araba muallimi Derviş Ali Rıza Efendi'dir (31 Mart 1894). Onun ikameti için aylık 500 kuruş ücretle Emin Bey'in Beşiktaş'ta bulunan evi kiralanmıştı. Bu evin kira bedeli Hazine-i Hassaca ödenecek, hanenin tefrişatını da Mefruşat İdaresi yapacaktı. Evin beş odası ve bir sofasının tefrişi 8.309 kuruş masrafla tamamlanmıştı[703]. Benzer şekilde Seccadeci Mahmud Bey'in evinin tefrişi için de talep olmuştu. Buna göre Seccadeci'ye 6 Temmuz 1906 tarihinden itibaren aylık 400 kuruş ev kirası ödenecek, Üsküdar'da Ahmediyye Mahallesi'ndeki 9 odalı evinin iki odası gelin odası, diğer yedi odasının ise sofasıyla birlikte oturma odası olarak tefriş edilecekti[704]. 28 Nisan 1908 tarihli bir başka belgede ise Yaverandan ve Teftiş-i Askerî Komisyonu üyelerinden İzzet Paşa'nın, Şişli'de kiraladığı evinin bir senelik kirası olan 13.500 kuruş ödenmiş ve evi de tefriş edilmişti[705].

Mefruşat İdaresi tarafından görevleri gereği konakları tefriş edilenler, bir süre sonra bu görevlerinden ayrılıyorlardı. Bazen bu konaklar da kiralık olabiliyordu. O zaman Hazine-i Hassaca tefriş edilen bu yerlerin mefruşatına ne olacaktı? Bu basit gibi görünmekle beraber ciddi bir sorundu. Devlet için sürekli kanayan bir yara, devamlı yapılan bir masraftı. Böyle durumlarda devlet, yani Mefruşat İdaresi, buradaki malzemeleri demirbaş olarak gördüğünden geri alarak depoya gönderiyordu. Belki bir başka devlet görevlisinin konağının tefrişinde yeniden

---

[699] HH.MFŞ, nr.23/101.
[700] 4 gün için hademe Fehmi Efendi'ye 15 kuruş, Odacı Mehmet Ağa'ya da 15 kuruş ödenmişti.
[701] Yahudi Yaset Evram, Yahudi Evram Evram iki temizlikçidir.
[702] HH.MFŞ, nr.22/30, 1., 2. ve 3.Belge.
[703] HH.MFŞ, nr.17/62, bütün ekleriyle birlikte.
[704] HH.MFŞ, nr.38/76, 24 Haziran 1322.
[705] HH.MFŞ, nr.44/54, 42. Belge.

kullanarak söz konusu masrafları asgariye indirmeye gayret ediyordu. Bu esnada idarenin döşediği eşyalar saray eşyaları olarak adlandırılırdı. Başka bir ifadeyle bunlar bir nevi devlet malı idi. Sertabip Reşad Paşa'nın Yıldız'daki hanesi Mefruşat İdaresi tarafından tefriş edilmişti. Ancak Sertabip Reşad Paşa, firar etmiş; ailesi de Kızıltoprak'ta bir eve taşınmıştı. Böylece, Sertabip Reşad Paşa'nın kullandığı evde, hem kendi özel eşyaları hem de Mefruşat İdaresinin getirdikleri vardı. Hemen bir ekip gönderilerek eşyalar tek tek kontrol edildi; özel olanlar ve saraya ait olanlar ayrıldı; yine de nereye ait olduğu tespit edilemeyen 31 eşya ortaya çıktı. Bu eşyalar, zabıtaca bir odaya konuldu ve kapısı da mühürlendi. Bu sürecin sonunda paşanın ailesiyle devlet arasında eşyaların niteliği ve kime ait olduğuyla ilgili epey uzun olaylar ve yazışmalar meydana geldi[706].

D. Dinî Yerlerin Tefrişatı

Cami, türbe, dergâh gibi yerler, normalde Mefruşat İdaresi'nin görev alanına pek girmezdi. Ancak, bu gibi yerlerin tefrişi padişahın iradesi ile mümkün olabilirdi. Normal tefrişlerde de padişahın onayı aranmakla beraber buradaki onay, prosedür gereği tamamlanacak bir süreci değil, padişahın bunu ekstra bir işlem olarak istediğini göstermektedir. Tefrişi istenen dinî kurumlar normalde bir vakfa bağlı, idaresi, masrafları ve kaynakları bulunan müstakil kurumlardı. Dolayısıyla, Mefruşat İdresinin böyle bir birime müspet de olsa müdahil olması doğru değildi. O zaman bu durumu nasıl açıklamak gerekecekti? Aslında söz konusu dini mekânlar, bunlar çoğunlukla da cami ve dergâhlar idi ki, aynı zamanda ya padişahın bizzat yaptırdığı ya da hanedana ait birisinin tesis ettiği veya padişahların kullanıyor oldukları yerlerdi. Her hâlukarda böyle kurumlar, padişaha, saraya yakışır nitelikte olmalıydılar. Bunun için, padişahın bizzat eksikliğini görmesi üzerine veya bir şekilde saraya gelmiş olan tefriş uyarısı dikkate alınarak, Mefruşat İdaresince tefrişi yönünde irade yazılır hemen tefrişe başlanırdı. Ama bu, başka bir kuruma müdahele anlamına geleceğinden veya böyle bir durum, hazineyi zarara uğratacağından doğru bir uygulama olamazdı. Tefriş padişahın talebi üzerine yapılmasına karşın masrafları,

[706] HH.MFŞ, nr.57/18 ve ekleri

buraların bağlı olduğu kuruma, yani vakfa ödettiriliyordu. Böylece padişah, hem kendinin hem ailesinin şanını yülkseltiyor hem de beceriksiz yöneticiler elinde heder olmuş ve bir kamu hizmeti görevini ifa eden bu kurumların daha nitelikli, daha insana yaraşır şekilde hizmet vermesine hizmet etmiş oluyordu.

Yukarıda açıkladığımız yöntemle tefriş edilen dinî kurumlar arasında Şazeli Dergâhı, Ertuğrul Camii, Hamidiye Camii, Orhaniye Camii vd. gibi yerler bulunmaktadır. 1888-1891 aralığında padişah iradesiyle Mefruşat İdaresince tefrişi yapılan yerler için toplam 25.000 kuruşluk masraf yapılmış[707], Evkaf-ı Hümayun'a ödettirilmiştir. Buradaki tefrişler için topluca ödenen meblağın dışında tek tek ve nelerin yapıldığını gösteren örnekler de bulunmaktadır. 1880 yılında Yıldız'da zabıta barakalarının tam karşısında ahşap bir cami inşa edilmişti. Belki o günlerde, acil ve hızlı bir çözüm olarak böyle bir caminin tercih edilmesine karşın daha sonra bunun elden geçirilmesine ve genişletilmesine karar verilmişti. Normalde bu cami, ne hanedanın ne de padişahın inşa ettiği, kullandığı bir camii değidi. Ancak bu, Yıldız Sarayı içinde yer alan bir yapıydı; belki bu nedenle Mefruşat İdaresine görev yüklenmiş olmalıydı. 1880 yılında inşa edilen bu caminin 1887'de çinkoları ve tahtaları yağmur ve rüzgârlardan oldukça zarar görmüş, içinde namaz kılınamayacak hale gelmişti. Namaz kılmak isteyenler, yine Yıldız kompleksi içinde yer alan Hamidiye Camisine kadar yürümek zorundaydılar. Burası, kompleksin içinde yer almasına karşın namaz kılmak için gidip gelene kadar uzun bir vakit alacak mesafedeydi; üstelik askerler, bu zaman zarfında görev bölgelerini de bu kadar süre terkediyor olacaklardı. Bunun için de bu caminin yeniden kullanılabilir hale getirilmesi gerekirdi. Ramazan ayının da yaklaşması üzerine hem caminin tamiri, hem genişletilmesi hem de mefruşatının yenilenmesi talep edilmişti (14 Nisan 1887)[708].

II. Abdülhamid Yıldız'da ikamet etmeye başladıktan sonra saraydan çıkmadan kullanabileceği bir selatin camisi yaptırmış; kendisi yaptırdığı için de Hamidiye Camisi diye adlandırılmıştır. Bu caminin de 1889'da tefrişi yapılmıştır. Padişah mahfili ile müezzin mahfilinin şemsiyeleri, alt katın vükela dairesinde

[707] HH.MFŞ, nr.14/38; nr.14/39.
[708] HH.MFŞ, nr. 8/19.

bulunan kanepe ve sandalyelerin yüzleri ile puşideleri 2.790 kuruş masrafla yenilenmişti[709].

Padişahın emri üzerine Kasımpaşa'da bulunan Piyalepaşa-i Kebir Camisinin mükemmel olarak tamir edilmesi, ebniye-i seniyye kalfasına toptan ihale edilirken tefrişi görevi ise Mefruşat İdaresine verilmişti (17 Şubat 1890). Mefruşat İdaresi, bu tefriş için 2200 endaze İskenderiye hasırı ile bir miktar kolan harcamış, hasırcı, yorgancı yevmiyeleri de dahil toplam 4.250 kuruşluk bir masraf yapmıştı[710].

21 Mayıs 1895'te Ertuğrul Camisi ve Şazeli Dergâhının mahfiliyle bazı yerlerinin hasırlarının ve muşambalarının yenilenmesi için de Mefruşat İdaresinin hazırladığı keşif defterine göre tefrişatın maliyeti 3.006 kuruştu[711]. 14 Mart 1908 tarihinde Dolmabahçe Istabl-ı Amiresi Camisi merdivenlerine muşamba ve yol halısı tefrişi ise 600 kuruş tutmuştu[712].

Sultan Mehmed Reşad daha çok Dolmabahçe ile Beşiktaş'daki Mimar Sinan Camilerini kullanırdı. Süleymaniye, Yenicami, Valide Camii, Hamidiye Camii pek uğrak yeri değildi. Bazen olağandışı bir camiye gitmesi hâlinde, orasının mahfil-i hümayunu ile diğer yerleri temizlenir, halı, seccade bütün mefruşatı yenilenirdi[713]. Sultan Reşad'ın Mabeyin Başkâtibi Halit Ziya hatıralarında, bu camilerin işleri ile Evkaf Nezaretinin ilgilendiği belirtir. Bu da artık Mefruşat İdaresinin cami tefrişini yapıp masrafları Evkaf Nezaretinden almak yerine, bu işlerin tamamının Evkaf Nezaretine kaydırıldığının bir göstergesidir.

Mefruşat İdaresi padişahın himayesindeki dergâhların tefrişiyle de görevlendirilirdi. Bu dergâhlardan birisi Şazeli Dergâhı'dır. 14 Ekim 1891 tarihinde Şazeli Dergâhı Postnişini Mehmed Efendi, padişahtan, dergâhın zikirhanesinin hasırla kaplanmasını istemişti. Postnişin bu isteğini "*Şazeli Dergâhının zikirhânesi içinde hasır bulunmadığından dervişan yalnız tahta üzerinde namaz kılıp tecvid etmektedirler. Zikirhanenin münasibiyle ve hatırıyla tefriş ve tezyini*" notunu düşerek ilgililere göndermişti. Zaten dergâh, padişahın iradesi ile inşa edilmişti. Buraya hasır tefrişinin ise 546 kuruş gibi düşük bir masrafla yapılabileceğinin anlaşılması üzerine

[709] HH.MFŞ, nr.11/56.
[710] HH.MFŞ, nr.12/84.
[711] HH.MFŞ, nr.18/117.
[712] HH.MFŞ, nr.44/36, 2. Belge.
[713] Uşaklıgil, *age*, s.151.

İskenderiye hasırı döşenmişti[714]. Yine, 26 Ocak 1892'de, Şazeli Dergâhı'ndaki misafirler için gereken iki takım yatak, Mefruşat-ı Hümayundan istenmiştir. Bir yatak takımının içinde 2 şilte, çarşafıyla birlikte 2 yorgan, 3 yastık, 1 yatak çarşafı, 1 yatak bağı[715] bulunmaktaydı. 26 Ekim 1895 tarihinde ise Şazeli Dergâhı'nın selamlığında misafirlerin ağırlandığı odanın bazı mefruşatı değiştirilmiş; muşamba, halı vb. bazı eşyaların yerine yenisi konulmuş, toplam 5.498 kuruşluk masraf yapılmıştı[716]. 1 Haziran 1898'de ise Şazeli Dergâhı harem dairesinin hasır döşemelerinin yenilenmesi 1.905 kuruşa mâl olmuştu[717]. Buradan anlaşılıyor ki, en azından II. Abdülhamid, Şazeli Dergâhına özel ilgi göstermektedir.

Şazeli Dergâhı dışındaki diğer dergâhlardan da tefriş talepleri geliyordu. Üsküdar'da bulunan Nalçaçı Halil Efendi Dergâhı bunlardan biridir. 29 Ocak 1889 tarihinde dergâhın semahanesinin hasırı ve kaliçesi olmadığından semahaneye 5.412 kuruş masrafla kaliçe ve hasır döşenmişti. Sonradan semahanenin perdesinin de eskidiği haber verildiğinden az miktarda olan bu tefriş işi de yapılmıştı[718].

14 Mart 1896 tarihinde Salkımsöğüt'te bulunan Kadirî Dergâhı'nın maksuresi[719] için âlâ cinsinden eni 4, boyu 5 arşın ebatında kaliçenin döşenmesi istenmişti. Ancak maksure, dergâha yeni eklendiğinden ihtiyaç duyulan kaliçe, bazı hayırseverler tarafından bağışlanmıştı. Bu sefer Mefruşat İdaresinden kaliçe yerine depoda bulunan kullanılmış eşyalardan, kaliçenin ebadında, şalav rengi bir halının gönderilmesi istenmişti. Bu istek 1.842 kuruş harcanarak yerine getirilmişti[720].

Yenikapı Mevlevi Dergâhı, padişah hayratı olarak yapıldığından ihtiyaç duyulduğunda, Mefruşat İdaresi tarafından tefriş ettirilirdi. Hatta 1911'de dergâhın ilk defa yapılacak tefrişi için özel bir komisyon kurulmuştu. Sultan Mehmed Reşad, Yenikapı Mevlevihanesinin[721] en fazla yaklaşık 35.000 kuruş masrafla, tefriş edilmesi hususunda sözlü bir talimat vermişti. Ancak tefrişat ile ilgili oluşturulan ve dergâhın postnişininin de yer aldığı komisyonda, dergâhın çok geniş olmasından

[714] HH.MFŞ, nr.14/28.
[715] HH.MFŞ, nr.14/58.
[716] HH.MFŞ, nr.19/77.
[717] HH.MFŞ, nr.24/2.
[718] HH.MFŞ, nr.11/21.
[719] Maksure: Camilerde etrafı parmaklıklı yüksek yer. Biraz daha yüksek olursa mahfil denir.
[720] HH.MFŞ, nr.21/21.
[721] M. Baha Tanman, "Yenikapı Mevlevîhânesi", *TDVİA*, C.43, 2013, s.463-468.

dolayı, öngörülenin neredeyse, iki katı masraf olacağı anlaşılmış, padişahın izin verdiği meblağın üstünde ama yine de gerekenlerin bir kısmından da vaz geçilerek masrafın 45.937 kuruşla kapatılmasına karar verilmişti[722].

Tefrişine karar verilen dinî yapılar arasında sadece cami, dergâh gibi yerlerin değil belki de bu gibi yapıların müştemilatı olan veya hanedanlıkla bağlantılı bazı türbelerin de olduğunu görüyoruz. Örneğin; Eskişehir Seyyidgazi kasabasında bulunan Seyyid Battalgazi Türbesi sandukasının puşidesinin yenilenmesi istenmiş, Mefruşat İdaresi de bunu satın almak yerine yaptırmıştır. Bunun yapılmasında de şu yol izlenmiştir: Öncelikle türbede bulunan iki puşidenin hazineye ulaştırılması, eğer bu mümkün olmazsa eski puşidenin şekli, ölçüleri, hangi kumaştan imal edildiğinin bildirilmesi ve astardan üretilen ölçünün gönderilmesi gerekiyordu. Sandukanın puşidesinin "emsali misillü" yeşil çukadan yapıldığını görüyoruz. Eskiyen puşidenin gönderilmesi eskidiği için mümkün olmadığından, yerine astarından alınan ölçüleri gönderilmişti[723]. Buna göre yeni puşide yaptırılarak Seyyidgazi'ye gönderilmiştir.
Yahya Efendi haziresinde medfun şehzade Kemaleddin Efendi'nin[724] ve Serfiraz Hanım'ın[725]; Şazeli Dergahı yakınında medfun Şeyh Tahir Efendi'nin sandukalarına puşide imali padişahın emri gereğiydi. Mefruşat İdaresi mezkur puşidelerin imali için Hereke Fabrikası ürünlerinden başka 19.371 kuruş masraf yapmıştı. Kemaleddin Efendi ile Serfiraz Hanım'ın sandukaları için üretilen puşide masrafı Hazine-i Hassa'ya ait olduğundan bu puşideler masrafının Hazine-i Hassa Muhasebesinden verilmesi; Şeyh Tahir'in puşidesi masrafının Emlak-ı Hümayun hasılatından ödenmesi gerekmişti. Bu masrafın dağılımı ise şöyleydi[726]:

Kemaleddin Efendi sandukasına ait puşide masrafı : 8.109 kuruş
Serfiraz Hanım sandukasına ait puşide masrafı : 7.012 kuruş
Şeyh Zafer Efendi sandukasına ait puşide masrafı : 4.520 kuruş

Bahsedilen mekânlara ek olarak, Bab-ı Fetva binasında Şeyhülislam'a ait olan mekânların tefriş edilmesini padişah istemişti. Buna göre 31 Ocak 1889'da Bab-ı

[722] HH.MFŞ, nr.49/2, 2. Belge.
[723] HH.MFŞ, nr.26/45 ve Ekleri,15 Nisan 1316.
[724] Sultan Abdülmecid ile Üçüncü Kadın Efendi Verdicenan'ın oğlu. 1905 yılında öldü.
[725] Sultan Abdülmecid'in ikinci ikbali. Ölümü 1905 yılı.
[726] HH.MFŞ, nr.37/4, 12 Eylül 1321/25 Eylül 1905.

Fetva binasında Şeyhülislama ait olan beş odalı dairenin tefrişi için keşif bedeli olarak 47.150 kuruş masraf belirlenmiş; bu husus padişaha sunulduğunda, bu odaların Meşihat makamına yaraşır bir biçimde tefrişi için masrafların 60.000 kuruşa kadar çıkarılabileceği notunu düşerek onaylamıştır[727].

Görüldüğü üzere, saraydaki tefriş işlerinin yapılması maksadıyla tesis edilen Mefruşat İdaresinin, çeşitli gerekçelerle giderek artan bir oranda, saray dışındaki işleri de üstlenmeye başladığı anlaşılmaktadır.

E. Bina Harici Tefrişat: Araba ve Vapur

Mefruşat İdaresi, binaların dışında araba, vapur, kayık, sal gibi ulaşım araçlarını da tefriş ederdi. Ancak lando[728] ve faytonun tefrişleri ve tezyinleri Istabl-ı Amire İdaresi tarafından yapılırdı[729]. Tamirhane-i Hümayunda üretilen arabaların tefrişi için gerekenler ise Mefruşat İdaresi tarafından temin edilirdi. Nitekim marangozhanede üretilen 10 adet seyyar arabaya gereken eşya Mefruşat İdaresince temin edilmişti[730]. Yine Tamirhane'de üretilen hasta arabasına/ ambulansa konan eşyalar da Mefruşat İdaresinden istenirdi. 26 Mayıs 1897'de bir hasta arabasına 200 metre keten bezi, 5 adet maroken meşin ve diğer levazımatı Mefruşat İdaresi 1.175 kuruş harcayarak tedarik etmişti. 15 hasra arabası için gereken iki top kirpas, 1,10 metre eninde üç top keten bezi, 10 kıyye pamuk, 150 adet meşin toka vb. eşyalar 2.100 kuruş harcanarak tedarik edilip yerlerine gönderilmişti[731].

---

[727] HH.MFŞ, nr.11/19.

[728] Lando (Fr.landeau): İki tarafından açılır kapanır körükleri olan ve her iki tarafında da ikişer kişi oturabilen büyük araba (Parlatır, age, s.960).

[729] Lando tefrişi için örnekler: Şadiye Sultan'ın binmesine mahsus landonun mefruşatı eskimişti. Istabl-ı Amire Müdüriyeti takrir ile bu arabanın keşfinin 5.881 kuruş ile yapılabileceğini ve padişahın emrine göre hareket edeceğini bildirmişti (HH.THR, nr.1260/89). Hükümdarlardan olan misafirler ile sefirlerin binmelerine mahsus beş camlı landonun mefruşatıyla diğer edevatları eskimişti. Tefrişi ve tezyini için hazırlanan keşif defterine göre 26.472 kuruş harcanarak işlerin yerine getirilebileceği Istabl-ı Amire Müdüriyetinden bildirilmişti. Bu konuda padişahın onayı gerekmişti (HH.THR, nr.1259/111, 31 Mart 1315). Fayton tefrişi için örnekler: Şehzade Abdürrahim Efendi'nin binmesine mahsus fayton eskidiğinden boyası ile diğer mefruşatının yenilenmesi için hazırlanan keşif defterine göre 3.880 kuruş masraf yapılmasının gerektiği Istabl-ı Amire Müdüriyetinden takrir ile bildirilmişti (HH.THR, nr.1260/162, 17 Eylül 1317). Yine aynı şekilde şehzade Ahmet Efendinin binmesine mahsus faytonun eskimiş olan döşemesinin 4.760 kuruşta yenilenebileceği anlaşılmıştı (HH.THR, nr.1259/97, 25 Şubat 1314).

[730] HH.MFŞ, nr.18/102, 4 Nisan 1311.

[731] HH.MFŞ, nr.59/69, 4. Belge ve 2. Belge.

Saltanat kayıkların tefrişatı için gerekenler de Mefruşat İdaresinden istenirdi. Serkâtibe tahsis edilen üç çifte kayığın döşemesi eskidiğinden bir minder, üç yastık, bir puşidenin Mefruşatça imal edilerek yerlerine konulması talep edilmişti (19 Temmuz 1875)[732]. Şehzade Nurettin Efendi'ye tahsis edilen ve yeniden tanzim edilen dört ve beş çifte kayıklar için çeşitli eşyaların Mefruşat İdaresi tarafından üretilerek gönderilmesi istenmiştir (17 Eylül 1875). Şehzadenin beş çifte kayığı için gereken eşyalardan bazıları şunlardı: bir adet kenarı fitilli kahverengi çuhadan döşeme takımı, bir kıç seccadesi, bir minder, 1 kıyye ayak halısı,1 kıyye döşeme örtüsü vs. Dört çifte kayık için istenenler ise; 1 adet mezkur kahverengi çuhadan fitilli döşeme takımı, 1 seccade, 1 kıç minderi, 1 çuka örtü, 1 adet bağ[733]. 18 Temmuz 1905 tarihinde tamir edilmekte olan tebdil-i hümayun kayığının kalafat[734] edilmesi için gereken dört kıyye pamuk[735]; 25 Nisan 1910 tarihinde ise iki ve üç çifte kayıklar için hızlıca sustalı (emniyet yayı olan) döşemeler imal ettirilmesi Mefruşat İdaresinden talep edilmişti. İkinci isteğin yerine getirilmesi, keşif defterine göre 753,08 kuruşluk masrafla yapılabilecekti[736]. 27 Temmuz 1911'de padişaha tahsis edilen ve Bahriye Nezareti tarafından hazırlanan yedi çifte sandalın tefrişi, ilgililere, mabeyin başkâtibi tarafından sözlü olarak bildirilmişti. Mefruşat İdaresi sandalı 2.276,38 kuruş harcayarak tefriş etmişti[737]. 19 Şubat 1912'de Şehzade Ömer Hilmi Efendi'ye tahsis edilen üç çifte kayığın tefrişi ve beş çifte kayığın solmuş döşemesinin yenilenmesi depodan alınan eşyalardan başka 2.464 kuruş nakit harcanarak tamamlanmıştı. Hatta işin acilen yapılması gerektiğinden, işe, gereken yerlerden de onay alınmadan başlanılmıştı[738].

Mabeyin Müdürü 15 Haziran 1914 tarihinde üç çifte kayığın eskiyen döşemesinin Hazine-i Hassa tarafından yenilenmesi istemişti. Hazine-i Hassanın Mefruşat İdaresine havale ettiği tefrişin 617 kuruş sarfıyla tamamlanabileceği anlaşılmıştı. Bu tefriş için Hazine-i Hassa Encümeninden onay beklenirken alınan

[732] HH.MFŞ, nr.2/73.
[733] HH.MFŞ, nr.2/75.
[734] Kalafat, geminin kaplama tahtaları arasını üstüpü ile doldurup ziftleyerek su geçirmez duruma getirme işidir.
[735] HH.MFŞ, nr.45/71, 1. Belge.
[736] HH.MFŞ, nr.46/46.
[737] HH.MFŞ, nr.48/1, 6. Belge
[738] HH.MFŞ, nr.49/36, 2. Belge, 6 Şubat 1327.

cevaba göre "*hal-i hazırda bu gibi sarfiyata müsaade olmadığından ileride icabına bakılmak üzere şimdilik hıfzı*" diyerek, o an için, bu tarz bir tefrişe hazineden para ayrılması uygun görülmemiştir. Mefruşat İdaresi, bu şekilde alınan karara uygun davranacakken Bahriye Mektebinin diploma dağıtımı merasimi yapılacak olmasından, dolayısıyla törene padişahın da katılacağından mabeyin müdürünün üç çifte kayığının padişahın şanına ve personeline göre uygun hâle getirilmesine karar verilmişti. Bunun için otomobile mahsus kumaşlardan eğer bu mümkün olmazsa uygun bir kumaştan tefriş edilmesi Mefruşat İdaresine havale edilmişti (15 Eylül 1914) [739].

Arabaların, kayıkların yanında benzer şekilde vapurların da tefriş edildiğini görüyoruz. Padişaha mahsus elektrikli vapurların içi Gördes halısı ile kaplattırılmıştı[740]. Gördes halısının yanında kadifeden bir adet minderin de konulması istenilmişti[741]. Bir başka elektrik vapurunun ise eskiyen mefruşatının yenilenmesi ancak 1.495 kuruşla yapılabilmişti[742].

7 Mart 1900 tarihinde Padişah, Rusya İmparatoruna tahsis edilecek vapurda kullanılacak, Hereke Fabrikası ürünlerinden mükemmel bir halının üretilmesi için talimat vermişti. Bunun üzerine halıların imaline başlanarak üç parça şeklinde üretilir. Bu halıların ise, padişahın sözlü talimatı ile vapur direklerinin etrafını da kapsayacak biçimde dokunması istenir. Bu iş için de Hereke Fabrikasından uygun personelin görevlendirilmesi kararlaştırılır. Görevlendirilen personel Ferid Efendi ile Örücü Abdullah Ağa, yerinde incelemelerde bulunarak gerekli ölçüleri alırlar. Bu tefrişat için yapılan harcamalar ise Emlak-ı Hümayun Komisyonunca ödenmişti [743].

F. Diğer Tefrişat

Padişah saraya gelen misafirlerine hediye edilmek üzere bazı eşyaları Mefruşat İdaresine hazırlattırırdı. Bu bağlamda özellikle Hereke Fabrikası ürünlerinden kumaşlar ve halıların hazırlatıldığı görülmektedir. Örneğin 16 Nisan

[739] HH.MFŞ, nr.52/75.
[740] HH.MFŞ, nr.15/55, 24 Nisan 1309.
[741] HH.MFŞ, nr.17/51.
[742] HH.MFŞ, nr.23/82, 24 Mart 1314.
[743] HH.d, nr.25886, s.39.

1865 tarihinde İran Şahına hediye olarak gönderilecek mefruşata dair bütün eşyaların on gün içinde tedarik edilerek hazırlanması Mefruşat İdaresine iletilmişti. Gereken eşya 56.964 kuruş masraf yapılarak tamamlanmıştı[744].

Saray içi, saray dışı, dinî yapıların tefrişi derken bütün bunların dışında, belgeler arasında, başka bir tefrişat işlemine daha şahit oluyoruz. Bunlar, saraya misafir olarak gelemeyenler için Mefruşat İdaresinin hazırladığı, temin ettiği eşyalardır. Bu kabilden İmam-ı Evvel Efendi'nin (kim olduğunu belirleyemedik) kızının İstanbul'a gelmesi münasebetiyle padişah tarafından ona hediye edilmek üzere bir oda takımı satın alınması Mefruşat İdaresine emredilmişti. Bu oda takımının içinde şunlar yer alıyordu: Bir karyola, bir aynalı dolap, bir komodin, bir takım ceviz lağumane, yeşil kadifeden üretilen işlemeli üç çift stor perde ile birlikte boy perdesi, yeşil kadife kaplı şezlong. Bu eşyalar, İstanbul'daki Kalinikos adlı bir mağazadan satın alınmış; yapılan pazarlıklar sonucu da 29.000 kuruş para ödenmiştir. Eşya tutarının bir miktarı peşin, kalanı iki taksitte ödenmiştir. Yani 10.000 kuruş peşin verilmiş (4 Eylül 1923), geri kalan 19.000 kuruşu ise Hazine-i Hassa bütçesinin 3. Faslının 3. Maddesindeki "Mefruşat ve Debboy Masarifi" kaleminden tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı[745]. Buna benzer şekilde yardım amaçlı bir yerin tefriş edilmesi de istenebiliyordu. 8 Temmuz 1886 tarihli bir belgede, İstanbul yangınında evi yanan Beyoğlu polis muavini Mösyö Bonini için kiralanan evin Hazine-i Hassa Mefruşat İdaresi tarafından tefriş edilmesi kabul edilmişti[746]. 16 Aralık 1895'te Tophane'de bulunan Defterdar Mehmet Efendi İptidai Mektebine Hazine-i Hassa tarafından kalın bir Uşak halısı döşenerek soba kurulması, dilekçe ile talep edilmiş; padişah, adı geçen yerin tefriş edilmesi için ilgililere gereken talimatı vermişti. Tefriş için gereken halı, soba ve parçaları 5.127 kuruş masrafla tedarik edilmişti[747].

Padişahın dışında da şehzadelerin isteği üzerine bazı yerlerin de tefrişi, Mefruşat İdaresi tarafından yapılmıştır. Bunlar, her ne kadar, belgelerde şehzadenin adı geçiyor ise de, istinai nitelikteydiler. İstisnalığını çok yaygın olmadığından ve her

[744] HH.MFŞ, nr.59/49.
[745] HH.MFŞ, nr.57/25, 16. Belge.
[746] HH.MFŞ, nr.7/62.
[747] HH.MFŞ, nr.20/35, 25 Ke 1311.

hâlükârda padişahın onayına müracaat edildiğinden çıkarıyoruz. Mesela 1 Mayıs 1911 tarihinde, Şehzade Ziyaeddin Efendinin himayesi altında olan Darü'l-Musıki-i Osmani Cemiyetine mahsus bir eve konsol ve hasır döşenmesi Mefruşat İdaresine havale edilmişti. Talep edilen konsol, Yıldız eşyasından verilirken hasır ise 1.139,5 kuruşa satın alınmıştı[748]. Yine bu kabilden, merhum Samiye Sultan'ın dayesi hanım için kiralanan evin depoda muhafaza edilen kullanılmış eşyalardan ve 1.216 kuruşluk masrafla tefrişi, padişah onayıyla 28 Ocak 1909 tarihinde yapılır[749].

Mefruşat İdaresine padişah kızlarının çeyizlerinin hazırlanmasında da çeşitli görevler düşerdi. Aslında bu konu ile ilgili malumatın bir kısmı "Hanedan Mensubu Kişilere Ait Binaların Tefrişi" kısmında çeyiz olarak tarif edilmeden anlatılmıştı. Burada bu noktaya biraz daha açıklık getirilim: Bahsedilen bölümde evli sultanların konaklarının Mefruşat İdaresi tarafından tefriş edildiğini belirtmiştik. Bu aynı zamanda onlara yapılan bir çeşit çeyiz hazırlığı sonucunun bir ürünüydü. II. Meşrutiyet'ten sonra evlenecek olan padişahın kızlarının konakları hükümet tarafından belirlenirken oranın hazırlanmasının ve tefrişatının, eskisi gibi Mefruşat İdaresi tarafından yapıldığı görülür. Bu esnada kullanılan malzemelerin çoğunluğu (halı ve kumaş) ise her zamanki gibi Hereke Fabrikası ürünlerinden temin edilirdi[750]. Örneğin 28 Ocak 1911'de Refiye Sultan'ın çeyizinin ve yaşayacağı yerin tefrişatının tamamlanması için Cihâz Komisyonu'nun Mefruşat İdaresine 32.995 kuruş 29 santim parayı ödemesi gerekmişti[751]. Naciye Sultan'ın Enver Paşa ile evlenmesi kararlaştırıldıktan sonra, Hazine-i Hassanın üzerine önemli vazifeler verilmiş ve büyük mali yük binmişti. Mefruşat İdaresi sadece, görevi gereği, Naciye Sultan'ın yaşayacağı konağın hazırlanmasını ve tefrişini yerine getirdi[752].

Padişah kızlarının düğün hazırlıklarının bir kısmı Mefruşat İdaresi tarafından yapılırken sarayda çalışanlar da kendi kızlarının düğünleri esnasında padişahtan yardım istedikleri de olurdu. Nitekim arşiv vesikaları arasında bu konudaki örneklere de rastlanılmıştır. Bunlardan biri, 25 Mayıs 1913'te Hazine-i Hassa Hatap Ambarı Başkâtibi Mehmet, kızının düğünü için gelin odası mefruşatının padişahın lütfu ile

[748] HH.MFŞ, nr.47/59.
[749] HH.MFŞ, nr.45/62, 2. Belge.
[750] Uşaklıgil, age, s.236.
[751] HH.MFŞ, nr.47/6.
[752] Uşaklıgil, age, s.240-241, 389.

Mefruşat İdaresinden verilmesini istemişti. Çünkü kazancı ile anca kalabalık ailesinin karnını doyurabilmekteydi. Kızının düğün hazırlığını yapmaya ise muktedir değildi. Bu istek uygun görülerek gerekenlerin yapılması için padişah ilgililere talimat vermişti[753]. Bu bağlamda başka örneklerden birisi de 22 Temmuz 1914 tarihinde olmuştu. Padişah bendeganından bir zâtın, Beşiktaş'daki hanesindeki bir odanın çeyiz odası olarak tefrişini talep etmesi üzerine, Padişah bu işin yapılmasını sözlü olarak Mefruşat İdaresine iletmişti. Bunun üzerine hazırlanan keşif defterine göre 5.842 kuruş harcanarak tefrişat yapılmıştı. Keşif defterinde yer alan eşyalardan bazısı şunlardı: Şam kumaşı, kirpas, perde saçağı, perde kolu, korniş, stor, tül, çengel, dört adet yaylı sırık, sandalye şeriti, bir adet kanepe, iki adet koltuk, altı adet sandalye, ayna, orta masası, sigara iskemlesi, halı vd. Ayrıca bu tefriş işinin yapılması için yorgancılara ve tapuçarlara ihtiyaç duyulmuş, çalıştıkları günlerde almaya hak kazandıları yevmiyeler ödenmişti[754]. Başka bir belgede de yine Sultan Mehmed Reşad'ın, başkâtibiyle ikinci mabeyincisinin kızlarının düğünlerine, Hazine-i Hassaya gereken talimatları vererek yardım ettiğini görüyoruz[755].

Hanedana mensup erkek çocuklarının sünnet düğünü için tesbit edilen salonun mükemmelen tefrişi, gösterişli yatak takımı, gecelik gibi ihtiyaçların üretimi ve tedariki de Mefruşat İdaresi tarafından yerine getirilirdi. 17 Mayıs 1910 tarihinde Şehzade Mecid Efendi'nin oğlu Faruk Efendi için sünnet düğünü yapılan salon ve müştemilatının mükemmelen tefrişi, has sırma işlemeli gayet ağır bir takım yatak ve bir takım geceliğin imali, düğün esnasında da her türlü levâzımatın tedarik edilerek hazırlanması padişah tarafından bizzat Mefruşat Müdürü Akif Bey'e iletilmişti. Bunun üzerine mümkün olabilen en hızlı şekilde bir keşif defteri hazırlanmış, düğün için 97.548 kuruş harcanmıştı[756].

[753] HH.MFŞ, nr.51/25.
[754] HH.MFŞ, nr. 52/66, 2. Belge.
[755] Uşaklıgil, *age*, s.396.
[756] HH.MFŞ, nr.46/31, 2. Belge.

III. MEFRUŞAT İDARESİNDE İŞLERİN YOĞUN OLDUĞU DÖNEMLER

A. Mevsim Dönümleri

Bir iş kolunda her zaman aynı düzeyde iş yoğunluğu olmaz. Yılın belli dönemlerinde farklı boyutta iş söz konusu olduğu gibi aynı gün içinde farklı iş yoğunluğu bulunabilir. Dolayısıyla Mefruşat İdaresinde de zamana ve mevsimlere bağlı olarak iş yoğunlukları artmış veya azalmıştır. Bu artış ve azalışta, iklim her zaman önemli bir temel ögedir. Her ne kadar mefruşat işleri kapalı mekânların içinde cereyan ediyorsa da bu gibi işler, eşyanın taşınmasını beraberinde getiriyordu. İlkbahar ve sonbahar ayları yaza ve kışa hazırlık için dönemi olduğundan Mefruşat İdaresinin daha faal olduğu dönemlerdi. Bununla birlikte kış mevsiminde mefruşat açısından özel işler de ortaya çıkabilmekteydi. Mesela Yıldız Sarayında bulunan Çinili Salon'un, bir kış mevsiminde sağanak yağmur sebebiyle tavanları ve duvarları akmış, mefruşatı da harap olmuştu. Bunun üzerine baharı veya mevsimini beklemeden yapının tamiri Ebniye-i Seniyye İdaresinden; zarar gören mefruşatın yenilenmesi de Mefruşat-ı Hümayun İdaresinden talep edilmişti[757]. Başka bir belgede, yine yağmur sebebiyle zarar gören mefruşata müdahale edilmiştir; Şâle Kasrının eski salonundaki bir kanepe ile bir koltuğun yüzleri yağmur nedeniyle fena hâlde lekelenmiş olduğundan değiştirilmesi istenmişti[758]. Öncelikle aşağıda örneklerini vereceğimiz mevsime bağlı işlemler ve yenilenmeler dolayısıyla iş yoğunluğu ortaya çıkarken, özel istek doğrultusunda ve de Ramazan ayı, Kurban bayramı gibi özel dini günlerde mevsim dışı taleplerin de her zaman söz konusu olduğunu görüyoruz.

1. Kışa Hazırlık ve Kış Mefruşatı

İstanbul, deniz kıyısında yer aldığından ve Marmara iklim kuşağının etkisinde bulunduğundan, belki kışları yoğun kar yağışına maruz kalmayabilir. Ama yine de dört mevsimi bir şekilde yaşamaktadır. İnsanoğlunun, mevsim dönümlerini sağlıklı bir şekilde yaşayabilmesi için yaşadığı ortamı hava şartlarına göre hazırlaması

---

[757] Y.PRK.BŞK, 25/45, 19 Şubat 1307.

[758] HH.MFŞ, nr.19/72, 26 Eylül 1311, Şâle kasrı bekçibaşısı. HHN'den Serkurena 27 Eylül 1311, Mefruşata, Heyet-i İdare 27 Eylül 1311.

gerekmektedir. Bunun için de çeşitli alanlarda standart hale gelmiş hazırlıklar vardır. Istabl-ı amire müdürü kaymakamının belirttiği gibi, "*kışın hülulü münasebetiyle de eşya-yı mezkureye bir kat daha ihtiyaç hasıl*" olmaktadır[759]. Kısacası kışın soğuk havanın mukavemetinden kurtulabilmek için buna uygun eşyaya ihtiyaç duyuluyordu. Kışlık eşya isteklerinin gerekçeleri bir başka belgede: "*Topkapı Sarayında vaki baş kapı gulamına mahsus odaların hâlâ tefriş olunmadığı ve şitanın dahi hülûlü cihetiyle soğuktan oturulmaz bir dereceye gelmiş olduğundan*"[760] sözleriyle, ilgili yerlerin kışlık eşyalarla tefriş edilmesi istenir.

Saraylara kış mevsimi için gereken eşyanın temin edilmesi işi de, diğer tefriş işlerinde olduğu gibi, Mefruşat-ı Hümayun İdaresinin sorumluluğunda idi. Kış mevsimine bağlı olarak Mefruşat-ı Hümayun İdaresi'nden ısınmak için istenen temel eşyalar ise şunlardı: Çoğu kısmı soba ve ona müteallik eşya (boru, dirsek, tabla, boru miftahı, hatap sandığı, maşa-kürek takımı vs.), mangal gibi eşyalardır. Diğer bir kısmı ise halı, kaliçe, perde gibi soğuğu kesen ve kış şartlarına uygun döşemelerdir. Yaz mevsiminde bir hasırla yatan kapı nöbetçileri kışın halı vb. gibi kış şartlarına uygun eşyaya ihtiyaç duymaktaydılar.

Kışlık eşya taleplerinin bazısında evrakın bürokrasiye takılmasından ötürü zaman geçip bahar mevsimine gelindiği ve böylece kışlık eşyaya ihtiyaç kalmadığı durumlarla da karşılaşılmaktadır. Böyle durumda tefrişat işinin gelecek sene kış mevsiminde yapılacağı dile getirilirdi. Nitekim böyle bir olay 9 Nisan 1904 tarihinde meydana gelmişti[761]. 15 Aralık 1909'da ise Mabeyin eczanesi alt katındaki odaya, kış mevsiminde verilmesi gereken kömür gönderilmesine rağmen soba hâlâ kurulmamıştı. Çünkü talep edilen demir soba Mefruşat İdaresi deposunda yoktu ve 432 kuruşa satın alınabilirdi. Sobanın alınması ile ilgili onay ise ancak 22 Ocak 1910 tarihinde çıkmıştı[762].

Şimdi, Mefruşat İdaresine sunulan rastgele seçilmiş birkaç kışlık mefruşat talebini ve bu tarz eşya taleplerindeki muamelatı ayrı başlıklar hâlinde inceleyeceğiz.

---

[759] HH.MFŞ, nr.50/31, 2. Belge, 10 Te 1328.
[760] HH.MFŞ, nr.9/28, 8Ts 1303.
[761] Bu konuda bir örnek için bkz. HH.MFŞ, nr.32/74, 3. Belge, 27 Mart 1320.
[762] HH.MFŞ, nr.46/20, 1. Belge.

a. Soba Kurulması

Osmanlı saraylarına soba kurulması II. Abdülhamid dönemine rastlar. Ondan önce saraylar, soba yerine çoğunlukla mangallar ve şöminelerle ısıtılırdı. 20. yüzyılın başında, soba ve mangalla birlikte saraylara kaloriferler de döşetilmiştir, ancak kaloriferin ısı randımanının iyi olmadığını, bu dönemde sarayda yaşanlar hatıratlarında dile getirmiştir[763].

Kış mevsiminin yaklaşması üzerine Mefruşat İdaresine, sarayın vb. yerlerin hemen hemen her yerinden odasına soba kurulması ile ilgili talepler yağardı. Bu talepler, her zaman, sadece soba kurulması ile alakalı olmayıp aynı zamanda konutun diğer eşyalarından eskiyenlerin değiştirilmesiyle de alakalı olabiliyordu[764]. Her nasıl olursa olsun, bu dilekçelerde, soba ve parçalarının tamir edilerek ya da yeniden satın alınarak temini ve eksiklerinin tamamlanması istenirdi. Mefruşat İdaresi soba kurulması ile ilgili talepleri sobacılara havale eder, ortaya çıkan masrafı da denetler ve öderdi. En sonunda işlemler tamamlandıktan sonra, sobanın ilgili odaya kurulduğunu gösteren bir ilmühaber hazırlanır, sonra bu ilmühaber sobası kurulan kişi tarafından imzalanırdı.

Soba talepleri ile ilgili bazı örnekler verebiliriz: Bunlardan birisi, 14 Ocak 1888 tarihlidir. Padişahın maiyetindeki zabitlerin odası için tablası ile birlikte bir soba; çavuşların marangozhane üst katındaki koğuşuna ise tablası ile birlikte iki soba; çavuşların duvar dibindeki koğuşuna da tablası ile birlikte bir soba kurulması talep edilmişti. Sobanın kurulması için gereken 85 adet sac boru, 70 adetsarı boru çemberi, 4 adet sarı duvar kapağı, 4 adet milli fırıldak, 4 adet maşa-kürek takımı, 2 kıyye demir tel de talep edilmişti[765]. 14 Ocak 1889'da, başka bir belgede ise, başkâtibe mahsus Yıldız Sarayı'ndaki teneffüs odası için takımıyla birlikte bir soba satın alınarak kurulmuştu[766]. 23 Ekim 1895'te, Nişantaşı'ndaki misafirhanede bulunan sobaların kış mevsiminin yaklaşması üzerine geçen seneki gibi eksikliklerinin tamamlanarak yerlerine kurulması talep ediliyordu. Bunun üzerine,

---

[763] Ayşe Osmanoğlu, age, s.35. *Milli Saraylar Isıtma Araçları Koleksiyonu*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1998, s.10, 14.

[764] HH.MFŞ, nr.20/58, 2. Belge, 2 Ks 1311.

[765] HH.MFŞ, nr.9/27.

[766] HH.MFŞ, nr.10/53.

Mefruşat İdaresi, özel sektörde hizmet veren Parsegh Hazarossian şirketine 886 kuruşa, sobaları tamir ettirir ve yerlerine kurdurur[767]. 7 Kasım 1910'da Şehzade Ömer Hilmi Efendi'nin harem dairesindeki odasının sobası ufak olduğundan, oda yeterli derecede ısınamamaktaydı. Bu sobanın değiştirilmesi şehzade tarafından istenmişti. Talep edilen yaldızlı kebir çini soba için 2.800, mermer taşı için 120 kuruş, çini boru bilezik için 1.000, tabla için 120 kuruş toplamda ise 3.940 kuruş ödenmişti[768]. 20 Kasım 1910 tarihinde ise kış mevsiminin şiddetli geçmesi, Darüssade Ağası Fahreddin'in odasındaki camların da fazla olmasından dolayı, odası mangalla yeterince ısınamamaktaydı. Fahreddin Ağa, "odayı ısıtabilmek için bir mangal yerine en az 3 soba gerekmektedir; ancak şimdilik 3 sobadan da vazgeçerek bir sobanın kurulmasına bile razı olduğunu" belirtmişti. Bu niyetle yapılan talep üzerine Mefruşat İdaresi büyük bir sobayı istenilen odaya kurdurmuştu[769]. 2 Kasım 1911'de kışın şiddetli geçmesinden dolayı harem ağalarının ikamet ettikleri dört koğuştaki sobalar yetersiz kalmıştı. Hem bunlara birer soba daha ilave edilmesi hem de mevcutlarındaki eksikliklerinin giderilmesi istenmişti. Bunun için 2.082 kuruş

Resim 8: Milli Saraylarda bulunan bir soba

[767] HH.MFŞ, nr.20/19, 1. ve 2. Belge, 10 Ke 1311.

[768] HH.MFŞ, nr.46/57, 2. Belge; HH.MFŞ, nr.46/59.

[769] HH.MFŞ, nr.46/70. 1. Belge pusuladır. Buna göre bir adet soba 729 kuruş; tabla, maşa takımı, hatap sandığı 280 kuruş; boru vesaire ise 472 kuruştu.

masraf edilmişti[770]. 11 Şubat 1912'de ise, Şehzade Ziyaeddin Efendi'nin talebi üzerine yeni bir soba almak yerine başka bir yerden boşalmış, kullanılmış bir çini sobanın Haydarpaşa'da bulunan köşküne nakledilmesi ve şehzadenin göstereceği yere kurulması sobacıbaşıya söylenmiş ve bu iş için de 520 kuruş harcanmıştı[771].

Milli Saraylar Isıtma Araçları Koleksiyonu, s.65.

1912 yılından itibaren saray ve eklentileri için soba ve parçalarının satın alınması, kurulması, temizlenmesi gibi işler için çıkan masrafların topluca hesaplanarak ödemesinin yapıldığını görüyoruz. Nitekim Ekim 1912'de Beşiktaş Sarayında şehzadelerin harem daireleri ve selamlık daireleri hariç gerek harem gerekse mabeyindeki bütün dairelerde bulunan sobalar ve bacaların tamiri, temizlenmesi, gerekenlerin yenilenmesi, şöminelerin temizlenmesi, bir adet yeni sobanın yerine kurulması işleri yapılmıştı. Bu işler esnasında ortaya çıkan toplam masraf ve sobacı yevmiyesi Sobacı Melik Efendi'nin hazırladığı faturaya göre 12.940 kuruştu. Hatta sonradan ortaya çıkacak bazı ufak tefek soba tamirat işleri de sobacı Melik tarafından yapılacağı konusunda anlaşılmıştı. Bu faturadan indirim yapılarak toplam masrafın 9.599 kuruş olması konusunda edilen pazarlığı Sobacı Melik de onaylamıştı[772]. Bu anlaşmalar da kayıt altına alınmıştı.

1913 yılı boyunca Beşiktaş Sarayındaki padişah dairesi, harem, mabeyin, kasırlar ve bendegân-ı şahaneye ait odalara sözlü emir üzerine kurulan yeni soba (saraylarda bulunan bir soba için bkz. Resim 8) ve parçalarının tutarı, temizlenmesi, eskilerin yerine kurulması için harcanan para toplam 34.223 kuruştu[773]. 1914 yılında 6 ay süren sobalı dönemde padişah dairesi, harem, mabeyin, selâtin dairelerindeki

[770] HH.MFŞ, nr.48/59.
[771] HH.MFŞ, nr.49/41.
[772] HH.MFŞ, nr.50/16, 5. Belge.
[773] HH.MFŞ, nr.52/40, 3. Belge.

bulunan bütün sobaların ve bacaların üç kez tamiri, eksikliklerinin tamamlanması ve temizlenmeleri için toplam 15.147 kuruş masraf edilmişti[774]. Topkapı, Beşiktaş ve Yıldız Saraylarına, Ocak 1915'ten 13 Ocak 1916 tarihine kadar kurulan 36 yeni soba, mevcuttan da 33 soba toplamda 69 soba parçalarıyla temizlenmiş ve kurulmuş; bunlara Hazine-i Hassa, ona bağlı daireler, eczahane-i hümayun, hamalcılar koğuşu ve bazı bendegân-ı şahaneye tahsis edilen odalar da eklendiğinde bütün sobaların temizlenmesi ve kurulması masrafı toplam 67.823 kuruş tutmuştu[775]. Bu kesin hesap işleminden sonra 14 Ocak-13 Şubat 1916 arasındaki bir aylık dönemde Yıldız, Beşiktaş, Topkapı Sarayları, Hazine-i Hassa Daire-i Merkeziye soba ve bacaları için yapılan tamirat, temizlik ve satın alınan levazımatın toplam masrafı 11.975 kuruştu[776]. 15 Eylül 1920'de Yıldız Sarayı, Beşiktaş Sarayı, Topkapı Sarayı, Ulviye ve Hayme Sultan'ın ikametlerine tahsis edilen Nişantaşı'ndaki konaklar, Hazine-i Hassa ve ona bağlı dairelerdeki sobaların eksiklerinin tamamlanarak tamir edilmeleri ve eski yıllarda olduğu gibi her ay sonunda ihtiyacı olanların temizlenmesi, depodan verilecek eşyadan başka 80.290 kuruş harcanarak yapılmıştı[777].

Soba taleplerinde de diğer taleplerde olduğu gibi bir takım prosedürler uygulanmaktaydı. Bunlardan biri yeni soba istendiğinde eski sobaya dair bir izahat istenmesiydi. Buna dair bir örnek 9 Aralık 1888 tarihinde meydana gelmiştir. Mabeyin Kitabet Dairesindeki kâtiplere mahsus oda için parçalarıyla birlikte bir büyük sobanın satın alınarak gönderilmesi talep edilmişti. Hazine-i Hassaya ulaşan bu talep Mefruşat İdaresine iletilince şu sorular yöneltilmişti: "*Mezkûr odanın zaten sobası yok mudur? Olmadığı halde kaç kuruşla maa-teferrüat bir adet soba alınabilecektir?*". Böylece, aslında her talep yazısıyla hareket geçmeyin, bu talepleri detaylı bir şekilde araştırıp sonra karar verin demek, istendiği açıkça anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmanın sonucunda önceden kâtiplere mahsus odanın Teşrifat-ı Umumiye Nazırı Münir Paşa'ya ait daireye ilave edildiği anlaşılmıştır. Bu yüzden kâtiplere, sobası olmayan başka bir oda tahsis edilmiş, soba ihtiyacı böyle ortaya

[774] HH.MFŞ, nr.53/69, 5. Belge.
[775] HH.MFŞ, nr.54/47, 13. Belge.
[776] HH.MFŞ, nr.54/32, 2. Belge, 3. Belge.
[777] HH.MFŞ, nr.56/13, 15. Belge.

çıkmıştı[778]. 14 Kasım 1895'te yaverler tarafından yapılan soba isteği üzerine Hazine-i Hassa, Mefruşat İdaresinden şu konuların araştırılmasını istemişti: "*Yaveran mûmâileyhimin eski dairelerinde sobaları var mıydı? Var ise nereye gitmiş? Gayr-ı kabil-i istimâl bir halde ise müceddidleri kaç kuruşla husule gelebilir?*". Mefruşat İdaresi gerekeni yerinde incelemiş ve sorulan soruların cevaplarını aramıştır. Buna göre yaverlerin odalarındaki sobalardan sadece ikisi kullanıma müsaitti. Geri kalan 10 sobanın parçaları ile birlikte yenilenmesi ise 5.949 kuruş harcanarak yapılabilecekti. Bunun üzerine soba kurulması için gereken onay verilmişti[779]. 30 Kasım 1895 tarihli diğer bir belgeye göre ise üç sene önce Mecidiye Demir Kapısı'na kurulan dökme soba kullanıma uygun değildi. Bu durumun getireceği herhangi bir tehlikeden korunmak için, sobanın parçaları ile birlikte tamiri ya da değiştirilmesi talep edilmişti. Hazine-i Hassa Heyet-i İdaresi ise bu konuda Mefruşat İdaresinden şu talepte bulunmuştu: "*Mezkur sobanın bi'l-muayene icabının Mefruşat-ı Hümayun İdare-i Behiyesinden bildirilmesi iktiza eder*". Bunun üzerine Mefruşat İdaresi çalışanları sobayı yerinde incelemiş ve kullanıma müsait olmadığını tespit etmiştir. Yerine ise 500 kuruşa yenisi satın alınmıştır[780].

Bu belgelere bakıldığında Mefruşat İdaresinin kış mevsiminin başlangıcında soba kurma işi bile önemli bir yükümlülüktü.

b. Mangal İsteği

Sobanın alınamadığı ya da kullanılmadığı yerlerde, mangal hâlâ önemli bir ısınma aracı olarak kullanılıyordu. Kışın ısınmak için yeni mangal veya eskisinin tamiri ya da mangal parçaları da Hazine-i Hassa Mefruşat İdaresinden talep edilirdi. II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu, hatıratında, bayramlarda mangalların sıkça kullanıldığına değinir (Saraylarda kullanılan bir mangal için Bkz. Resim 9): "*Dolmabahçe sarayında bütün odalarında, büyük sofaların her iki taraflarında, içi ateşle dolu büyük mangallar konurdu. Fakat bu tedbirle o koca sofaların, odaların yeterli derecede ısınamayacağı aşikârdı*"[781].

---

[778] HH.MFŞ, nr.10/54.
[779] HH.MFŞ, nr.20/23.
[780] HH.MFŞ, nr.20/11, 20 Ts 1311 (onay tarihi).
[781] Ayşe Osmanoğlu, *age*, s.79.

Mefruşat İdaresinden mangal istekleri soba kadar fazla değildir. Karşılaşılan örneklerden birkaçı şöyledir: 15 Kasım 1907'de zülvecheyn dairesi ile merasim dairesinde mevcut gümüş mangalların altına serilmek üzere 12 yuvarlak mangal muşambası ile 5 mangal bozması, Mefruşat İdaresinden istenmişti. Bu ihtiyaç 842 kuruş harcanarak giderilebilmiştir[782]. 11 Şubat 1911'de Beşiktaş Sarayı için acilen üç adet sarı pirinç mangal gönderilmesi Mefruşat İdaresine havale edilmişti. Bu mangallar 580 kuruş harcanarak tedarik edilmişti[783]. 7 Aralık 1911'de şehzadelerin odalarına mahsus mangaldan ikisinin ayakları kırık olduğundan tamir ettirilmesi istenmişti[784]. 4 Ocak 1913 tarihinde Beşiktaş Sarayı'nda bulunan büyük sarı mangalın mefruşat deposuna nakli ile onun yerine küçük sarı mangalın gönderilmesi istenmişti[785].

Resim 9: Dolmabahçe Sarayında Bulunan Bir Mangal

Milli Saraylar Isıtma Araçları Koleksiyonu, s.68-69.

c. Soğuğun Girişini Engelleyen Kumaş ve Halı ile İlgili Tefriş Talepleri

Kış mevsiminin yaklaşması üzerine pencere perdeleri, kapı perdeleri, halı, kaliçe, hasır, keçe ve benzerlerinin odaya döşenmesi ile ilgili taleplerle de karşılaşılırdı. 18 Aralık 1887'de Malta Istabl-ı Amiresinde padişahın atlarına bakan hademelerinin ikametlerine tahsis edilen iki odanın mefruşatı eskimişti. Kış mevsimi de geldiğinden gereken döşemelerin Mefruşat İdaresi tarafından yapılması istenmişti[786]. 29 Ekim 1895'te Istabl-ı Hümayun İdaresi odalarının hasırlarıyla kaliçeleri yoktu; ancak kış mevsimi yaklaştığından odalara hasır ile birlikte kaliçe döşenmesi istenmişti[787]. 6 Aralık 1896 tarihinde Dolmabahçe Sarayı saltanat kapıcılarının gece kaldıkları koğuşun keçesi, 'koltuk kapı'daki gece nöbetçilerine mahsus koğuşun da minderleri eskidiğinden "*eyyam-ı şitada bevvâbân-ı hümayun*

[782] HH.MFŞ, nr.43/76.
[783] HH.MFŞ, nr.47/13.
[784] HH.MFŞ, nr.49/8, 1. Belge, 24 Ts 1327.
[785] HH.MFŞ, nr. 50/64, 4. Belge.
[786] HH.MFŞ, nr.9/41.
[787] HH.MFŞ, nr.20/30, 2. Belge. 995 kuruş masrafla bu istek yerine getiriliyor.

hademeleri hastalanmakta olduklarından mezkûr eşyanın tecdidi hususuna müsaade buyurulması" şeklinde bir talepte bulunmuşlardı. İstek 1.300 kuruş masrafla yerine getirilmiştir[788]. 14 Ocak 1897'de Hazine-i Hümayun Dairesi ile dahilindeki dairelerin "*mevsim-i şitanın takribi hasebiyle kaliçelerinin emr-i tefrişi*" yapılmasından dolayı 225 kuruşluk masrafın ödenmesi istenmişti[789]. 27 Eylül 1911'de ise harem ağalarının ikamet ettikleri ağa koğuşuyla, seferli koğuşunun toplam 4 odasının hasırları eskimişti. Yaklaşan kış mevsimi sebebiyle koğuşlar soğuktan oturulmaz hâle geldiğinden buralara yeni hasır döşenmesi, pencerelerdeki muşamba perdelerin de değiştirilmesi, soğuktan korunmak için kapılara pamuk perdeler monte edilmesi ve kapı aralıkları ile sobaların konulduğu yerlere ateşten korunmak için kalın muşamba konulması talep edilmişti. İstenilen bu tefrişatın maliyeti 5.183 kuruşa çıkmıştı[790].

2. Yaza Hazırlık

Yaza hazırlık, kışın odalara döşenen halı, kaliçe vb. eşyalar ile sobaların kaldırılmasıyla başlar, yaz mevsimine uygun eşya talepleri ile devam ederdi. Kışlık eşyaların kaldırılması gibi işlerle vazifelendirilenler ise genelde yorgancılar ve çadırcılardı. Genelde saraylarda döşemeler kışın halılarla kaplanırken, yazın halılar hasırlarla değiştirilirdi[791]. Yaz mevsiminde hasır satın alınarak odasına döşenmesi talepleri olduğu gibi, daha ziyade, serili bulunan kaliçelerin depoya kaldırılması talepleri gündeme gelirdi. Çünkü kış mevsiminde genelde hasırların üzerine kaliçeler serilirdi. Kaliçelerin kaldırılması ile işler tamamlanıyordu. 30 Mayıs 1900 tarihine ait bir belgede, yaz mevsiminin gelmesiyle, her zamanki gibi, Hazine-i Hümayun, Hırka-i Saadet ve diğer dairelerdeki kaliçelerin kaldırılması için çalışan yorgancı ve çadırcılara, muhtemelen hizmet bedeli olarak topluca 240 kuruş ödendiğini görüyoruz[792]. Böylece yaz mevsimine ait işlem ve masrafların nasıl gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bununla da bağlantılı olarak kış nedeniyle kurulan sobaların yaz

---

[788] HH.MFŞ, nr.21/93.

[789] HH.MFŞ, nr.21/69, 1. Belge.

[790] HH.MFŞ, nr.48/60, 2. Belge. 1. Belge Keşif Defteridir.

[791] Melek Hanım, age, s.10. Hırka-i Saadet Dairesinin sofalarında bulunan ve yaz mevsimi nedeniyle kaldırılan halıların, kış mevsiminde yerlerine geri konulması gerekiyordu. Bu işin yapılması için gerektiği kadar yorgancının Mefruşat Müdüriyetinden gönderilmesi istenmişti (HH.MFŞ, nr.45/81, 27 Te 1325, Kethüda-yı Hazine-i Hümayun Edhem).

[792] HH.MFŞ, nr.26/41, 3. Belge.

gelince kaldırılması doğaldı; ancak bu konuda arşivde sobaların kaldırılmasıyla ilgili bir işlem veya taleple karşılaşmadık. O zaman, bu gibi işler resmî bir prosedür uygulanmadan, masraf da gerektirmediğinden, belki de sözlü olarak iletilmiş ve işleme konulmuş ya da sobalar dekoratif özellikleri dolayısıyla yerinden kaldırılmamış olabilir.

B. Belirli Dinî Günlerde Yapılanlar

Bazı özel dinî günlerde ve dönemlerde -Ramazan ayı ve Bayramı, Kurban Bayramı, Arife Günleri, kandiller, Surre zamanı vb. gibi- özel mefruşat isteklerinin olması ve bunların Mefruşat İdaresi tarafından yürütülmesi bir gelenek, sürekli yapılması gereken, alışkanlık hâline gelmişti. Hatta bu dönemlerde İdarenin işleri oldukça arttığından, mutat işler tehir edilerek dinî günlere müteallik düzenlemeler öne alınırdı[793]. Osmanlı sarayında, manevî yönden müstesna bir havası olan Ramazan ayı, kandiller, bayramlar faal ve eğlenceli geçerdi[794]. Ancak bu günlere ait tefrişat işlemlerinde, hem zamanda hem de işin güzel bir şekilde yerine getirilmesinde sıkıntı yaşanırdı. Bu gibi özel günlere ait (Kadir Gecesi, Berat Gecesi etkinlikleri gibi) teşrifat kısa bir süreliğine (o gün için, o gün akşamı için vb. gibi), ani ve hızlı yapılması gerektiğinden çoğu zaman çeşitli idari, mali sorunlarla karşılaşıyordu. Öncelikle bu işlemin tamamlanması için evrakın onay süreci daha uzun sürecektir. Bunun mali harcamalarında da sıkıntı yaşanacaktır. Daha da önemlisi bu işlemler ivedilikle yapılacağından dolayı da bihakkın olmayacaktır. İlgililer de bu sıkıntıların farkındadırlar[795].

Dinî günlerde tören salonları ve odalar temizlenir, gereken eşyalar tamir edilir veya yenilenir; o günün manevî havasına uygun olarak hazırlanırdı. Örneğin Kurban Bayramı'ndan önce tefriş işlerinin tamamlanması istenirdi[796]. 21 Mayıs 1888

---

[793] Örneğin 25 Ts 1315'te Başmusahip Cevâhir Ağa'nın dairesindeki iki odada bulunan beş şemsiye çok eskidiğinden değiştirilmesi talep edilmişti. İstenilen eşya 141 kuruş ile yapılabileceği konusunda hazırlanan keşif defteri, Mefruşat Müdürü Hacı Akif Bey'in "yaklaşan Ramazan ayı nedeniyle Mefruşat İdaresindeki işler arttığından bu gibi tefrişata bakılamayacağı gibi hazinenin durumu da göz önüne alınması" hususundaki notuyla Heyet-i İdareye müzakere edilmek üzere iletilmişti. Heyet-i İdare de Mefruşat müdürünün bu uyarılarını dikkate alarak Ramazan'dan sonra, uygun bir zamanda, bu talebin gereğinin yapılması konusunda bir karar almıştı (HH.MFŞ, nr. 26/11, 7. Belge).

[794] Ayşe Osmanoğlu, age, s.96; Şadiye Osmanoğlu, age, s.28.

[795] HH.MFŞ, nr. 27/17, 5. Belge.

[796] HH.MFŞ, nr.18/9, 10 Mayıs 1310.

tarihinde, Ramazan ayında Mabeyine gelecek olanlar için gereken sandalye ve saf hasırı 3.740 kuruş harcanarak vükela ile musahiban dairelerine döşenmişti. Bu tefrişin masrafları 3.000 kuruşu geçmesi üzerine padişahın onayına sunulması gerekirken, eşyalara acil ihtiyaç olmasından ve Ramazan ayının da yaklaşmasından evrak prosedürünün tamamlanması beklenmeden acilen Hazineden talep edilmiş ve dosya işleme konulmuştu[797]. Yine 30 Eylül 1908 tarihinde de, yaklaşan Ramazan-ı Şerif münasebetiyle Topkapı Sarayı'nda bazı yerlerdeki mefruşatın tamiri ve yenilenmesi gerekmişti. Bunun üzerine yapılacak tefrişatın Hereke Fabrikası ürünlerinden başka 7.156 kuruş masrafla mümkün olabileceği anlaşılmıştı. Ancak işin öneminden ve aciliyetinden, zamanın da yetersizliğinden tamir ve tefrişata bir taraftan da başlanılmıştı. Sonuçta gerçek masrafları içeren defterin de Hazine-i Hassaya takdimi gerektiğinden bu husus konusunda gerekli yerler bilgilendirilmişti[798]. 17 Ocak 1900 tarihinde, Ramazan ayının 15. gününde, Haremde yapılan Ramazan tefrişi ve hazırlıklarının bedeli olarak yorgancıların ücreti ve diğer masraflar için 460 kuruş ödenmiştir. Bu masrafın 400 kuruşu yorgancıya verilmiş; kalanının 40 kuruşu perdelerin temizliğine, 20 kuruşu da çivi, iplik esmanı için ödenmişti. 25 Temmuz 1912'de de, Ramazan'dan önce mabeyindeki avizeler 880 kuruş harcanarak tamir ettirilmiş, eksiklikleri tamamlanmış ve temizlettirilmişti[799]. 30 Ocak 1897'de Çit Kasrı elçi odasıyla bitişiğinde bulunan odaların duvar ve perde kumaşlarından lekelenmiş olanlarının tamir edilerek yenilenmesi, Kasrın büyük salonundan çıkan tül ve duk perdelerin de odalara Ramazandan evvel takılması gerekmişti. Bu tefrişat işi 2.837,85 kuruş masrafla yapılmıştı[800]. Yine 19 Aralık 1898'de, kandil-i şerife mahsus bulunan saf minderlerinin çoğu bozuk olduğundan kullanıma müsait değildi. Onların tamiri ve yenilenmesi işinin yerinde yaptırılması için iki terzi, bir yorgancı ve bir hallaç ile minderlere gerektiği kadar, ilave olunmak üzere 20 kıyye pamuğun Mefruşat İdaresinden gönderilmesi ve kandilden önce minderlerin yapılması istenmişti[801].

---

[797] HH.MFŞ, nr.8/30.
[798] HH.MFŞ, nr.45/51, 3. Belge.
[799] HH.MFŞ, nr.50/17, 3. Belge. Diğer bir belge için HH.MFŞ, nr.26/11, 14. Belge.
[800] Keşf defteri vardır. HH.MFŞ, nr.21/113, 2. Belge.
[801] HH.MFŞ, nr.24/75, 27. Belge.

Topkapı Sarayında bir Hırka-ı Saadet Dairesi bulunmaktadır. Burada, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra İstanbul'a getirilen ve sonradan başkaları da eklenen Mukaddes/Kutsal Emanetler muhafaza edilmektedir[802]. Osmanlı hanedanı da, muhtemelen Yavuz'dan beri, her Ramazan ayında, adeta dinî bir vecibe gibi, törenle Mukaddes Emanetleri ziyaretle tazimde bulunurlardı[803]. Ramazan ayının yaklaşmasıyla Topkapı Sarayı'ndaki kutsal emanetlerin korunduğu yerlerin tefrişat işleri gözden geçirilir; eksikliklerin bir an önce tamamlanması istenirdi. 16 Ekim 1900 tarihli bir belgede, Hazine-i Hümayun Kethüdası'nın böyle bir talebi olmuştu. Buna göre, Ramazan'ın yaklaşmasıyla Topkapı Sarayı'nda tefrişi gereken yerlerden Hırka-i Saadet Dairesi, Hazine-i Hümayun Dairesi ve diğer dairelerin mefruşatı incelenmiş; tamir edilmesi ve yenilenmesi gerekenlerin, tasarrufa riayet edilerek, bir keşif defteri hazırlanmıştı. Bunun sonucunda tefriş için 41.727 kuruş harcanacağı anlaşılmıştı. Bu tutarın 9.849 kuruşu Hereke Fabrikası ürünleri ile mefruşat deposundan alınan eşyaya; geri kalan 31.878 kuruş ise, piyasadan satın alınacak ürünlere ve ustalara nakit olarak ödenmesi için Hazine-i Hassadan Mefruşat İdaresine aktarılması istenmişti[804].

Sarayda Ramazan ayına mahsus bir başka gelenek de Huzur Dersleri'dir. Bu gelenek, Ramazanın ilk günlerden başlamak üzere, genelde sekiz ders olarak devam ederdi. Dersi verene 'mukarrir', dinleyenlere, katılanlara da 'muhatab' denilirdi. Bu derslere, sayıları değişmekle beraber devrin önemli âlimleri katılırdı. Dersler, padişahın huzurunda verildiği için buna "Huzur-ı Hümayun Dersleri" de denilirdi. Her dersin bitiminde padişah, dersi verene bir miktar atıyye ile "bohça" tabir edilen bir ikramda bulunurdu. Bohçanın içeriği ise değişmezdi. Bohçada bir top çuka, iki top kumaş ve bir tane lahor şal bulunurdu[805]. Bohçayı hazırlama görevi Mefruşat İdaresine aitti. Bu konu ile alakalı olarak bir belgede, 19 Eylül 1909 tarihinde Ramazan'ın yaklaşması sebebiyle, mabeyin müdürü, Mefruşat İdaresinden, ders verenlere (mukarrir efendilere) verilmesi "mutat olan" çuka, şal vesaireden ibaret

---

[802] Nebi Bozkurt-Doğan Yavaş, "Mukaddes Emanetler Dairesi", *TDVİA*, C.31, İstanbul 2006, s.111-114; Reşad Ekrem Koçu, *Topkapu Sarayı*, İstanbul, s.79-88.

[803] Şadiye Osmanoğlu, age, s.25; Leyla Saz, age, s.120-121.

[804] HH.MFŞ, nr. 27/17, 5. Belge.

[805] Tayyâr-zâde Atâ, *age,* C.I, s.314; Mehmet Zeki Pakalın, "Huzur Dersleri", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, MEB Yay., İstanbul 2004, s.860-865; Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 2003, s.201.

bulunan sekiz bohçanın hazırlanarak gönderilmesini istemişti. Bohçaların, 3.063 kuruş masrafla hazırlanmış olduğu keşif defterinden anlaşılmaktadır[806]. 16 Temmuz 1912'de de bohçalar 4.220 kuruş harcanarak hazırlanmıştı[807]. 6 Temmuz 1913'te ise 'huzur-ı hümayun dersi mukarriri efendiler için şal, kumaş ve çukayı içeren 8 takım üstüfe bohçanın "sinîn-i sabıka misillû" hazırlanarak Ramazandan önce saraya gönderilmesi talep edilmişti[808]. 12 Mayıs 1920'ye gelindiğinde, bohçaların hazırlanması için yapılan masraflar 35.100 kuruş tutmuştu.

Ramazan ayına mahsus bir başka dinî ibadet de teravih namazıdır. Ramazan ayında, sarayda, her zamankinden daha itina ile namazlar eda edilir, özellikle de teravih namazlarının kılınmasına önem verilirdi[809]. Şadiye Osmanoğlu, hatıralarında, Ramazan ayında her dairede birer imam, ikişer müezzin ve ikişer harem ağasının refakatiyle teravih namazı kılındığını dile getirir[810]. Doğal olarak, topluca kılınan namazlarda çokça seccadeye, saf halılarına ihtiyaç duyulurdu. Bunun için, Ramazan ayına mahsus olmak üzere, Mefruşat İdaresinden çok sayıda seccade talebi olurdu (Bir seccade örneği için bkz. Resim 10). 14 Ocak 1896'da, yaklaşan Ramazan ayında Külhancı Ağalar Koğuşu'nda teravih namazının edâ olunacağından, birkaç kez kaliçe gibi şeylerin tefrişi istenmişti. Ancak bunlar, İdarenin elinde hazır olmadığından verilmemişti. Bunun üzerine, yeniden yazılan talepte, teravih namazını eda için başka dairelerden de gelenler olduğunu, acilen 25 arşın (hem de !) Frenk kaliçesine zaruri olarak ihtiyaç duyulduğu dile getirilmişti. Bu acil istek kabul görmüş; 320 kuruşa kaliçe satın alınmıştı[811]. 25 Şubat 1899 tarihli bir belgede, padişaha mahsus olmak ve Ramazanda kullanılmak üzere uygun fiyatlı tiftik seccadenin hemen satın alınarak gönderilmesi seccadecibaşı tarafından İdareye bildirilmişti. Bu talepte istenen seccade 450 kuruşa satın alınmıştı[812]. 28 Kasım 1898 tarihinde, Serseccadeci, Ramazan ayı yaklaştığından sadece bu aya mahsus olmak üzere, "eskisi gibi" 48

[806] HH.MFŞ, nr.45/77, 2. Belge.
[807] HH.MFŞ, 29/103, 1. ve 2. Belge.
[808] HH.MFŞ, nr.51/49, 2. Belge.
[809] Ünüvar, age, s.105.
[810] Şadiye Osmanoğlu, *age*, s.24-25.
[811] HH.MFŞ, nr.21/15.
[812] HH.MFŞ, nr.24/58.

seccadenin (Bkz. Tablo 20) gönderilmesini talep etmiş, seccadeler toplamda 6.921 kuruşa satın alınmıştı[813].

Tablo 20: *Ramazan Gelince Mefruşat İdaresinden İstenen Seccadeler*	
Sayısı	Cinsi
5 adet	İşlemesi ve saçağı beyaz ipekten mamul seccade (şehzadelere mahsus)
15	Arakiye sırmalı seccade
15	Arakiye adi seccade
5	Kırşehir mamulatından halı seccade
3	Huzura serilmek üzere kırmızı çukadan mamul saf seccadesi
5	Battal amerikan bohçası

Ramazanda istenen seccadelerin maliyetleri belli olduğu gibi, bazen bunların özelliklerinin de belirtildiği çok sayıda belge bulunmaktadır. Ancak burada gerek talep edilen seccadeleri gerekse bunların özellikleri ile ilgili bilgilere girmeyeceğiz[814].

Resim 10: Osmanlı Sarayında Kullanılan Bir Seccade ve Ayaklığı[815]

Surre Alayı'nın[816] hazırlık aşamasında Mefruşat İdaresine bazı görevler verilirdi. Örneğin, 6 Temmuz 1913'te Surre zamanı gelirken "mahmil-i şerifin[817]

[813] HH.MFŞ, nr.24/53, 2. Belge.

[814] HH.MFŞ, nr.48/23, 2. Belge. HH.MFŞ, nr. 37/11. HH.MFŞ, nr. 27/55, 2. Belge. HH.MFŞ, nr. 28/38.

[815] Envanter No: 39/510. *Saray Koleksiyonları Müzesi*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2011, s.114-115.

[816] Yusuf Sarınay (Proje Yöneticisi), *Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2010.

tezyini" için ustufa (ipekli kumaş), toplu iğne vs. malzemeler eskisi gibi istenmişti[818]. 23 Haziran 1914'te de, Mabeyin müdürü "*Surre-i hümayunun zaman-ı inhacı takrib eylediğinden mahmel-i şerifin tezyini için sevâbıkı misillü ustufa ve toplu iğne irsali hususunun icap edenlere havale buyurulması*"nı istemişti. Bunun üzerine 145 arşın farklı fiyatlarda ustufa 1.110 kuruşa satın alınmıştı[819]. Sarayda öğretmenlik yapan Safiye Ünüvar Sarayda mahmil-i şerif ile ilgili şahit olduğu olayı şöyle izah eder:

> Saray hatıraları arasında cidden şayan-ı dikkat olanlardan biri de Mahmil-i Şerif'in hazırlanması keyfiyetidir. Surre Alayı denen bu alay büyük merasimle yapılırdı. Mekke-i Mükerreme'ye Beytullah'a gidecek olan Kâbe Örtüsü "Mahmil-i Şerif"in hazırlanma ve nakil işi arz ettiği hususiyetleri itibariyle temaşaya ve dikkate değer mahiyettedir. Şaban'ın 14. günü Harem-i Hümayun'da, padişah bulunduğu daireye bakan pencerenin önüne büyük bir masa konur, bu masanın üzerine kıymetli bir örtü örtülürdü.
>
> Evvela kızlar ağası, baş imam, surre emini mabeyn erkânından bazı zevat ve muteber ağalar tekbir getirerek Mahmil-i Şerif'i bu masanın üzerine koyarlar, bu suretle Mahmil-i Şerif, Harem-i Hümayun'a teslim edilmiş olurdu. Erkekler gittikten sonra birinci ve ikinci kâtip hanımlar gelerek Mahmil-i Şerife yakın bir yere otururlar ve hatm-i şerife başlarlardı. Bir taraftan Kur'an-ı Kerim, öte taraftan da genç saraylılar başlarında ipekli başörtüleri ile üç basamaklı merdivene çıkıp Mahmil-i Şerif'i ustufa denen simli kumaşla kaplarlar, kumaşı birbirine raptetmek için hususi surette yapılan gümüş toplu iğneler kullanırlar ve bütün bu iş esnasında daima tekbir getirirlerdi. Bu kumaşlar top hâlinde padişah, veliahd, bazı şehzadeler ve sultanlardan, Valide Sultan'la Valide Paşa'dan (Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın annesine Valide Paşa denilirdi) hediye olarak gönderilirdi. Evvela zat-ı şahanenin kumaşı en üst kısma, sonra diğer kumaşlar sırası ile Mahmil'-i Şerife sarılırdı[820].
>
> ……. …..
>
> Üsküdar caddelerini takiben alay, 'Paşa Kapısı'na kadar giderdi. Orda evvelce konan ustufalar yine tekbirlerle kaldırılır, bir sandığın içine konarak hazine vekili olan zat tarafından Topkapı Sarayı'na naklolunurdu[821].

Bu açıklamaya göre mahmil-i şerifin süslenmesi için padişahın, veliahtın, şehzadelerin, sultanların, valide sultanın kendi ustufalarını hediye ettiğini belirtse de bu ustufalar Mefruşat İdaresi'ne tedarik ettirilen ustufalar olmalıdır. Mahmil-i Şerifin böylece tezyin edilerek İstanbul'da dolaştırılmasından sonra yola çıkılacağında bu

---

[817] Mahmil-i Şerif: Haremeyne sürre adıyla gönderilen para ve hediyelerin yükletildiği vasıta. (Devellioğlu, age, s.568).

[818] HH.MFŞ, nr.51/50, 2. Belge; 1. Belge keşf defteridir.

[819] HH.MFŞ, nr.52/78.

[820] Ünüvar, age, s.106.

[821] Ünüvar, age, s.107.

ustufalar sandığa konularak Topkapı Sarayı'na muhtemelen de Hazine-i Hümayun'a kaldırılırdı.

23 Şubat 1903'te surre için gereken has sırmalı keseler eskidiğinden bunların yenileri ve şamdanların altına konulan tablalar Mefruşat İdaresince yaptırılmıştı[822]. 29 Temmuz 1911'de Surre-i Hümayun minderlerinin taşınmasında kullanılan bohçaların eskimesi üzerine de 5 arşın boyu ve eninde 6 adet kirpas kumaşından bohça yapılması da İdareye iletilmişti[823].

Burada görülüyor ki, Mefruşat İdaresi, padişahın bulunduğu mekânları tazim etmek maksadıyla oluşturulmuşken, görev alanı gittikçe genişleyen bir birim, bir kurum haline gelmiştir.

IV. MEFRUŞAT İDARESİNİN BELİRLİ ŞAHISLARA GÖREVİ NEDENİYLE VERDİĞİ MUTAT EŞYALAR

Mefruşat İdaresinin görevleri arasında, sarayda güvenliği sağlayan nöbetçilere/tüfenkçilere yatacak eşyaları temin ederek göndermek de bulunmaktaydı. Tüfenkçilere genelde minder, yatak, şiltesi ile birlikte karyola ve yatak takımı verilirdi[824]. Bunların yanı sıra yastık, yorgan, gecelik entari, dolap vs. gibi eşyaların verildiği de olurdu. Örneğin 20 Mart 1888 tarihinde Zülvecheyn bahçesinde bulunan yeni dairenin nöbet yerlerine tayin edilen dört tüfenkçi ve bir harem ağası için gereken beş takım yatak ile beş adet dolap ve altı takım gecelik talebi, 4.443 kuruş masraf yapılarak karşılanmıştı[825]. 14 Eylül 1888'de, yine Zülvecheyn bahçesinde, yeni daire nöbet yerine tayin edilen Tüfenkçi Ağa'ya daimi surette verilmek üzere geceliği ile birlikte bir takım yatak ve bir adet dolabın "emsali misillû" Mefruşat İdaresinden üretilerek hızlıca gönderilmesi istenmişti[826]. 8 Aralık 1890'da Tüfenkçi Mehmed Derviş Ağa için gereken bir demir karyola, iki şilte, iki yastık, iki yorgan ve bir yatak çarşafının Mefruşat İdaresi marifetiyle "*emsali misillû*" tedarik edilerek

[822] HH.MFŞ, nr.31/71, bütün ekleri.
[823] HH.MFŞ, nr.48/19, 6. Belge.
[824] HH.MFŞ, nr.29/24, 16 Temmuz 1318.
[825] HH.MFŞ, nr.9/39.
[826] HH.MFŞ, nr.10/5.

gönderilmesi gerekmişti[827]. Yine 18 Ağustos 1895'te "*tüfengiyan-ı hazret-i şehriyari silkine kabul ve kaydedilen Bosnalı Aziz Efendi*" için gereken çeşitli eşyaların "*emsali misillû imal ve tedarik ettirilmek üzere*" lazım gelenlere haber verilmesi istenmişti. Bu eşyalar; çarşafıyla 1 yatak, 1 yorgan, 2 yastık, 1 karyoladır. Bir takım elbise ve bir çift kundura ise Ceyb-i Hümayundan verilmiştir[828]. 16 Ekim 1898 tarihinde ise tüfenkçi bölüğü miralayı, tüfengçiyan silkine dâhil edilen çavuşlar için minderiyle birlikte 25 adet demir karyolanın aynı günün akşamına kadar yetiştirilmesini istemişti[829].

II. Meşrutiyetten sonra padişah yaverliği mesleğine girenler için de bazı eşyalar verilmişti. 20 Mayıs 1909'da padişah yaverlerine mahsus olmak üzere talep edilen 4 robdöşambr ile 8 gecelik entarisi Mefruşat İdaresi tarafından 1.530 kuruşa satın alınmıştı[830]. 18 Ekim 1911'de yaveran silkine giren Miralay Hafız İbrahim Bey için Mefruşat İdaresinden şunlar istenmişti: elbise dolabı, parçaları ile birlikte karyola, yatak, gecelik, robdöşambr vs.. Talep edilen eşya 1.878 kuruş harcanarak satın alınmıştı[831]. 15 Ağustos 1913 tarihinde padişah yaverliğine kabul edilen Kaymakam Ömer Faik, Binbaşı Hamdi ve Mülazım Mazhar Beyefendilerin yatak dairelerinde giymeleri için Mefruşat İdaresinin 8 entari, en büyük numara 4 çift terlik, 3 robdöşambr satın alınarak göndermeliydi[832].

Harem ağalığı mesleğine girenlere de Mefruşat İdaresinden bazı eşyalar verilirdi. Bu bağlamda 9 Haziran 1875 tarihinde Harem ağavat silkine yeni kaydedilen Abdüllatif Ağa'ya "emsalleri misillû" yatak ve elbiselerin gönderilmesi talep edilmişti[833]. 27 Ocak 1875'te de iki kişinin ağavat mesleğine girmesi üzerine, Mefruşat İdaresinden "emsali misillû" yatak ve elbiselerin gönderilmesi gerekmişti[834]. 11 Ocak 1889'da harem ağalarından Beşir ve Cevahir Ağalara emsali misillû birer kat elbise ile birer kat yatağın temin edilerek gönderilmesi gerekmişti.

---

[827] HH.MFŞ, nr. 13/45.
[828] HH.MFŞ, nr.19/42.
[829] HH.MFŞ, nr.24/33, 4 Te 1314.
[830] HH.MFŞ, nr.45/70, 6. Belge. Faturalar için bkz. 1. ve 4. Belge.
[831] HH.MFŞ, nr.48/52, 2. Belge, 5 Te 1327.
[832] HH.MFŞ, nr.51/44, 1. ve 2. Belge.
[833] HH.MFŞ, nr.2/70.
[834] HH.MFŞ, nr.3/6, 15 Ks 1290.

Ancak iki takım elbiseden başka sermuhasip ile musahib-i saniye ve diğer ağavata da 5 takım elbise (bu kişiler tarafından seçilen çukadan bir redingot ve iki pantolon) yaptırılması bu siparişe eklenmişti. Bu nedenle sipariş edilen 7 takım elbise tutarı (Terzi Karabet ve arkadaşına diktirilecekti) 7.140 kuruş; iki kişi için iki takım yatak 1.000 kuruş, toplamda ise 8.140 kuruş masraf yapılmıştı[835]. 10 Haziran 1889'da harem ağalığı silkine giren Cevher Ağa'ya da birtakım eşyalar gerekmişti. Bunlar; 1 yatak, 2 şilte, çarşafıyla 2 yorgan, 3 yastık, 1 yatak bağı, 1 hırkasıyla gecelik entarisi, 1 terlik, 1 gecelik fes, 1 karyola, 1 dolap ve odanın tefrişiydi[836].

Tablo 21: Bazı Harem Ağasına Mefruşattan Gönderilmesi İstenen Eşyalar	
Edhem Ağa için	Mesud Ağa için
2 şilte	2 şilte
2 yorgan	2 yorgan
3 yastık	3 yastık
1 çarşaf	1 çarşaf
1 yastık örtüsü	1 yastık örtüsü
1 gecelik entari maa-hırka	1 gecelik entari maa-hırka
1 bel kuşağı	1 bel kuşağı
1 başlıklı içi kırmızı çukalı aba yağmurluk	1 başlıklı içi kırmızı çukalı aba yağmurluk

15 Eylül 1889'da harem ağalığı vazifesi verilen Mesud ve Edhem Ağalar için Tablo 21'deki eşyaların Hazine-i Hassa tarafından üretilerek veya satın alınarak gönderilmesi talep edilmişti. Ancak bu eşyaların içinde yer alan yağmurluk daha önceden kimseye verilmemişti. Bundan dolayı yağmurluk dışında bütün eşyaların Mefruşat İdaresi tarafından temin edilmesi gerekmişti[837]. 15 Eylül 1890'da harem ağavatı silkine tayin edilen Selim Ağa'ya gereken minderi ile birlikte bir demir karyola, iki pamuk şilte, bir fanila battaniye, iki çarşaf, iki yastık örtüsü, hırkası ile birlikte bir gecelik entari, hırkası ile birlikte bir fanila entari, bir terlik Mefruşat İdaresinden verilmişti[838]. Yine Rasim Ağa'ya da bu bağlamda 5 Eylül 1900 tarihinde 2 şilte, 2 yorgan, 3 yastık, 1 karyola, 1 yatak bağının "emsali misillû" verilmesi Darüssaadetüşşerife Ağası tarafından talep edilmişti[839].

[835] HH.MFŞ, nr.10/26.
[836] HH.MFŞ, nr.12/14, 1. Belge.
[837] HH.MFŞ, nr.12/33.
[838] HH.MFŞ, nr.13/43, 2. Belge, 3 Eylül 1306.
[839] HH.MFŞ, nr.26/92, 5. Belge, 23 Ağustos 1316.

Musahipliğe atananlara da Mefruşat İdaresinden birtakım eşyalar verilirdi. 9 Kasım 1890'da musahipliğe atanan Said Ağa için; geceliği ile birlikte bir takım yatak ve bir silme dolabın "emsali misillû" Hazine-i Hassadan imal edilerek gönderilmesi Sermuhasip Cevher Ağa tarafından ilgililere bildirilmişti. Yine Musahibden Said Ağa bu sefer 17 Ocak 1891'de somya ile birlikte bir karyolanın Mefruşat İdaresinden hızlı bir şekilde tedarik edilerek gönderilmesini istemişti. Yapılan araştırmada ağanın karyola ve somyası olmadığı anlaşıldığından, "emsali misillû" bir karyola ile bir somya Mefruşat İdaresinden gönderilmişti[840].

Saray doktorluğuna tayin edilenlerin de Mefruşat İdaresinden bazı talepleri olurdu. Örneğin 25 Şubat 1908'de saray doktorluğu mesleğine giren Nazif Beyin odasının Mefruşat İdaresince tefrişi için ilgililere haber verilmesi gerekmişti. Talep üzerine 981,75 kuruş harcanarak tefriş tamamlanmıştı.[841].

20 Eylül 1900'de, Enderun hademeliği mesleğine kabul edilen Çerkez Kadri ve Şükrü Efendiler için de şunlar istenmişti: 2 demir karyola, 4 yatak şiltesi, 4 yatak çarşafı, 4 baş yastığı, 4 yorgan, 2 karyola puşidesi, 4 gecelik entari maa-hırka, 2 takım çamaşır: 4 gömlek, 4 don; 2 takım elbise, pantolon, yelek; 2 çift terlik, 2 çift fotin, kundura; 2 hamam tası, 8 yemek ve abdest havlusu, 4 mintân, 4 çift çorap, 2 püsküllü fes[842].

Polis Müdüriyyet-i Umumiyesince 15 Ocak 1913'te sarayda görevlendirilen polislerden Mustafaoğlu İskender Efendi'ye ve Süleymanoğlu Mehmed Rasim Efendi'ye "emsali misillû" karyola ve yatak gönderilmesi Mefruşat İdaresine bildirilmişti[843].

Özetle Mefruşat İdaresinin giderek genişleyen görev alanının bir göstergesi de yukarıda sayılan uygulamalardır.

---

[840] HH.MFŞ, nr. 13/45 ve Ekleri.
[841] HH.MFŞ, nr.44/35, 2. Belge. 1. Belge Keşif defteridir.
[842] HH.MFŞ, nr.26/92, 1. Ve 10. Belge, 7 Eylül 1316.
[843] HH.MFŞ, nr.50/46, 2. Belge.

V. İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN SONRA MEFRUŞAT İDARESİNE TEFRİŞ DIŞINDA VERİLEN İŞLER

A. Mefruşat İdaresinden Elbise ve Ayakkabı İstenmesi

Mefruşat İdaresinden elbise ve ayakkabı taleblerini nasıl yerine getirebildiğini izah edebilmek için öncelikle Debboy (Depo) İdaresiyle ilişkilerini ele almak gerekmektedir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere Debboy İdaresi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kalemleri ve muamelatı karıştırılmadan müdürlüğü birleştirilmişti. Bu tür bir birleşme 1885 tarihli talimarname ile II. Abdülhamid döneminde de kısa süre de olsa uygulanmıştı. Bu süreçte Mefruşat Müdürü, Mefruşat ve Debboy Müdürü olarak anılmaya başlanmıştır. Ne kadar müdürleri tek ise de mefruşat ve debboy işleri ayrı kâtipler ve kalemler tarafından yürütülmekteydi. Bu nedenle II. Meşrutiyet'le birlikte Debboy İdaresine ait işlemler ve bazı işler Mefruşat İdaresine havale ediliyordu. Böylece gerek Mefruşat İdaresi için gerekse Debboy İdaresi için piyasadan toptan yapılan eşya alımlarında Mefruşat ve Debboy Müdürü bizzat görev yapıyordu. Bu bağlamda, aslında debboy müdürüne verilen, aynı zamanda mefruşat müdürü de olan kişilerin yapmakla yükümlü olduğu işler arasına, sarayda görev yapan belli memurlara üniforma ve ayakkabı tedariki de girdi. Bu iş için yapılan masraflar da debboy icmallerine kaydedilir, Debboy İdaresinden genelde şunlar istenirdi: her çeşit bakır kap kacak, züccaciye, meşrubat takımı, temizlik malzemesi, defter, kırtasiye malzemesi, sofra takımı, ayakkabı, fes, elbise, bahçe malzemeleri[844]. Ancak istisnai olarak, sadece belirli şahıslara, eskiden alışıldığı gibi Mefruşat İdaresinden, çoğunlukla özel odasında uyumak için, gereken elbiselerin istendiğini de önceki bölümlerden biliyoruz. Bunlarla ile ilgili belgelere örnek olarak; 25 Eylül 1887'de, bir maiyet çavuşu için parçaları (fesi, kundurası) ile birlikte bir takım maiyyet çavuşu elbisesi, iki kat çamaşır ve parçaları ile birlikte bir yatak takımı Mefruşat İdaresi tarafından temin edilmişti[845]. 4 Ocak 1907'de Mefruşat ve Hereke Fabrikasında çalışanlardan bazıları (Bkz. Tablo 22) daima yağmurlu ve karlı havalarda çalıştıklarından her biri için bir yağmurluk talebi üzerine, gerekenler

[844] HH.MFŞ, nr.56/3, 1. Belge.
[845] HH.MFŞ, nr. 58/22.

Debboy İdaresi tarafından piyasadan satın alınmıştı[846]. 26 Aralık 1907'de harem dairesi için örneğine göre 40 önlük Mefruşat İdaresinden istenmişti[847]. 7 Mart 1908'de Seresvabi İlyas Beyefendi padişah için 18 parçadan oluşan 12 hamam takımının imal ettirilmesini talep etmişti. Sonradan bunlardan üçünün acilen gönderilmesinin bildirilmesi üzerine Mefruşat İdaresi, hamam takımının biri 530 kuruştan, 3 takımı 1.590 kuruşa peşin satın alarak hemen esvab odasına göndermişti[848].

Tablo 22: *Yağmurluk Verilen Mefruşat İdaresi ve Hereke Fabrikasında Çalışanlar*

Mefruşat İdaresi Müstahdemi	**Hereke Fabrikası Müstahdemi**
1 Odacı Fehmi Efendi	1 Kapı çukadarı İbrahim Ağa
1 Hademe Hüsnü Ağa	1 Korucu Hacı Ali Ağa
1 Hademe Ömer Ağa	1 Korucu Küçük Ali Ağa
1 Hademe Osman Çavuş	1 Korucu Ömer Ağa
1 Hademe Ahmet Ağa	1 Korucu Mehmet Çavuş
1 Hademe Hacı Mehmet Ağa	1 Korucu Şaban Ağa
1 Arabacı Hüsnü Ağa	1 Korucu Recep Ağa
1 Arabacı Ahmet Ağa	1 İsmail Efendi
1 Arabacı Halil Ağa	1 Mağaza bekçisi Mahmud Ağa
1 Arabacı diğer Ahmet Ağa	Toplam 9
Toplam 10 kişi	

22 Nisan 1908'de Istabl-ı Amire'deki atların ve faytonların hademelerinin alaylık Osmanî elbiselerinin şalvarlarının tamiri talep edilir (20 adet). Ancak bu elbiselerin tamir edilemeyecek derecede eskimesi nedeniyle 26 adet yeni şalvarın yaptırılması Debboy İdaresine havale edilmişti. Debboy Kalemi Müdürü elbiselerin takım olmasından dolayı sadece şalvarlarının yaptırılmasının çok da faydalı olmayacağını beyan etmesi üzerine Heyet-i İdare şu kararı alır: Esasen elbiseler Mefruşat İdaresi tarafından imal ettirilmekteydi. Bu yüzden gereken şalvarların da orası tarafından imal ettirilmesi gerekiyordu. Mefruşat İdaresi, 20 adet şalvarı 2.600 kuruş harcayarak tamir ettirir[849].

28 Aralık 1910 tarihinde Kadınefendiler (padişahın hanımları) için üç takım elbiseye sırma işlettirilir. Bunun için de Mefruşat İdaresi tarafından 4.002,50 kuruşluk masraf edilir[850]. Mefruşat İdaresinden Seryaverin 1911'de 4 yüz havlusu, terlik, iki gecelik entari, dört robdöşambr telebi sonucu, istenilenler 1.286 kuruşa

[846] HH.MFŞ, nr.40/65, 2. Belge.
[847] HH.MFŞ, nr.43/70, 13 Ke 1323, Serkurena.
[848] HH.MFŞ, nr.44/54, 11. Belge.
[849] HH.MFŞ, nr.45/35, 3. Belge.
[850] HH.MFŞ, nr.46/69.

satın alınır[851]. 11 Şubat 1920'de Istabl-ı Amire'deki yaralı hayvanların bakımları esnasında baytarlar için gereken ameliyat önlüğü/vizite gömleği de Mefruşat İdaresinden talep edilir[852].

5 Mart 1923'te halife tarafından bekçiler için belirlenecek tarzda, yerli kumaştan yeknesak elbise üretilmesi istenmiştir. Bunun için Fehmi Bey'den kumaş da alınır, Konu, Hazine-i Hassa Heyet-i İdaresinde müzakere edilirken elbiselerin diktirilmesinin Mefruşat İdaresine havale edilmesine karar verilir[853]. 25 Mart 1923'te eskiden beri Mabeyin ve Hazine-i Hassa Memurlarına iki senede bir, tutarı 6.000 kuruşu geçmemek şartıyla birinci sınıftan birer çift fotin kundura ile birer takım elbise verilir yahut isteğe göre, ona bedel paranın ödemesi yapılırdı. 1922 yılında bu işler için 266.900 kuruş harcanmıştı. Ancak bu dönemde saltanat kaldırılarak Sultan Vahideddin sınırdışı edilmişti. Saray memurlarına bu eşyaların verilip verilmediğine dair ise belgeler yoktu. Herhangi bir suistimale sebep olunup olunmadığının anlaşılması için esvapçıbaşıya başvurulmak istenmişti. Çünkü memurlara elbise ve ayakkabı üretilmesi ya da bedelinin ödenmesi ile esvapçıbaşı ilgileniyordu. Ancak o da, devrik sultanla birlikte ülkeyi terk etmişti. Bu elbise ve ayakkabı ya da bedellerinin sahipleri tarafından alınıp alınmadığına dair muhasebede de kayıt yoktu. Bu işin arkasının aranılması gerekiyorsa da Mefruşat Müdürü Cemil Beyefendi'ye 15 Eylül 1923'te sonlandırılması iletilmişti. Bu işlerle uğraşarak vakit kaybetmek yerine mabeyin ve hazine-i hassadaki 51 memura elbise ve ayakkabı verilmesi gerekiyordu[854].

30 Nisan 1923'te önceden kundura verilmeyen bazı bendegân, memurin ve müstahdemin için 31 çift kundura yapılarak gönderilmesi telep edilir. Hazırlanan dosyada, o zamana kadar bu ayakkabıları yapan kunduracı Tahsin Efendi'nin, bu ayakkabıları da çiftinin yediyüzer kuruştan yapmasına prensipte anlaşılmış olsa da, bir numunesinin Hazine-i Hassa Heyet-i İdaresine gönderilmesi gerekmişti. Ayrıca Heyet-i İdare, Mefruşat İdaresinden "*bu paraların bütçede karşılığı var mıdır, bunların alınması için söz verilmiş mi, sonradan münakasa da yapılması gerekeceği*"

[851] HH.MFŞ, nr.48/48, 2. Belge.
[852] HH.MFŞ, nr.56/5.
[853] HH.MFŞ, nr.57/14, 5. Belge.
[854] Bu kişiler için bkz. HH.MFŞ, nr.57/24, 29. Belge.

gibi hususları ayakkabıcıya iletmesini bildirmişti. Yeniden pazarlık yapılıp indirim kabul edildiğinde kesin karar verilecekti[855].

25 Haziran 1923'te sekbanlıktan kapıcılığa tayin edilen Mustafa Ağa'ya kapıcı forması verilmesi talep edilir. Ancak bu kapıcı elbisesi debboyda bulunmamaktadır. Eğer Heyet-i İdare izin verirse bir kapıcı forması diktirilecekti. Ancak Dolmabahçe Sarayı bekçileri ve kapıcıları için ihtiyaç duyulan formaların saray terzilerine yaptırtılması uygun değildi. Ne kadar formaya ihtiyaç varsa miktarı ve özellikleri belirlenerek ve bir de örnek gönderilerek satın alınması ya da diktirilmesi için gerekli teklif ve pazarlıklar yapılmalıydı. Ancak bütçe kararlaştırılana kadar bu belgelerin saklanmasına karar verilmişti[856]. Mefruşat ve Debboy Müdürü, 2 Temmuz 1923 tarihinde Galata'daki bir mağazanın bazı eşya ve elbiselerin fiyatlarında indirim yapması üzerine, neftî çukadan Istabl-ı Amiredeki arabacıların giydiklerine benzer bir setre ve bir pantolondan oluşan elbisenin her takımı ikibiner kuruşa satın alınabileceği bildirmişti. Eğer bundan 12 takım alınırsa toplam bedeli dört veya beş taksite de bölünebilecekti. Bu fiyata elbiselerin bir daha alınamayacağı beyanıyla, gerektiğinde kullanılmak üzere fazlası debboyda saklanmak üzere, uygun miktarda elbisenin satın alınması için Hazine-i Hassa Müdür-i Umumisinden izin istenmişti. Böylece, her ay bir elbise için 600 kuruş verilmek şartıyla 12 takım elbisenin alınmasına izin verilmişti[857].

B. Diğer Vazifeler

Mefruşat İdaresi, padişahlık makamına ait alanların tefrişi ihtiyacından yola çıkarak kısa sürede çok geniş bir görev alanına yayılacak kadar önemli bir kurum hâline gelmişti. Öyle ki, kendisine verilen görevleri kategorize ederek görev alanını belirlemeye çalışırken, belli bir gruba dahil edilemeyen işlerle de karşılaşılmıştır.

Bunlardan birisi, saraya elektrik döşenmesidir; elektrik işleriyle de Mefruşat İdaresinin ilgilendiğini görüyoruz. Saraya ilk defa elektrik döşenmesi 20. yüzyılın ilk

---

[855] HH.MFŞ, nr.57/14, 8. Belge. Bu konu ile alakalı başka belgeler için bkz. HH.MFŞ, nr.57/14, 4. ve 6. Belge.
[856] HH.MFŞ, nr.57/14, 10. Belge. bu konuda başka belgeler için bkz. HH.MFŞ, nr.57/14, 7. Belge.
[857] HH.MFŞ, nr.57/25, 10. Belge.

çeyreğindedir[858]. 1909 yılından itibaren Osmanlı saraylarına elektrik döşenmeye başlasa da bu döneme ait arşiv vesikalarına ulaşılamadığından burada elektrik işleri ile ilgili olarak ulaşabildiğimiz 1923 tarihli belgelerden yola çıkarak bilgi verilecektir. Saraya elektrik döşenmesinden önce aydınlatmada geleneksel mumlu şamdanlar, kandiller, fenerler kullanılmıştır. Bunların yanında aydınlatmada modern bir yöntem olan havagazı, 1856'dan sonra ilk defa Dolmabahçe Sarayı'nda kullanılmaya başlanmıştır. Bu iş için de gazhaneler kurulmuş, havagazlı aydınlatma araçları için saraylar, havagazı borularıyla donatılmıştır[859]. Havagazı paraçullarının üzerine madeni kağıt/ateş kağıdı döşenmesi ile de 23 Haziran 1913'te Mefruşat İdaresi ilgilenmiştir. Mefruşat İdaresi, bu işi 2.285 kuruşa Hazarossian Mağazasından aldığı eşyalarla yaptırmıştı[860]. 18 Haziran 1923'te Beylerbeyi Sarayının havagazı borularının sökülerek kaldırılmasını, 31 liraya (3.500 kuruş) Mefruşat ve Debboy Müdürü yaptırır[861]. 29 Nisan 1923 tarihinde Mefruşat İdaresi Elektrik Mühendisi Burhaneddin ve Mimar Nuri Beyleri, elektrik deposunun miktarının tespiti için görevlendirilir. 3 Mayıs 1923'te kararlaştırılan günde gereken işlemin yapılmadığı anlaşıldığında mühendisler işin biran önce yapılması için uyarılırlar[862]. 18 Temmuz 1923'te ise sarayın elektrik tesisatının her 15 günde bir kontrol edilerek bir arıza meydana gelip gelmediğinin raporla bildirilmesi kabul edilmişti. Ayrıca bir buçuk aydan beri görevine devam etmeyen Elektrik Mühendisi Süleyman Bey hakkında da Mefruşat İdaresi gereken işlemleri başlatmıştı. Buna göre onun 2.000 kuruşluk maaşının 1.000 kuruşu kesilerek diğer bir mühendis Burhaneddin Bey'in maaşına ilave edilmişti. Süleyman Bey'e de vazifesini yapması için gereken uyarılar yapılmıştı[863]. 26 Ağustos 1923'te Ömer Faruk Efendi'nin Rumeli Hisarı'ndaki

---

[858] II. Abdülhamid, saraya elektrik döşenmesine yangınlara sebep olacağından sıcak bakmamıştır Bkz. Candan Sezgin, *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*, TBMM Milli Saraylar Yay., Ankara 2004, s.68; Uşaklıgil, age, s.632-633.

[859] Dolmabahçe Sarayı inşa edilirken Avrupadaki saraylar gibi modern tarzda aydınlatılması istenmiş ve bunun için Sarayın yakınına, 1855 tarihinde İstanbul'un ilk gazhanesi olan Dolmabahçe Gazhanesi kurulmuştur. Beylerbeyi Sarayı'nın aydınlatılması için de 1862'de Kuzguncuk Gazhanesinin yapımına başlanmış, 1865 tarihinde tamamlanmıştır. Bkz. Naziye Özdemir, *Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimi (1900-1938)*, Yay.Haz.: Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara 2012, s.29; Sezgin, age, s.65-67.

[860] HH.MFŞ, nr.51/37, 2. Belge.

[861] HH.MFŞ, nr.57/25, 6. Belge.

[862] HH.MFŞ, nr.57/23, 14. Belge.

[863] HH.MFŞ, nr.57/22, 22. Belge.

sahilhanesine elektrik tesisatı, yaklaşık 100.000 kuruşa, bir şirket tarafından döşenmişti. Bu paranın ödemesi noktasında şirketle her ay 5.000 kuruş verilmesi şartıyla anlaşılır. Ancak bu meblağ zamanında ödenmediğinden gereken ödemenin yapılması için Mefruşat Müdürü, Hazine-i Hassa Müdüriyet-i Umumiyesinden izin ister[864].

Sarayda telefon tesisatının kurulmasından sonra telefonla ilgili işler de Mefruşat İdaresine verilir[865]. Telefon işleri ile ilgilenen memurlar da Mefruşat Müdüriyetine bağlı bulunurlar[866]. Saray için alınan telefon hatlarına ait mukavelenameler de Mefruşat Müdürü Cemil Beyefendi tarafından imzalandığından, hatlar onun üzerine açılırdı. 11 Mayıs 1923'te bazı telefonların 50.000 kuruşa yaklaşan ödenmeyen ücretleri, sorun olmaya başlar[867]. Bu dönemde Yıldız Sarayındaki mefruşat odasına da bir telefon verilmişti ve numarası 2150 idi. Telefon bozulduğunda 250 kuruş harcanarak tamir ettirilmişti[868].

Bazı adi vakaların soruşturulmasında ya da dilekçe sahiplerinin beyanlarının doğruluğunun tahkik edilmesinde Mefruşat Müdürü Cemil Efendi'ye görev verildiğini görüyoruz. Örneğin 19 Mayıs 1923 günü Şehzade Seyfettin Efendi'nin ciddi rahatsızlığından dolayı Istabl-ı Amireden bir at alındığı, hazine nöbetçilerinden Mustafa'nın da birkaç saat için görevini terk ettiği haber verilir. Bu esnada sıhhat konusunda gecikmenin geri dönülmez neticeleri olacağından, onun, kısa süreyle, vazifesini terk etmesinden kaynaklanan suçunun affedilmesi rica edilmişti. Bu raporun doğruluğunun incelenmesi, soruşturulması Mefruşat Müdürü Cemil Beyefendi'ye havale edilir[869]. Yine 29 Mart 1923'te Abdülaziz'in ve hazinedar ustanın kayığında hamlacılıkla görev yapan Hüseyin, bu tarihten önceki kadro dağılımında kadro dışına çıkarılır ve maaşsız bırakılır. 50 yıldan fazla hizmetinden

---

[864] HH.MFŞ, nr.57/25, 14. Belge.

[865] Osmanlı'da telefonun yaygınlaşması için bkz. Sezgin, *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*, s.43-46.

[866] HH.MFŞ, nr.57/21, 25. Belge.

[867] HH.MFŞ, nr.57/21, 16. Belge.

[868] HH.MFŞ, nr.56/11, 7. Belge; 56/21, 4. ve 6. Belge. bu konudaki başka belgeler için bkz. HH.MFŞ, 57/20, bütün ekleri; 57/21, bütün ekleri; HH.d, nr.26326.

[869] HH.MFŞ, nr.57/21, 13. Belge.

dolayı yeniden eski vazifesine alınmak ister. Bu söylenenlerin gerçekliğinin soruşturulması da Mefruşat Müdürü Cemil Beyefendi'ye havale edilir[870].

28 Haziran 1923'te Bağlarbaşı'ndaki kasrın bahçesine tulumba takılması için Mefruşat İdaresinden bir memur talep edilmişti. Bu iş için iki farklı yerden keşif yapılmıştı. 1.Mehmed Sırrı Bey ve Şerikası Makine İmalathanesi'nden[871], 2. Saray Makineleri ile Harik Tertibatına Memur Kıdemli Yüzbaşı Ahmet Kadri tarafından yapılmıştı[872]. Keşfin bedelini Ahmet Bey 55.000 kuruş, Mehmet Sırrı ve Şerikası Şirketi ise 62.000 kuruş olarak hesaplamıştı. Bu esnada, biri, aynı işi 25.000 kuruşa yapacağını iddia eder; işin söz konusu kişiye verilmesi noktasında hazırlıklara başlanır. Ancak bu kişinin uzmanlık derecesi ve güvenilir olup olmadığı araştırılır. Mefruşat İdaresi bu işlerin yine takipçisi olmuştur[873].

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak Mefruşat İdaresine havale edilen işler çoğalmakta, başka bir ifadeyle, İdarenin üstlendiği görevler giderek artmaktadır. Mefruşat İdaresi, başlangıçta sarayın mefruşatını düzenlemekle görevlendirilmişken zamanla görev alanı genişlemiş hatta sarayın ve ona bağlı yerlerin gaz, elektrik ve telefon işlerini de yerine getirmekle yükümlü kılınmıştır. Kısacası sadece sarayın döşenmesinden yola çıkılarak zamanla genişleyen bir hizmet yükü üzerine verilmiştir. Bu konular, günümüzde ev idaresi ve ekonomisi alanlarının araştırma konularıyla alakalı olmakla beraber söz konusu mekânın saray olması konunun bambaşka bir şekilde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Kısacası saraylarda mutlaka yapılması ve güncellenerek takip edilmesi gereken tefriş işleri ve daha başka işlerin çığırından çıkmaması ve devlet terbiyesinin bir gereği olduğu için Mefruşat-ı Hümayun İdaresi adlı bir kurum görevlendirilmiştir. Böylece devlet, önemli bir hususta tedbirli davranarak saraydaki temel işleri işbölümü yaparak çeşitli kurumlara tevdi etmiş ve meydana gelebilecek sorunların üstesinden gelmiştir.

---

[870] HH.MFŞ, nr.57/24, 31. Belge. Yine 17 Mart 1923 tarihli bu tarz bir belge ile için bkz. HH.MFŞ, nr.57/5.

[871] HH.MFŞ, nr.57/16, 6. Belge.

[872] HH.MFŞ, nr.57/16, 3., 7., 8. Belge.

[873] HH.MFŞ, nr.57/16, 7. ve 8. Belge.

SONUÇ

Osmanlı Devletinin büyük bir devlet olduğunu gösteren birçok gerekçe sıralayabiliriz. Burada bunların neler olduğundan ziyade, Osmanlı'nın büyüklüğünde saray düzeninin de çok önemli bir rolünün olduğu görülmüştür. Devlet, bu rolü, klasik dönemde oldukça olumlu bir şekilde lehine kullanmışken, değişen sistem ve çeşitli unsurların etkisiyle, 18. yüzyılın sonunda, eski saray düzeninden eser kalmamıştır. Burada bir taraftan sistem büyük oranda değişirken, diğer taraftan sistemin dayandığı mali kaynaklar deforme olmuştur. Sonuçta da saray düzeni, neredeyse düzensizliğe dönüşmüştür. Saray işlerinin aksaması gibi bir durum söz konusu olamayacağından getirilen geçici yöntemlerle işler idare edilmeye çalışılırken saray düzeninin bozukluğu pek anlaşılmamıştır. İhtiyaçlar karşılanmış, işler bir şekilde yerine getirilmiştir.

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı tarihinde önemli değişiklikler hasıl olmaya başlamıştır. Bunlardan birisi, ekonomik olarak Avrupa'daki Sanayi Devriminin baskısının önemli ölçüde hissedilmeye başlanmasıdır. Diğeri de daha önceden devam ettirilegelen çağdaşlaşma çabaları doğrultusunda daha köklü davranışların cereyan etmesi, dolayısıyla devletin yönetim sisteminde ve anlayışında belirgin farklılıkların ortaya çıkmasıdır. Bahsedilen değişimlerin konumuzla alakalı yansımalarının altını çizmek gerekirse; birisi, saray kültüründeki değişikler; diğeri de, idari yapılanmada Batı tarzı düzenlemelerdir. Saray kültüründeki değişiklikler; önceleri, hanedanın, hemen hemen hepsinin Topkapı Sarayı kompleksi içinde yaşarken, 18. yüzyıldan itibaren bunun dışına çıkarak hem çok sayıda saray, kasır, köşk ve konak kullanmaya başlaması hem de söz konusu meskenlerin geniş bir alana yayılması şeklinde görülmüştür. Bu, aynı zamanda mali bir külfet de getirmektedir. Daha önceleri, hanedan çoğunlukla Topkapı Sarayı kompleksi içinde yer alıyor, buraların hizmetleri tek bir yerden yürütülüyordu. Hanedan üyelerinin ikamet ettikleri yerler sayıca artıp, alan olarak genişleyince doğal olarak buralarla ilgili hizmet alanları da genişlemiştir. Bu geniş hizmet alanının talepleri, daha önceleri geçici çözümlerle halledilirken bir süre sonra karşılanamaz hâle gelmiştir. Özellikle bizim ele aldığımız konut alanlarının tefrişinin, bir iki kişinin ekstra görevlerle yapabileceği işler olmaktan çıktığı görülmüştür. Tefriş için gerekli malzemenin ilgili

yere nakledilmesi bile ciddi bir yükümlülük hâline gelmiştir. Dahası pekçok saray eşyası Avrupa'dan getirtilmeye başlanmıştır.

19. yüzyılın ortalarında bu sıkıntı hissedilmiş ama kurumsal bir organizasyona gidilememiştir. Tespit ettiğimiz belgelerden, Mefruşat işlerine dair ayrı bir düzenlemenin varlığını anlayabiliyoruz. Daha doğrusu, mefruşat işi dolayısıyla yapılan masrafların ayrıca kaydedildiğini ama bir organizasyondan/ kurumsallaşmadan söz edilemeyeceğini görüyoruz. Bu noktada ilk söylenebilecek söz, masrafların hangi kaynaktan ödenmesi gerektiği hususunda ortaya çıkan kargaşanın çözümüdür. Bu aşamada hem masrafların kaynağını oluşturan hazineler çok hızlı değişmekte (çünkü onlar da yeni yapılanmadan üzerlerine düşen payı almaktadırlar) hem de mefruşat kalemi masraflarının karşılandığı hazine değişmektedir. 1850-1861 yılları arasında, tespitlerimize göre, sistemde görev tanımı mefruşat müdürü olarak belirtilmeyen bir devlet memuru veya bir kâtip düzeyinde işler yürütülürken, ilk defa 1861'de bir Mefruşat Müdürünün görevlendirildiğini görüyoruz. Ancak, ne bu müdürün atanmasına ne de müdürlüğün hukuki yapısına dair bir belge bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu süreçte, her ne kadar 'Mefruşat Müdürü' unvanıyla bir görev tanımından bahsetsek de, Mefruşat İdaresi adlı bir müessesenin tam olarak tesis edilmediğini söyleyebiliriz. Başka bir ifadeyle, artan iş yoğunluğu ve çalışan kişi sayısının fazlalığı sebebiyle idari bir organizatör (müdür) görevlendirme ihtiyacı hissedilmesine rağmen bir müesseseden bahsedilmesi söz konusu olmamıştır. Bu aşamada durumu, Mefruşat İdaresinin kuruluş, ortaya çıkış süreci olarak tanımlıyoruz.

1861'den sonra sarayda mefruşat/tefriş işleri bir müdür etrafında ve tanımlanmamış bir kurumsal çerçevede yürütülürken, görevlilerin üstesinden gelemeyeceği kadar mali yük ve nasıl halledileceği bilinmeyen birçok iş çıkmaya başlamıştır. Talepler giderek artmaktadır. Görevliler, neyi nasıl yapacakları konusunda sıkıntılar çekmektedir. Bunun üzerine, işlerin nasıl yapılması ve yürütülmesi gerektiğine dair 1880 yılında, II. Abdülhamid döneminde bir talimatname yayımlanır. Bu talimatname ile Mefruşat İdaresi hem hukuki düzlemde hem de Osmanlı idari ve saray teşkilatı içinde yerini almış, kuruluş aşamasını tamamlamıştır. Söz konusu talimatname, 1879 yılında yayımlanan bir layihaya dayanmaktadır. Hukuki düzenleme işlemi tamamlandıktan sonra, 1885 ve 1886

yıllarında yayımlanan talimatnamelerle iki kez daha düzenleme yapılmış; ortaya çıkan hukuki ihtiyaçlar hızlıca karşılanmaya çalışılmıştır. 1898 yılından sonra da Hazine-i Hassa bütçeleriyle ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır, Mefruşat Müdüründen de kendi idaresinde tasarrufa dair alınabilecek tedbirleri Hazine'ye bildirmesi istenmiştir. Söz konusu düzenlemeler için, 30 yıl boyunca Mefruşat Müdürlüğü yapan Hacı Mehmed Akif Bey 1900 yılından 1904 yılına kadar Mefruşat İdaresinin işleyişi ve düzeni hakkında çeşitli raporlar hazırlamıştır. Bu raporlar padişaha sunulmuş ve bazıları da hayata geçirilmiştir. Kısacası Akif Bey'in yeni düzenlemelerde büyük rolü olmuştur.

II. Abdülhamid'den sonra, II. Meşrutiyet yönetimi, çok etkin bir şekilde kullanılan saray sistemini pasifleştirmeye karar vermiş, hanedana ait sarayların, kasırların sayısını ve masraflarını azaltmaya çalışmıştır. Bütün bu gelişmelerle birlikte, iktidarda bir rolü olmayan Mefruşat İdaresinin II. Abdülhamid döneminde başındaki müdürü olan Hacı Mehmed Akif Bey'i, idarecilik mesleğindeki yeteneğinden dolayı görevinden uzaklaştırmamıştır. Bu durumda, gelişen olaylar Mefruşat İdaresinin görev alanını daraltmışsa da, köklü bir değişiklik yaratmamıştır. Sadece Mefruşat İdaresi ile Debboy (Depo) İdaresi için tek müdür atanmış, ancak muamelatı farklı kalemlerde yürütülerek işleri eskisi gibi devam ettirilmiştir. Bu sistem, halifeliğin kaldırılmasına kadar, görevlerine yapılan bazı eklemelerle, devam etti. Halifeliğin kaldırılmasından sonra Mefruşat İdaresinin Türkiye Cumhuriyeti Devleti teşkilatında karşılığı bulunmadığından, personeli ya emekli edilmiş ya da diğer devlet kurumlarında istihdam edilmiştir.

Mefruşat işleri, 1850'lerden itibaren saraydaki görevlilerden birine yükleyerek giderilirken, bir süre sonra mali kayıtların düzenli olarak tutulmaya ve depolanmaya başlanmış, belgeleri düzenlemek için bir kâtip görevlendirilmiştir. Bu sistemin 1861'de bir müdür görevlendirilinceye kadar devam ettiğini görüyoruz. Zamanla personeli artmış, kâtiplerin sayısı çoğalmış; sandık memuru, mubayaa memuru, keşif memuru, işbaşı, hamallar, ambarcılar ve hademeler gibi giderek artan personel sayısına ulaşılmıştır. Bütün bunlar, Mefruşat İdaresinin görev yükünün ve alanının arttığı anlamına gelmektedir. Kurumda idari personel ve diğer memurların yanı sıra; tefriş işlerini yerine getirmek üzere terzi, yorgancı, hallaç, çadırcı, tapuçar, marangoz, sobacı gibi yevmiye ile çalışan zanaatkârlar da istihdam edilmiştir.

Mefruşat İdaresi belgelerinde Emil Meinz, Leon Rosenthal gibi bazı sanatkârlara rastlasak da, Avrupa modası olan sanat eseri ürünlerin çoğu Avrupa'dan sipariş usulü ile getirtildiğinden, daha başka bir sanatkâra rastlanılmamıştır.

Klasik dönemde Osmanlı padişahının kullandığı Topkapı Sarayı, diğer saray ve kasırlar, iç hazine/Enderun Hazinesi ve dış hazine/Hazine-i Amire tarafından finanse edilerek saraylara yaraşır bir şekilde tefriş ediliyordu. Hanedanın diğer üyeleri de çoğunlukla Topkapı Sarayı kompleksini kullandıklarından bu tefrişten, dolayısıyla, onlar da yararlanmış oluyorlardı. Klasik dönemdeki bu sistem ve anlayış 19. yüzyılda da, işin çıkış noktasını teşkil etmişti. Böylece Mefruşat İdaresinin temel görevi, padişahlık konutunu tefriş etmek iken hanedan üyelerinin başka saraylara, farklı mekânlara gitmesi buralara da tefriş anlayışını taşımıştı. Bir başka farklılık da, tefriş masrafları, daha önce iç ve dış hazineden karşılanırken; bu dönemde, biraz da Batılılaşmanın etkisiyle genel bütçeden sarayların tefrişi için pay ayrılmaya başlamıştır. Bu genişleme padişahlık makamına ait yerlerden diğer hanedan üyelerine ait yerlere kadar yayılmış; hatta, padişahın arzu ettiği dinî, sosyal mekânlara vb. alanlara kadar uzanmıştır. Yine Mefruşat İdaresi, perde, minder, halı, yatak, yorgan gibi işlerle tefrişe başlamış, daha sonra duvarların da kumaşla kaplanmasıyla; sandalye, koltuk kanepe, masa, konsol, hatta piyano ile devam etmiştir. Aynı zamanda mevsimlere göre farklı farklı döşeme işlemlerini, rutin bir iş olarak yerine getirmiş; bu bağlamda da en önemlisi kışa ve yaza hazırlık için sobaların kurulması, halı, hasır gibi sergilerin kaldırılıp serilmesi gibi işler de yapmıştır. Dinî günlerde, hem saray içinde hem de saray dışında bazı mekânların kalıcı veya geçici tefrişlerini üstlenmiş; gerekli malzemeleri temin etmiştir. Teknolojik gelişmelerin sarayda kullanılmaya başlanmasıyla odalardaki havagazı borularının çıkarılıp kaldırılması, telefon ve elektrik sisteminin getirdiği sorumluluklar, hatta 1923 yılında bir ara ebniye-i seniyye işleri (saray yapılarının tamiri) Mefruşat İdaresine havale edilmişti. Bu tür görevler, Mefruşat İdaresinin görev alanını oldukça genişletmiştir.

Mefruşat İdaresi, sarayda çalışan idari personelin, hatta kapılarda görevli güvenlik elemanlarının yatak, yorgan, yastık, çarşaf, hasır, soba, gecelik, terlik gibi eşya ihtiyaçlarının temini için de vazifelendirilmişti. Yine, Batılılaşmanın etkisiyle, bazı görevlilere görevleri gereği tahsis edilen üniformalar da Mefruşat İdaresince

yaptırılmıştı. Bu gibi hizmetler genelde Debboy İdaresinin görev alanına girmekle beraber her iki kurumun idaresinin II. Meşrutiyet'ten itibaren aynı kişi tarafından yürütülüyor olması İdarenin görev alanını genişletmiş gibi görünüyor.

Anlaşılıyor ki, devlet idaresinin merkezinde bir saray varsa buradaki bazı temel işleri yerine getiren birileri de olacaktır. Klasik dönemde bu işler farklı şekilde yürütülürken, 18. yüzyılın sonlarında klasik sistem tamamen dumura uğradı. Saray, bunun yerine yenisini tesis etmekten ziyade geçici yöntemlerle çözüm aradı. Ancak 1850'den sonra hem Batılılaşmanın etkisiyle her alanda Avrupa tarzı kurumlar kurma düşüncesi ortaya çıkmış hem de sarayların sayısının artmasıyla geçici yollarla işin daha fazla götürülemeyeceği anlaşılmış, böylelikle de kurumsal bir sistem yavaş yavaş inşa edilmiştir. Bir personel ile ortaya çıkan Mefruşat İdaresi, müdürle daha sonra da talimatname ve diğer başka personellerle önemli bir merkezî kurum hâline geldi. Bu merkezi kurum önemli miktarda bir bütçeyi de kullanıyordu. Bu bağlamda israfı önlemek için oldukça çaba sarfedildiği de görülmektedir. 1860'lardan sonra belgelerde adını gördüğümüz, 1879'lardan sonra da talimatnameleri yayımlanan Mefruşat İdaresi, hilafetin kaldırılışına kadar varlığını devam ettirmiş; Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasıyla mevcudiyetine gerek kalmamıştır. Bugün saray eşyalarının bir kısmı TBMM Başkanlığının, diğer kısmı Kültür ve Turizm Bakanlığının yetki alanındadır.

Son söz olarak teşkilat tarihi ya da kurum tarihi çalışacaklara bir fikir vermek adına şu önerileri sıralayabiliriz:

Kurumlar tesis edilirken görevleri, unsurları, işleyiş özellikleri gibi kriterlere göre, devrin şartları kabilince sistemli bir bütün arz etmelerine bilhassa dikkat edilir. Ancak değişen şartlar, zamanın gerekleri veya başka etmenler; birtakım değişiklik, restorasyon, yenilik ya da ilga faaliyetlerini zaruri kılabilir. Eski sistemler yerine, yenileri kurulurken temelde yine aynı kuruluş dinamiklerinden, itici unsurlardan ve tecrübelerden esinlenilir. Bunu yaparken de geçmişi hatırlamak, gereksiz zaman kaybı, emek ve paranın boş yere harcanmasının önüne geçebilecek basit bir yöntemdir.

Uzun süreli zaman dilimlerinde hayat bulmuş kurumlar araştırılırken sistemin bütün ayrıntılarıyla ele alınması maalesef imkânsız denebilecek kadar zor bir iştir. Bu noktada araştırmacılar konuyu sınırlandırarak ve problemi tanımlayarak, açık bir

şekilde daha sonraki araştırmacılara da kılavuzluk ederler. Böylece hem yeni bilgiler ortaya konur hem de alandaki boşluklara değinilerek sonraki çalışmalara yön verilir. Tez boyunca elimizden geldiğince konu bu şekilde ele alınmaya çalışıldı. Bazı dönemlerdeki ve hususlardaki verilerin değerlendirilmeyip, ayrıca monografilerde ele alınması gerektiği açıklandı. Bu bağlamda özellikle geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş dönemi olan 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı sarayının mefruşat sisteminin irdelenmesinin önem arz ettiğini burada tekrar ifade etmekte fayda vardır.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Cevdet Saray (C.SM): nr.1617, nr.1810.

Dosya Usulü İradeler (DUİT): nr.59/34, nr.59/35.

Hazine-i Hassa Nezareti Defterleri (HH.d): Defter numaraları için dipnotlara bkz.

Hazine-i Hassa Nezareti Mefruşat Kalemi (HH.MFŞ): 1'den 61'e kadar mevcut dosyalardaki kullanılan belgeler ve defterler için dipnotlara bkz.

Hazine-i Hâssa Nezareti Sicil-i Ahval Defterleri (HH.SAİD.d): nr. 1.

Hazine-i Hassa Tahrirat (HH.THR): nr.1259/111, nr.1259/47, nr.1259/97, nr.1260/162, nr.1260/89.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS): nr.36/1489

İrade Taltifat (İ.TAL): nr.198/1317; nr.451/1326.

Yıldız Sarayı Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES): nr.140/63.

Yıldız Sarayı Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV): nr.208/168.

Yıldız Sarayı Perakende Evrakı- Mabeyin Başkitabeti (Y.PRK.BŞK): nr.12/15; nr.25/45.

Yıldız Sarayı Perakende Evrakı- Mabeyin Erkânı ve Saray Görevlileri (Y.PRK.EŞA): nr.35/10 ve Ekleri.

Yıldız Sarayı Perakende Evrakı- Hazine-i Hâssa Nezareti Evrakı (Y.PRK.HH): nr.8/26, nr.16/70, nr.18/67, nr.28/43, nr.40/5, nr.40/80.

Yıldız Sarayı Perakende Evrakı Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arîzaları (Y.PRK.SGE): nr.7/58.

2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA):

Defterler (TS.MA.d) nr.1138/11; nr.1138/6-3.

3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı:

Pertevniyal Valide Sultan Evrakı (PVS_Evr), nr.00055; nr: 04490.

4. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): nr:0.30.10.15.86.21.

5. Library of Congress: LOT 9524, no:10, no:25.

B. KANUNNAMELER

Tensikatın İcrasına Dair Kanun, Takvim-i Vekayi Matbaası, 1325.

Düstur, II. Tertip, C.6.

Düstur, III. Tertip, C.5.

C. SALNAMELER

Salname 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1297, 35. Defa, Matbaa-i Amire, İstanbul.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1305, 43. Sene, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1306, 44. Sene, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet,

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1307, 45. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1308, 46. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1309, 47. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1310, 48. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1311, 49. Sene, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1312, 50. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1313, 51. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1314, 52. Sene, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1315, 53. Sene, Alem Matbaası, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1316, 54. Sene, Alem Matbaası ve Mahmud Bey Matbaası, İstanbul.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1317, 55. Sene, Matbaa-i Amire.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1318, 56. Sene.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1319, 57. Sene, Tahir Bey matbaası.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1320, 58. Sene, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1321, 59. Sene, Alem Matbaası.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1322, 60. Sene.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1323, 61. Sene, Matbaa-i Ahmet İhsan, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1324, 62. Sene, Matbaa-i Ahmet İhsan.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1325 (Sene-i Hicriyyesine Mahsus), 63. Sene, Matbaa-i Ahmet İhsan.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1326 (Sene-i Hicriyyesine Mahsus), 64. Sene, Matbaa-i Ahmet İhsan.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1327 (Sene-i Maliye), 66. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1328 (Sene-i Maliye), 67. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye,1333-1334 Sene-i Maliye, 68. Sene, Dersaadet 1334.

D. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

A. Boppe, "Hadice Sultan ve Melling", Çev.: Orhan Yüksel, *Hayat Tarih Mecmuası*, S.3, Nisan 1968, s.4-11.

A. M. E., "Hatice Sultan Sarayı ve Melling", *Resimli Tarih Mecmuası*, C.3, S.35, Kasım 1952, s.1837-1840.

ACAR, Ali, *Personel Yönetimi*, Dizgi Ofset, Konya 2006.

AFYONCU, Erhan, "İbrahim Müteferrika", *TDVİA*, C.21, İstanbul 2000, s.324-327.

---------, "XVI. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı", *Prof.Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s.207-216.

AFYONCU, Fatma, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

AHMED, Asuman Akay - Emre Çay, "XVIII. Yüzyılda Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'ya Bakışında Kültürlerarası Değerlendirme", *Turkish Studies*, 8/10, Ankara 2013, s.1-16.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.2-3, Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel- Temer Erdoğan, YKY, İstanbul 2009.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.X, Yay.Haz., M. Münir Aktepe, TTK Yay., Ankara 1988.

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

AKSÜT, Ali Kemali, "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", *Resimli Tarih Mecmuası*, S.4, Nisan 1950, s.125-127.

AKYAVAŞ, Beynun, *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Seyahatnamesi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1993.

AKYILDIZ, Ali, "Mâbeyn-i Hümâyun", *TDVİA*, C.27, İstanbul 2003, s.283-286.

---------, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

---------, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yay., İstanbul 1993.

ALGAN, Özgür, *19. yy. Batılılaşma Etkisiyle Osmanlı Sarayına Giren Mobilyanın Gelişimi: Dolmabahçe Sarayı Örneği*, , Kocaeli Ü. SBE İç Mimarlık Bilim Dalı Basılmamış YLT, Danışman: Deniz Demirarslan, Kocaeli 2006.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, Ankara 2005.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1999.

ARTUK, İbrahim, "Nişan", *TDVİA*, C.33, 2007, s.154-156.

ATASOY, Nurhan, "Dolmabahçe Sarayında Geleneksel Özellikler", *Milli Saraylar Dergisi*, S.I, İstanbul 1987/1, s.23-33.

--------, *Otağ-ı Hümayun*, Aygaz Yay., İstanbul 2000.

ATASOY, Nurhan, Walter B. Denny, Louise W. Mackie, Hülya Tezcan, *İpek: Osmanlı Dokuma Sanatı*, Çev.: R. Alp - A. Kardiçalı, TEB İletişim ve Yayıncılık, İstanbul ve Londra 2001.

AYSAL, Necdet, "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Anlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi: Lozan Anlaşması Özel Sayısı*, S.53, 2013, s.1-28.

AYVAZOĞLU, Beşir, "Melling", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, İz Yay., İstanbul 1996, s.212-213.

AZAMAT, Nihat, "Âdile Sultan", *TDVİA*, C.I, 1988, s.382-383.

BAĞIŞ, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler: Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarları, Beratlı Tüccarlar, Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Turhan Kitapevi, 2. Baskı, Ankara 1998.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yay., 3. Baskı, İstanbul 2007.

BARDAKÇI, Murat, *Şahbaba*, İnkılâp Yay., İstanbul 2006.

BARKAN, Ömer Lütfü, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *Belgeler*, C.IX, S.13, TTK Yay., Ankara 1979, s.1-380.

BAYAT, Ali Haydar, "Osmanlı El Sanatlarının Gelişmesinde Ehl-i Hiref'in Rolü ve Kimliği", *Türk Kültürü*, S.403, Yıl: XXXIV, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1996, s.665-674.

Beylerbeyi Sarayı, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1993.

BİLDİRİCİ, Yusuf Ziya, "Osmanlılar'da Değişim (1839-1876)", *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı* I, Yıl: 6, Sayı: 31, Ocak-Şubat 2000, s.549-556.

BİLGİN, Bülent, "Yıldız Sarayı", *TDVİA*, C.43, İstanbul 2003, s.541-544.

BİLGİCİOĞLU, Banu, "Sarây-ı Atîk-i Âmire", *TDVİA*, C.36, 2009, s.122-125.

BOZKURT, Nebi -Doğan Yavaş, "Mukaddes Emanetler Dairesi", *TDVİA*, C.31, İstanbul 2006, s.111-114.

BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darphâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2013.

--------, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat: II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2005.

BRAUDEL, Fernand, *Maddi Uygarlık: Gündelik Hayatın Yapıları*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

BULUŞ, Abdülkadir, *Osmanlı Tekstil Sanayii: Hereke Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Ahmet Kal'a, İstanbul 2000.

CEZAR, Mustafa, "XIX. Yüzyılda Neden Batı Tarzı Bir Saray?", *Milli Saraylar Dergisi*, S.I, 1993, s.8-20.

CEZAR, Yavuz, "Bir Âyanın Muhallefatı", *Belleten*, XLI/161, Ankara 1977, s.41-78.

--------, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yydan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, 1986.

CİMİLLİ, Canan, "III. Selim Döneminde Topkapı Sarayı Hareminde Mobilya", *Antikdekor*, Sayı: 112, Nisan-Mayıs 2009, s.82-91.

ÇAĞMAN, Filiz, "Kanuni Dönemi Osmanlı Saray Sanatçıları Örgütü: Ehl-i Hiref", *Türkiyemiz*, Yıl: 18, Sayı: 54, Şubat 1988, s.11-17.

---------, "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, Yay.Haz. Zeki Sönmez, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1988, s.73-77.

---------, "Saray Nakkaşhânesinin Yeri Üzerine Düşünceler", *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya: Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri*, Sandoz Kültür Yay., 1989, s.35-46.

ÇAKMAKÇI, Selami, "Gösterişçi Tüketim Bağlamında İki 'Alafranga Züppe' Tipi: Bihruz Bey ve Felatun Bey", *Turkish Studies*, 9/9, Ankara 2014, s.335-350.

ÇAYCI, Ahmet, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008.

ÇETİNTÜRK, Bige, "İstanbul'da XVI. Asır Sonuna Kadar Hâssa Halı San'atkârları", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri 1*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul 1963, s.715-731.

DELİBAŞ, Selma, "Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki İşleme Koleksiyonu: Bohça, Seccade, Yastık ve Levhalar", *Topkapı Sarayı Döşemelikler*, Ed.Hülya Tezcan-Sumiyo Okumura, İstanbul 2007, s.113-121.

DEMİRLİ, Ayça Özer, "Hereke Kumaş Motifleri ve Desen Araştırmaları", *Milli Saraylar*, S.2, 2004, s.73-82.

DÖLEN, Emre, *Tekstil Tarihi*, Marmara Ü. Teknik Eğitim Fak. Yay., İstanbul 2002.

ECEOĞLU, Arzu, *Dolmabahçe Sarayında Dört Büyük Salonda İç Mimaride Kullanılan Renkleri*, Basılmamış YLT, İstanbul Üniv. Fen Bilimleri Enstitüsü İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı, Dan.: Yard.Doç.Dr. Levent Arşıray, İstanbul 2007.

ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, Türkçesi: Ali Reşad, Kaknüs Yay. , İstanbul 1999.

ERGİN, Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327.

ERTUĞ, Zeynep Tarım, "Topkapı Sarayı", *TDVİA*, C.41, 2012, s.256-261.

----------, "Saray Teşkilatı ve Tefrişatı", *Fatih ve Dönemi*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul 2004, s. 212-223.

ERTUĞRUL, Selda, "Çırağan Sahilsarayı", *TDVİA*, C.8, İstanbul 1993, s.304-306.

ESEMENLİ, Deniz, "Tanzimat'ın Sarayı Dolmabahçe", *Milli Saraylar*, S.1, İstanbul 1999, s.48-75.

FREELY, John, *Osmanlı Sarayı: Bir Hanedanlığın Öyküsü,* Çev.: Ayşegül Çetin, Remzi Kitapevi, İstanbul 1999.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., 2. Baskı, İstanbul 2002.

--------, "İltizam", *TDVİA*, C.22, İstanbul 2000, s.154-158.

GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK yay., Ankara 2002.

GEZGÖR, Vahide -Güller Karahüseyin, "Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi", *Milli Saraylar Arşivi,* İstanbul 1996, s.6-8.

GİZ, Adnan, "1868'de İstanbul Sanayicilerinin Şirketler Halinde Birleştirilmesi Teşebbüsü", *Belgelerle Sanayi Tarihi*, S.34, Aralık 1968, s.16-19.

---------, "Islah-ı Sanayi Komisyonu", *Belgelerle Sanayi Dergisi*, S.33, Kasım 1868, s. 16-19.

GÖÇKÜN, Önder, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Siyasi, Sosyal, İdari, Ekonomik, Fikri, Edebi, Arayışlar, Yenileşme Gayretleri", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C.7, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s.1-8.

GÖK, Nejdet, "Mütercim Halîmî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Sonuçları (21 Haziran 1867-7 Ağustos 1867)", *Tarihin Peşinde*, Yıl:4, Sayı:7, Konya 2012, s.165-188.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri", *Belleten*, XXXI/121-124, TTK Yay., Ankara 1967, s.93-111.

GÖNCÜ, Tuncay Cengiz, *Beylerbeyi Sarayı'nın İnşa Süreci, Teşkilâtı ve Kullanımı*, İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış YLT, Dan.: Yard. Doç. Dr. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul 2006.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne", *Osmanlı*, C.7, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.547-551.

Hafız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat: Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yay., İstanbul 2011.

Hâfız Mehmed Efendi, *Şehzadelerin Sünnet Düğünü, 1720*, Yay.Haz.: Seyit Ali Kahraman, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Klâsik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Türkler*, C.IX, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s.795-838.

Hazine-i Hassa Defterleri Kataloğu, Başbakanlık Osmanlı Arşivi No: 1625-1629'da bulunmaktadır, İstanbul 2007.

Hazine-i Hassa Nezareti Evrakı Kataloğu, BOA numara 1323'de bulunmaktadır.

HİTZEL, Frédéric, "Charles Séchan (1803-1874): Sultan Abdülmecit'in Hizmetinde Bir Dekoratör", Fransızca'dan Çeviren: Renan Akman, *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Dolmabahçe Sarayı Bildiriler*, C.I, Ed. Kemal Kahraman, İstanbul 2007, TBMM Milli Saraylar Yay., s.79-85.

Hurşit Paşa, "Saray Eşyalarının Satışındaki Yolsuzluk", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.I, S.4, 1 Mayıs 1965.

Ihlamur Kasırları, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1994.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin -Feza Günergun, " "Alaturka Saat"ten "Alafranga Saat"e Geçiş", *X.Ulusal Astronomi Kongresi*, 2-6 Eylül 1996, İstanbul, s.434-441.

İNALCIK, Halil, "Comments on 'Sultanism': Max Weber's Typification of the Ottoman Polity", *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, Number 1, 1992, s.49-72; çevirisi için bkz. "Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi", Çev.: Kemal Aydın Akagündüz, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi*, , S.7, 1994, s.5-26.

---------, *Şâir ve Patron*, Doğubatı Yay., 2. Baskı, Ankara 2005.

---------, " 'Şair ve Patron' Hakkında", *Zaman*, 12 Haziran 2003, s.16.

---------, "Padişah", *TDVİA*, C.34, 2007, s.140-143.

---------, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.

---------, "The Orijin and Definition of the Circle of Justice (Dâire-i Adâlet)", *Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim, Kültür ve Sanat Prof.Dr. Mikâil Bayram'a Armağan*, Kömen Yay., Konya 2009, s.23-26.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Bâbıâli", *TDVİA*, C.4, İstanbul 1991, s.378-386.

--------, "Enderun", *TDVİA*, C.11, İstanbul 1995, s.185-187.

--------, "Saray Teşkilatı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Gazetesi yay., İstanbul 1999, s.139-156.

İREZ, Feryal, "Dolmabahçe Sarayı ve Mösyö Séchan", *Tarih ve Toplum*, S.28, 1986, s.40-42.

---------, "Tamirhane-i Hümayun ya da Abdülhamid'in Marangozluğu", *Tarih ve Toplum*, S.34, İstanbul 1986, s.9-12.

---------, "Saray Yaşamında Batı'nın Doğu'su", *Tarih ve Toplum*, XI/65, İstanbul Mayıs 1989, s.29-34.

----------, "Yabancı Konukları Ağırlamak", *Tarih ve Toplum*, C.12, S.68, 1989.

---------, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1989.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997.

KAL'A, Ahmet, "Esnaf", *TDVİA*, C.11, İstanbul 1995, s.423-430.

----------, "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, 2003, s.245-266.

KANÇAL-FERRARİ, Nicole, "Türk-Osmanlı Saray Literatürü (12.-20. Yüzyıl)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.7, S.13, 2009, s.205-240.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.V, TTK yay., 7. Baskı, Ankara 1999.

--------, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, TTK Yay., 5. Baskı, Ankara 1995.

--------, *Osmanlı Tarihi,* C.VII, TTK Yay., 6. Baskı, Ankara 2003.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri,* Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

KAYA, Mehmet Kenan -Yaşar Yılmaz-Sara Boynak-Vahide Gezgör, *Milli Saraylar Koleksiyonu'nda Hereke Dokumaları ve Halıları*, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1999.

KAZAN, Hilâl, *Ehl-i Hıref Defterlerinde Kâtipler (Cemâat-i Katibân-ı Kütüp)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

--------, "Topkapı Sarayı'nda Kâtipler Cemiyetinin (Cemâ'at-i Kâtibân-ı Kütüb) Eğitimleri ve Görevleri", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, 2004, s.213-241.

---------, *XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma (İSAR) Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

KAZICI, Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 2003.

KELEŞ, Bahattin, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı", *Türkler*, C.V, s.309-319.

KIRIMTAYIF, Süleyman, *15. ve 19. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı*, İstanbul Teknik Ü. SBE Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof.Dr. Semra Ögel, İstanbul 1996.

KIRPIK, Cevdet, *Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914*), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Dan.: Prof.Dr. Bayram Kodaman, Isparta 2004.

KOCA, Salim, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilât", *Türkler*, C.V, s.147-160.

KOÇ, Bekir, *Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz ve Suçlu Çocukların Karunması Amacıyla Açılan Islahhanelere İlişkin Bir Araştırma*, TÜBİTAK Proje No: 106K142, Ankara 2008

Koçi Bey, *Koçi Bey Risaleleri*, Yay.Haz. Seda Çakmakçıoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.

KODAMAN, Bayram, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Sanayi Mektepleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ed.Osman Akyar-Halil İnalcık, Ankara 1980, s.287-294.

KOENİGSBERGER, H.G., *Medieval Europe 400-1500*, Longman Yay., 1987.

KONYALI, İsmail Hakkı, "Sad'abad Kasrı", *Tarih Hazinesi*, S.15, 1952, s.767-772.

KORKUT, Hasan, "Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, S.2, 2003, s.491-511.

KÖSEOĞLU, Cengiz, "Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa Dairesi II", *Milli Saraylar 1992*, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., Ankara, s.78-83.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alp Arslan ve Zamanı*, C.III, TTK Yay., 5. Baskı Ankara 2011.

KURUL, Mustafa, *17. Yüzyıl Osmanlı Hâssa Terzileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Danışmanı: Doç.Dr. Bahattin Yaman, Isparta 2012.

KÜÇÜK, Cevdet, "Abdülhamid II", *TDVİA*, C.1, İstanbul 1988, s.216-224.

KÜÇÜKERMAN, Önder, *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı içinde Hereke Fabrikası-Saray'dan Herekeye Giden Yol*, Sümerbank Yay., İstanbul 1987.

--------, *Sanayi ve Tasarım Yarışında Bir İmparatorluk İki Saray: "Topkapı" ve "Dolmabahçe"*, Fotoğrafçı: Ali Konyalı, YKY, 2. Baskı İstanbul 2010.

KÜÇÜKKALAY, A. Mesud - Ali Çelikkaya, "Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam", *Türkler*, C.10, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.878-892.

Küçüksu Kasrı, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1995.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri", *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı II*, Sayı: 32, 2000, s.222-234.

--------, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muâhedesi", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara 1985, s.53-59.

Lady Montagu, *Doğu Mektupları,* Türkçesi: Murat Aykaç Erginöz, Yalçın Yay., İstanbul 1996.

LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,TTK Yay., 8. Baskı, Ankara 2000.

Leyla Saz Hanım, *Anılar 19. Yüzyıl Saray Haremi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000.

Lütfi Simavî, *Sultan Mehmed Reşad Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)*, Hazırlayan: Sevda Şakar, Şehir Yay., İstanbul 2007.

MCNEİLL, William H., *Dünya Tarihi*, Çev.: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, 10. Baskı, Ankara 1989.

Melek Hanım, *Haremden Mahrem Hatıralar*, Fransızca'dan Çeviren: İsmail Yerguz, Oğlak yay., 4. Baskı, İstanbul 2003.

MELLİNG, Antoine Ignace, *İstanbul ve Boğaz Kıyılarına Pitoresk Seyahat*, Çev.: İrvin Cemil Schick, Denizler Kitabevi Yay., İstanbul 2012.

MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK Yay., Ankara 2007.

MERİÇ, Nevin, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi: Âdâb-ı Muâşeret*, KAknüs Yay., İstanbul 2000.

MERTAYAK, Aydın, "Nişli Mehmed Ağa", *https://ottomanhistorians.uchicago.edu/sites/ottomanhistorians.uchicago.edu/files/nislimehmed.pdf,* Ağustos 2008, s.1-4.

---------, *Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi (1722-1723)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2005.

Milli Saraylar Isıtma Araçları Koleksiyonu, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1998.

Milli Saraylar Yıldız Çini ve Porselen İşletmesi, TBMM Milli Saraylar Yay., İstanbul 2007.

Milli Saraylar Komisyonu, *Dolmabahçe Mefruşat Dairesi Rapor XI*, Saray ve Köşkler Grup Başkanlığına Sunulmuştur, Kayıt 8 Haziran 2001. Bu rapor, Dolmabahçe Sarayı Mefruşat Dairesi İhtisas Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat*, C.III-IV, Sadeleştiren, Notlar ve Açıklamalar Ekleyen: Neşet Çağatay, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara 1992.

ONUK, Taciser, *Osmanlı Çadır Sanatı (XVII-XIX. Yüzyıl)*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2. Baskı, Ankara 2005.

ORHONLU, Cengiz, "Hazine", *TDVİA*, C.17, İstanbul 1998, s.130-133

ORTAYLI, İlber, "19. Yüzyılda Osmanlı Saraylarının Geçirdiği Değişim", *Milli Saraylar*, S.1, İstanbul 1999, s.14-25.

--------, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek: "Islah-ı Sanayi Komisyonu" Olayı", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal*

Değişim, Makaleler I, 2. Baskı, Turhan Kitapevi Yay., Ankara 2004, s.463-466.

--------, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yay., İstanbul 1995.

--------, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2008.

OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selis Kitaplar, 2. Baskı, İstanbul 2008.

OSMANOĞLU, Şadiye, *Babam Abdülhamid: Saray ve Sürgün Yılları*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012.

ÖĞÜN, Tuncay, "Müsâdere", *TDVİA*, C.32, İstanbul 2000, s.67-68.

ÖNKAL, Ahmet, "Hücre-i Saâdet", *TDVİA*, C.18, İstanbul 1998, s.456-458.

ÖNSOY, Rıfat, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.II/S.2, 1984, s.5-12.

---------, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1988.

ÖZ, Tahsin, *Türk Kumaş ve Kadifeleri I ve II*, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Yay., İstanbul 1946.

ÖZCAN, Azmi, "Hilâfet (Osmanlı Dönemi)", *TDVİA*, C.17, 1998, s.546-553.

ÖZDEMİR, Yakup, "İmpararotoriçe Ojeni ve Sultan Aziz", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.5, Mayıs 1950, s.173.

ÖZDEMİR, Naziye, *Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimi (1900-1938)*, Yay.Haz.: Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara 2012.

ÖZTUNA, Yılmaz, "Padişah Zevceleri ve Çocukları", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.12, Aralık 1975, s.4-11.

ÖZTÜRK, Cemil, "Islahhâne", *DİA*, C.19, İstanbul 1999, s.190-191.

PALMER, R.R. -Joel Colton, *A History of the Modern World*, 8. Baskı, 1995.

PEİRCE, Leslie P., *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Çeviri: Ayşe Berktay, 5. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

PEROT, Jacques- Frèdèric Hitzel- Robert Anhegger, *Hatice Sultan ile Melling Kalfa: Mektuplar*, Çeviri: Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001.

PETER, Laurance J. -Raymond Hull, *The Peter Principle: Why Things Always Go Wrong*, New York 1969.

POLATÇI, Türkan, "Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin Önemi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), Çankırı 2011, s.249-264.

QUATAERT, Donald, "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", Çev. Fatma Acun, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed.Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara 2006, s.447-455.

RADO, Şevket, *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Sefaretnamesi*, Türkiye İş Bankası Yay., 3. Baskı, 2010.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Ceyb-i Hümâyun", *TDVİA*, C.7, İstanbul 1993, s.465-467.

SAKAOĞLU, Necdet, "Yeni Saraylarda Hayat", *Milli Saraylar*, S.1, İstanbul 1999, s.26-47.

Saray Koleksiyonları Müzesi, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2011.

SARINAY, Yusuf (Proje Yöneticisi), *Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2010.

SAVAŞ, Ali İbrahim, *Mustafa Hatti Efendi'nin Viyana Sefaretnamesi*, TTK Yay., Ankara 1999.

SAYDAM, Abdullah, "Tanzimat Devri Reformları", *Türkler*, C.12, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.782-804.

SERİN, Sinem, *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, İstanbul Ü. SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Arzu Terzi, İstanbul 2009.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *İ. Ercüment Kuran'a Saygı*: *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 14 Mayıs 2005*, Ankara 2006, ss. 263-278.

SEZGİN, Candan, *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*, TBMM Milli Saraylar Yay., Ankara 2004.

---------, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Veraset Usulü ve Veliahdlık Kavramı", *Milli Saraylar*, S.2, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2004, s.15-25.

SHAW, Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, Çev.: Hür Güldü, Kapı Yay., İstanbul 2008.

SÖNMEZ, Zeki, "Osmanlı Mimarisinin Gelişiminde Hassa Mimarlar Ocağı'nın Yeri, Örgütlenme Biçimi ve Faaliyetleri", *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı IV (Kültür ve Sanat),* Yıl: 6, Sayı: 34, Temmuz-Ağustos 2000, s.404-409.

SÖZEN, Metin, "Dolmabahçe Sarayı", *TDVİA*, C.9, İstanbul 1994, s.503-507.

ŞAHİN, Mustafa, "Çırağan Sarayı Ne Zaman Yandı?", *Tarih ve Toplum*, S.100, İstanbul 1992, s.194.

ŞEHSUVAROĞLU, Bediî, "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.1, Ekim 1967, s.41-51.

ŞENİ, Nora, "1856 Fermanı ya da Avrupa Söyleminin İcadı", *Osmanlı*, C.7, Ed.Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.315-321.

ŞİRİN, İbrahim, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yay., Ankara 2006.

TABAKOĞLU, Ahmet, "Osmanlı Devletinin İç Hazinesi", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, I, Haz.Mehmet Genç- Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2006, s.51-56.

---------, "Osmanlı İçtimaî Yapısının Ana Hatları", *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı*, C.II (Ekonomi ve Toplum), Yıl 6, Sayı 32, Mart-Nisan 2000, s.331-345.

Tahsin Paşa, *Abdülhamit: Yıldız Hatıraları*, Yay.Haz.: Kudret Emiroğlu, İmge Kitapevi, Ankara 2008.

TANERİ, Aydın, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümranlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı- Teşkilâtı*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1978.

TANMAN, M. Baha, "Yenikapı Mevlevîhânesi", *TDVİA*, C.43, 2013, s.463-468.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yay. Haz.: Abdullah Uçman, YKY yay., 11. Baskı, İstanbul 2006.

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi: Târîh-i Enderûn*, C.I-V, Hazırlayan: Mehmet Arslan, Kitapevi Yay., İstanbul 2010.

TERZİ, Arzu (Tozduman), "Hazine-i Hassa", *TDVİA*, C.17, İstanbul 1998, s.137-141.

--------, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.16, İstanbul 1998, s.109-119.

--------, "Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, 24-25 Mayıs 2001, Tertip Komitesi: Selçuk Erez-Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul 2001, s.21-34.

--------, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2002.

--------, "Osmanlı Hazineleri", *Türkler*, C.10, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.893-903.

--------, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, Timaş Yay., İstanbul 2009.

--------, *Saray Mücevher İktidar*, Timaş Yay., İstanbul 2009.

TEZCAN, Hülya -Sumiyo Okumura (Ed.), *Topkapı Sarayı Müzesi Döşemelikler*, Fotoğrafçı: Hadiye Cangökçe, Tasarımcı: Ersu Pekin, Vehbi Koç Vakfı Yay., İstanbul 1997.

TEZCAN, Hülya, "Saray Nakkaşhanesinin Erken Resim Programına Göre Hazırlanmış Türk Kumaş ve İşlemeleri", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, C.3, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995, s.321-326.

---------, *Atlaslar Atlası: Pamuklu, Yün ve İpek Kumaş Koleksiyonu/ Cotton, Woolen and Silk: Fabrics Collection*, YKY, İstanbul 1993.

TURAN, Şerafettin, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.1, 1963, s.159-202.

ULUÇAY, M. Çağatay, *Haremden Mektuplar*, Ötüken Yay., İstanbul 2011.

UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Tamamlayıp Yayımlayan: Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yay., 4. Baskı, Ankara 2008.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, Yay.Haz.: Nur Özmel Akın, Özgür Yay., İstanbul 2003.

UZUN, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nde Şehir Ekonomisi ve İaşe", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.6, 2005, s.211-235.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, XLII/165, TTK Yay., Ankara 1978, s.67-93.

---------, "Osmanlı Sarayı'nda Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri", *Belgeler*, C.XI, S.15, TTK Yay., Ankara 1986, s.23-76.

----------, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK yay., 3. Baskı, Ankara 1988.

----------, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 3. Baskı, TTK, Ankara 1988.

VEİNSTEİN, Gilles, *İlk Osmanlı Sefiri 28 Mehmed Çelebi'nin Fransa Anıları "Kâfirlerin Cenneti",* Çev.Murat Aykaç Erginöz, Özgü Yay., İstanbul 2002.

VELDET, Hıfzı, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I* (Yüzüncü Yıldönemi Münasebetiyle), Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.139-209.

YALÇIN, Durmuş vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* C.I, 9. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2009.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin -İbrahim Yılmazçelik, "Yeniden Yapılanma", *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Ed. Tufan Gündüz, Grafiker Yay., 2. Baskı, s.489.

YAMAN, Bahattin - M. Sadık Akdemir, "1796 Tarihli Ehl-i Hiref Defterine Göre Osmanlı Saray Sanatkarları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergis*i, Yıl: 2004/2, Sayı: 13, Isparta 2005, s.85-110.

YAMAN, Bahattin, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Saray Ehl-i Hıref (Sanatkarlar) Teşkilatı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Rektör Prof.Dr. Hasan Gürbüz'e Armağan*, S.3, Isparta 1997, s.273-292.

---------, *Osmanlı Saray Sanatkârları: 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008.

---------, "1545 Yılı Osmanlı Saray Sanatkârları", *Belleten*, C.LXXII, S.264, TTK Yay., Ankara 2008, s.501-534.

---------, *16-18. Yüzyıllarda Osmanlı Saray Erkânı Kıyafetlerini Üreten Birimler*, TÜBİTAK SOBAG Proje 108K559, Isparta 2011, s.1-76.

YAŞAR YILMAZ, Fatma, *Hereke Jakarlı Dokumaları ve Milli Saraylar Mobilyasında Kullanımı*, Marmara Ü. SBE YLT, İstanbul 1998.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Türkler*, C.X, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.183-215.

---------, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.II, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Yay., İstanbul 1999, s.444-450.

YILDIRIM, Kadir, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922): Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul 2013.

YILDIRIM, Mehmet Ali, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, Ankara Ü. SBE Yakınçağ Tarihi Basılmamış Doktora Tezi, Dan.: Prof. Dr. Musa Çadırcı, Ankara 2010.

YILDIZ, Netice, "19. Yüzyıl Osmanlı Saraylarıyla İlgili Bazı Belgelerin Değerlendirilmesi", *Milli Saraylar 1992*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., Ankara, s.44-57.

Yıldız Sarayı Şâle Kasr-ı Hümâyunu, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1993.

YILMAZ, Coşkun, "Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma", *Osmanlı*, Ed.Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.69-80.

YILMAZ, F. Yaşar, *Batı Tarzı Saray Mobilyasında Osmanlı Kimliği*, TBMM Milli Saraylar Yay., İstanbul 2005.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Seferetnamesi, Haz. Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul tarihsiz.

YUM, Şule, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Batılılaşan Saray Müziği", *Milli Saraylar*, S.3, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2006, s.125-132.

YURDAKUL, Necdet, "Osmanlı Birinci Meclis-i Mebusan Üyeleri ve Meclisin Fesih Nedenleri", *Tarih ve Toplum*, S.94, 1991, s.23-27.

E. DİJİTAL KAYNAKLAR

"Louis XIV of France", *http://en.wikipedia.org/wiki/Louis_XIV_of_France*.

"Peter Principle", *http://en.wikipedia.org/wiki/Peter_Principle*, 28.10.2014.

"Tapiser" *http://www.encyclo.co.uk/define/Tapiser*, 12.04.2011, saat: 13:44.

"XIV. Louis", *http://tr.wikipedia.org/wiki/XIV._Louis*.

"İstanbul-Dolmabahçe Sarayı", *http://www.kultur.gov.tr/TR,25316/istanbul---dolmabahce-sarayi.html*, 07.03.2014, 14:40.

"İhtisas Kütüphanesi", *http://www.millisaraylar.gov.tr/portalmain/Services.aspx?HizmetId=5*, 12.03.2014, 10:00.

Milli Saraylar Koleksiyonu, "Mobilya", http://www.millisaraylar.gov.tr/portalmain/Collections.aspx?KoleksiyonId=16, 02.05.2012, 11:28.

BAYRAM, Sadi, "Vakıflar Genel Müfürlüğü Arşivi'nde Bulunan Kendinden Desenli, Üzeri Yazılı İki Kumaş", http://www.sadibayram.com/?page=makaleler&mid=334&id=3. 08.09.2014.

Engin, Berat, "Parkinson Hastalığı: Nedenleri, Belirtileri, Tanısı ve Tedavisi", *http://www.xn--salk-1wa3i.net/parkinson.html*, 09.09.2014.

F. SÖZLÜK GRUBU

Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, Haz. Recep Toparlı, TDK Yay., Ankara 2000.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yay.Haz.: Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitapevi, 22. Baskı, Ankara 2005.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, MEB Yay., İstanbul 2004.

PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara 2006.

Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C.1-2.

G. ROMAN GRUBU

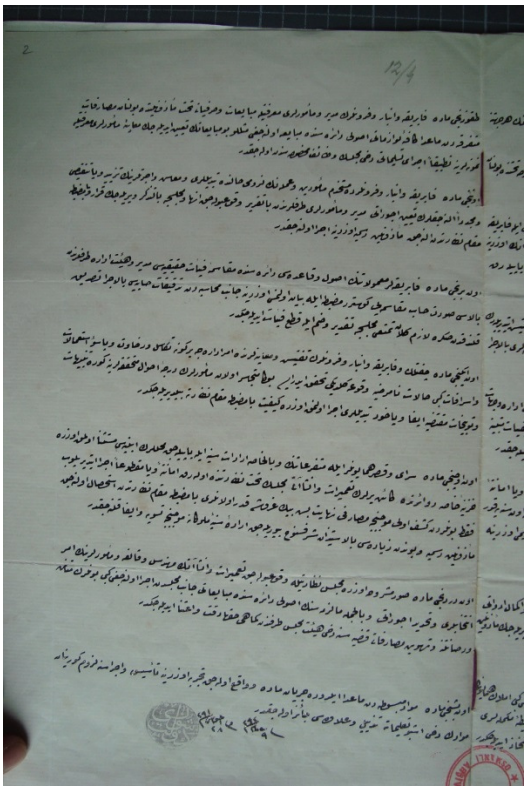
Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, Kapı Yay., İstanbul 2013.

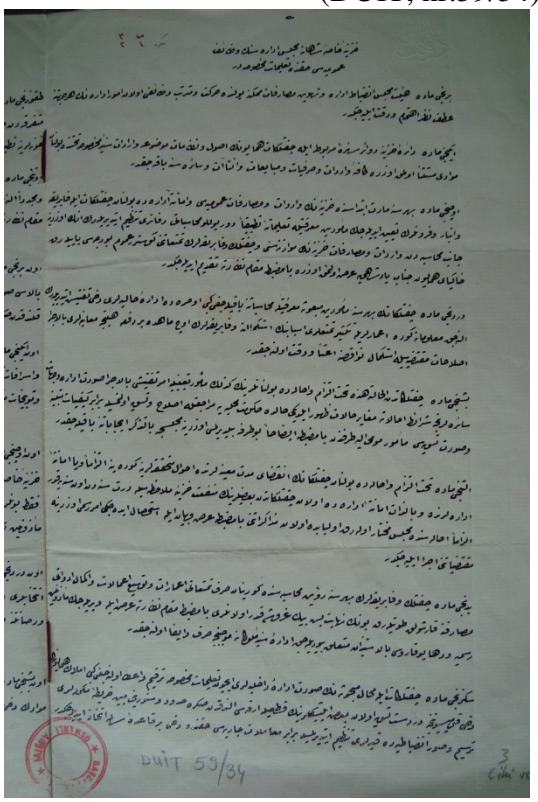
Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şıpsevdi*, Çev. Kemal Bek, Özgür Yay., İstanbul 2010.

Recaizade Mahmud Ekrem, *Araba Sevdası*, Haz. Hüseyin Alacatlı, Akçağ Yay., Ankara 1997.

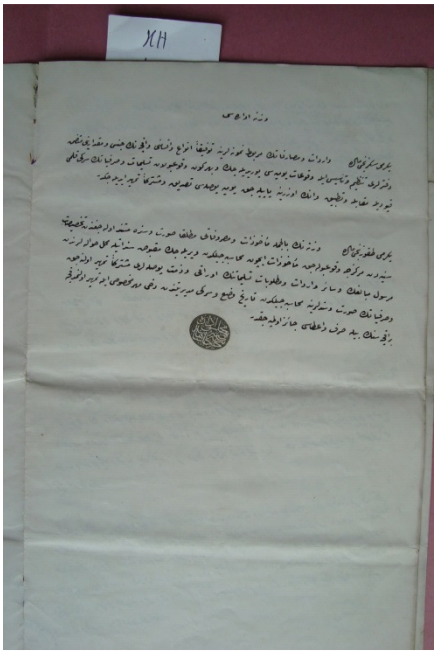
EKLER

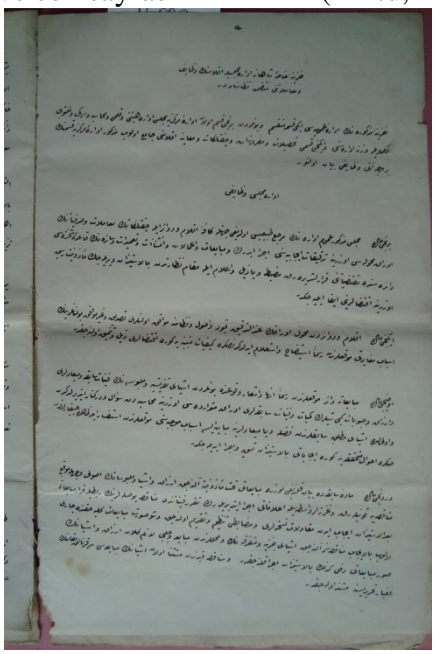
EK 1: Hazine-i Hassa İdare Meclisinin Genel Vazifeleri İlgili Özel Talimat (DUİT, nr.59/34)

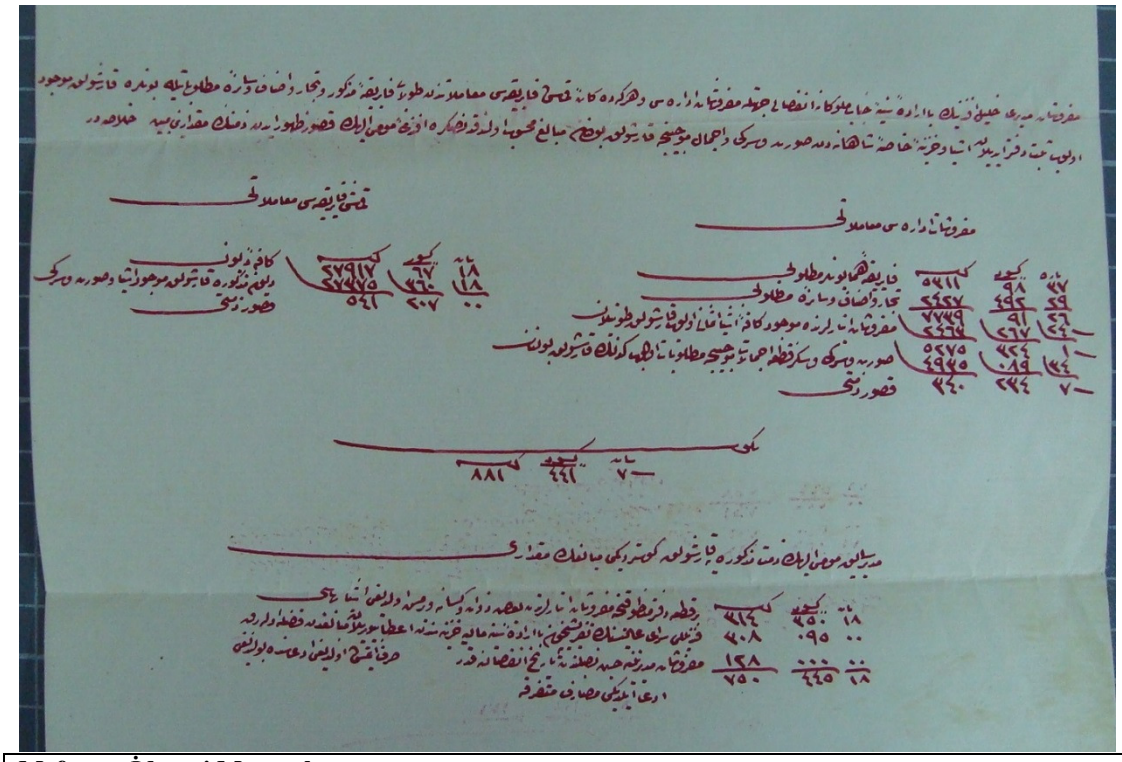
EK 2: Hazine-i Hassa İdare Meclisiyle Kalemlerinin Vazifeleri ve Muamelatına Dair Nizamname'nin ilk ve son sayfası (HH.d, nr.16597)

EK 3: Mefruşat Müdürlüğü Görevinden Alınan Halil Efendi'nin Zimmet Pusulasının Kopyası ve Sadeleştirilmiş Hâli

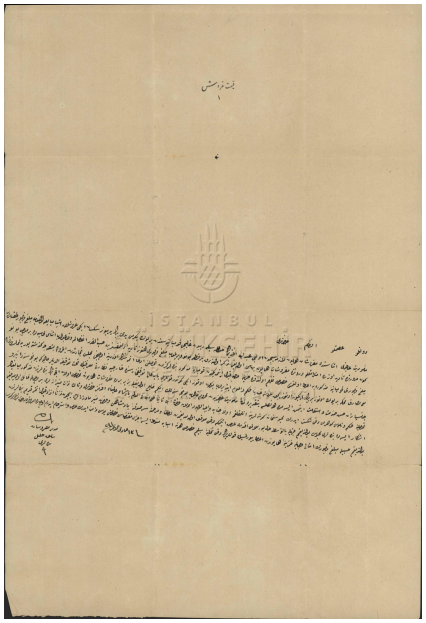
(HH.MFŞ, nr.2/29)

Mefruşat İdaresi Muamelatı			
Kese	Kuruş/Para	[Bir kese 500 kuruş, 1 kuruş 40 para olarak kuruş üzerinden değerini benim çevirim]	
5.311	98,37	2.655.598,37	Fabrika-i Hümayunlar alacağı
2.427	492,29	1.213.992,29	Tüccar ve esnâf vesaire alacağı
7.739	91,26	3.869.591,26	Alacaklar Toplamı
2.463	267,24,5	657.888,24,5	Mefruşat anbarlarında mevcut bütün eşyanın değeri olup karşılık tutulan
4.935	089,34	2.467.589,34	Suret ve sergi ve sekiz kıta icmalat mucibince alacakları olup kezalik karşılık bulunan
340	234,07,5	170.234,07,50	Halil Efendinin Zimmeti
Kumaş Fabrikası Muamelatı			
27.917	67,18	13.958.567,18	Borcun Toplamı
27.375	360,18	13.687.860,18	Mezkur borçlara karşılık mevcut eşya ve suret ve sergi
541	207,00	270.707,00	Halil Efendinin Zimmeti
881	331,07,50	440.831,07,5	Halil Efendinin Toplam Zimmeti
Halil Efendi'nin mefruşat müdürlüğü zamanında zimmetine karşılık gösterdiği paraların miktarı			
314	350,18	157.350,18	Bir kıta deftere göre mefruşat anbarlarından bazı zevât ve kessana vermiş olduğu eşya bahası.
308	095,00	154,095,00	Kandilli sarayının tefrişi için padişahın iradesiyle maliye hazinesinden ita buyurulan paralardan sarf etmiş olduğu iddiasında bulunduğu
128	0	64.000,00	Mefruşat müdürlüğüne tayininden ayrılma zamanına kadar iddia eylediği müteferrika masrafları
750	445,18	375.445,18	TOPLAM

EK 4: Eski Mefruşat Müdürü Halil Efendi'nin Pertevniyal Valide Sultan'a Yazdığı Arzuhalin Kopyası ve Latin Harfli Hâli

(Atatürk Kitaplığı, PVS.Evr., nr.04490)

Hüve

Devletlû İsmetlû Efendim Hazretleri [Pertevniyal Valide Sultana yazılmış]

Memuriyyet-i âcizi esnasında mefruşat-ı hümayun lazımesiçün evvelce Abdullah Efendi'nin havalesiyle Ziyon Galiçi kumpanyasından bir yük 27.782 kuruşluk eşya mubayaa olunup meblağ-ı mezbur 90 gün mürurunda tediye üzere emsal-i misillû derununda mefruşat-ı hümayun bahası olduğu zikrolunarak bir kıta bono verilip meblağ-ı mezburu henüz tediye olunmaksızın hasbelkader infisalim vuku olup esna-yı muhasebeden ber-mucib-i bono meblağ-ı mezburu kumpanya-i mezkureye ita olunması hususu tefehhüm olundukta hazine-i hassa kabul etmediğinden kumpanya-i mezkure bendelerinden tahsilini iddia etmesinin üzerine üçüncü meclis-i ticaretten ileride başkaca güzeşte yürütülmek üzere maa-masarif mahkeme bir yük 31.230,5 kuruşa gıyaben hükm ve ilam ettirüb bugün 32 gündür kullarını Babıali tevkifhanesinde hariciye nezareti marifetiyle taht-ı tevkife aldılar. Halbuki bunca seneden beri cansiparan hüsn-i hidmet ve istikamet etmiş isem de her nasılsa bitakdirihu teala memuriyet-i aciziden mahrum kalıp bunca senelik emeğim zayi olduğuyla beraber bir de mefruşat-ı hümayuna mahsus olan akçenin bendelerinden mezkûr mebaliğin tahsiline hükm ve namusu gehermi (geheri)? dahi şikest iderek mahbushane köşelerine itilmekliğim evvelen cenâb-ı vacibü'l-vücud olan hazret-i Allah saniyen zillüllahi filalem padişah-ı alempenah efendimiz hazretleri ve salisen zât-ı müniraneleri bir vecihle kâil olamayacağı aşikar ise de bendeleri mahbus bulunduğum cihetle bilvasıta hal-i pürmelalimi efendime arz etmeğe dahi muvaffak olamadığımdan lütfen ve merhameten ser-sadaka-i padişahi ve hazret-i müşir-i maveraneleri içün zaten azad kabul etmez kadim bendelerinden bulunduğum hasebiyle meblağ-ı mezburun emsali vecihle hazine-i hümayundan ita buyurulmasıyla kullarının dahi tahliye-i sebilim hususu her ne esbaba menût ise icra-yı muktezası hususunu bûs-ı dâmen iderek arz ve istirham ederim olbabda emr ve ferman hazret-i menlehül emrindir. Fi 13 Cemaziyelahir 1291 Bende-i Müdîr-i Mefruşat-ı sabık Halil.

EK 5: Eski Mefruşat Müdürü Halil Efendi zamanında kaliçelerin yerlerine döşenmesi esnasında ortaya çıkan usulsüzlük üzerine sonradan yapılan soruşturma.

(HH.MFŞ, nr.5/27)

S[ual].“Eralizade Ahmed Bey’den mefruşat eski müdürü müteveffa Halil Efendi zamanında Hazine-i Hassa tarafından kontrat ile kaliçe sipariş edilmişti. Fabrikalar ambarına gelen kumaştan başka doğrudan doğruya Mefruşat Dairesine götürülmüş olan kaliçeler nasıl götürülmüş ve teslim edilmişti?” sorusu Ali Beye yöneltilmişti.

C[evap].Kaliçeler Eralizade Ahmed Bey’in adamı Hasan Efendi eliyle Mefruşat Dairesine götürülürdü. Orada Halil Efendi hazır bulunur, gelen kaliçeler birer birer ölçtürülür ve örneğe uygun olan kaliçelerin miktar-ı zirai Mefruşat Dairesi kâtibi Nuri Efendi ve mumaileyh Hasan Efendi tarafından tutulan defterlere kaydedilirdi. Bu kaliçelerin hepsi yol kaliçesi idi.

S. Her zaman mumaileyh Hasan Efendi mi kaliçeleri götürürdü?

C. Kaliçeleri sonraları Eralizade Ahmed Bey’in biraderi Şerif Bey getirir, arasıra da şehbender Halil Efendi bile bulunurdu.

S. Mefruşat kâtibi Nuri Efendi ve mefruşat hademesinden Hasan Ağanın sorgusunda bahsolunan kaliçeler hakkında onların bilgisi sorulmuştu.

C. Onlar da cevaben Kandilci Ali Efendi’nin açıkladığı beyanı onaylamışlardır.

S. Bunun üzerine devamında şu sorular sorulmuştu: Gümrüğe kaliçeler geldikten sonra mefruşat dairesinden birileri gelip de Eralizade’nin adamı ile beraber kaliçeleri götürür mü idi? Gümrükten çıkarılarak ambara götürülmeden doğrudan doğruya Mefruşat Dairesine getirilen kaliçeleri getiren Eralizade’nin adamı ile bir kere de mefruşat tarafına kimi yollardı?

C. Eralizade’nin adamı gümrüğe kaliçelerin geldiğini haber verir. Bunun üzerine gümrükten geçirilmesi için ilmühaberi yazılarak Mefruşat Dairesine (şimdi sadaret dairesinde bulunan) mabeyin-i hümayun bekçilerinden Hasan Ağa gönderilirdi. Eralizade Ahmed Bey’in adamı ile beraber Hasan Ağa gümrükten kaliçeleri çıkarırdı ve kaliçeler, doğrudan doğruya Mefruşat Dairesine getirilirdi.

S. 6 Nisan 1879/25 Mart 1295 tarihinde sadaret dairesinde bekçilik yapan Hasan Ağa’ya yöneltilen soru: Eralizade Ahmed Bey’den alınan kaliçeleri gümrükten siz mi çıkarırdınız?

C.Ambara çıkarılan kaliçeleri gümrükten Eralizade’nin adamıyla beraber gümrükten ben çıkarttım. Fakat doğrudan doğruya Mefruşata götürülen kaliçeleri gümrükten ben çıkartmadım. O vakit ben Mefruşat Müdürü Halil Efendi ile beraber Mustafa Paşa’nın menşurunu Erzuruma götürmüştük. Geri döndüğümüzde mezkur kaliçelerin münazaatını (çekişmeler, ağız kavgaları) işittik. Mefruşata gelen kaliçeler geldiği zamanlarda Ahmet Muhtar Bey, Kağıdcızade Ahmet Efendi ve Kâtip Nuri Efendi mefruşat kâtipleri idiler. Anbarcı Hasan Ağa ve Kandilci Ali Efendi de mefruşat hademesi idiler.

S. 4 Mayıs 1879/22 Nisan 1295'te Yağcı Hasan Tahsin Efendi sorgulandı: Eralizadenin kaliçelerini gümrükten alıp mefruşata götürmüşdünüz. Bunlar ne şekilde götürülürdü? Bu işte sizin vazifeniz neydi?

C. Eralizade'nin müteahhidi ve verdiği kaliçelerin teslim memuruydum. Mahalline (mahallerinden) gelen haber üzerine kontratları(?) alır mefruşata getirirdim. Oradan ilmühaberi yazılarak Serkurenalıktan mühürlettirilip gümrüğe götürülürdü. Oradan mefruşat memurları alırlar, mefruşata götürürlerdi. Mefruşata götürülen kaliçeler yol kaliçeleriydi. Bendeniz gümrükte balyaları teftiş ederdim. Büyük kaliçeler fabrika ambarına götürülürdü.

S. Mefruşata giden kaliçeler sizin huzurunuzda açılır, iki taraf da defter tutar, nümuneye ve matluba uymayan kaliçeler iade olunurmuş. Bu konudaki malumatınızı doğruluğu üzere söyleyin?

C. Bendeniz kaliçelerin ölçüldüğünde bulunmam. Çünkü balyalar mefruşata getirilir muayene edilirdi. Bendeniz kaliçelerin üzerindeki markaları hıfz ve ziraını kaydederken mefruşat müdürü Halil Efendi ölçülmeye hacet yoktur derdi. Ve bazen Serkurena girişi de olmadığından ilmühaberlerin mühürlenmesi bugün olamayacak deyü bana cevap verilirdi. Sonra bendeniz hazır olduğum halde o gün aciliyeti bahanesiyle ilmühaber Serkurenaya mühütlettiriliyor ve benim yokluğumda kaliçeler gümrükten mefruşata kaldırılmıştır. Mefruşata gelen kaliçeler yol kaliçesi olup nümunesi bulunmadığından numuneye uygun olmayanların tarafımıza bîasl? ve esasdır. Ve bu kaliçelerin umumu geldiğinde daima ben bulunmam.

S.Hallacbaşı Hasan Ağa: Eralizade'nin doğrudan doğruya mefruşat dairesine gelen kaliçeleri ne yolda muamele olunur idi?

C.Kaliçelerle beraber çoğunlukla Yağcı Hasan Efendi gelir ve huzurunda kaliçeler ölçülürdü. İki taraflı defter tutulurdu. Beğenilmeyip ve bazen Hasan Efendi'nin bu yaramaz diyerek balyaları açılmayan kaliçeler efendi-i mumaileyh tarafından alınıp götürülür idi. Fakat nereye götürüldüğünü bilemem.

S.Mefruşat tarafında defteri kim tutardı?

C. Bazen kâtip Nuri Efendi ve ekseryâ Kandilci Ali Efendi tutar idi.

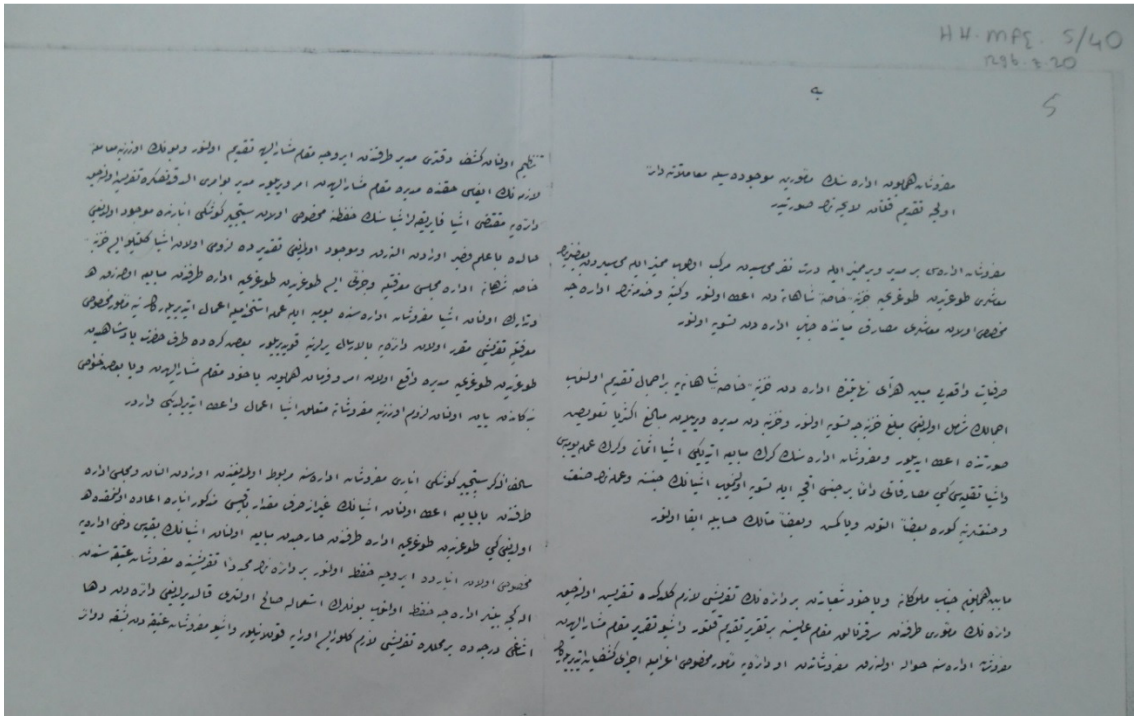
S.Emrullah Usta: Sizin malumatınız nedir?

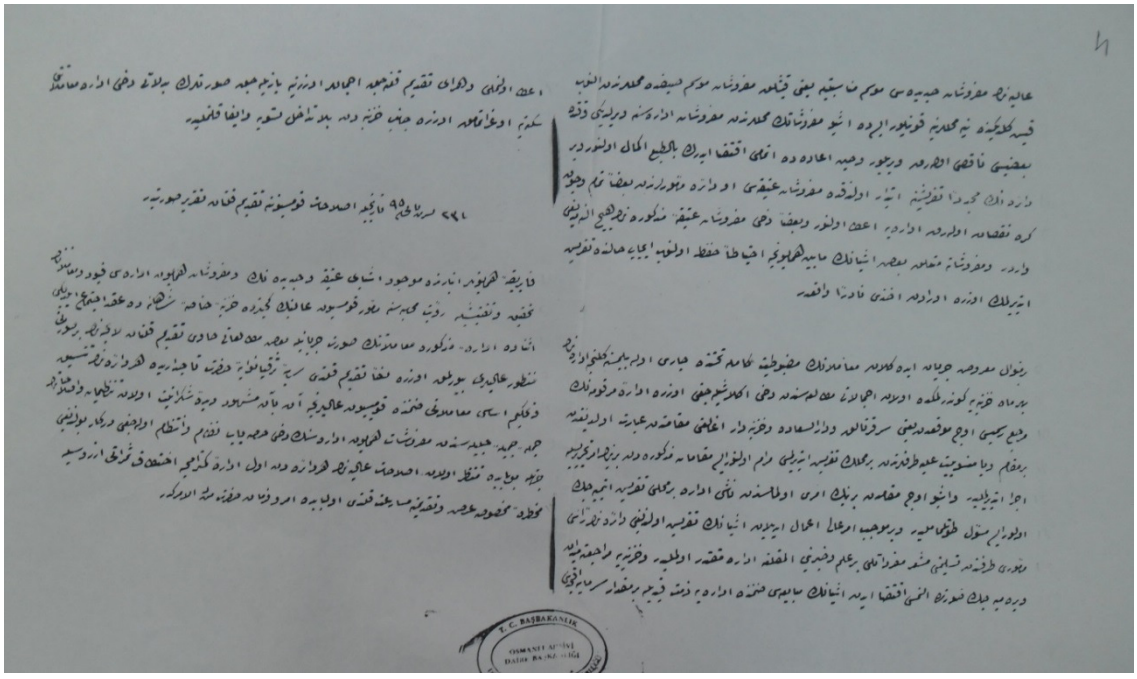
C.Malumatım hallaçbaşının ifâdâtı gibidir. Fakat mefruşata doğruca gelen kaliçelerin mesahasında (genişlik ölçme)evvelleri şehbender Halil Efendi ve bazen Hasan Tahsin Efendi ve bazen dahi Ahmet Beyin biraderi Şerif Bey bulunur idi.

S.Hasan Tahsin Efendi:

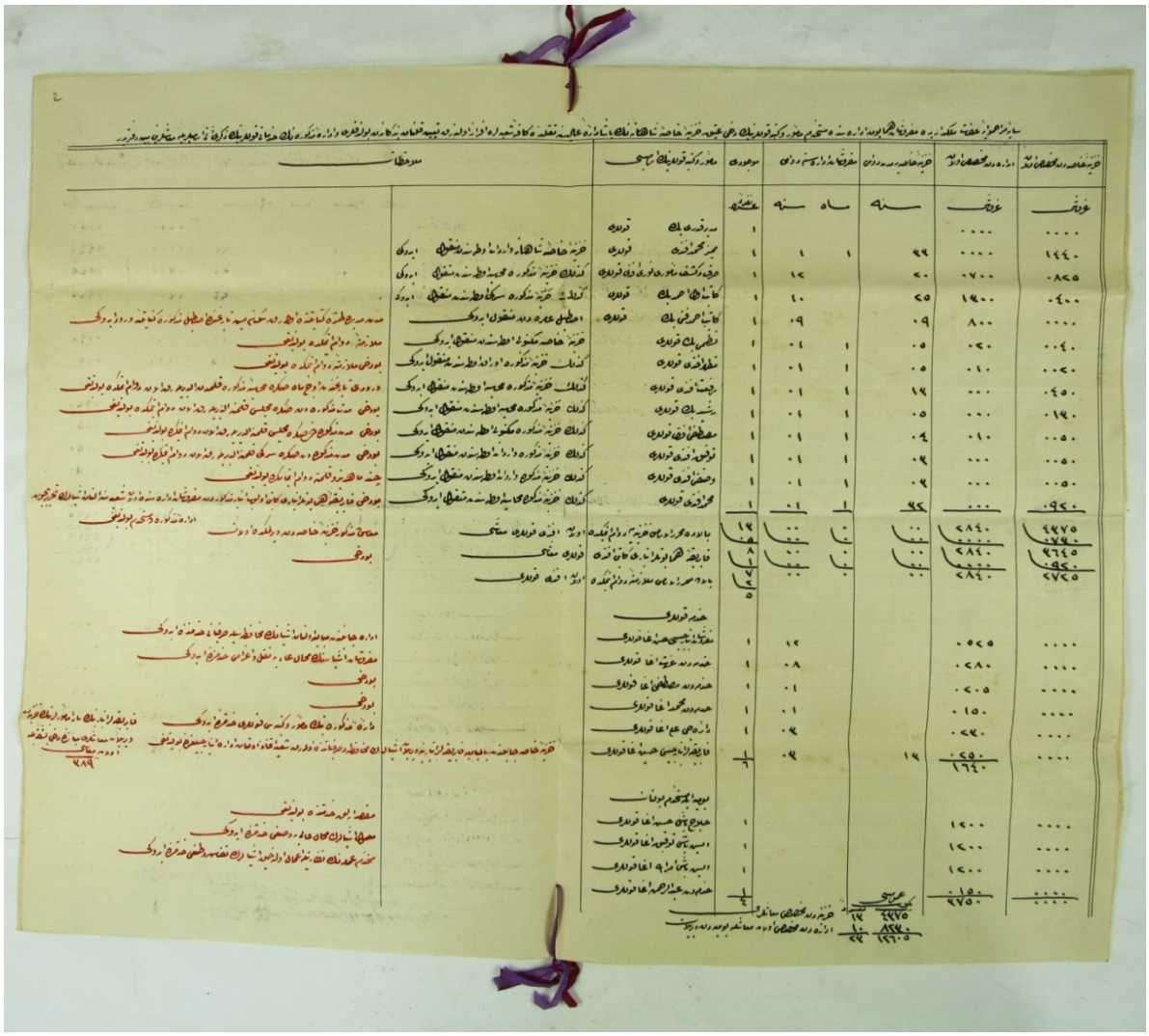
C.Hallacbaşı ve Emrullah Usta ve Nuri Efendi'nin ifadeleri külliyen hilâf-ı vakıadır. Kaliçeler ölçülmedi ve tarafımdan öyle kaliçe ve balya olunmadı. Fakat gelen ve aslen kaliçeler meyanında birkaç kelimemiz? Zuhûrâtına? bendenize gösterdilür bendenizde el-yevm dükkanımıza götürdüm. Ve bir de şura-yı devlet dairesine lüzûmu olan kaliçeler mefruşat idaresinin malumatı ve benim marifetimle daire-i müşarünileyhaya teslim olundu. 4 Mayıs 1879/22 Nisan 295 Mühürler: Hasan, Emrullah, Hasan Tahsin.

EK 6: Rumi 1295 tarihli Mefruşat İdaresinin İşleyişini Gösteren Layihanın Kopyası. (HH. MFŞ, nr.5/40)

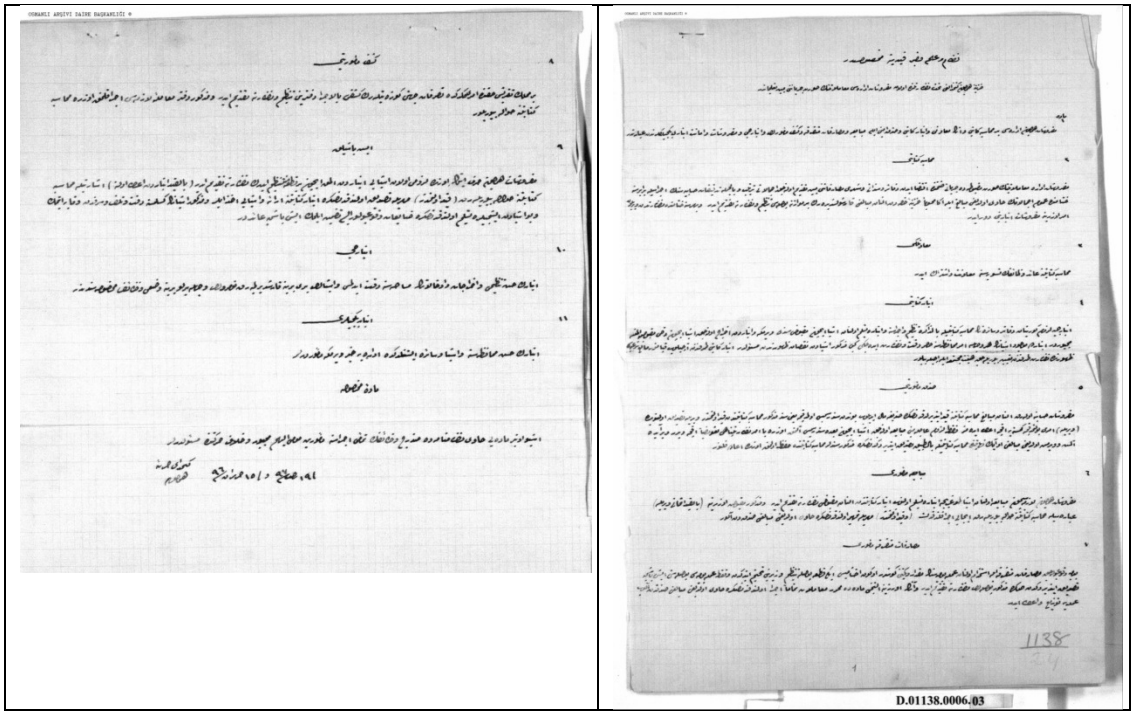

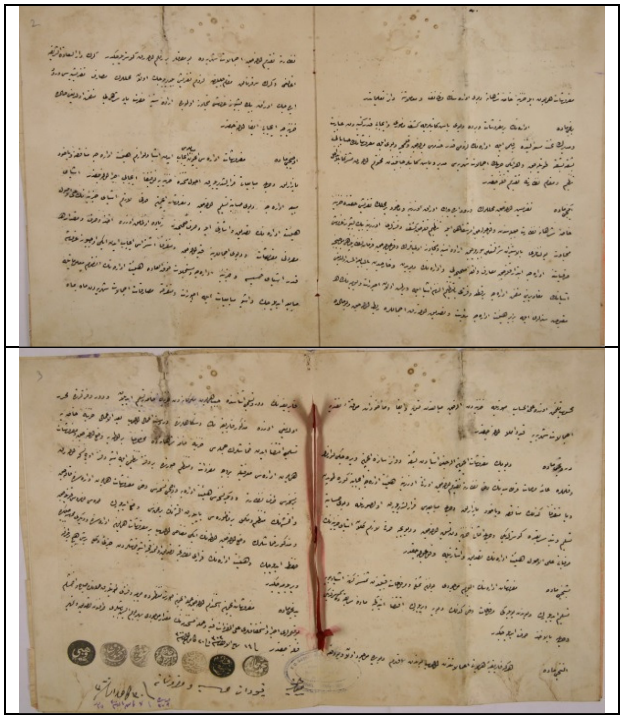
Ek 7: Mefruşat İdaresinin Eski Hazine-i Hassa Paşa Dairesine Taşınması Sonucu İdaredeki Personelin Şubelere Ayrılarak Hazırlanan Listesi
(HH.d, nr.25203)

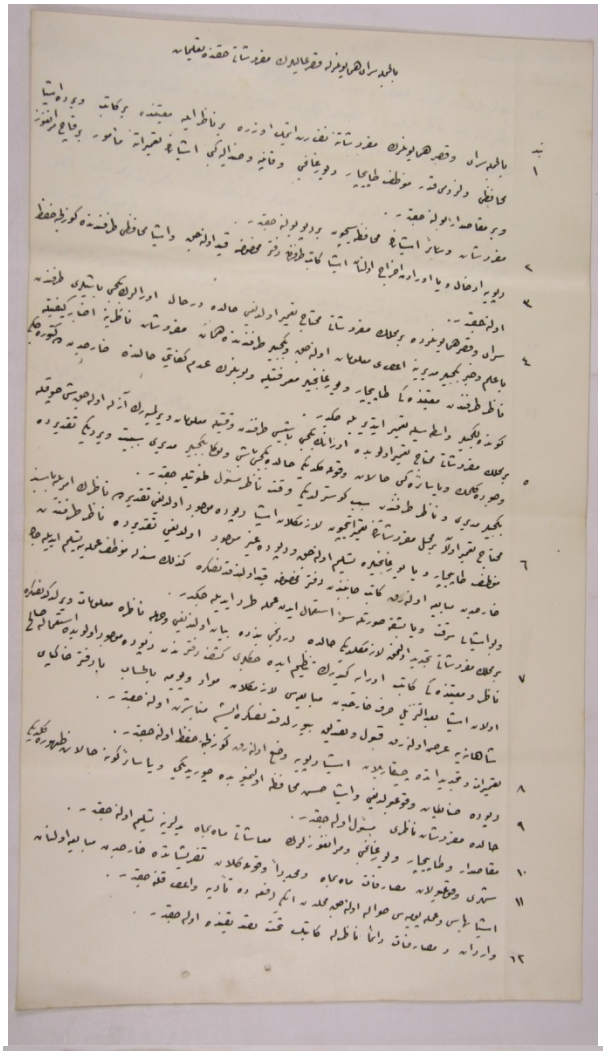
Ek 8: 1880 Tarihli Hazine-i Hümayun Kethüdalığı Taht-ı Nezaretinde Olan Mefruşat İdaresi Mu'âmelâtının Suret-i Cereyanını Mübeyyin Talimatın Kopyası
(TS.MA.d, nr.1138/6-3)

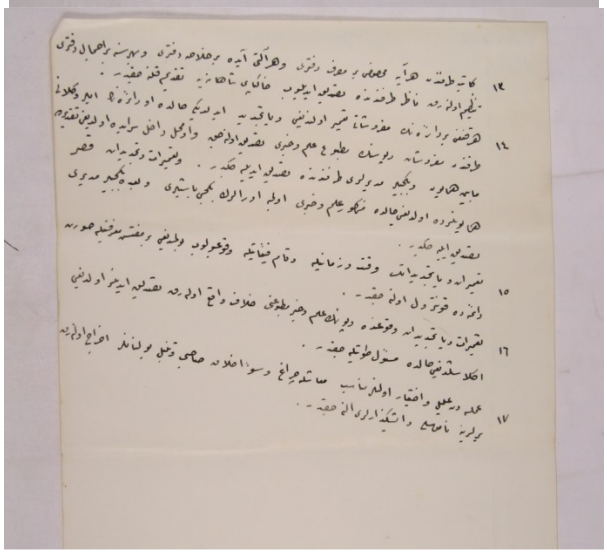

Ek 9: 1 Ocak 1885 tarihli Mefrûşât-ı Hümâyûn ile Hazine-i Hassa-i Şâhâne Debboy İdaresinin Vezaif ve Muamelâtına Dair Talimat'ın Kopyası
(HH.d, nr.16868)

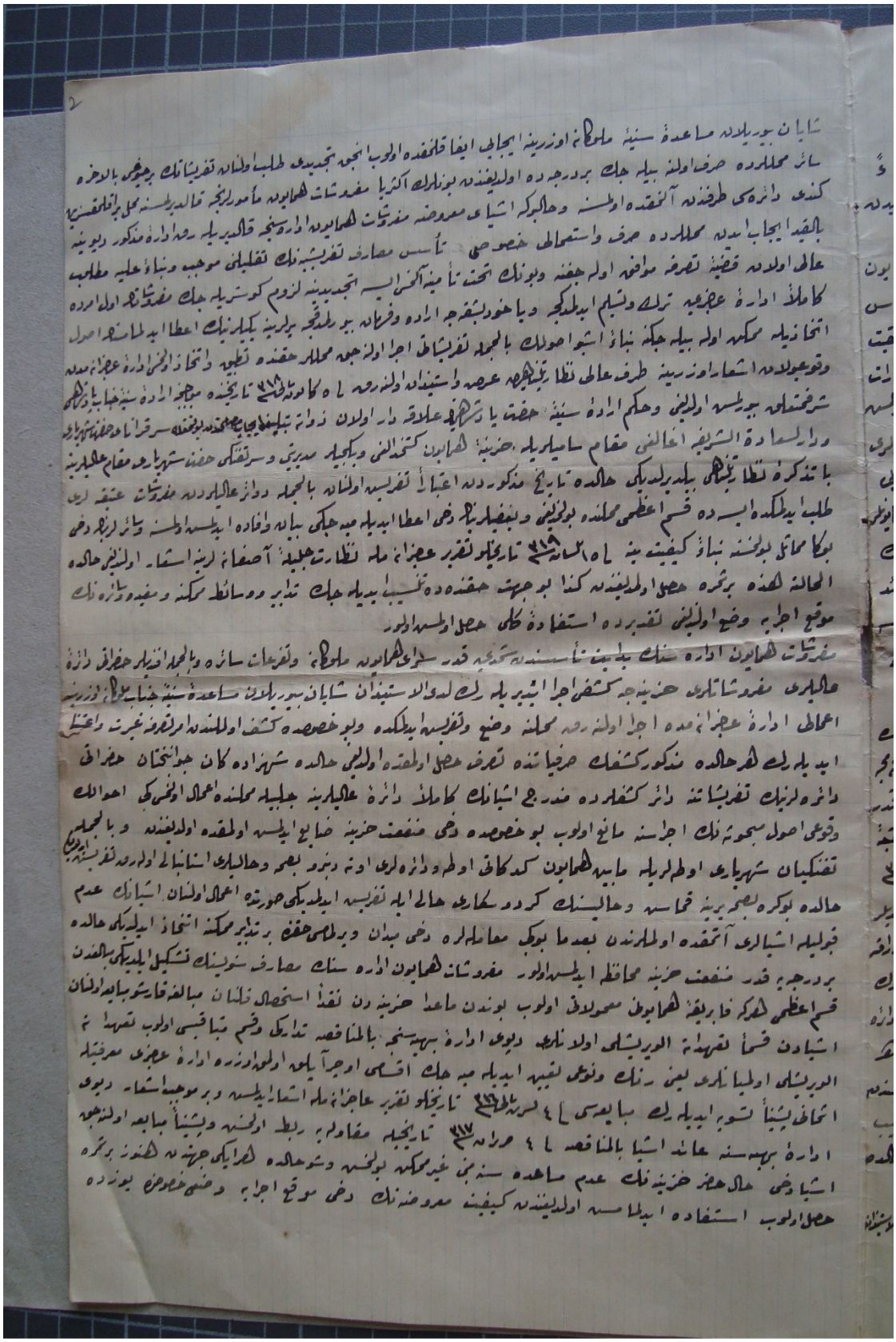
EK 10: 29 Eylül 1886 tarihli Bi'l-cümle Saray-ı Hümâyûnlarla Kasr-ı Alilerin Mefruşatı Hakkında Talimatın Kopyası
(Y.PRK.BŞK, nr.12/15)

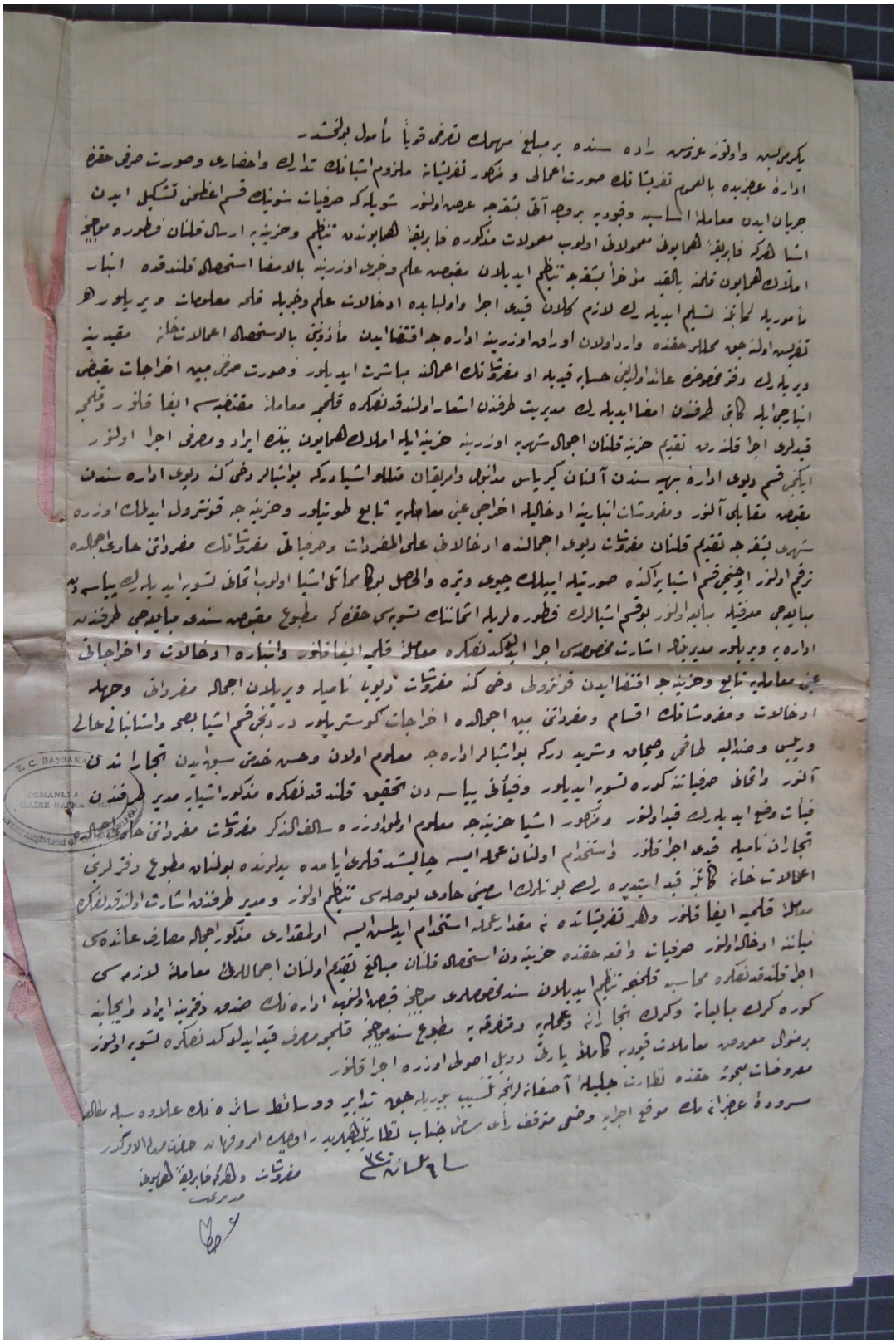

EK 11: 1904 tarihinde Mefruşat İdaresinde Ne Gibi Tasarruflar Yapılabileceği Hakkında Mefruşat Müdürü Halil Efendi'nin Arzının Kopyası
(HH.MFŞ, nr.32/81)

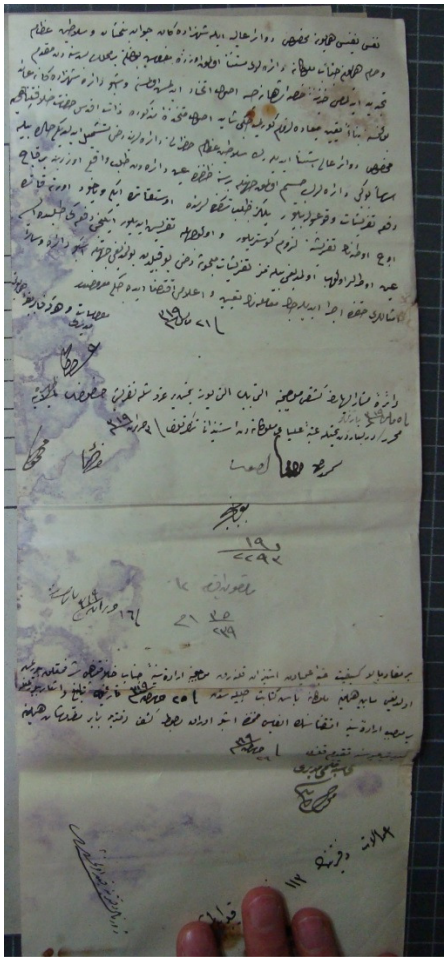

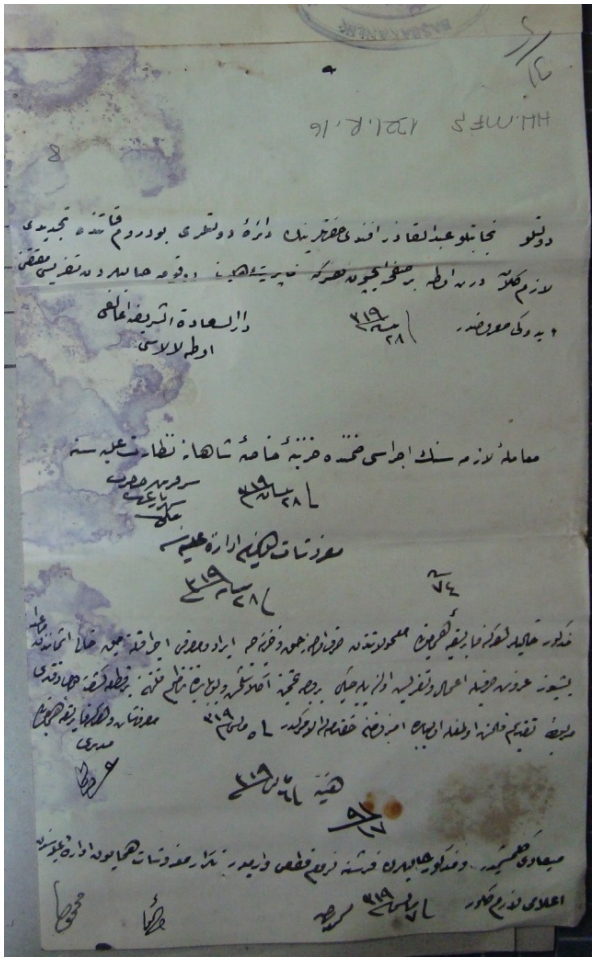

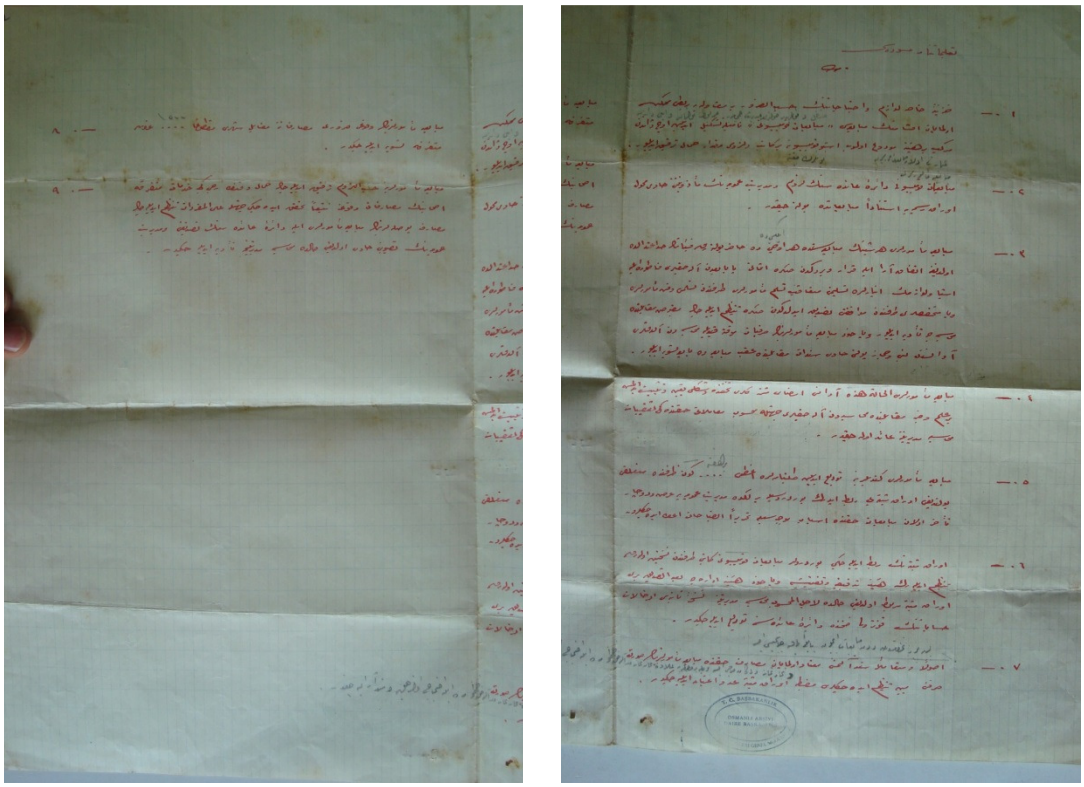
EK 12: Şehzade Abdülkadir Efendi'nin tefriş talebi ve talep üzerine meydana gelen muamelat

(HH.MFŞ, nr.31/5)

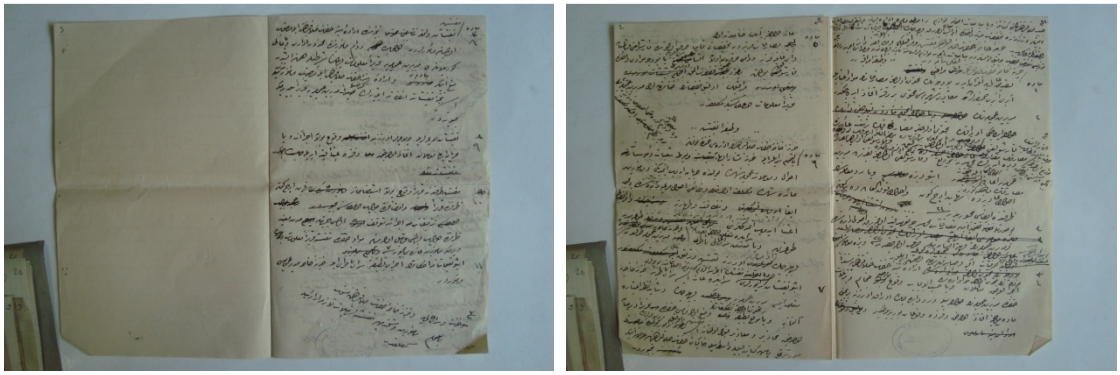

Ek 13: 1923 Tarihli Hazine-i Hassaya Ait Talimatnamenin Müsvettesi
(HH.MFŞ, nr.57/24, 2. Belge)

Ek 14: 1923 tarihli Hazine-i Hassaya Ait Nizamnamenin Müsvettesi.
(HH.MFŞ, nr.57/23, 1. Belge)

Ek 15: Mefruşat Başkâtibi Hulusi Bey'in İşten Ayrılması İsteği ile İlgili Arzuhâli (HH.MFŞ, nr.57/11)

